

LETNIK
XVIII - XIX
1965 - 1966

SLOVENSKI ETNOGRAF

IZDAL IN ZALOŽIL SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ
LJUBLJANA

1966

» Slovenski etnograf «

izhaja letno v eni knjigi — paraît une fois par an

Uredništvo in zamenjave — Rédaction et échange:

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20,
poštni predal 73, telefon 22-475

Uprava — Administration:

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo vsi avtorji

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK XVIII—XIX

1965 — 1966

UREDNIŠKI ODBOR

SLAVKO KREMENŠEK, BORIS KUCHAR, MILKO MATIČETOV,
SERGIJ VILFAN, VALENS VODUŠEK

ODGOVORNI UREDNIK BORIS KUCHAR

IZDAL IN ZALOŽIL SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1966

90921
+

ETNOGRAFI SLOVENSKI

LETNIK XVIII—XIX

1966—1968

90921

PO 1932/1967

IZDAJ IN ZALOŽIŠE NARODNEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1966

VSEBINA

TABLE DES MATIERES

Boris Kuhar, Od zobotrebecev do gajbic — spremembe v domači obrti Škocjanskih hribov	3
Von Zahnstochern zu Versandkisten	
Gorazd Makarovič, Križevato kolo na Slovenskem	21
Das Kreuzspeichenrad in Slowenien	
Marija Makarovič, Moške srajce slovenske kmečke noše	37
Die Männerhemden in der slowenischen Bauerntracht	
Pavla Štrukelj, Kitajski dvorni kaftan	57
The Chinese man's court caftan	
Radoslav Hrovatin, Partizanska pesem — predmet znanosti o ljudski kulturi	73
Chanson partisans — objet de la science de la culture populaire	
Milko Matičetov, Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati«	81
Bei den dreien aus Bogojina, die »lügen« können	
Ilija Nikolić, Narodne pripovedke iz Istočne Srbije u redakciji dr. Veselina Čajkanovića	115
Volkserzählungen aus Ostserbien	
Janez Stanovnik, Potovanje Longfellowa skozi Slovenijo leta 1828	123
Longfellow's Journey trough Slovenia in 1828	
Dušan Ludvik, Odkod fače, faček?	129
Ursprung des Wortes »fače«	

RAZGLEDI — PANORAMA

Slavko Kremenšek, Industrializacija, urbanizacija in etnološki vidik	133
Industrialisierung, Urbanisierung und der ethnologische Gesichtspunkt	

POLEMIKA — POLÉMIQUE

Vilko Novak, Slovenci v Narody mira	155
Die Slowenen in Narody mira	

POROČILA — COMPTES RENDUS

Marija Makarovič, Osmo posvetovanje etnologov Jugoslavije v Splitu	163
Die achte Beratung der Volkskundler Jugoslawiens	
Marijan Fuchs, Dvanajsti kongres Zveze društev jugoslovanskih folkloristov	166
Kongress der jugoslawischen Folkloristen	
Razstave Slovenskega etnografskega muzeja 1965-1966	170
Die Ausstellungen des Slowenischen ethnographischen Museums 1965—1966	

NAŠI JUBILANTI — NOS JUBILANTS

Vilko Novak, Prof. dr. Milovan Gavazzi — sedemdesetletnik	184
Prof. dr. Milovan Gavazzi — Siebzig Jahre	

RAJNIKI — PERTES

Zmaga Kumer, Prof. dr. Ivan Grafenauer	183
Boris Kuhar, Dr. Franček Kos	192
Boris Kuhar, Jože Karlovšek	194
Fanči Šarf, Ivan Romih	197

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE — COMPTE RENDUS CRITIQUES

Marjan Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. Ljubljana 1964 (Slavko Kremenšek)	199
Hermann Bausinger, Volkskultur in der technischen Welt. Stuttgart 1961 (Slavko Kremenšek)	200
Die Bauernhäuser des Kantons Graubünden I. Basel 1965 (Fanči Šarf)	201
Boris Orel, Bloške smuči. Ljubljana 1964 (Milovan Gavazzi)	202
Etnološki pregled IV. Beograd 1962 (Slavko Kremenšek)	203

Etnološki pregled V. Beograd 1963 (Slavko Kremenšek)	204
Bednárík Rudolf, Slovaci v Juhoslavii. Bratislava 1964 (Branko Pleše) . .	205
Zeitschrift für Ethnologie LXXXVII/1. Braunschweig 1962 (Pavla Štrukelj)	<u>206</u>
William R. Bascon, Ponape. A Pacific Economy in Transition. Los Angeles 1965 (Pavla Štrukelj)	<u>207</u>
Edita Okálová, Ludové drevené sošky. Banská Bystrica 1964 (Gorazd Makarovič)	207
Objets et Mondes. V/1, 2, 3. Paris 1965 (Pavla Štrukelj)	<u>209</u>
Margaret Trowell, African Design. New York 1960 (Pavla Štrukelj) . .	<u>210</u>
Poleksija D. Dimitrijević — Stošić, Posela u starome Beogradu. Beograd 1964 (Breda Vlahović)	210
Radmila Matejčić, Nošnja Rijeke i njene okolice. Rijeka 1963 (Branko Pleše)	211
Narodno stvaralaštvo VII, VIII, IX-X, XI. Beograd 1963-1964 (Zmaga Kumer)	212
Pesem borb in zmag. Ljubljana 1964 (Radoslav Hrovatin)	213
Ivan Ivančan, Istarski narodni plesovi. Zagreb 1963 (Radoslav Hrovatin)	214
Makedonskite melografi od krajot na XIX vek. Skopje 1962 (Radoslav Hrovatin)	215
Jan Raupp, Sorbische Volksmusikanten und Musikinstrumente. Bautzen 1963 (Zmaga Kumer)	217
Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes X, XI, XII, XIII. Wien 1961—1964 (Zmaga Kumer)	218
Jahrbuch für Volksliedforschung. IX. Berlin 1964 (Zmaga Kumer) . . .	222
Jahrbuch für Volksliedforschung. X. Berlin 1965 (Zmaga Kumer) . . .	224
Konrad Scheierling, Deutsche Volkslieder aus Hohenlohe mit ihren Weisen. Berlin 1962 (Zmaga Kumer)	225
Bulletin folklorique d'Ile-de-France. Paris 1964-1965 (Marija Lah) . . .	225
Dictionary of American Folklore by Marjorie Tallman. New York 1959 (Marija Lah)	<u>226</u>
Anna Birgitta Rooth, Loki in Scandinavian Mythology. Lund 1961 (Pavla Štrukelj)	226

OD ZOBOTREBCEV DO GAJBIC

SPREMEMBE V DOMAČI OBRTI ŠKOCJANSKIH HRIBOV

Boris Kuhar

Škocjanski hribovi na Dolenjskem so visok kraški svet, ki se vleče med Turjakom in Radenskim poljem ter obsega 12 vasic in zaselkov. Vedno so bili kljub bližini Ljubljane (23 kilometrov) gospodarsko zaostali in odmaknjeni od sveta. Kmetijstvo je bilo in je tudi še danes zaostalo. Temu je kriva skopa kraška zemlja, ki ni mogla preživljati številnih družin v teh pasivnih krajih. Gospodarstvo je bilo še v veliki meri avtarkično. Razen tega je bila značilnost teh krajev v preteklosti stalno pomanjkanje hrane. Ob slabih letinah, ki so bile tod pogoste, so se ponavljale hude lakote.¹ Sredi preteklega stoletja, to je v času, ki ga še zajema naša študija, je bila tu izredno razširjena domača dejavnost. Ljudje so si sami izdelali vse, kar so potrebovali za obleko in prehrano in tudi vse kmetijsko orodje. Zato lahko govorimo o izredni spretnosti in nadarjenosti za izdelovanje vseh mogočih predmetov iz lesa, pa tudi nadarjenosti za izdelavo oblačil in za razne obrti kot so tesarstvo in zidarstvo.

Delitev dela v hišni obrti se je tu začela razmeroma pozno, šele sredi preteklega stoletja, v mnogih primerih pa šele konec stoletja ali v začetku tega stoletja. Tako je nastal poseben sloj domačih obrtnikov, ki so izdelovali tudi škafe, brente, oselnike, krtače, košare in v zadnjem času obešalnike. V vseh primerih pa so bili ti obrtniki še kmetje. Zato lahko tu govorimo še vse do druge svetovne vojne o izredno močni hišni dejavnosti. Kmet si je praktično izdelal vse sam ali pa s pomočjo sosedov. Zgradil si je hišo, postavil kozolec in sam izdelal večino potrebnega orodja ter raznih naprav za svoje gospodarstvo. Močno je bilo v tem predelu razširjeno tudi izdelovanje oblačil iz volne, strojenje poljšjih kož za polhovke, večjih kož za kožuhe in preprosto strojenje svinjskih in govejih kož za obutev. Toda vse te obrti, predvsem pa še domače suknarstvo, to niso bile razvite tako kot npr. na Gorenjskem. Zato so tudi tu razmeroma dolgo uporabljali platno tako kot na Gorenjskem sukno. V času, ko pa sta na Gorenjskem še povsod prevladovala sukno in raševina, pa so tod v praznični noši prevladovale že razne tovarniške tkanine. Ta ugotovitev M. Ložarjeve² za zahodno Dolenjsko je posebej značilna še za Škocjanske hribe.

¹ Župnijska kronika Škocjan, knjiga I. Škofijska knjižnica Ljubljana.

² Marta Ložar, Slovenska ljudska noša. NS II, str. 193.

K nazadovanju izdelave domačega sukna in platna pa je že sredi stoletja močno prispevala tudi nova hišna dejavnost — izdelovanje zobotrebcev. Na tem terenu smo lahko zbrali bogato ljudsko izročilo³ in tudi nekaj pisanih dokumentov⁴ o tem, kako je ta nova hišna dejavnost hitro povzročila, sicer posredno, propad predelovanja lanu, opuščanja ljudske noše, hitrejše spremembe v načinu oblačenja. Iz avtarkije in od enostavnega menjalnega gospodarstva so se ljudje vedno bolj preusmerjali k denarnemu gospodarstvu. S prodajo zobotrebcev so dobili denar za nakup obleke. Razen tega je izdelovanje zobotrebcev povzročilo še druge spremembe v raznih panogah gospodarstva. Spremenil se je tudi način prehrane prebivalstva. Ljudje so začeli kupovati posamezna živila, ki jih poprej niso poznali v svoji prehrani. Dober zaslužek ob prehodu stoletja pri prodaji zobotrebcev je tudi pripomogel k hitrejšemu propadu starih lesenih hiš, pa tudi k spremembam in modernizaciji hišnega inventarja. Tako so zobotrebci že po nekaj desetletjih, odkar se je hišna obrt tu udomačila, prispevali k spremenjenemu gospodarjenju. Za to hišno dejavnost lahko ugotovimo, da je pomenila predvsem izboljšanje gospodarskega stanja manjših kmetov in bajtarjev, ki so imeli številne družine in malo obdelovalne zemlje. Zato so se ljudje izredno oprijeli te hišne dejavnosti. Njen razvoj v teh krajih je podoben razvoju izdelovanja zobotrebcev tudi v drugih pasivnih predelih Dolenjske.

V Škocjanskih hribih so se začeli ukvarjati s to hišno dejavnostjo razmeroma pozno. Kot začetek izdelovanja klincev — tako tu še danes pravijo zobotrebce — je v farni kroniki zapisana letnica 1850.⁵ V te kraje se je razširilo iz Ljubljane in barjanskih vasi.⁶ Najprej so začeli tu delati zobotrebce pri Jakcu na Velikem Ločniku in pri Cesarju na Malem Ločniku l. 1850.⁷ Nekaj let kasneje so jih izdelovali že številni kmetje po vseh vaseh Škocjanskih hribov. Največ so jih v prvih letih izdelali v Laporju, zato so se v drugih vaseh posmehovali, da imajo v tej vasi »klincfabrik«. Tako pa so imenovali hiše, kjer so izdelali največ zobotrebcev, tudi na sosednjih področjih, v vaseh šenturške in velikolaške fare.⁸

V prvih letih so zobotrebce zbirale po hišah še jajčarice in jih nosile prodajat v Ljubljano in Trst. Pozneje so jih izdelovalci tudi sami nosili prodajat v ljubljanske gostilne, trgovine in celo po meščanskih hišah. Iz ohranjenih dokumentov nam je znanih nekaj primerov, ko so si posamezni kmetje — prekupčevalci in mali trgovci — na vse načine priza-

³ Terenski zapisi ekipe EM za teren Škocjan-Šentjurij leta 1948, ekipe SEM leta 1964 in terenski zapisi iz Škocjanskih hribov iz let 1963—1965.

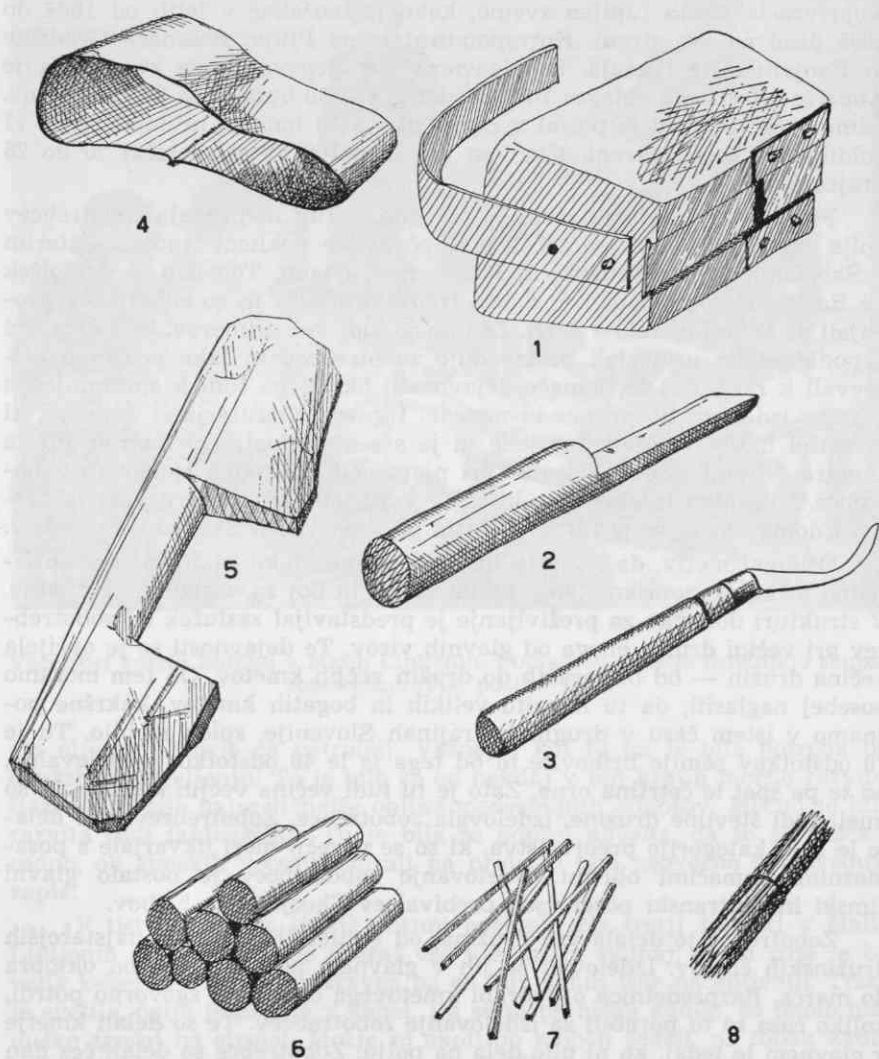
⁴ Župnijska kronika fare Škocjan pri Turjaku, knjiga I-IV.

⁵ Župnijska kronika Škocjan I.

⁶ Janko Trošt, Ribniška suha roba v lesni domači obrti. SE III-IV, 1951, str. 53.

⁷ Župnijska kronika Škocjan I.

⁸ Terenski zapisi ekipe EM s terenov Šentjurij in Velike Lašče. Arhiv SEM. SEM.

1 — oblič za zobotrebecv, 2 — merca, 3 — nožek za špičenje, 4 — žakelj za »klince pucat«, 5 — »vogel« za rezanje, 6 — panjički, 7 — neošiljeni zobotrebeci, 8 — butarica zobotrebecv

devali, da bi vnovčili zobotrebce. Iz ohranjenega arhiva⁹ kmeta Janeza Koprivca iz Malih Lipljen zvemo, kako je možakar v letih od 1884 do 1895 pisal na vse strani. Korespondiral je od Ptuja, Bosenske Gradiške in Banjaluke do Dunaja. Iz odgovorov na njegova pisma zvemo, da je Koprivc nekaj tega »blaga« tudi prodal in to 100 butaric za 35 krajcarjev. Samo v eni pošiljki je poslal v Banjaluko 3150 butaric in dobil zanje 11 goldinarjev in dve kroni. Kmetom pa je za 100 butaric plačal 20 do 25 krajcarjev.

Pozneje, na prehodu stoletja, sta bila odkup in prodaja zobotrebcev bolj organizirana. Te so začeli odkupovati že poklicni trgovci: Peterlin v Škocjanu, Žužek, Prusnik in Prajar na Turjaku, Tomažin in Andolšek na Rašici. Ti so organizirali dobro trgovsko mrežo in so zobotrebce prodajali na Dunaj in celo v ZDA. Znanih je tudi več primerov, ko so trgovci vzpodbujali in usmerjali proizvodnjo zobotrebcev in tako po svoje prispevali k razširitvi te domače dejavnosti, hkrati pa tudi k spreminjanju tehnike izdelave. Za primer bi navedel trgovca Klofutarja iz Zagreba, ki je prišel l. 1903 v Male Lipljene in je s seboj odpeljal v Zagreb Jožeta Lundra s tremi sinovi, ki so se pri njem učili tri tedne izdelovati zobotrebce.¹⁰ Tehniko izdelovanja, ki so se je naučili pri tem trgovcu, so prenesli domov in ta se je hitro razširila po vseh vaseh Škocjanskih hribov.

Osnovni motiv, da se je ta hišna dejavnost tako razširila, je bilo izredno težko ekonomsko stanje prebivalstva in boj za vsakdanje življenje. V strukturi dohodka za preživljanje je predstavljal zaslužek od zobotrebcev pri večini družin enega od glavnih virov. Te dejavnosti se je oprijela večina družin — od bajtarskih do družin večjih kmetov. Ob tem moramo posebej naglasiti, da tu izrazito velikih in bogatih kmetov, kakršne poznamo v istem času v drugih pokrajinah Slovenije, sploh ni bilo. Tu je 70 odstotkov zemlje hribovite in od tega je le 40 odstotkov obdelovalne, od te pa spet le četrtnina orne. Zato je tu tudi večina večjih kmetov, ki so imeli tudi številne družine, izdelovala zobotrebce. Zobotrebcev niso delale le tiste kategorije prebivalstva, ki so se v večji meri ukvarjale s posameznimi domačimi obrtni. Izdelovanje zobotrebcev je postalo glavni zimski in postranski posel vseh prebivalcev Škocjanskih hribov.

Zobotrebce je delala vsa družina, od šestletnih otrok do najstarejših družinskih članov. Izdelovali so jih v glavnem pozimi, to je od oktobra do marca. Razpredelnica o uporabi kmetovega časa nam zgovorno potrdi, koliko časa so tu porabili za izdelovanje zobotrebcev. Te so delali kmetje v glavnem le tedaj, ko ni bilo dela na polju. Zobotrebce so delali čez dan vsak zase doma. Zjutraj so nažagali »pencličke«, ki so morali biti sveži in vlažni, da so se raje klali; družina je sedela za pečjo in delala zobotrebce. Zvečer so se zbirali po hišah. Vsak je vzel s seboj v leseni škatli naklane pencličke in »nojžk« ter odšel k sosedu. Navadno se je v treh, štirih hišah zbiral vsa vas. Tako so prihranili tudi denar za razsvetlavo

⁹ Arhiv kmeta Janeza Koprivca iz Malih Lipljen. Arhiv SEM.

¹⁰ Župnijska kronika Škocjan I.

Večer pri kmetu Baldku v Malih Lipljenih. Domači in sosede izdelujejo skupaj zobotrebce. (Fot. pozimi 1965)

(za olje in pozneje za petrolej). Važnejše kot to pa je bila potreba po družabnem življenju. To je bilo že od nekdaj v teh krajih močno razvito. Razvite so bile najrazličnejše oblike medsebojnih odnosov. Močno je bila razvita tudi fantovščina. Tu je bila že poprej navada, da so se vaščani redno, ob zimskih večerih zbirali na preji. O tem zgovorno pripoveduje zapis:

»V tistih časih so ljudje pozimi počivali. Na tretji številki v Malih Lipljenih (zdaj Sever), je skoraj vsa vas prišla skupaj. Sredi izbe je bil velik kebel in voda notri, zraven pa en kup suhih trsk nacepljenih. Trska je svetila, oglje je padalo v kebel. Da se ni po hišah kadilo, so imele hiše duške zgoraj na stropu. Možje so okoli po klopeh sedeli, pa tobak kadili in stori je pripovedovali. Ženske so predle. Enkrat so se Malilipenjci zbrali na tretji številki, en večer pa v »Krakov« pa so se menili, najraje od strahov in copernic...«¹¹

Zato se je tudi kolektivno izdelovanje zobotrebcev tu močno razvilo. Ob večerih se je starim rada pridružila še mladina. Poslušala je pripovedovanja iz preteklih časov, o vojni s Francozi, o skritih zakladih. Tu so

¹¹ 1. c.

se fantje in dekleta tudi poskušali v petju in prirejali družabne igre. Tako so ti večeri pomenili tudi močno vzpodbudo za nastajanje ljudskih pesmi, za uvajanje raznih družabnih običajev. To je bil tudi ugoden kraj za fantovska dvorjenja dekletom. Dekle, ki je bilo godno za možitev, je navadno samo vzelo butarice. Fant ji je dvoril, štel zobotrebce v butarico in ji podajal svežnje. Če mu je dekle vrglo klobko prejice, s katero je vezalo butarico, po delu v glavo, je to pomenilo, da sme še priti k njej v vas in da ga rada vidi. Če pa mu je dekle skrivaj zataknilo zobotrebce za trak na klobuku, pa mu je tako sporočilo, da ga ne mara.

Zobotrebce so delali do polnoči, potem pa so navadno še pili žganje, igrali karte in uganjali razne norčije. Tako so se ob tej domači obrti ustalile razmeroma v kratkem času tudi posamezne šege in navade, povezane z zobotrebci. Les za zobotrebce je vedno preskrbel gospodar sam. Sekal ga je lahko le v času od sv. Martina do sv. Jožefa. Zato je nastal tudi pregovor: »Svet Martin lesko blagoslovi, le brž krivčke v roke! Kadar bo svet Jožef k nam priromal, si bo leskovo popotno palico urezal v leščevju. Kdor hoče s pridom zobotrebce rezat, ne sme za svetim Jožefom v grm bezat!«

Tudi pozdrav je bil že povezan z zobotrebci. Če je prišel kdo v hišo, ko so pekli kruh, je rekel: »Bog daj srečo, mati! Kruh pečete?«

Gospodinja je odzdravila: »Bog požegnaj, kruh v peči, sveti duh naj žegna delo na peči!« To zadnje je pomenilo les, ki se je sušil za zobotrebce. Sušili so ga največ ob peki kruha.

O tem je nastala tudi ljudska pesem:

Mati pred mentrgo stoje,	Le peči se kruhec,
oča belijo leščevje;	le suši se les,
mati koruznjak mesijo,	le krivčke v roke;
oča količje koljejo;	sam Bog pride lês (le-sem).
mati koruznjak pečejo,	
oča na peč les mečejo.	

Neznan pesnik je za dekleta na skupnem večeru ob izdelovanju zobotrebcev zložil tudi tole pesmico:

»Če hočeš se še ta predpust možiti,
moraš dobro krivček sukati,
moraš največ butarc zvezati,
rezin največ pod mizo stresati!
Le sukaj s krivcem, ej deklíč,
le glej, kak gleda te fantič!

Tudi ženitovanjske šege so bile povezane s to hišno dejavnostjo. Ko je šla nevesta od hiše, je dobila med balo tudi svoj krivček in butarico zobotrebcev; ostro nabrušen krivček je bil od očeta, butarica od matere.

To so dali starešini in ta je oboje izročil nevesti šele na njenem novem domu. To je bil najslavnejši trenutek gostije. Nevesta je navadno ob tem jokala, starešina pa je zapel:

Nevesta, nevesta,	Boš butarce vezala,
le pomni ta dan,	z rezinami kurila,
ko krivec te spremlja,	rajniše štela,
koder nosi te zemlja,	možička z ljubeznijo grela.
nikar, oj nikar se krivca ne bran.	

Na božični večer, ko je prišla družina od polnočnice, je pogostila gospodinjo vse s pogačo. V to je bilo zapičenih toliko zobotrebcev, kolikor je ljudi pri hiši. Vsak je moral s tem zobotrebcom nato zbsti gospodinjo v roko in ob tem reči: »Bog in sveti duh, mati, da bi nam še k letu osorej pogačo pekli!«

Tudi ob smrti je dobil zobotrebčar v krsto krivec in toliko zobotrebcev, kolikor mu je bilo let na dan smrti. Na kropivčku je bila smrekova vejica in butarica zobotrebcev. Kdor je prišel kropit, je prinesel s seboj butarico zobotrebcev, jo omočil v blagoslovljeni vodi in vrgel v cajno kot njegov prispevek za sveče.

Tudi ti običaji nam po svoje zgovorno kažejo velik pomen zobotrebčarstva za te kraje. Večina prebivalcev si je s prodajo zobotrebcev zagotovila osnovo za življenje in si za denar kupila osnovni živež. Posamezni kmetje in tudi bajtarji pa so z zobotrebci celo obogateli in so si z denarjem, ki so ga dobili zanje, prekrili slamnato streho z opeko ali pa so namesto stare lesene, zgradili novo, zidano hišo in si celo dokupili zemljo. Znani so tudi primeri, ko je iz kočarja po zaslugi zobotrebcev postal kmet.¹²

Imamo podatke, da so ljudje dobili konec 19. stoletja za 100 butaric oblatih zobotrebcev 20 do 25 krajcarjev, odkupovalci so jih nato prodali naprej v mesto po 30 do 35 krajcarjev. Leta 1907 pa so kmetje dobili za 100 butaric že 30 krajcarjev, za 100 butaric zobotrebcev iz hudalesa pa 1,80 forinta. Leta 1908 je »marsikatera hiša zaslužila s klinci na leto (v zimskem času) 200 do 300 goldinarjev. Leta 1907 je škocjanska fara dobila za zobotrebneke okoli 16.000 kron.«¹³ Leta 1936 je bila cena za 100 butaric zobotrebcev 7 dinarjev. Letno so samo v Malih Lipljenih izdelali okrog 30.000 butaric.¹⁴

¹² Zapis v Župnijski kroniki Škocjan I navaja kot primer Grzetove v Laporju. Podoben primer iz novejšega časa pa je nekdanji maslačar Opaldar, ki si je s pridnim delom, iz domačih obrti, predvsem še z izdelovanjem zobotrebcev (imel je 13 člansko družino) zaslužil denar, dokupil zemljo, tako, da je bil že pred zadnjo vojno polovičar, po vojni je še obnovil hišo in velja danes za enega najmočnejših kmetov v vasi. Podoben primer sta še kmeta Maver in Kahel ter še nekaj posestnikov iz Malih Lipljen.

¹³ Župnijska kronika Škocjan I.

¹⁴ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 359.

Tehniko izdelovanja zobotrebcev so za sosednja področja in fragmentarno tudi za posamezne kraje Škocjanskih hribov opisali Jovan¹⁵ Mrkun¹⁶ in Trošt.¹⁷ Njihove opise moramo še nekoliko dopolniti.

Najprej so zobotrebce izdelovali — »rezali — klali« kar z navadnimi noži »nojščki-kriučki«. Na zelo preprost način so klince »klali, obrezovali,« delali ali špičili. Les so »narezali« (nažagali) na tri cole (8 cm) dolge panjičke ali penčličke. Te so razklali še na drobnejše kose. Iz enega penčlička so narezali 20 do 50 zobotrebcev. Na obeh straneh so jih še lepo obrezali in koničili, posušili na peči in povezali v butaro. V prvih časih je bilo v butari 100, najmanj pa 80 zobotrebcev, kasneje so jih vezali po 20 skupaj.

Izdelovanje zobotrebcev se je v tem prvem obdobju hitro razširilo, za to nam govori že samo dejstvo, da so že v prvih dvajsetih letih izdelovanja iztrebili skoraj vse grmičevje, ki jim je dajalo les za zobotrebce. V farni kroniki je zapis, da so v začetku delali le brinove klince in so takrat brinove grmičke popolnoma pokončali.¹⁸ Nato so izdelovali zobotrebce še iz hudalesa, lašče in javorja.

Ko je zmanjkalo tega lesa, so posamezni kmetje uvedli novo tehniko izdelovanja: **oblanje — ublanje klincev**. Izdelali so poseben oblč za klince oblat ali ribežen za klince ribat. Narejen je bil iz masivnega kosa lesa, dolg 12,5 cm, širine 6 cm in višine 6 cm. Na zgornjem delu je po vsej dolžini vdeleno 2 cm široko ploščato železo, ki ima na enem koncu rezilo — klino. Na drugem koncu oblča je pritrjeno železo, ki je ukrivljeno tako, da se lahko zatakne za rob mize.¹⁹ S tem pripomočkom so izdelovali zobotrebce iz topolovega in javorjevega lesa, ko je tega zmanjkalo, pa iz jelovine in smrekovine. Oblanim zobotrebcom so rekli tudi »ta šlapasti«. Tudi za oblanje zobotrebcev so les sežagali na tri cole (8 cm) dolge panjičke. Te so olupili in razcepili kot za špičenje, nato so jih oblali ali »abribali«. Oblani zobotrebci niso šli najbolj v denar. Domače, predvsem pa še tuje tržišče je zahtevalo lepše, kakovostno boljše izdelane zobotrebce.

Tako se je po zaslugi že omenjenega trgovca iz Zagreba in ljubljanskih trgovcev po letu 1900 počasi uveljavila nova tehnika — **špičenje klincev z nožki krivčki** ali **krzino**. Tak nož ima železno, malo zaokroženo klino, ki je zapičena v leseni ročaj. Izdelovali so jih domači kovači iz roba starih kos. S temi so delali ta »ošpičene klince«. Les zanje so obdelali na podoben način kot pri najstarejši tehniki izdelave z noži. Razklane penčličke so koničili sedaj z nožkom na vogalih mize, navadno na posebnem lesenem podstavku, voglu. To je 18 cm dolg kos lesa, ki je na sredi 5 cm na široko in 3,5 cm na globoko izrezan in se natakne na rob mize. Nanj

¹⁵ Janko Jovan, Domače obrti na Kranjskem. Dom in Svet XVI. Ljubljana 1903, str. 417.

¹⁶ A. Mrkun, Obrti in trgovina velikolaškega okraja. Ljubljana 1936, str. 10—13.

¹⁷ Janko Trošt, l. c.

¹⁸ Župnijska kronika Škocjan I.

¹⁹ V zbirkah SEM so trije obličji iz Škocjanskih hribov (inventarna številka EM 6448, EM 6449 in EM 6450.)

naslonijo naklan panjičk ali klojno in zrežejo zobotrebec. Za izmero panjičkov so imeli posebno »merco za klince«. To je bila navadno debela olupljena palica, ki je bila v sredini globoko zarezana in odcepljena tako, da je bil en konec okrogel, drugi pa na notranji strani ploščat. Mera za zobotrebec je bila okrog 7 cm. Po sušenju na peči so morali izdelane zobotrebec še lepo očistiti. Vse do druge svetovne vojne so bili trgovci izredno natančni in so zahtevali, da so izdelovalci čistili vsak zobotrebec posebej. Zato so tudi izdelovali več vrst zobotrebcev. Eni so bili iz drevovine in je bil vsak posebej očiščen; ti zobotrebci so bili najdražji. Poznali so tudi »ta šlapaste« (ploščate) in okrogle zobotrebec. Čistili so jih na »puc papir« (smirkov papir), največ po dva skupaj.

Tudi za izdelovanje zobotrebcev so ostali stari sami. Mihelčičeva oče in mati iz Zabukovja pozimi 1965

Pri pregledu gradiva o izdelovanju²⁰ zobotrebcev na sosednjem področju Dolenjske lahko ugotovimo, da je bila z malimi variantami tudi tam tehnika izdelovanja enaka kot v Škocjanskih hribih.

²⁰ Terenski zapisi ekip EM iz Šentjurja, Velikih Lašč in Žužemberka. Arhiv SEM.

ne ukvarjajo z izdelovanjem zobotrebcev le zaradi življenjskega obstoja. Sedaj delajo kmetje zobotrebce zato, da si izboljšajo svojo življenjsko raven, da si s tem dodatnim zaslužkom še modernizirajo stanovanja, si kupijo boljšo obleko, radijske in druge aparate in da si lahko uresničijo svoja stremjenja, da bi se v stanovanjski kulturi in tudi v načinu oblačenja čim bolj približali meščanom. Posamezne družine pa so z denarjem, ki so ga zaslužile pri zobotrebcih, tudi šolale svoje otroke.

Izdelovanje zobotrebcev je po vojni naraščalo vse dokler so imeli ti kraji še močno dnevno migracijo delovne sile v Ljubljano in sosednja industrijska središča. Od leta 1960 pa tu dnevna migracija delovne sile hitro nazaduje na račun stalne migracije iz teh, gospodarsko pasivnih krajev. S tem pa se zmanjšuje število prebivalstva in ljudi za izdelovanje zobotrebcev. Pred vojno je bilo tu največ družin z 8 do 10 člani, sedaj pa prevladujejo družine z 2 do 3 člani. Pri mnogih hišah je ostala le še stara generacija, ni več otrok, ki so nekoč predstavljali glavno delovno silo za izdelovanje zobotrebcev. Kljub temu, da se je izselilo predvsem gospodarsko aktivno prebivalstvo, tega na deželi ne smemo pojmovati enako kot v industriji, predvsem ne pri hišni dejavnosti kot je izdelovanje zobotrebcev. Te izdelujejo tudi stari, otroci in pred nekaj leti so jih izdelovali še tisti, začasno odseljeni, ki so se ob popoldnevih vračali na svoje domove.

Z nazadovanjem izdelave zobotrebcev v zadnjih letih je skoraj že povsem zamrlo družabno življenje teh vasi. V Malih Lipljenih npr., kjer se je prej zbirala v zimskih večerih vsa vas v dveh hišah pri izdelovanju zobotrebcev, delajo sedaj zobotrebce doma vsak zase in se zbirajo le še redki ožji sosedje, in to spet v dveh hišah, kjer je še ostala mladina. Tu so večeri ob zobotrebcih ostali še edini način družabnega življenja vasi in stikov med sosedi. Vzporedno z nazadovanjem te obrti so šli izredno hitro v pozabo vsi običaji in navade, ki so bili povezani z zobotrebci. Danes od tistih, ki so jih poznali še v prejšnjem stoletju, ne živi več nobena. Le še redki stari ljudje se jih spominjajo. Mnogo prej so šle v pozabo kot druge šege in navade, ki so tu v veljavi že stoletja. Nastale so razmeroma zelo hitro v točno določenem časovnem obdobju. Izredno hitro so se razširile zaradi velikega pomena te domače obrti za te kraje in so tudi povsem izumrle mnogo prej kot druge, ker niso imele niti časa, da bi se globlje zakoreninile v ljudski tradiciji.

V zadnjih časih je tudi razlika v času izdelave zobotrebcev. Zdaj jih ne delajo le pozimi kot nekoč, pač pa vse leto. Raziskovanja so pokazala, da tisti kmetje, katerim daje glavni dohodek preživljanje poljedelstvo, delajo zobotrebce le tedaj, ko ni dela na polju. Pri drugih pa smo ugotovili tudi primere, da zanemarjajo celo obdelovanje polja na račun zobotrebcev in v zadnjih letih še drugih domačih obrti. Danes tudi mnoge družine, ki so bile nekoč glavni izdelovalci zobotrebcev, teh ne delajo več, družine, ki pa imajo sedaj še več članov, predvsem več otrok, pa jih izdelajo več kot kdaj prej. Delajo jih noč in dan skoraj vse leto. Otroci

jih morajo delati že od sedmega leta naprej in to vsak dan in še vsak večer skoraj do polnoči. To pa se pozna tudi pri učnem uspehu šolskih otrok. Test, ki smo ga opravili na šoli v Starem apnu je pokazal, da je učni uspeh pri otrocih iz družin, ki delajo zobotrebce, mnogo slabši kot pri ostalih otrocih.

Pri preučevanju kmetovega delovnega dne in njegovega prostega časa smo ugotovili, da ta sedaj izkoristi sleherni prosti trenutek mnogo bolj kot pred vojno za razne dodatne dejavnosti. Kmet danes sebi in vseh družini ne privoščiti prostega časa, temveč ves čas, od ranega jutra do pozne noči, čas, ki mu ostane po delu na polju in pri živini, izkoristi za intenzivno izdelovanje zobotrebcev, gajbic za sadje in drugih izdelkov domače obrti.

Tako je pač njegovo stremljenje po čim večjem in čim hitrejšim zaslužkom. Tega mu lahko dajo zobotrebci, predvsem pa še nova hišna obrt — izdelovanje gajbic za sadje. Pobuda za to obrt je prišla kot pred sto leti za izdelovanje zobotrebcev iz Ljubljane. Trgovska podjetja so se povezala z zadrugami in te so vzbudile zanimanje za izdelovanje gajbic v gospodarsko pasivnih krajih. Leta 1959 je prvi začel izdelovati gajbice Mohar v Malih Lipljenah. Hitro so ga začeli posnemati sosedje in tudi prebivalci drugih vasi v Škocjanskih hribih. Nova hišna dejavnost je bila za kmeta še bolj donosna kot izdelovanje zobotrebcev. Nekaj dela pri izdelovanju gajbic lahko opravi kmet mehanizirano in tako zahteva to izdelovanje manj delovne sile. Gajbice dela v vsaki vasi le nekaj kmetov. Na vsem področju je okrog 80 izdelovalcev gajbic, med njimi so predvsem taki, ki imajo več smrekovega gozda. Za izdelovanje gajbic lahko porabijo tudi ves odpadni smrekov les, slabše smreke in smreke do premera 30 cm. Gajbice izdelujejo predvsem moški, pa tudi vsi otroci, od osmega leta naprej. Pri sami izdelavi nastopi delitev dela. Odrasli moški pripravijo les. Najprej nažagajo z ročno žago debela ali veje na 60 in 40 cm dolga polena. Te žagajo naprej s cirkularsko, žago, ki jo poganja električni motor, na »plohe«, debele 6 cm. Plohe razgažajo še v »dilce« ali »lajštice«, debele 1,5 cm, v »ta kratke« in v »ta dolge lajštice«. Posebej nažagajo trikotno obrezane »vogličke«. Eden reže les, drugi že zbija »akvirje« gajb. Na vogličke pribije okvirne late. Medtem eden od otrok po »modlu« ali »šabloni« zbija »podn« ali »dno«, drugi pa na »akvir« prebija »lajštrce« z 30 do 40 mm dolgimi žebli. Tretji dela luknje v »pleh« (pločevinasti trak za vogale), četrti te vezave pribija na voglih. Če dela tako vsa družina (moški člani in otroci) lahko v enem dnevu zbijejo tudi do sto gajbic. Te delajo vse leto, največ pozimi, sicer pa ob slabem vremenu in kadar jih ne preganja delo na polju. Vse gajbice odkupi kmetijska zadruga Grosuplje. Leta 1964 je kmet dobil za gajbo 200 dinarjev. Od tega je moral plačati »furmanu« za prevoz na Grosuplje od gajbe 10 dinarjev in še 8% prometnega davka od zaslužka. Leta 1965 pa je cena gajbe že od 250 do 270 dinarjev. Danes predstavljajo že gajbe za mnoge kmete najvažnejšo hišno dejavnost in tudi pomemben vir zaslužka. Ta dejavnost pa uspeva predvsem še zato, ker zahteva v primerjavi z izdelovanjem zobotrebcev

manj delovne sile. Pri izdelovanju gajb pomagajo lahko tudi družinski člani, ki se ob koncu tedna ali pa vsaj ob državnih praznikih vračajo domov z dela v mestu. Ti pripravijo navadno les in ga razžagajo. Starejši ljudje ali tudi otroci pa nato čez teden zbijajo gajbe. To je v glavnem moško opravilo, le v redkih primerih, kjer ni mož pri hiši, izdelujejo gajbe tudi ženske.

*

Ob koncu moramo ugotoviti, da kljub nazadovanju v izdelavi dajejo zobotrebcu še danes svojevrsten pečat življenju vasi v Škocjanskih hribih. V zadnjih letih pa so to tudi gajbice za sadje, ki vse bolj izpodrivajo zobotrebece. Njihovo izdelovanje raste v obratnem sorazmerju z nazadovanjem izdelave zobotrebcev. Z zmanjšanjem, staranjem in izumiranjem prebivalstva v posameznih krajih, močno nazaduje izdelava zobotrebcev.

Spremembe v domači obrti Škocjanskih hribov kažejo, da so bili tod ljudje pri obdelovanju lesa vedno spretni in domiselni in da so tudi svojo hišno dejavnost in domače obrti prilagajali življenjskim potrebam, dejanskemu stanju, zahtevam na trgu, in v zadnjih letih jih prilagajajo tudi vsem spremembam, ki jih prinaša današnji čas. Tako je domačo obrt izdelovanja zobotrebcev in gajbic pri posameznih kmetih nadomestilo celo izdelovanje lesenih gradbenih elementov za weekend hiše. S tem pa se

Kmet Sever iz Malih Lipljen zbija gajbe

Njegov sin Ivan pa reže na cirkularko »lajštice« za gajbe

domača obrt tod individualizira, povzroča, da izginjajo še zadnje oblike družabnega življenja, ki so jih še gojili na skupnih večerih ob izdelovanju zobotrebcev. Pri izdelovanju gajbic pa se pojavljajo nove oblike sodelovanja med kmeti, pri žaganju letvic na motornih žagah, ker te ima samo nekaj kmetov v vsaki vasi. Tako se menja tudi tehnika izdelovanja in prodira tudi v to domačo obrt mehanizacija. S tem pa omogoča domača obrt še večji zaslužek in prebivalce Škocjanskih hribov vse bolj odteguje od obdelovanja zemlje.

Proizvodnja zobotrebcev in gajbic za sadje²¹

Leto	Zobotrebci v butaricah	Gajbice
1960	2,700.000	30.000
1961	2,400.000	50.000
1962	1,880.000	70.000
1963	1,600.000	90.000
1964	798.000	100.000
1965	600.000	130.000

²¹ Sestavljeno po podatkih zbranih pri odkupovalcih zobotrebcev in gajbic v Starem Apnu, Turjaku, Vel. Laščah, Grosuplju in podjetju »Dom« Ljubljana ter kmetijski zadrugi Grosuplje.

ZUSAMMENFASSUNG

VON ZAHNSTOCHERN ZU VERSANDKISTEN
VERÄNDERUNGEN IM HAUSGEWERBE DER ŠKOCJANER BERGE

Der Autor spricht in seiner Studie über die Entwicklung des Hausgewerbes, vor allem über die Verfertigung von Zahnstochern im wirtschaftlich rückständigen Gebiet in den Škocjaner Bergen bei Turjak in Dolenjsko (Unterkrain). Dieses Gewerbe verbreitete sich in diese Gegend im J. 1850 aus Ljubljana und den Moordörfern. Als Ursachen für die schnelle Verbreitung werden vom Autor die ausserordentlich schwierige ökonomische Lage der Bevölkerung und der Kampf ums tägliche Brot angeführt. In der Struktur der Einkünfte für den Lebensunterhalt stellte der Verdienst durch die Zahnstocher bei den meisten Familien eine der Hauptquellen dar. Deshalb verfertigten Zahnstocher fast alle Familien, von den Häuslerfamilien angefangen bis zu den Familien grösserer Bauern. Man machte sie grösstenteils im Winter, tagsüber jeder für sich individuell, abends aber kollektiv in einigen Dorfhäusern. So wurde durch dieses Hausgewerbe die Geselligkeit lebhaft gefördert. Zugleich regten die Abende an den Zahnstochern die Entstehung von Volksliedern an, aber auch von allerlei Sitten und Bräuchen.

Diese neue häusliche Tätigkeit hatte in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts, als sie sich rasch verbreitete, mittelbar auch den Verfall der Flachsverarbeitung zur Folge, sowie das Aufgeben der Volkstracht und schnellere Veränderungen in der Kleidungsweise. Von der Autarkie und von der einfachen Tauschwirtschaft gingen die Leute immer mehr zur Geldwirtschaft über. Auch die Ernährungsweise der Bevölkerung veränderte sich. Der gute Verdienst durch den Zahnstocherverkauf bewirkte um die Jahrhundertwende auch den schnelleren Verfall der alten Holzhäuser sowie Veränderungen und Modernisierungen des Hausinventars.

Auch die Herstellungstechnik der Zahnstocher änderte sich. Anfangs wurden die Zahnstocher mit gewöhnlichen Messern verfertigt. Man schnitt sie grösstenteils aus Ebereschens-, Hasel- und aus Ahornholz. Als diese Holzarten aufgebraucht waren, wurde eine neue Herstellungstechnik eingeführt — das Hobeln der Zahnstocher. Es wurde ein besonderer Hobel verfertigt, den man in die Tischkante einhaken kann. Damit wurden Zahnstocher aus Pappel- und aus Ahornholz hergestellt, später aber aus Tannen- und aus Fichtenholz. Nach dem Jahr 1900 setzte sich auf Anregung der Kaufleute aus Ljubljana und Zagreb eine neue Technik durch — das Zuspitzen der Zahnstocher mit besonderen gekrümmten Messern — den Krummessern.

Nach dem zweiten Weltkrieg wurde hier die grösste Anzahl von Zahnstochern im J. 1960 angefertigt — 2,700.000 Bündelchen, dann aber begann wegen der Abwanderung der Arbeitskräfte in Städte und in Industrieorte die Produktion der Zahnstocher zu sinken. Auch das Motiv für das Bestehen dieses Hausgewerbes hatte sich geändert. Dies bewirkten das schnelle Steigen des Lebensstandards, die Veränderungen der sozialen Verhältnisse im Dorf und die Veränderung der Wirtschaftsstruktur. Heutzutage erzeugen Bauern Zahnstocher, um sich ihren Lebensstandard noch aufzubessern und sich mit diesem zusätzlichen Verdienst ihre Wohnungen weiter zu modernisieren, um sich bessere Kleidung, allerlei Maschinen und Ähnliches anzuschaffen. Parallel mit dem Rückgang dieses Gewerbes sind aber auch schnell alle Sitten und Bräuche in Vergessenheit geraten, die mit der Zahnstochererzeugung verbunden waren.

In letzter Zeit ist es auch zu einem Unterschied in der Verfertigungszeit gekommen. Jetzt werden Zahnstocher während des ganzen Jahres gemacht, ja, einige Bauern vernachlässigen sogar die Bestellung ihrer Äcker zwecks der Zahnstocherproduktion.

Zum Rückgang der Zahnstochererzeugung hat viel ein neues Hausgewerbe beigetragen — die Verfertigung von Obst-Versandkisten. Mit ihrer Herstellung

hat man hier erst im J. 1959 begonnen. Dieses Hausgewerbe ist für den Bauern noch einträglicher. Ein Teil der Arbeit an den Versandkisten kann mechanisiert ausgeführt werden und so fordert diese Produktion weniger Arbeitskräfte. Heute gibt es in diesem Gebiet bereits 80 Verfertiger von Versandkisten. Dies ist vorwiegend Männerarbeit. Die Produktion der Versandkisten aber wächst im umgekehrten Verhältnis zum Rückgang der Zahnstocherproduktion. Dieses neue Hausgewerbe und noch einige Gewerbe wie z. B. sogar das Verfertigen von Bauelementen aus Holz für die Wochenendhäuser zeigt, wie ausserordentlich geschickt die dortigen Leute bei der Holzverarbeitung sind, zugleich aber auch findig, und dass sie auch ihre häusliche Tätigkeit und ihre Hausgewerbe sowohl den Lebensbedürfnissen angepasst haben als auch der tatsächlichen Lage, den Marktforderungen und in jüngster Zeit auch allen Veränderungen, die die Gegenwart mit sich bringt. Das Hausgewerbe individualisiert sich jedoch dort stark, die Produktionstechnik ändert sich und die Mechanisierung ist im Eindringen begriffen. Auf diese Weise bietet das Hausgewerbe einen noch grösseren Verdienst, zugleich aber wird der Bauer dadurch noch mehr dem Ackerbau entzogen.

Viri se krijevste kole so izredni. Na slikovni upodobitvi in fotografiji kot taka ne moremo samo upodobiti kole s krijevste strojevskimi prečkami.

V literarni najdemo samo eno-eno krijevstega kole. V Miklavževi etnografiji volkodolškega okruga najdemo ribo krijevstega kolea ob čisti koloni s pedalo in razpravljanjem prečkami. Upodabljajo krijevstega kolea je bilo razpisano vane kole nekde in sodaj. V slovenski jezični orodni knjižnici je B. Bratovič opisal krijevstega kolea po pregledu iz Bratovščine. Neznani avtorje krijevstega kolea pri avtorjih v Dalmaciji in pri krijevstih pinglih.

Na primer, krijevstega vir so izredni — oblikovni kolea. Prečite jih morete, tako jih je le na tleh. Vane pedalo vani pedalo izredno. Pisanje viri, tudi razpravljanje in inventarji, o krijevstih koleah po poljskem jeziku.

Oblikovna krijevsta

Izredni strojevski modeli v Ljubljani hrani krijevste kole v vani koleah na slikovni in fotografiji, dvokolono vani krijevstini kolea s pisane na Čerkovskem, upodobiti krijevstini kolea s sliko vani krijevstini kolea in Velike Poljane, Metliki muzej hrani vani krijevstini kolea s pisane na tleh. Vane kolea pri Ljubljani, huna dala krijevste kole vane na volajo. Tudi Povodni muzej v Mariboru hrani krijevste kole.

KRIŽEVATO KOLO NA SLOVENSKEM

Gorazd Makarovič

Predmet razprave je kolo s pestom, z dvema oglatima in dvema valjastima prečkama. Takšna konstrukcija kolesa je bila na Slovenskem ob koncu 19. stoletja pri kmetih še poredkoma v rabi.

Kljub zanimanju, ki so ga posvečali slovenski etnografi med teren-
skim delom takšnim kolesom, ta konstrukcija še ni bila strokovno obdelana. Zato v razpravi osvetljujemo križevato kolo z več vidikov, preden preidemo k vprašanju izvora in vloge, ki jo je imela takšna kolesna konstrukcija v kmečkem prevozu, k vprašanju »storilnosti« oz. vloge v kmetijstvu na določeni stopnji.

I.

Viri za križevato kolo so skromni. Na slikovnih upodobitvah iz katerega koli časa najdemo samo upodobitve koles z radialno razporejenimi prečkami.

V literaturi najdemo samo omembe križevatega kolesa. V Mrkunovi Etnografiji velikolaškega okraja najdemo risbo križevatega kolesa ob risbi kolesa z radialno razporejenimi prečkami. Upodobitvi tolmači napis: »Kako je bilo narejeno vozno kolo nekdanj in sedaj«. ¹V obsežnem delu o ornih orodjih je B. Bratanić opisal križevata kolesa pri plugih na Hrvatskem. Moszynski omenja križevata kolesa pri vozovih v Dalmaciji in pri kašubskih plugih. ²

Najpomembnejši vir so preostanki — ohranjena kolesa. Hranijo jih muzeji, nekaj jih je še na terenu. Važne podatke nam podaja ljudsko izročilo. Pisani viri, tudi zapuščinski inventarji, o križevatih kolesih popolnoma molčijo. ³

Ohranjena kolesa

Slovenski etnografski muzej v Ljubljani hrani križevato kolo voza za vožnjo iz Mačkov na Dolenjskem, dvokolesno cizo s križevatimi kolesi s Planine na Cerkljanskem, »plužno« s križevatimi kolesi z Blok, voz »lojtrnik« s križevatimi kolesi iz Velike Poljane. Metliški muzej hrani voz »lojtrnik« s križevatimi kolesi. Mestni muzej v Ptuju hrani križevato kolo štirikolesnega voza za vožnjo. Almajer Jože, Vrhnika pri Ložu 25, ima doma križevato kolo voza za vožnjo. Tudi Pokrajinski muzej v Mariboru hrani križevato kolo.

Fotografije koles

Na voljo so nam naslednje fotografije, ki nam rabijo kot vir. Fotografija voza za vožnjo s križevatimi kolesi iz Žlebov pod Sv. Katarino⁴, fotografija voza s križevatimi kolesi iz okolice Turjaka,⁵ fotografija ralice s križevatimi kolesi iz Bele krajine,⁶ fotografija dvojnega pluga s kolci s križevatimi kolesi z Vrha pri Snebišču,⁷ fotografija križevatega kolesa iz Podlanišča na Cerkljanskem,⁸ fotografija voza s križevatimi kolesi iz Zgornjega Tuhinja.⁹

Ustno izročilo

O razširjenosti

Križevata kolesa so poznali v Polju na Cerkljanskem,¹⁰ pripovedovalec iz Labinj je v mladosti videval takšna kolesa, vendar so bila redka,¹¹ v Preloki v Beli krajini je bil še pred štirimi leti voz s križevatimi kolesi,¹² v Hrpeljah so imeli križevata kolesa na pluzni,¹³ voz s križevatimi kolesi je bil tudi v Dragatušu,¹⁴ takšna kolesa so poznali tudi v okolici Iga¹⁵ in v nekaterih krajih na Krasu.¹⁶

O izdelavi

Križevata kolesa so izdelovali izključno samouki.¹⁸ Hlapci so morali čez zimo izdelati voz s križevatimi kolesi.¹⁹ Križevato kolo je lahko izdelal vsak, ki je bil vsaj nekoliko spreten.²⁰ Za izdelavo križevatega kolesa je bila potrebna le nekako petina časa, ki so ga porabili pri izdelavi kolesa z radialnimi prečkami.²¹

O uporabnosti

Križevato kolo se je hitro obrabilo in hitro sesulo. Bilo je uporabno samo za lažje tovore.²² Njegova trajnost je bila 5—10 krat krajša od trajnosti kolesa z radialnimi prečkami.²³

Nazivi

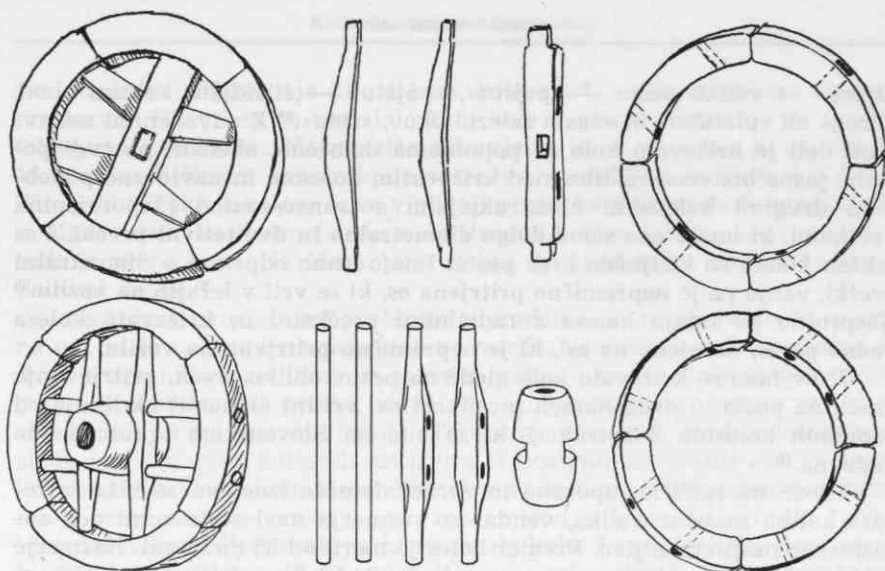
Voz s križevatimi kolesi so imenovali »lesenjak«,²⁴ »drvena kola«,²⁵ »križata kola«,²⁶ »križave kola«.²⁷

Kolo križne konstrukcije se imenuje »križauc«,²⁸ »krževač«,²⁹ »križouk« »križouke«,³⁰ »križvarka«³¹ ali »križvatno, krževatno kolo«,³² »križno kolo«,³³ »križevato kolo«,³⁴ »križevaten, križevatno kolo«³⁵ in »šteklar«.³⁶

Razen nazivov po Pleteršniku so bili vsi drugi zapisani po drugi svetovni vojni.³⁷

Opredelitev konstrukcije in nosilnost križevatega kolesa

Od navadnega kolesa z radialno razporejenimi prečkami se križevato kolo razlikuje po različni konstrukciji in različnih sestavnih delih. Ti so: dve oglati, nosilni tetivni prečki, dve valjasti, fiksirni tetivni prečki,

Od zgoraj navzdol:

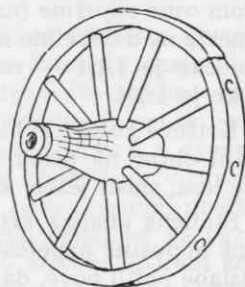
Kolo z eno diametralno in dvema transverzalni-
ma prečkama s sestavnimi deli

Križevato kolo s sestavnimi deli

Desno: zgodnjesrednjeveško slovansko kolo. Po
W. Hensel-u

Spodaj levo: statična analiza križevatega kolesa

Spodaj desno: statična analiza kolesa z radialno
razporejenimi prečkami

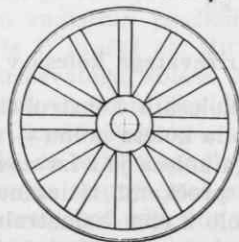
$$\sigma_{dp} = \frac{F}{S} + \frac{F \cdot r}{W}$$

$$F = \sigma_{dp} \left[\frac{W \cdot S}{W + S \cdot r} \right] = 40 \frac{54 \cdot 36}{54 + 36 \cdot 9} = 200 \text{ kp}$$

$$\sigma_{dp} = 40 \text{ kp/cm}^2$$

$$\sigma_{dp} = \frac{F}{S}$$

$$F = \sigma_{dp} \cdot S = 40 \cdot 25 = 1000 \text{ kp}$$

»špice« — veliko pesto — »pejstu«, »pajstu« — štiridelni kolesni obod, »krog« ali »platišče« in včasih železni okov, »šina«. ³⁸ Z navedenimi sestavnimi deli je križevato kolo že popolnoma določeno, obenem pa tudi postane jasna bistvena razlika med križevatim kolesom in **navidežno** podobnimi drugimi kolesnimi konstrukcijami s transverzalnno razporejenimi prečkami, **ki imajo eno samo dolgo diametralno in dve tetivni prečki**. Vsa takšna kolesa so izključno brez pesta. Imajo samo odprtino v diametralni prečki, vanjo pa je **nepremično pritrjena os, ki se vrti v ležajih na vozilu**. ³⁹ Nasprotno pa imajo kolesa z radialnimi prečkami in križevata kolesa **vedno pesto, nasajeno na osi, ki je nepremično pritrjena na vozilu**.

Prav tako se križevato kolo glede na pesto, obliko prečk, pritrjevanja prečk na pesto in drug namen (nosilnost oz. vrtilni moment) razlikuje od podobnih kolesnih konstrukcij, ki so bile na Slovenskem v rabi še do nedavna. ⁴⁰

Glede na različno uporabo in zaradi domače izdelave so bila križevata kolesa različno velika, vendar so razmerja med sestavnimi deli sorazmerno nespremenljiva. Premer koles je meril od 35 do 80 cm. Razmerje med premerom pesta in premerom oboda je 1:3,7 — razmerje med premerom osne odprtine (največ 8 cm) in največjim premerom pesta je 1:3 — razmerje med debelino oboda (največ nekoliko nad 7 cm) in debelino oglate prečke je 1,1:1 — razmerje med debelino oboda in debelino valjaste prečke je 1:1,4.

Križeva kolesa so bila največ izdelana samo iz lesa, včasih pa so imela železni obroč na pestu in na obodu. Za izdelavo so uporabljali različne vrste lesa, zlasti jesen, kostanj, brezo, gaber, češnjo in oreh.

Statična analiza križevatega kolesa (gl. sliko) ki je izdelana ob normalni dopustni napetosti trdega lesa 40 kp/cm^2 in varnostnem faktorju 2,5 (slabe potil!) pove, da je razmerje med nosilnostjo križevatega in nosilnostjo kolesa z radialnimi prečkami 1:5. Križevato kolo povprečne velikosti ima nosilnost 200 kp, ustrezno kolo z radialno razporejenimi prečkami pa nosilnost 1000 kp. To pomeni, da je bilo križevato kolo nekako petkrat slabše kot kolo z radialno razporejenimi prečkami. Če vzamemo kot povprečno težo drugih delov voza vsaj 150 kg, potem sledi iz tega računa, da je bilo moč na voz z križevatimi kolesi varno naložiti le nekaj nad 600 kg, na ustrezen voz s kolesi z radialno razporejenimi prečkami pa nad 3800 kg.

Mesto križevatega kolesa v razvoju kolesnih konstrukcij

Razvoj kolesnih konstrukcij je potekal po dveh vzporednih poteh. Prvotno so bila kolesa polna — odrez valja — zbita iz desak ali kovinska. Iz kovinskega kolesa je z izrezovanjem delov kolesne ploskve nastalo kolo z radialnimi prečkami, iz lesenega kolesa, ki je bilo utrjeno s prečkama, je nastalo kolo z eno diametralno in dvema transverzalnima prečkama. ⁴¹ Konstrukcija kolesa z radialnimi prečkami je stara, saj jo prvič zasledimo v Egiptu v 18. stoletju p. n. e. ⁴² Od tistega časa lahko sledimo takšno kolo

vse do danes. Pogosto je bilo takšno kolo zlasti v starorimskem času in prostoru.⁴³ Hkrati se je razvijalo tudi kolo z eno diametralno in dvema tetivnima prečkama. Najstarejše ohranjeno kolo te vrste je galsko iz 16. stoletja.⁴⁴ Enake konstrukcije so redko uporabljali tudi stari Grki in Rimljani.⁴⁵ Takšna kolesa so se v bližnji preteklosti ohranila še pri Baskih, v Mandžuriji, na Pomorjanskem in drugod.⁴⁶ Ves čas pa je bilo v rabi tudi še polno kolo. Na Markovem stebru je upodobljen barbarski voz s polnimi kolesi.⁴⁷

Za kolesa z radialnimi prečkami je značilno, da imajo pesto, ki se vrti na osi, ki je nepremično pritrjena na vozilo, kolesa z eno diametralno in dvema tetivnima prečkama pa so brez pesta — imajo samo središčno odprtino v diametralni prečki, v nji pa je nepremično pritrjena os, ki se vrti v ležajih na ogrodju vozila. Ta stroga odvisnost med kolesno konstrukcijo in naravo kolesnih osi izvira iz nosilnih zmožnosti ene in druge konstrukcije. Če bi kolo z eno diametralno in dvema tetivnima prečkama imelo pesto, ki bi se vrtelo na osi, nepremično pritrjeni na ogrodju vozila, bi se ali odlomilo pesto ali pa bi se sesulo kolo. Lesena prečka namreč ne bi vzdržala pritiska sil, ki delujejo na ravnino postavljeno pravokotno na os.

Ko so se predniki današnjih Slovencev priselili na današnje slovensko ozemlje, so nedvomno poznali in uporabljali kolesa. Poročila starih piscev, da so Slovani imeli vozove, segajo že v V. stoletje.⁴⁸ Na našem ozemlju žal ni najdb koles ali vozov,⁴⁹ zato pa lahko po zgodnj srednjeveških najdbah severnejših Slovanov sklepamo, kakšna kolesa so imeli v zgodnjem srednjem veku predniki današnjih Slovencev. Po historičnih virih-preostankih so imeli tedaj Slovenci kolesa z radialno razporejenimi prečkami in pestom, nasajenim na osi, ki je bila nepremično pritrjena na ogrodje vozila.⁵⁰ Iz 15. stoletja pa že imamo slikoven vir o kmečki uporabi kolesa z radialni prečkami na naših tleh,⁵¹ prav tako vsi nam znani mlajši slikovni viri izpričujejo samo kolo z radialno razporejenimi prečkami,⁵² čeprav so prav gotovo ves čas vzporedno uporabljali tudi polno kolo.

Razen virov-preostankov iz 19. stoletja ne poznamo starejših pričevanj o križevatem kolesu. Tudi zato lahko mesto križevatega kolesa v razvoju kolesnih konstrukcij razjasni le sama zgradba tega kolesa.

Križevato kolo ima bistven element skupine koles z radialno razporejenimi prečkami — vrtljivo pesto. Obenem je tudi jasno, da sta valjasti prečki pri križevatem kolesu povzeti po radialnih prečkah navadnega kolesa, saj pri nekaterih primerkih stojita ti prečki oz. štirje kraki kar precej v radialnem smislu. Podobnost križevatega kolesa kolesu z eno diametralno in dvema tetivnima prečkama je samo navidezna, saj sta struktura in vloga sorodnih elementov pri križevatem kolesu močno različna.⁵³ Tudi naslednja dejstva nam povedo, da bi bilo popolnoma napačno sklepati, da je križevato kolo vmesna razvojna stopnja med kolesom z eno diametralno, dvema tetivnima prečkama, središčno odprtina za nepremično pritrjevanje osi — in kolesom z vrtljivim pestom in radialno razporejenimi prečkami.

a) Oglati prečki imata pri križevatem kolesu popolnoma drugo funkcijo kot pri kolesu z eno diametralno in dvema tetivnima prečkama, saj fiksirata in nosita vrtljivo pesto med obodom — medtem ko pri drugi konstrukciji tetivni prečki predvsem vežeta obod z diametralno prečko.

b) Kolo z radialnimi prečkami se ni razvilo iz kolesa z eno diametralno in dvema tetivnima prečkama (obe konstrukciji sta se razvijali vzporedno in sta vezani na način pritrjevanja kolesa na os), torej ni mogoče iskati med tema dvema konstrukcijama vmesne logične razvojne stopnje.

c) Naši predniki so ob naselitvi že poznali kolesa z radialno razporejenimi prečkami, še več, enaka kolesa so lahko videli tudi na rimskih vozilih.

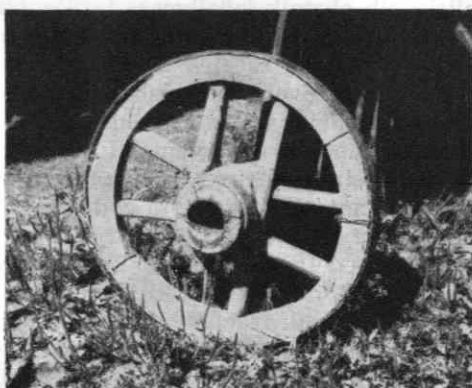
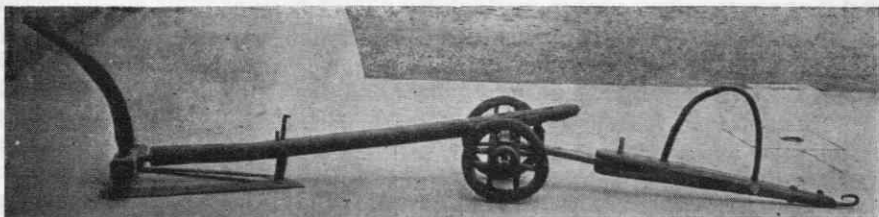
Križevato kolo torej ne more biti vmesna razvojna stopnja med obema znanima konstrukcijama kolesa. Ostaneta torej samo dve možnosti — da je križevato kolo popolnoma samostojna tvorba — ali da je križevato kolo stranska regresivna razvojna oblika kolesa z radialno razporejenimi prečkami. Možnost o samonikli ali poligenetski obliki lahko mirno zavr-nemo, saj bistvena konstrukcijska elementa križevatega kolesa — na nepremično pritrjeni osi vrtljivo pesto in prečke, ki — vežejo pesto in obod — prevzeta od kolesa z radialno razporejenimi prečkami.

Gornja izvajanja torej strnemo takole: **križevato kolo je stranska regresivna razvojna oblika kolesa z radialno razporejenimi prečkami in vrtljivim pestom nasajenim nepremično na ogrodje vozila pritrjeno os.**

Datiranje in vzroki, zakaj je nastalo križevato kolo

Ustno izročilo starejših ljudi, ki so v mladosti videli križevata kolesa⁵⁴ nam lahko datira starost teh koles le do srede 19. stoletja. Časovni okvir, v katerem je nastalo križevato kolo, lahko postavimo samo hipotetično. Zgornjo časovno mejo lahko trdno postavimo v sredo 19. stoletja, spodnjo časovno mejo pa lahko postavimo samo verjetno. Če bi križevato kolo poznali tudi severni Slovani, bi lahko sklepali, da so ga poznali predniki današnjih Slovencev že pred naselitvijo. Ker pa so nam poljski in češki etnografi na vprašanje, če poznajo pri njih takšno kolo, odgovorili negativno, moremo sklepati, da je pri nas nastalo takšno kolo šele po naselitvi, zlasti ker so v zgodnjem srednjem veku Slovani poznali kolo z radialno razporejenimi prečkami.⁵⁵ V času po naselitvi v okviru tedanje družbene organizacije in ob dokaj specializiranih obrteh tudi ni videti tako močnih potreb po samouški izdelavi pomembnih in kompliciranih kulturnih elementov, kot nastajajo kasneje v močnejši premoženjski diferenciaciji.⁵⁶

Razen preostankov in ustnega izročila viri o križevatem kolesu dosledno molčijo. To pa ne pomeni, da je križevato kolo najnovejšega izvora, saj te kolesne konstrukcije ne najdemo niti na številnih upodobitvah iz 19. stoletja, ko je obstoj tega kolesa dokazan s preostanki. To dejstvo je še bolj pomembno, ker najdemo tudi na upodobitvah iz kmečkih krogov

Zgoraj: ralica iz Bele Krajine, v sredini: voz iz okolice Turjaka, spodaj levo: voz za gnojavožo iz Zg. Tuhinja, spodaj desno: križevato kolo iz Vrhnike pri Ložu

(panjske kočnice, votivne slike) upodobljena samo vozila s kolesi z radialnimi prečkami.

Ta molk pa je na drugi strani tudi pričevalen, saj nam pojasni odnos do križevatih koles. Ta so bila manjvredna in se niso zdela vredno upodobitve.

To ugotovitev potrjujejo številni in različni nazivi za križevato kolo oziroma za voz s križevatimi kolesi, medtem ko je za kolo z radialnimi prečkami navaden in splošen naziv samo »kolo«.

Ustno izročilo je enotno v podatku, da je bilo križevato kolo domač izdelek. To potrjuje tudi preprostost in minimalna preciznost, ki je bila potrebna za izdelavo tega kolesa, saj je bilo centriranje pesta, preprosto izvedeno z dvema oglatima prečkama, močno drugačno, kot pri kolesu z radialnimi prečkami, kjer je centriranje izvedeno z vsemi prečkami, to pa terja dokajšnjo preciznost in strokovnost izdelave. Valjasti prečki sta pri križevatu enostavno pravokotno ali v nekoliko drugem kotu postavljeni na oglati prečki, pri tem pa je razlika tudi nad 10 cm in različnost v kotu prav nepomembna. Prav tako je bil v primeri s kolesom z radialnimi prečkami potreben neprimerno krajši čas za izdelavo križevatega kolesa. Ljudski rek pravi, »da je včasih šel mož v gozd s sekiro in se vrnil z vozom«,⁵⁷ pri tem pa je seveda mišljen domač izdelek.

Če je bilo križevato kolo torej samouški izdelek, potem se moremo vprašati: kdaj je nastala potreba po samouški izdelavi obrtnih izdelkov in kdaj so nastale možnosti za takšno izdelavo? Takšna potreba je postala močnejša zlasti ob spremembi družbenih odnosov, ko so tudi domačije postajale vedno bolj raztresene in samostojne.

Obenem pa je tudi orodje, ki je bilo potrebno za izdelavo križevatega kolesa, postajalo sestavni del hišnega inventarja, s čemer je bil dan eden izmed najnujnih pogojev za nastanek samouške izdelave pomembnih in kompliciranih obrtnih izdelkov.

O orodju, ki je bilo sestavni del hišnega inventarja, je naše znanje dokaj borno. Za začetek 20. stoletja in drugo polovico 19. stoletja vemo iz svojih opazovanj in ljudskega izročila, da je posamezna domačija imela vsaj žago, dleta, sekiro in svedre. Za 18. stoletje nam nudijo orientacijske podatke zapuščinski inventarji, po katerih so bili v pogosti domači rabi svedri, dleta in sekire,⁵⁸ brez katerih si ni mogoče zamisliti izdelave križevatega kolesa. Za starejša obdobja viri molčijo, vendar postavljamo domnevo, da je bilo takšno orodje sestavni del hišnega inventarja tudi že prej, vsaj od 15. stol. naprej. To domnevo je moč podpreti samo s posrednimi dokazi, domači izdelki iz starejših dob, ki bi lahko pričali o orodju, s katerim so bili izdelani se niso ohranili. Nedvomno pa je, da je kmečki človek v tem času imel marsikatere dele notranje opreme (prim. predmete na crnogrobski freski sv. Nedelje), ki jih je večinoma moral izdelati sam in je torej moral imeti tudi primerno orodje.

Najverjetnejše pogoje za nastanek križevatega kolesa vidimo v času, ko je nastala premoženjska diferenciacija, od 16. do 19. stoletja.⁵⁹ Nekako v drugi polovici 15. in v 16. stoletju je kmečki stan doživel večji vzpon,

o tem najbolj priča izreden razmah kmečkega stavbarstva od že precej pretenciozne stanovanjske zidane arhitekture, zidave vaških cerkvenih podružnic — do pojava novih pomembnih kulturnih oblik, med katerimi se najbolj odlikuje kozolec.⁶⁰ Ob diferenciaciji pa se pojavi močnejša potreba po preprostejših, doma narejenih izdelkih. Ta potreba je bila močnejša pri revnejših domačijah, ki takšnih izdelkov niso mogle naročiti pri obrtniku, razumljivo pa je, da takšnih izdelkov niso zametavale tudi bogate domačije, saj so ji rabili pač le kot rezerva oz. pomožno sredstvo ob naprednejši kulturni obliki. V okviru teh potreb vidimo vzrok, da so se ohranile resnično primitivne kulturne oblike, ki pa so imele v drugem času seveda drug pomen. Tako najdemo v bližnji preteklosti v uporabi kolesa z dvema križnima prečkama ali celo polna kolesa,⁶¹ ki pa so imela seveda močno postranski pomen.

V vaški, premoženjsko diferencirani skupnosti je tudi najrevnejši kmet potreboval voz za vožnjo. Zadrúžne lastnine pomembnejših proizvajalnih sredstev ni bilo več, vsaka domačija je morala imeti svoja orodja. Revni kmet ni mogel plačati dragega kolarskega izdelka, zato je bil prisiljen sam napraviti kolo. Močno verjetno je, da polnih koles v tem času za uporabnejši voz ni izdeloval. Ob poznavanju kulturnih oblik in tehničnega znanja (v času, ko je bilo koles z radialnimi prečkami na pretek) je izumil regresivno razvojno obliko kolesa z radialnimi prečkami — križevato kolo. Domači izdelovalec je križevato kolo kaj lahko in preprosto izdelal, saj za izdelavo tega kolesa ni bilo potrebne velike preciznosti kot za kolo z radialnimi prečkami. Prečke običajnega kolesa so enostavno zamenjali s štirimi dolgimi prečkami, ki so nadomestile osem kratkih prečk, okrogli prečki sta večkrat celo posnemali prečke z navadnega kolesa, saj sta stali nekoliko v radialnem smislu ukrivljeni. Zaradi manjše odpornosti je izdelovalec povečal pesto, kovaških del ni mogel opravljati doma, zato je bilo križevato kolo največkrat samo iz lesa.

Preprosta izdelava križevatega kolesa je v Beli krajini prišla celo v reklo:⁶²

Četiri kriva, četiri ravna,
eno šuplo débelo,
pa je kolo gótovo.

Mnenje, da si je revnejši kmet moral sam izdelati voz, ker ga ni mogel naročiti pri kolarju potrjujejo visoke cene za vozove. Najstarejši ohranjeni podatki izvirajo, žal, šele iz 18. stoletja, vendar nam tudi ti lahko orientacijsko povedo vrednost vozov za starejši čas. Vozovi so bili cenjeni na 9 fl., 10 fl., 12 fl., 15., fl., in celo na 40 fl.,⁶³ medtem ko je n. pr. revnejša domačija veljala 30. fl. ali 26. fl. — dva vinograda 62 fl. — hiša s prešo, ki je sodila k vinogradoma 10 fl. — dva četrtinska vinograda 55 fl. in hiša, ki je sodila k njima 15 fl. — dve polovični zemljišči samo 15 fl.,⁶⁴ pri tem pa navajamo zaradi boljše primerjave ocenitve revnih gospodarstev.

Med ocenitvami najdemo samo enkrat nizko ocenitev za dvojni voz za vožnjo, ki je bil vreden 30 kr.⁶⁵ Ta voz je moral biti popolnoma izrabljen — ali verjetneje domače delo, voz s križevatimi kolesi.

Če je torej križevato kolo nastalo po opuščanju zadružne lastnine in ob premoženjski diferenciaciji, s tem še nikakor ni rečeno, da so ga uporabljali samo reveži. Vtis, ki ga dobimo iz ljudskega pripovedovanja je, da so ga v zaostalih predelih imeli tudi bogatejši gospodarji, vendar predvsem le kot pomožno, doma izdelano sredstvo ob vozu z navadnimi kolesi, medtem ko so imele revne domačije pač samo križevato kolo.

II.

Prvi del razprave lahko strnemo v ugotovitev: križevato kolo je stranska, regresivna razvojna oblika kolesa z radialno razporejenimi prečkami.⁶⁶ Ta oblika je nastala kot samouški izdelek v času, ko so se pojavile potrebe po doma narejenih pomembnih, sicer obrtniških izdelkih.⁶⁷ To pa je bil čas, ko je bilo najboljše in najbolj razširjeno kolo s pestom in radialnimi prečkami. Samouki, ki niso imeli za izdelavo takšnega kolesa potrebnega znanja in preciznosti, so našli rešitev v tem, da so radialne prečke nadomestili s križnimi, s čemer so se izognili zahtevnejšemu strokovnemu znanju.

Takšna kolesa so začeli opuščati nekako ob koncu 19. stoletja. Uporabljali so jih pri dvokolesnih, štirikolesnih vozovih in pluznih kolcih. Križevato kolo je bilo le slab nadomestek za kolo z radialno razporejenimi prečkami, njegova trajnost in nosilnost je bila slaba. Neprecizno centriranje pesta je povzročilo nemirno vožnjo. Vozovi s križevatimi kolesi so bili uporabni le za krajše vožnje in lažje tovore.

Križevato kolo so uporabljali le kmetje. Bogatejše domačije, ki so lahko naročile dober voz pri kolarju, so križevato kolo seveda uporabljale redkeje in kot pomožno sredstvo, revnejša plast v premoženjsko diferencirani vaški skupnosti pa je bila prisiljena uporabljati voz s križevatimi kolesi kot glavno sredstvo. Zato je bilo križevato kolo v dobršni meri sestavni del splošno neugodnega materialnega položaja siromašnih domačij. Posledice izključne uporabe voza s križevatimi kolesi so jasne. Lastnik takšnega voza je moral neprimerno pogosteje obnavljati kolesa, ki so se hitro obrabila in sesula, opravljati je moral mnogo več voženj kot lastnik kolarskega izdelka, voza s kolesi z radialno razporejenimi prečkami. Ob tedanjem stanju poti oz. kolovozov je bila razlika med enim in drugim kolesom dokaj občutna, saj je voz s križevatimi kolesi nosil le nekako petino tovara, ki ga je zmožgel voz s kolesi, kjer so bile radialno razporejene prečke. Revnejši kmet s pomanjkljivejšimi proizvodnimi sredstvi je moral vložiti za enak delovni učinek mnogo več truda in časa.

Uporaba križevatega kolesa za večje tovore in daljše vožnje je bila tudi navzven izraz premoženjske diferenciacije na vasi, kot nam jo izpričujejo drugi, močno zgovorni podatki.⁶⁸

To velja zlasti od 18. stoletja naprej, ko je vzporedno z gradnjo komercialnih cest vzcvetelo prevoznništvo in se je opuščalo tovorništvo. V tem času je dobil voz tudi novo funkcijo; vozove so uporabljali za daljše razdalje, spremenilo se je vrednotenje vozov. Kmetje so sicer ves čas pri vozilih uporabljali kolo z radialnimi prečkami, česar za križevata kolesa ne moremo dokazati, vsekakor pa je v 18. stoletju postalo križevato kolo še manjvrednejša kulturna oblika.

V tem vidimo vzrok, da na slikovnih upodobitvah ne najdemo križevatih koles, temveč izključno le kolesa z radialno razporejenimi prečkami. Z drugimi besedami, križevata kolesa se niso zdela vredna upodabljanja.

Primitivnost v konstrukciji križevatega kolesa torej ni znak kakšne »primarnosti« ali »starožitnosti«, ampak je izraz znanega dejstva, da so materialne dobrine neenakomerno razdeljene in da revnejši socialni sloji vedno uporabljajo primitivnejše kulturne oblike, ki jih lahko tudi sami izdelajo. Te oblike so seveda formalno lahko identične z mnogo starejšimi oblikami, vendar je njihova pomembnost in vloga v drugem času seveda drugačna, s tem pa je tudi ta oblika že nekaj drugega.

Zbiranje in dokumentacija primitivnih oblik kmečke kulture nam torej ne more preprosto pomagati pri rekonstrukcijah ali ugotovitvah nekih prvotnih kulturnih stanj ali oblik. Na drugi strani pa nam zbiranje predvsem primitivnejših kulturnih oblik, ki so se ohranile do današnjih dni, prav gotovo daje zelo enostransko, lažno sliko preteklosti. Tovrstna praksa je v etnografskem delu, zlasti na terenu, še vedno nekoliko nekritično uporabljena. Temelji na nepisanih načelih etnografskega terenskega dela in deloma v splošno teoretični orientaciji.⁶⁹ Raziskava križevatega kolesa lahko opozori tudi na pomanjkljivost takšne prakse in potrebo po izdelavi ustreznih načel terenskega etnografskega dela.

OPOMBE

¹ A. Mrkun, *Etnografija velikolaškega okraja*, 1. zvezek, Videm-Dobrepolje 1943, str. 87.

² B. Bratanić, *Orače sprave u Hrvata*, Zagreb, 1939, str. 82 in slike št. 1b, 27, 70, 29. — K. Moszyński, *Kulture Ludowa Słowian I*, Krakow 1929, poglavje o prometu in sl. 147.

³ Prim. A. Baš, *Orodja na kmečkih gospodarstvih pod Mariborom v 18. stoletju*, Slovenski etnograf (odslej SE) VIII, Ljubljana 1955, str. 110 in str. 124.

⁴ Fototeka Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani (odslej Fot. SEM) št. 4923.

⁵ Fot. SEM, št. 4918.

⁶ Fot. SEM, št. 4014.

⁷ Fot. SEM, št. 11/40

⁸ Fot. SEM, št. 11/183

⁹ Fot. SEM št. II/762.

¹⁰ Terenski zapiski (odslej TZ) B. Orla v SEM, teren 11, zvezek *Gospodarstvo* 1, str. 3.

¹¹ TZ B. Orla v SEM, teren 11, zvezek *Gospodarstvo* 4, str. 52.

¹² Informacija F. Šarf, SEM.

- ¹³ Informacija J. Šušteršiča. Zavod za spomeniško varstvo v Kranju.
- ¹⁴ Prim. op. št. 13.
- ¹⁵ Povedal Janez Zalar, 53 let, Kot pri Igu št. 3 in Miha Japelj, 83 let, Brest št. 39.
- ¹⁶ Povedala Milka Frelih, 47 let, Podbreg 39. Ta podatek so mi potrdili tudi vaščani v Kalu in Volčjem gradu.
- ¹⁷ Prim. podatke o ohranjenih kolesih in fotografije, ki jih navajam kot vir.
- ¹⁸ V tem se strinjajo vsi pripovedovalci-prim. op. št. 15, 35, 36, 33.
- ¹⁹ Povedal Franc Pišljan, 72 let, Godovič št. 24.
- ²⁰ Velja isto kot za opombo 18.
- ²¹ Povedala pripovedovalca pod op. 35 in 19.
- ²² Velja isto kot za op. 18.
- ²³ Prim. op. 21 in op. 15.
- ²⁴ Podatek velja za Haloze. Posredovala mi ga je Milka Bras, kustodinja SEM, nekdanj kustodinja Mestnega muzeja v Ptujju, za kar se ji iskreno zahvaljujem.
- ²⁵ Pov. M. Makarovič SEM.
- ²⁶ Podatek velja za Notranjsko. Prim. W.-Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1894.
- ²⁷ Podatek velja za Cerkljansko, zapisal B. Orel, TZ v SEM, teren 11, zvezek Gospodarstvo 4, str. 32.
- ²⁸ Velja za Tuhinjsko dolino. Zapisala Anka Novak, kustodinja Gorenjskega muzeja v Kranju.
- ²⁹ Velja za Dolenjsko, okolico Rašice. TZ B. Orel v SEM.
- ³⁰ Velja za Cerkljansko. Zapisal B. Orel, TZ teren 11. zvezek Gospodarstvo 1, str. 3.
- ³¹ Naziv uporablja A. Baš. Prim. razpravo Hrastovski plug, SE XIV, Ljubljana 1961, str. 55.
- ³² Prim. opombo 18.
- ³³ Velja za Notranjsko, Loško dolino. Povedal Jože Almajer, Vrhnika pri Ložu 25.
- ³⁴ Velja za Dolenjsko. Prim. Pleteršnik o. c. Isti naziv je v okolici Turjaka zapisal B. Orel. Prim. TZ v SEM.
- ³⁵ Notranjsko, Pleteršnik, o. c. Isti naziv se uporablja na Blokah. Povedal domačin Ivan Lah, 69 let, danes stanujoč v Ljubljani, Janševa 9a.
- ³⁶ Mirna peč. Povedal domačin Franc Grlica, 55 let, danes stanujoč v Ljubljani, Polje št. 5 — Po Mrkunu (prim. op. št. 1) so šteklači vozovi z lesenimi okovanimi osmi, naziv šteklaar pa se verjetno veže na takšne primitivne vozove.
- ³⁷ Odslej uporabljam v tekstu zaradi kratkosti tudi naziv »krževač«.
- ³⁸ Domača imena za sestavne dele kolesa po Mrkunu, 1. c. — po nazivih na risbi križevatega kolesa iz Mačkov in nazivih na risbi križevatega kolesa iz Marzig (obe risbi iz arhiva SEM, po pisavi sodeč je nazive pripisal B. Orel). Nazive so potrdili tudi pripovedovalci, naved. pri opombah 33, 35 in 36.
- ³⁹ Prim. G. Montadon, *Traité d'Etnologie*, Paris, 1934, poglavje o prometu.
- ⁴⁰ Najdemo jih na domačih izdelkih pri osipalniku za koruzo (Kal pri Bovcu, Fot. SEM, št. 8/222), štirnah (Selo, Fot. SEM št. 5/175) — mlinu za sadje (Vrh pri Št. Jerneju, Fot. SEM št. 9/126) — na kolovratu (Vrhpolje, Fot. SEM št. 9/341) — na vodnem mlinu (Kostanjevica na Krki Fot. SEM. št. 13/267) itd.
- ⁴¹ G. Montadon, *Traité d'Etnologie*, Paris 1934, str. 571.
- ⁴² Montadon, o. c., str. 565.
- ⁴³ Daremberg et Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, Paris, 1918 — prim. tekst in slike pod gesli: Rota, Benna, Carpentum, Garucca, Carrus, Chiramaxium, Cisium, Harmamaxa, Suflamen, Tensa in Triga.
- ⁴⁴ Prim. Montadon, o. c., sl. 342.
- ⁴⁵ Daremberg et Saglio, o. c., prim. tekst in slike pod gesloma Funus in Plaustrum.

⁴⁶ Prim. Montadon, o. c., sl. 341, tabla 16. Po izjavi direktorja etnografskega muzeja v Gdanskju so bila takšna kolesa pogosta pri samokolnicah in plugih. Pomorjanski muzej v Gdanskju hrani takšno kolo. Ta podatka mi je posredoval B. Kuhar, SEM, za kar se mu lepo zahvaljujem.

⁴⁷ Prim. Schröder, Reallexikon der indogermanische Altertumskunde, Berlin — Leipzig, 1923, tabla CVIII, sl. 2.

⁴⁸ W. Hensel, Slowianszczyzna wczesnosredniowieczna, Poznan, 1952, str. 111.

⁴⁹ Prim. M. Garašanin-J. Kovačević, Pregled materijalne kulture južnih Slovena u ranom srednjem veku, Beograd, 1950 in druga tovrstna lit.

⁵⁰ Prim. W. Hensel, o. c., str. 112—115.

⁵¹ Prim. A. Baš, Hrastovski plug, SE XIV, Ljubljana 1961, risba na str. 53.

⁵² V primerni časovni razporeditvi navajam nekaj upodobitev, ki pričajo o kmečkih vozilih: J. V. Valvasor, Ehre des Herzogtums Krain, I del, 2. knjiga str. 105 — III del, 11. knjiga, str. 10. (voz za seno, voz s sodom) — G. Gugitz, Kärntens gnadenstätten, Klagenfurt 1963 (podobica Gospe svete iz 18. stoletja, na kateri je upodobljen kmečki voz) — B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südwest-und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, Leipzig, 1801, slikovna priloga št. 9 (kranjski voz, na katerem prevažajo čebele) — V. Geramb, Steierisches Trachtenbuch II., Graz, 1935, str. 93, sl. 52 (štajersko vozilo za prevažanje vreč na risbi iz okoli 1800) — vse upodobitve vozil na panjskih končnicah — na votivnih podobah (n. pr. upodobitev furmana s prevrnjenim vozom iz l. 1802 v cerkvi na Blečjem vrhu pri Trebelnem) itd.

⁵³ Prim. poglavje Opredelitev konstrukcije in nosilnosti križevatega kolesa.

⁵⁴ Prim. op. 33, 35, 36.

⁵⁵ Prim. op. 50.

⁵⁶ Prim. M. Gavazzi, Novije činjenice za dokaz opstojanja zadruga u doba slavenske zajednice, Etnološki pregled 5, Beograd 1963; L. Niederle Slovenske starine (srbski prevod) Novi Sad 1954, J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana, 1952. W. Hensel o. c., navaja na strani 112 najdbo kolarske delavnice.

⁵⁷ S. Vilfan, K obdelavi polja v slovenski Istri, SE X, Ljubljana 1957.

⁵⁸ A. Baš, Orodja na kmečkih gospodarstvih pod Mariborom v 18. stoletju, SE VIII, Ljubljana 1955, str. 119.

⁵⁹ Prim. Zgodovina narodov Jugoslavije, II. Ljubljana 1959, str. 761—762.

⁶⁰ Prim. I. Pirković, O nastanku žitnega kozolca, SE XVI—XVII, Ljubljana 1964.

⁶¹ Na domačih izdelkih n. pr. na »karjoli za pridelke vozit« (Loka na Vipavskem, Fot. SEM št. 15/107) — na »dreslu«, vozičku za travo (Loka na Vipavskem, Fot. SEM št. 15/109) — na »okopaču« (Sajejce pri Kostanjevici, Fot. SEM, št. 13/269) in na vozičkih za otroke (Cerkno, Fot. SEM, št. 11/246 — Bukovo, Fot. SEM, št. 11/86) etc.

⁶² Povedal Fugina Janez, 40, Dečina 1.

⁶³ A. Baš, Orodja . . . , str. 113, 111, 117, 115 in 117.

⁶⁴ Isti, nav. delo, str. 111, 113, 111, 111, 113 in 111.

⁶⁵ Isti, nav. delo, str. 110.

⁶⁶ Ta sklep potrjujejo tudi druge regresivne razvojne oblike kolesa z radialno razporejenimi prečkami. Značilen razvoj v tej smeri opazimo n. pr. pri indijskem dvokolesnem vozu, ki ga hrani Nacionalni muzej v Kjöbenhavnju. Kolo pri tem vozu je izdelano po istem poenostavljenem načelu kot križevato kolo, saj ima pesto in tri pare dolgih prečk, ki so vgrajene v kolo prav tako kot dva para dolgih prečk pri križevatem kolesu. Prim. Kaj Birket-Smith, Putovi kulture, Zagreb 1960, sl. 168.

⁶⁷ Takšno kolo poznajo n. pr. tudi na Hrvaškem, kjer je prav verjetno nastalo iz podobnih potreb. Prim. Bratanić, nav. delo, str. 82 in Moszyński, nav. delo, poglavje o prometu.

⁶⁸ Prim. Zgodovina narodov Jugoslavije II. Ljubljana 1959, str. 761—762.

⁶⁹ Prim. R. Ložar, Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen, Narodopisje Slovencev, I. del, Ljubljana 1944; Isti Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja, Etnolog XXI, Ljubljana 1943.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS KREUZSPEICHENRAD IN SLOWENIEN

Die Abhandlung befasst sich mit dem »Kreuzspeichenrad« an Fuhrwerken. Dies ist ein Rad mit einer Nabe, zwei viereckigen und zwei walzenförmigen Speichen. Noch am Ende des 19. Jahrhunderts wurde ein solches Rad im grösseren Teil Sloweniens und in einigen Gegenden Kroatiens verwendet, eine prinzipiell gleiche Konstruktion war aber auch in einigen anderen Ländern in Gebrauch. Der Autor bestimmt zuerst die Konstruktion dieses Rades, dann aber ordnet er sie in die allgemeine Entwicklung der Radkonstruktionen ein, die über zwei Systeme der Befestigung des Rades an das Fuhrwerk vor sich ging:

1. Das Rad war fest mit der Achse verbunden, die sich in den Lagern am Fuhrwerk drehte;

2. das Rad mit der Nabe drehte sich um die Achse, die fest am Fuhrwerk befestigt war.

Im Einklang mit den Tragfähigkeiten bildete sich in der ersten Gruppe aus dem vollgearbeiteten Holzrad ein Rad mit einer diametralen und zwei transversalen Speichen aus. In der zweiten Gruppe entsteht aber ursprünglich durch Ausschneiden aus der Metallscheibe eine radiale Anordnung der Scheiben und später der Holzspeichen.

In der generellen Entwicklung der Radkonstruktionen gehört das Kreuzspeichenrad zur zweiten Gruppe, denn es hat eine Nabe und vier transversale Speichen, mit gleicher, jedoch vereinfachter Funktion der kurzen Speichen beim Rad mit radial angeordneten Speichen. Die genaue Analyse der Konstruktion des Kreuzspeichenrades ermöglicht folgenden Schluss: **das Kreuzspeichenrad ist die regressive Neben-Entwicklungsform des Rades mit radial angeordneten Speichen.** Diese Ansicht wird in der Abhandlung durch folgende Feststellungen ausführlicher bestätigt: Das Rad mit radial angeordneten Speichen wurde ununterbrochen verwendet, das Kreuzspeichenrad dagegen ist nur vom 19. Jahrhundert weiter dokumentiert. Die nördlichen Slawen kennen das Kreuzspeichenrad nicht und dies stösst die mögliche Annahme, die Slawen hätten dieses Rad schon vor ihrer Ansiedlung gekannt, um. Von der Entstehung dieses Rades in der Zeit nach der Ansiedlung und bis Ende des 19. Jahrhunderts wurde das Kreuzspeichenrad parallel mit dem Rad mit radial angeordneten Speichen verwendet. Das Rad mit radial angeordneten Speichen erforderte bedeutende Präzision und fachmännisches Können bei der Herstellung — es war ein gewerbsmässiges Erzeugnis — das Kreuzspeichenrad dagegen war höchst einfach — es war ein ausgesprochen autodidaktisches, zu Hause verfertigtes Erzeugnis. Das Bedürfnis, das die Entstehung des Kreuzspeichenrades diktierte, war vor allem der grosse Wert der gewerbsmässig hergestellten Wagen, im 18. Jahrhundert stellte ja z. B. ein guter Wagen den halben Wert eines ärmlicheren Bauernhofes dar. In der Dorfgemeinschaft, die hinsichtlich des Vermögens differenziert war, waren die weniger Begüterten gezwungen, selbst die Kreuzspeichenräder zu verfertigen und zu verwenden, die reicheren Bauern hingegen betrachteten das Kreuzspeichenrad bloss als Hilfsmittel.

Im 18. Jahrhundert kommt es zur Entstehung von kommerziellen Strassen, die Beförderung durch Lasttiere wird durch das Frachtfuhrwesen verdrängt. In Verbindung damit kommt es auch zu einer veränderten Bewertung der Fuhrwerke, die bis zu dieser Zeit vor allem für kürzere Fahrten verwendet wurden. Damals wurde der ausschliessliche Gebrauch des Kreuzspeichenrades — ausser in sehr abgelegenen Ortschaften — ein eindeutiger Ausdruck der

Vermögensdifferenzierung. Die Folgen der ausschliesslichen Verwendung des Kreuzspeichenrades, das etwa fünfmal weniger tragen konnte als das Rad mit radial angeordneten Speichen, waren bedeutend. Das Fuhrwerk mit Kreuzspeichenrädern trug nur leichtere Lasten, es mussten mehr Fahrten unternommen werden, die Fahrt war sehr unruhig, das Kreuzspeichenrad stürzte häufig zusammen, es musste oft erneuert werden — kurz gesagt, die gleiche Arbeitsleistung, wie man sie mit einem Wagen mit radial angeordneten Speichen erzielen konnte, kostete den Benutzer eines Fuhrwerks mit Kreuzspeichenrädern viel mehr Zeit und Mühe.

Im weiteren Text der Abhandlung wird hervorgehoben, dass eine primitive Kulturform nicht immer ein Kennzeichen des Alters ist, sondern oft nur ein Ausdruck der Tatsache, dass die materiellen Güter ungleichmässig verteilt sind und dass die ärmeren Bevölkerungsschichten sowohl ehemals als auch heutzutage in der Regel primitivere Kulturformen verwenden. Die gleiche Kulturform hat in verschiedener Zeit und in verschiedenem Raum auch eine verschiedene Bedeutung. In Verbindung damit weist der Verfasser darauf hin, dass es sich in der Praxis mehr oder weniger durchgesetzt hat, vor allem die primitiven Formen der Volkskultur zu sammeln und zu dokumentieren, wodurch jedoch gewisse ursprüngliche Zustände und Formen nicht einfach rekonstruiert werden können; dies birgt vielmehr die Gefahr in sich, dass wir ein einseitiges, falsches Bild der Vergangenheit gewinnen können.

MOŠKE SRAJCE SLOVENSKE KMEČKE NOŠE

Marija Makarovič

V prispevku obdelujem moške srajce, kot so bile v navadi v slovenski kmečki noši v 19. in 20. stoletju. S tem nameravam nadaljevati monografska raziskovanja posameznih oblačilnih kosov slovenske kmečke noše, ki so jih že opravili za nekatere dele moške in ženske noše posamezni raziskovalci.

Srajce obravnavam predvsem glede na kroj, način nošenja in glede uporabe blaga. Poleg tega navajam tudi posamezne domače nazive za srajco in njene dele in spregovorim o funkcijah moške srajce v življenju slovenskega kmeta.

Najpopolnejše gradivo glede kroja, materiala in barve nudijo oblačilni kosi, to je srajce, ki jih hranijo muzeji ali posamezniki. Predvsem za prvo polovico 19. stoletja izpopolnujem pričevanja oblačilnih kosov z arhivskimi podatki in s slikovnim gradivom, za kasnejše in današnje obdobje pa navajam ljudsko izročilo.

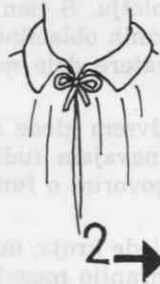
Na ustreznih mestih, predvsem pa na koncu se za primerjavo tega dela moške noše oziram po drugih, predvsem slovanskih in sosednjih ljudstvih. Z istim namenom skušam razbrati, kakšne srajce so nosili po tedanji modni šegi in koliko je le-ta vplivala na preoblikovanje srajc v slovenski kmečki noši.

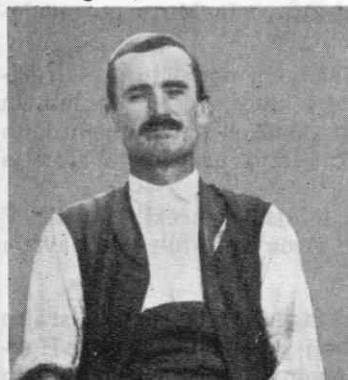
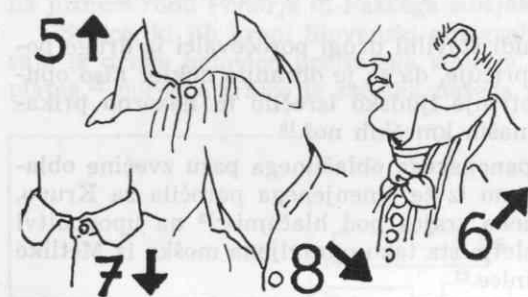
V ljudskem jeziku je na slovenskem ozemlju najbolj razširjen izraz za srajco *s r a j c a* z izjemo poimenovanj *r ó b a č a* v Beli krajini in na vzhodnem Štajerskem¹ ter v južnem Prekmurju, *k o š ú l a* ali *k ó š u l a* v območjih, ki mejijo na hrvatsko ozemlje (Haloze, Slovenske gorice, Goričanci),³ *k i k l* in *č i k l* (iz. nem. Kittel) v Podjurski dolini in Rožu.⁴

Namesto srajca pravijo v Prekmurju tudi *s r á k i c a*, *s r a k c a* in *s r á č i c a*,⁵ v Režiji prav tako *s r á k i c a*,⁶ v Ziljski dolini *s r e j š* in *s r é j š e*.⁷

Vendar uporabljajo navedene izraze večinoma le še starejši ljudje, mlajši in srednjih let pravijo srajca.

Srajca je del moške kmečke noše, in sicer v obravnavanem obdobju na Slovenskem bodisi spodnje oblačilo, kadar jo oblačijo pod telovnik, jopič ali suknjo in jo v tem primeru praviloma zatikajo za hlače (razen poleti ob napornejših delih), ali pa je to neke vrste zgornje oblačilo, prek katerega običajno oblečejo le še telovnik ali pripašejo pas.

Akvareli moških noš Kurza von Goldensteina iz leta 1838
 1. Vinica — 2. Stari trg v Beli krajini — 3. Smlednik — 4. Prem — 5. Tržačan,
 okoli 1830 — 6. Moška noša v Konjicah — Slovenski Bistrici, po akvarelu Karla
 Mayrja (1876) — 7. Moški z Dolenjskega, začetek 20 .stol. — 8. Moški s Pohorja
 (foto 1963)

Po prvem načinu oblačijo srajco v območju alpske in mediteranske noše, po drugem v panonskem oblačilnem pasu: tu so si jih tudi začeli zatikati za hlače konec prejšnjega stoletja obenem z uvajanjem poenotene kmečke noše, ki se javlja pod vplivom tedanje modne smeri na vsem slovenskem ozemlju.

Srajco so nosili vrhu hlač v panonskem območju že pred sredino prejšnjega stoletja, kot dokazuje slikovno gradivo iz leta 1838,⁸ kjer je upodobljen moški iz Starega trga ob Kolpi,⁹ Kostelske doline (Osilnice) sl. 1,2¹⁰ in okolice Kočevja¹¹ ter na treh upodobitvah iz pokrajine med Dravo in Muro.¹²

Moška iz Starega trga in Kostelske doline imata srajco prepasano z usnjenim pasom, drugi pa imajo vrhu srajce telovnik ali suknjič.

Podatek o takem oblačenju zasledimo tudi v arhivskem gradivu iz leta 1838,¹³ kjer se omenja, »da si prebivalci iz Šrajbarskega turna oblačijo srajco čez hlače.«¹⁴

Enako poroča Heinko 1842. leta, da »nosijo Gorjanci čez hlače grobo laneno srajco, robačo,¹⁵ in moški iz Krupe« poleti srajco čez hlače, ki si jo v zadnjem času prepasujejo z jermenom.¹⁶ Za vzhodne Štajerce omenja poročevalec, da nosijo robačo izza hlač. Pesničarji dolgo skoraj do kolen, Ščavničarji in Murščanji kratko, komaj do breges, Podravci in Haložani pa daljšo, do pol beder.«¹⁷

Tako oblačenje omenjajo tudi številni drugi poročevalci iz druge polovice prejšnjega stoletja; to izpričuje, da se je ohranilo dokler niso opustili starejšo nošo, kot tudi potrjuje ljudsko izročilo in nazorno prikazujejo slikovne rekonstrukcije naših kmečkih noš.¹⁸

V zimskem času si moški panonskega oblačilnega pasu zvečine oblačijo srajco v hlače, kot ugotovimo iz že omenjenega poročila za Krupo, »kjer se nosi pozimi groba lanena srajca pod hlačami«;¹⁹ na upodobitvi iz druge polovice prejšnjega stoletja sta tako opravljena moška iz Metlike in Mokric pri Brežicah²⁰ ter Vinice.²¹

Izjemoma nosijo moški iz pokrajine med Dravo in Muro po upodobitvi iz leta 1838 tudi pozimi srajco vrhu hlač.²²

Na vsem alpskem in mediteranskem oblačilnem območju, kot izpričuje starejše in mlajše gradivo, oblačijo srajco v hlače. Edino v poletnem času, kot navaja ljudsko izročilo, nosijo moški zlasti ob napornejših delih platnene srajce vrhu hlač še v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja (Brkini, Pohorje, Loška dolina).²³

Danes je ta nošnja razširjena samo pri mlajših kmečkih fantih. V poletnem času hodijo tudi brez srajc ali samo v majicah, to pa je navada le ob delavnikih in ob napornejših delih.

Ugotavljati po slikovnem gradivu iz kakšnega blaga so bile srajce izdelane, ni mogoče, zato so v tem primeru bolj pričevalni arhivi. »Hodnične srajce ali srajce iz grobega platna« se omenjajo med letom 1810 in 1815 za naslednja naselja: Studenica, Slivnica, Ormož, Nova Štifta in okolica Maribora.²⁴ V arhivu iz 1838 leta se omenja noša »prtene srajce« za

Mirno na Dolenjskem,²⁵ iz domačega hodnega platna jih v istem času nosijo v okolici Mirne na Dolenjskem, Kostanjevice, Šrajbarskega turna in v postojnskem okraju.²⁶

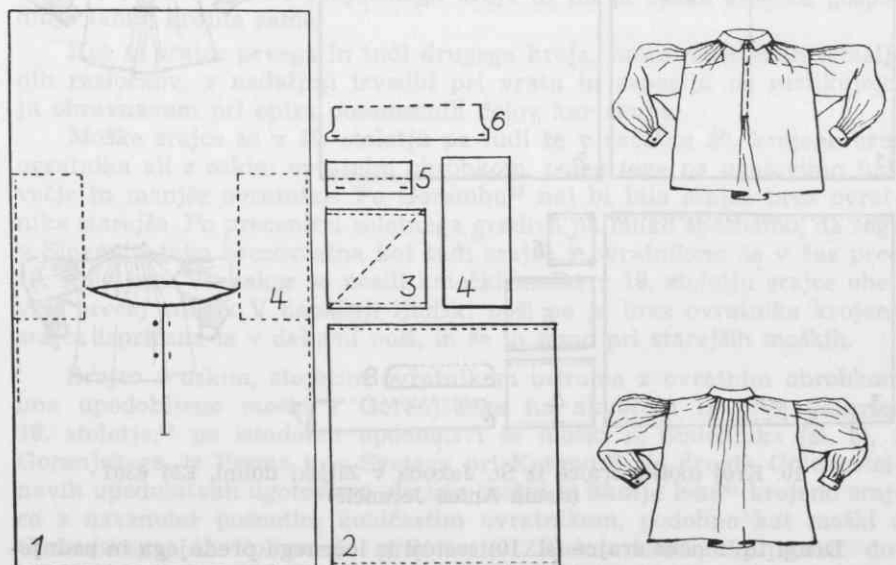
Prav tako so po poročilih Heinka še v štiridesetih letih prejšnjega stoletja nosili platnene srajce v Poljanski dolini v Beli krajini, na Krupi in v naslednjih gospostvih: Boštanj, Trebnje, Žužemberk ter Šentrupert na Dolenjskem.²⁷

Podobno poročajo v naslednjih letih še za druge slovenske kraje, da siračno že v nekaterih takratnih poročilih omenjajo tudi srajce iz kupljenega blaga. Tako so nosili v štiridesetih letih »neporočeni moški iz Poljanske doline v Beli krajini na praznične dni nekaj boljše srajce«,²⁸ v okolici Boštanja, Trebnjega, Žužemberka in Šentruperta na Dolenjskem pa v istem času »le premožnejši srajce iz madapolana«,²⁹ zlasti za poroko pa so bile v ljubljanski okolici v navadi srajce iz perkala.³⁰

Tudi kasnejše ljudsko izročilo za vsa slovenska območja zelo pogosto omenja, da so moški ob delavnikih še v drugi polovici preteklega stoletja dokaj splošno nosili platnene srajce. Praznična srajca pa je morala biti iz kupljenega blaga. V zadnjem desetletju 19. stoletja začnejo skoraj splošno tudi ob delavnikih nositi moški srajce iz kupljenega blaga.³¹

Srajce iz domačega platna nosijo danes le še posamezni kmetovalci na južnem robu Pohorja in Paškega Kozjaka (sl. 8).

Srajce, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani in izvirajo iz druge polovice prejšnjega stoletja, so iz tanjšega in debelejšega platna,³² poročne srajce iz začetka našega stoletja so iz perkala.³³

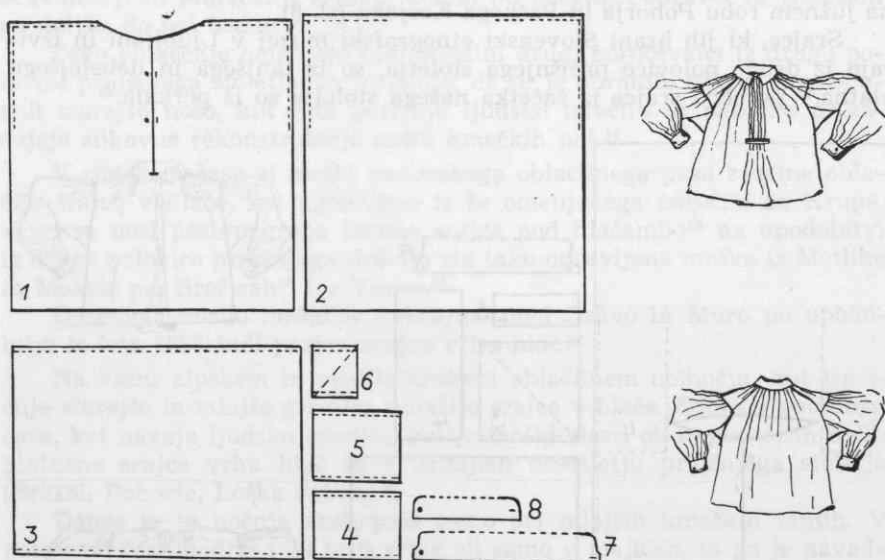

9. Kroj moške srajce iz Bogojine v Prekmurju, EM 332 (risala Anica Jerančič)

Glede barve ustrezajo vse starejše srajce barvi domačega platna; so torej bele v raznih sivih ali sivo rjavih odtenkih. V vsem starejšem gradivu so upodobljene srajce bele barve. Zanimivo je, da je bela barva srajce pri starejših moških še danes zelo priljubljena, tako ob delavnikih kot tudi ob nedeljah. Fotografije kmečkih noš iz začetka 20. stoletja nam to še bolj izpričujejo (sl. 7). Mlajši moški in moški srednjih let pa posegajo predvsem ob delovnih dneh po bolj praktičnih, raznobarnih srajcah.

Glede na temeljni kroj, ki izpričuje pri posameznih srajcah razločke v krojenju rokava in ramenskega dela, moremo predvsem na osnovi ohranjenih oblačilnih kosov in ljudskega pričevanja ločiti moške srajce dveh krojnih tipov.

Prvi tip srajce (sl. 9). je bil v 19. stoletju razširjen na vsem slovenskem ozemlju, glede na osnovni kroj pa še vsa prva desetletja dvajsetega stoletja. Srajco tega tipa sestavljata prednji in zadnji stan, rezana iz enega kosa platna in brez šiva na rami. Prednji stan je spredaj prerezan nekako do pasu. Rokavi so iz cele širine platna. Ovratni obrobek ali raven ovratnik, rokavni obrobek ali zapestnik na rokavu ter kvadraten kos blaga, ki pod pazduho rokav razširjuje, so deli, ki kroj srajce izpopolnjujejo.³⁴

10. Kroj moške srajce iz Št. Jakoba v Ziljski dolini, EM 6307
(risala Anica Jerančič)

Drugi tip moške srajce (sl. 10) sestoji iz ločenega prednjega in zadnjega stana. Vstavek, ki predstavlja del na rami, je trapezasto rezan in se proti vrhu trikotno oži ter sega nekoliko pod ramena. Nanj je prišit ro-

kavni del, ki je na rami in v zapestju naguban. Pod pazduho pa je tudi tukaj vložen kvadraten kos blaga.

Medtem ko imamo za srajco prvega tipa potrdilo tudi v slikovnem gradivu vsaj v glavnih potezah, pa za drugi tip srajce, razen treh oblačilnih kosov, skorajda nimamo drugih pričevanj. Po vsej verjetnosti ima oblečeno takšno srajco moški iz Starega trga ob Kolpi na Goldensteinovem akvarelu,³⁵ to pa ostaja zavoljo slabe spoznavnosti le domneva. Podobno velja trditi za upodobitev Tržačana iz srede prejšnjega stoletja (sl. 5) čeprav bi nizko prišiti in nagubani rokavni del govoril za srajco drugega krojnega tipa.

Glede na precej specializiran kroj in skromnost pričevalnih primerkov, tako v muzeju kot na terenu, menim, da so takó krojene srajce moški manj nosili. Njihova podobnost z ženskimi rokavci enakega krojnega tipa, kot je ugotovila že Ložarjeva,³⁶ vsiljuje mnenje, da so tako krojene srajce nosili le v alpskem oblačilnem območju, večidel na Gorenjskem, kjer so večkrat izpričane tudi v ljudskem izročilu še za drugo polovico 19. stoletja.

Obe srajci tega krojnega tipa, ki ju hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani, sta brez kakršnihkoli podatkov in sta nedvomno verni rekonstrukciji po starejši predlogi; za to govori predvsem strojna izdelava. Enako krojena moška srajca iz okolice Kamnika, ki sodi k moški noši iz konca prejšnjega stoletja, pripada prav tako alpskemu oblačilnemu območju, prav tako moška srajca iz Št. Jakoba v Ziljski dolini.³⁷

Nedvomno pa je k splošni razširjenosti srajc prvega tipa pripomoglo tudi to, da so bile zelo preprostega kroja in jih je vsaka kmečka gospodinja lahko krojila sama.

Ker se srajce prvega in tudi drugega kroja, razen omenjenih temeljnih razločkov, v nadaljnji izvedbi pri vratu in zapestju ne razlikujejo, ju obravnavam pri opisu posameznih delov kar skupaj.

Moške srajce so v 19. stoletju pa tudi še v začetku 20. krojene brez ovratnika ali z ozkim ovratnim obrobkom, poleg tega pa ugotovimo tudi večje in manjše ovratnike. Po Gerambu³⁸ naj bi bila srajca brez ovratnika starejša. Po precenitvi celotnega gradiva pa lahko spoznamo, da sega v Sloveniji tako brezovratna kot tudi srajca z ovratnikom še v čas pred 19. stoletjem. Vsekakor so nosili kmečki moški v 19. stoletju srajce obeh vrst precej enako. V današnji ljudski noši pa je brez ovratnika krojena srajca izpričana le v delovni noši, in še to samo pri starejših moških.

Srajco z ozkim, stoječim ovratnikom oziroma z ovratnim obrobkom ima upodobljeno moški z Gorenjskega na akvarelu iz prve polovice 19. stoletja,³⁹ po istodobni upodobitvi še moški iz Smlednika (sl. 3), z Gorenjskega, iz Prema in s Svetega pri Komnu.⁴⁰ Na drugih Goldensteinovih upodobitvah ugotovimo, da ima moški iz Škofje loke⁴¹ krojeno srajco z navznoter posnetim koničastim ovratnikom, podobno kot moški z Gorenjskega, iz Polhovega gradca iz Ziljske doline, Poljanske doline, Vinice in Osilnice.⁴² Po vsej verjetnosti nosi tako krojeno srajco tudi moški iz ljubljanskega predmestja Krakovo.⁴³

Iz istega časa imamo tudi arhivski podatek za bistriško gospostvo na Primorskem, kjer se omenja »ovratna ruta, čez katero se zaviha beli ovratnik srajce.«⁴⁴

Na Arsenovičevih upodobitvah iz druge polovice prejšnjega stoletja nosijo vsi moški srajce z večjimi ali manjšimi koničastimi ovratniki, kot sledi: moški iz Proseka pri Trstu, iz ljubljanske okolice, s Krasa, iz Vipave, s Škednja, Ptuja, Mokric pri Brežicah in iz Metlike.⁴⁵

Moški iz Konjic ali Slovenske Bistrice⁴⁶ (sl. 6) nosi srajco z zelo visoko pod brado krojenim ovratnikom, ki je sicer pogostnejši v nekaj starejši noši z znanim imenom »očetov morilec.«⁴⁷

Vse srajce, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej⁴⁸ in jih opredelujem v sedemdeseta leta preteklega stoletja, so krojene z večjimi ali manjšimi, koničastimi in posnetimi ovratniki in izvirajo iz vseh treh oblačilnih območij. Delovna moška srajca s Pohorja, ki jo je muzej pridobil leta 1963 in je bila do takrat še v rabi, pa je krojena brez ovratnika.

V ljudskem jeziku se ovratnik različno imenuje: *rob*, *rob c*, *kolér* in *golér* (prim it. *collare*, fr. *collier*, madž. *gallér*)⁴⁹ v Prekmurju, Brkinih, Savinjski dolini in Bohinju, *krogl* in *kroglc* (iz nem. *Kragen*) na Gorenjskem, v okolici Kostanjevice ter na Cerkljanskem⁵⁰ *koljir* v Podjurski dolini, *kolar* v Ziljski dolini in v Beli krajini, *robček* v Vipavski dolini.⁵¹ *pirklc* in *kroglc* skoraj povsod na Dolenjskem, v okolici Turjaka, Šmarja in Šentjerneja tudi *brišclc* in *bišclc*⁵² (nem. *der Wisch*).

Ista poimenovanja, večidel v pomanjševalnicah (*robček* itd.), so v navadi tudi za obrobke ali zapestnike na rokavih.

Po načinu izvedbe ovratnega dela se ravna tudi spodnji del rokava, krojen je z obrobkom ali pa na zapestnike, če ima srajca ovratnik (sl. 5).

Srajce so v obravnavanem obdobju pritrjevali pri vratu ali v zapestju, in sicer različno.

Na starejših upodobitvah je zavezovanje s trakom, ki se zdi, da ni vezano samo na brezovratne srajce, pogostokrat izpričano. Tako na upodobitvi sv. Izidorja iz konca 18. stoletja,⁵³ kjer se lepo vidi s trakom zavezana srajca. Štajerskemu pričevanju se pridružuje upodobitev božjastnega moškega na podobi v Zaplani,⁵⁴ nadalje moškega iz Starega trga ob Kolpi iz tridesetih let prejšnjega stoletja,⁵⁵ kjer je razvidno, da ima moški srajco zavezano pod vratom in na zapestnikih z rdečim trakom.

V slikovnem gradivu iz druge polovice 19. stoletja se moremo opreti na Arsenovičeve akvarele, ti pa v nobenem primeru ne izpričujejo več zavezovanja srajc s trakovi.

V celotnem arhivskem gradivu nimamo o takem pritrjevanju srajce nobenih omemb. Slovenski etnografski muzej pa hrani le dva primerka moških srajc s trakovi iz konca stoletja, ki izvirata iz Prekmurja oziroma iz Bele krajine.⁵⁶

Poleg zavezovanja je zelo pogosto v istem času tudi zapenjanje, večidel z dvema gumboma, ki se pretikata skozi gumbnici na ovratniku ali na prednjih stanovih, ali pa je gumb prišit na eni strani, na drugi pa je

gumbnica. Vse vrste zapenjanja se dajo v kmečki noši časovno precej opredeliti.

Sredi prejšnjega stoletja, kot lahko doženemo na osnovi slikovnega gradiva, je bilo zapenjanje z dvema okrasnima gumboma še močno v navadi (sl. 5); to velja predvsem za praznje srajce in srajce premožnejših. Gumba sta bodisi kovinska bodisi narejena iz lesa ali kože. V ljudskem izročilu se pogosto omenjajo doma narejeni platneni gumbi, ki so izdelani iz zvitega kosa platna in zašiti skupaj ali pa so vezeni z iglo.

Na Goldensteinovih akvarelih noš se lepo vidijo pretikalni srajčni gumbi pri moškem z Gorenjskega,⁵⁷ iz Smlednika (sl. 3), Prema (sl. 4) in Bohinja.⁵⁸

V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja — to potrjuje tudi ljudsko izročilo — se uveljavijo namesto okrasnih gumbov navadni gumbi, s katerimi so zapenjali srajco pri vratu in na zapestnikih. V tem času začenejo zapenjati srajce tudi na prsih, medtem ko za starejše obdobje tega ne moremo trditi, kajti slikovno gradivo izpričuje na več upodobitvah nezapete srajčne razporke.

Prednji stan je bil namreč nekdanj, podobno kot še danes pri nekaterih srajcah, prerezan nekako do srede prsi. Rob r a z p o r k a (splošno), r á z p o r a k a (Bela krajina) ali p r e l a kot pravijo v Prekmurju,⁵⁹ je navadno zarobljen z istim blagom nazaj, tako še sredi prejšnjega stoletja; to ugotavljam predvsem na osnovi že večkrat omenjenega slikovnega gradiva. Kasneje začnejo tudi pri kmečkih srajcah podlagati levi oziroma desni rob ali oba robova razporka z drugim, istim blagom, očitno z namenom, da s tem utrdijo rob, na katerega pritrdijo gumbe in všijejo gumbnice. Prelo se pri srajcah, krojenih okoli 1880. leta, precej podaljša, pri srajcah zadnjega časa podaljšajo šivilje razporek tudi že do konca, tako da se v glavnem ne ločijo od kupljenih srajc.

Na že omenjenih upodobitvah sv. Izidorja in božjastnega moškega iz Zaplane so vidne krajše prsne odprtine. V tridesetih letih pa segajo ponekod že precej čez sredo prsi; skozi odprtine se celo pri zimsko oblečenih moških vidijo gole prsi (Smlednik, Bohinj, Prem), (sl. 3, 4).

Na ramah so srajce, kolikor povzemam iz muzejskih oblačilnih kosov in ljudskega izročila, vedno ojačene s pravokotno podlogo istega blaga, ki je prišita deloma na prednji deloma na zadnji stan. Običajno je podloga na zadnjem stanju precej daljša in sega pri nekaterih srajcah tudi do kože pod pazduho, saj je tako ta del močnejši in primernejši za prenašanje bremen.⁶⁰ Podloga, n a r a m n k, kot pravijo na Kobariškem,⁶¹ ali p o d s t a v a v Beli krajini,⁶² je prišita ob straneh ali pa tudi po sredi rame.

Pri srajci drugega krojnega tipa ta podloga izgine, ker v nekem smislu ojačuje ta del srajce trapecasto vloženi in nagubani del blaga, ki je prišit med prednji in zadnji stan ter rokav.

Niti v arhivskem niti v slikovnem gradivu nimamo pričevanj še za nekatere podrobnejše izvedbe srajce na ramenskem delu, zato se tudi v tem primeru omejujem na muzejske oblačilne primerke in jih dopolnju-

jem s podatki iz ljudskega izročila. Tako je na ramenskem delu pri srajcah brez ramenskega šiva pogosto vшит po sredi rame trikoten ali podolgovat vložek, *blečič* (nem. Fleck), kot pravijo na Kobariškem, ki ta del na rami širi in je včasih celo drobno naguban. Kdaj se je pojavil ta vložek, je težko ugotoviti. Na osnovi ljudskega izročila menim, da so ga začeli nositi v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. V istem času je znan tudi pri Čehih,⁶³ sicer pa nimamo na voljo drugega primerjalnega gradiva.

Vsekakor se je s takim vložkom trpežnost srajce še povečala, ker je postal sicer zelo izpostavljeni ramenski del s tem še trpežnejši.

Na rokav ter prednji in zadnji stan je prišit pod pazduho trikotno prepognjen četverooglat kos blaga, *kozica*, *koza*, *klinc* ali *cvikl* (Kobariško in Podjunska dolina),⁶⁴ ki ta del razširja. Na Vinici mu pravijo tudi *latica*, V poljanski dolini *stušec*. V začetku 20. stoletja pogosto krojijo, predvsem domače šivilje, tudi srajce brez tega vložka.

Podobno kot ženski rokavci, so tudi moške srajce prvega in drugega krojnega tipa deležne okrasnega gubanja; to je poleg tega tudi praktičnega pomena, saj so bile tako krojene srajce ohlapnejše in kmečkemu delu primernejše ter trpežnejše.

Iz slikovnega gradiva prve polovice prejšnjega stoletja so razvidni naborki pod ovratnim delom in pri rokavih zgoraj na akvarelu moške noše z Gorenjskega, Smljednika in Bohinja (sl. 3), na rokavih zgoraj pa pri moškem iz Osilnice.⁶⁵ Močno nagubano srajco ima tudi moški iz okolice Trsta po upodobitvi iz srede prejšnjega stoletja (sl. 5).

Primerki srajc iz zbirk SEM nazorno prikazujejo gubanje.

Pri srajcah, ki izvirajo iz panonskega oblačilnega območja, je število gub, *grb*, skoraj določeno. Zadaj na vratu je 35 do 40 gub, na rokavih zgoraj 45 do 50 in spodaj 47 do 50 gub. Srajce iz mediteranskega in alpskega oblačilnega območja prav tako prilagajajo gube širini blaga, vendar niso tako gosto položene druga ob drugi in prešite kot pri srajcah panonskega območja.⁶⁶ Pri srajcah, krojenih iz kupljenega bombažnega blaga, pa postanejo gube še drobnejše; to pride še posebej do veljave pri praznih srajcah.

Namesto srajc s prosto padajočimi gubami se začnejo na prehodu v dvajseto stoletje uveljavljati srajce, ki imajo spredaj po prsni prešite po tri ali štiri gube. S temi gubami začnejo krasiti tudi platnene srajce, verjetno po vzoru srajc iz bombažnega blaga, kjer pa je povsem razvidno, da prešite gube ne ustrezajo blagu, grobem platnu, ki prenese le prosto padajoče gube.

Enako kot na ženske rokavce našivajo tudi na moške srajce še v sredini 19. stol. obrobke pri vratu in na rokavnih manšetah. To so z rdečimi in modrimi nitmi vzorčasto pretkani enocentimetrski traki. Na Gorenjskem in Dolenjskem, kjer jih najpogosteje omenjajo tudi v ljudskem izročilu, jim pravijo *pirkelci*, v Kobariškem kotu *rekam*⁶⁷ (it. ricamo).

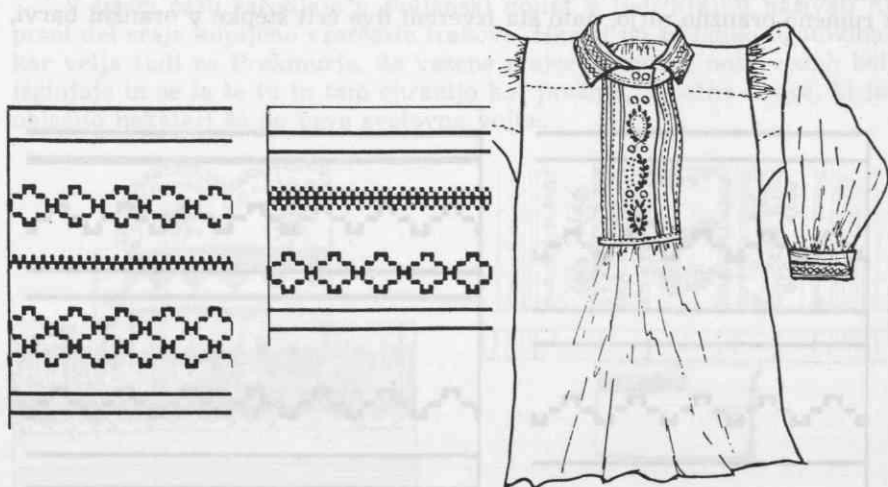
Omenjeno okraševanje moških srajc je v drugi polovici 19. stoletja iz alpskega območja povsem izginilo, ohranilo pa se je ime. Sodbo potrjujejo upodobitve iz prve polovice prejšnjega stoletja. Moški iz ljubljans-

skega Trnovega,⁶⁸ ki je upodobljen v noši iz konca 18. stoletja, nosi srajco z omenjenimi obrobki. SEM pa hrani samo dve srajci z našitimi trakovi, ki pa sta, kot že omenjeno, po vsej verjetnosti rekonstrukciji moških srajc iz prve polovice prejšnjega stoletja, to je iz časa, ko je bilo našivanje okrasnih trakov tudi v ženski noši še v navadi.

Moda moških ovratnih rut, ki se je sredi prejšnjega stoletja zelo razširila, je vsaj deloma pripomogla k opuščanju teh obrobkov, saj jih je ruta zakrila, obenem pa niso bili v barvnem soglasju z že tako pisano ruto.

V panonskem oblačilnem pasu gre razvoj pri okraševanju moških srajc precej drugačno pot, po vsej verjetnosti zato, ker se srajca dlje časa obdrži kot gornje oblačilo in ga tudi sicer vedno predstavlja.

Prekmurske praznične srajce so okrašene na dva načina: v tehniki ročnega tkaničenja na ovratniku in manšetah z belo ali rdečo nitjo, kot pričajo muzejski primerki in potrjuje ljudsko izročilo. V vaseh ob madžarski meji, na primer na Kobilju, so nosili moški bogato okrašene ženitovanjske srajce, ki imajo sprednji, prsni del ves pošit z belo ali rdečo nitjo, zelo verjetno pod madžarskim vplivom (sl. 16).⁶⁹

11. Vezenina na moški srajci iz Bele Krajine

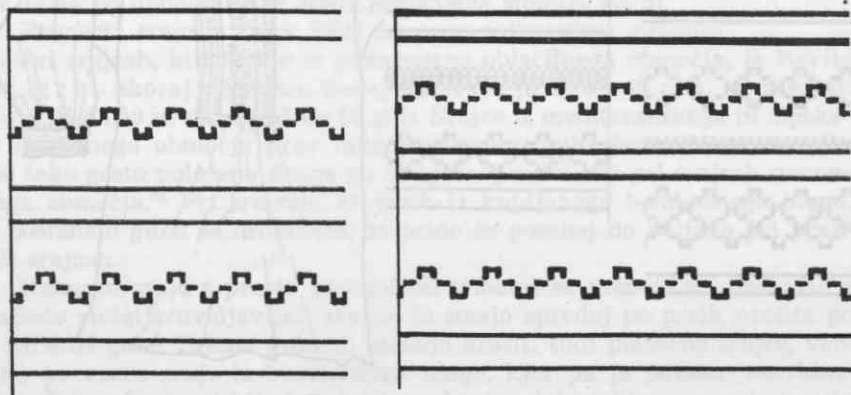
Ta del srajce se najboljše vidi in pride njegova krasilnost popolnoma do veljave. Vezilna ornamentika teh srajc ustreza panonskemu načinu vezanja, ki ga ugotovimo tudi na pečah: to je geometrično vezanje, sestojče iz valovnic, ki tečejo navadno v snopičih po štiri skupaj v dveh bordurnih pasovih na vsaki strani. Snopiči so vmes navadno ločeni s pikami. Tisti del, kjer so vezene gumbnice, izpolnjuje navadno cik cak vezanje, ki navadno zaključuje tudi spodnji vodoravni rob na razporku (sl. 11)

Koliko je bilo razširjeno okrasno vezenje srajc že pred sredo prejšnjega stoletja, je težko ugotoviti, ker nimamo na voljo ustreznega gradiva. Vezena srajca, ki jo hrani muzej v Murski Soboti, je bila izdelana približno v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, nikakor pa ni starejša.

Ob koncu stoletja začenjajo opuščati vezenje platnenih srajc; kolikor se še ohranja, ga pospešujejo šole; to je iz vsebine okraskov jasno razvidno.

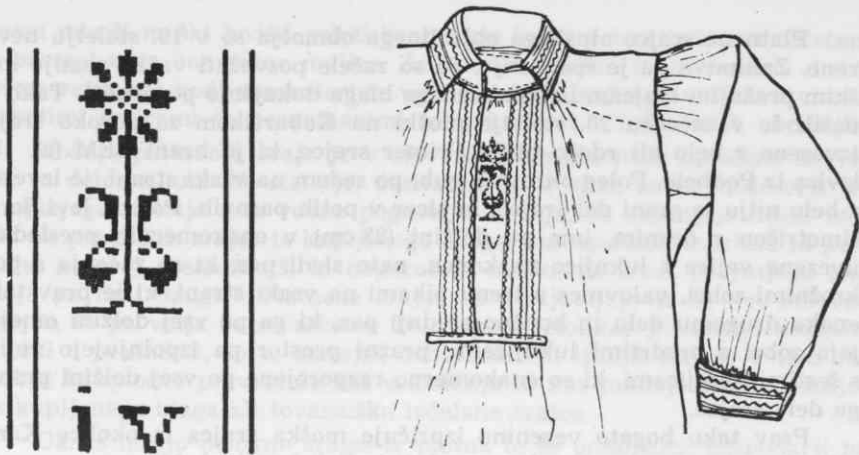
Belokranjske srajce se približujejo prekmurskim samo v osnovnem, preprostem načinu okraševanja, kajti moške srajce adlešičke in viniške noše imajo okrašene manšete na rokavih in ovratnik v tehniki prešivanja. Kolikor moremo posplošiti ugotovitve glede okraševanja ženskih rokavcev tudi na moške srajce (ker nimamo na voljo drugega gradiva), so ženske v drugi polovici 19. stoletja krasile moške srajce v okolici Vinice enobarvno: modro ali oranžno, v okolici Adlešič pa dvobarvno: modro in rdeče.⁷⁰

Primerke srajc, ki jih hrani SEM, so verjetno izdelali že na prehodu v 20. stoletje, ker je vezenje deloma ročno deloma strojno in prav tako ponazarja tehniko prešivanja. Ovratnik in zapestnik sta prešita s strojem z rumeno oranžno nitjo, nato sta izvezeni dve črti štepke v oranžni barvi,

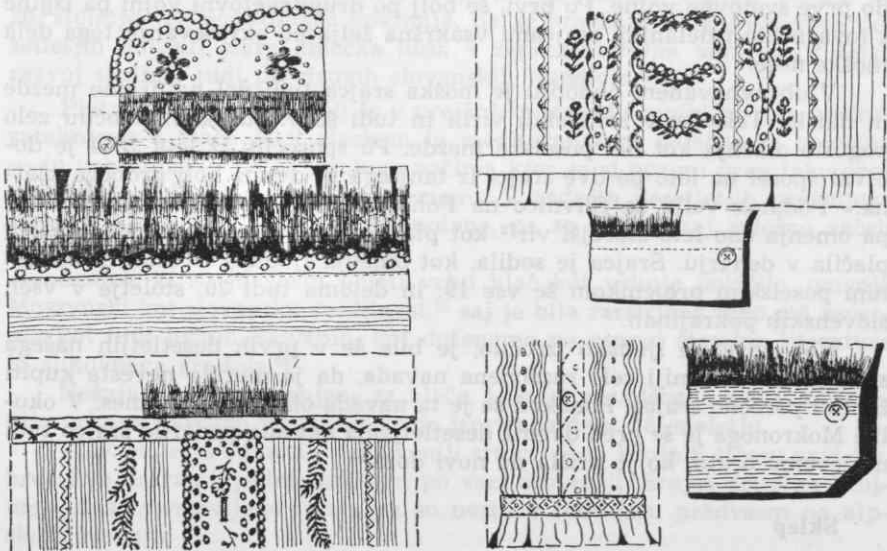
12. Vezenina na moški srajci iz Bele krajine, EM 689

kambice v modri barvi, ponovno dve črti štepke, kambice v rumeni barvi in dve črti štepke v oranžni barvi (sl. 12). Sprednji del je na prsih okrašen s prešitimi gubami, prazni vmesni prostor izpopolnjujejo po vsej dolžini našiti beli cikcakasti trakovi. Tisti del srajce, ki ima našite škabice za zapenjanje, ima v tehniki križcev uvezen sedmerolistni cvet, ki je postavljen v vazo, pod cvetom je monogram I. V. (sl. 13).

13. Vezenina na moški srajci iz Bele krajine, EM 690

V istem času začenjajo v Poljanski dolini v Beli krajini našivati na prsni del srajc kupljene vzorčaste trakove. Hkrati pa že lahko ugotovimo, kar velja tudi za Prekmurje, da vezene srajce iz moške noše vedno bolj izginjajo in se le še tu in tam ohranijo kot praznje, poročne srajce, ki jih oblačijo nekateri še do prve svetovne vojne.

14. Levo — Vezena srajca (Podbela pri Breginju), EM 6940 — 15. Desno zgoraj — Vezena srajca (Okolica Kamnika) — 16. Desno spodaj — Vezena srajca (Kobilje v Prekmurju)

Platnene srajce alpskega oblačilnega območja so v 19. stoletju nevezene. Zanimivo pa je spoznanje, da so začele posvečati vaške vezilje moškim praznjim srajcam iz bombažnega blaga dokajšnjo pozornost. Tako so nosili še v začetku 20. stoletja moški na Kobariškem za poroko srajce izvezene z belo ali rdečo nitjo. Primer srajce, ki jo hrani SEM (sl. 15), izvira iz Podbele. Poleg okrasnih gub, po sedem na vsaki strani, je izvezen z belo nitjo še prsni del srajce, in sicer v petih pasovih. Pas na levi, ki je simetričen z desnim, ima po dolžini (23 cm) v enakomernih presledkih uvezene vejice z luknjico na koncu, nato sledi pas, ki se začinja s polkrožnimi zobci, valovnica s tremi pikami na vsaki strani, ki je prav tako enaka drugemu delu in končno srednji pas, ki ga po vsej dolžini omejujejo zobci s predrtimi luknjicami, prazni prostor pa izpolnjujejo vejice s šestimi luknjicami, ki so enakomerno razporejene po vsej dolžini prsnega dela srajce.

Prav tako bogato vezenino izpričuje moška srajca iz okolice Kamnika, kjer je vezenina izvedena v rdeči in beli barvi (sl. 14).

Kolikor moremo dognati na osnovi ljudskega izročila, ki je poleg opisanih srajc edino pričevalno gradivo, so bile tudi drugod po Sloveniji poročne srajce izvezene v podobni tehniki (stebelni vbod, polni beli in luknjičavi vbod) in v ornamentiki (lističi, cvetovi in luknjice).

Pogosto se je okraševanje srajc reduciralo na nosilčev monogram; ta je običajno uvezen z rdečo nitjo spodaj ob zarezi razporka. Seveda velja to le za doma izdelane srajce; te ugotovimo na podeželju v večjem številu do prve svetovne vojne. Po prvi, še bolj po drugi svetovni vojni pa izgine s tovarniško izdelanimi srajcami vsakršna želja po okraševanju tega dela moške noše.

V obravnavanem obdobju je moška srajca tudi del narvalne mezde in darilo. Tako se v arhivskih virih in tudi še v ljudskem izročilu zelo pogosto omenja kot del poselske mezde. Po sporočilu iz leta 1814 je dobival »posel na leto po dve srajci iz tanjšega in dve iz bolj grobega platna.« Podatek velja za Slivnico na Pohorju.⁷¹ Za Jarenino pri Mariboru pa omenja eno leto starejši vir⁷² kot plačilo hlapcu »še eno srajco« poleg plačila v denarju. Srajca je sodila, kot omenja ljudsko izročilo, k obveznim poselskim prejemkom še vse 19. in deloma tudi 20. stoletje v vseh slovenskih pokrajinah.⁷³

Kot izpričuje ljudsko izročilo, je bila še v prvih desetletjih našega stoletja po Sloveniji zelo razširjena navada, da je morala nevesta kupiti ženinu poročno srajco. Ponekod se je ta navada ohranila do danes. V okolici Mokronoga je še pred dvema desetletjema nevesta podarila srajco tudi moževemu očetu, ko je prišla na novi dom.⁷⁴

Sklep

Srajca je v naši kmečki noši v obravnavanem obdobju moško delovno in praznje oblačilo, ki ga imajo moški tudi pri poletnem delu vedno na sebi, ker je hkrati tudi perilo. V zadnjih treh desetletjih pa so začeli pred-

vsem mlajši moški hoditi poleti brez srajc in so v tem primeru oblečeni v brezrokavne bombažne majice. Za starejše moške ta ugotovitev danes še ne velja, saj hodijo nekateri še vedno tudi ob najhujši vročini z visoko zapetimi srajcami in nezavihanimi rokavi, zlasti v hribovskih območjih.

Nošnja platnenih srajc je v slovenski kmečki noši izpričana še vse 19. in deloma tudi 20. stoletje, dasiravno se v virih že od tridesetih let prejšnjega stoletja sem vedno pogosteje omenja, da začenjajo nositi moški ob praznikih srajce iz kupljenega blaga, madapolana, muslina in perkala, najprej premožnejši in neporočeni moški, po sredi prejšnjega stoletja pa tudi drugi.⁷⁵ Platnene srajce se uveljavljajo le še kot delovne srajce, to pa velja že za začetek 20. stoletja. Kolikor jih nosijo nekateri moški o praznikih, so to starejši, konservativni ljudje. Saj so v tem obdobju že splošno prevladale kot vsakdanje in kot praznje oblačilo srajce iz kupljenega blaga ali tovarniško izdelane srajce.

Danes nosijo delovne srajce iz platna le še posamezni gospodarji na Pohorju, v Prekmurju in v Beli krajini, predvsem pri napornejših poletnih delih, ker dobro vpijajo znoj, kot »opravičujejo« današnjo uporabo tega »starinskega« blaga.

Tudi za sosednje štajersko ozemlje ugotavlja Geramb, da so nosili še proti koncu 19. stoletja precej splošno srajce iz grobega domačega platna, medtem ko so bile praznje iz finega platna ali kupljenega blaga.⁷⁶

Podobno stanje ugotovimo pri sosednjih Madžarih.⁷⁸ Nekoliko dlje se je obdržala nošnja platnenih srajc na Hrvaškem, čeprav veljajo za 20. stoletje vse pogostnejša opažanja, da se »začenja v zadnjih dveh desetletjih oblačiti stara kmečka noša v reprezentativne namene.«⁷⁹ Enak razvoj sledimo tudi pri drugih slovanskih ljudstvih.⁸⁰

Platnene srajce so nosili še v prejšnjem stoletju moški na dva načina: zataknjene v hlače — v alpskem in mediteranskem oblačilnem območju — in vrhu hlač — po panonskem načinu, kjer so si pozimi prav tako opasali srajco v hlače z redkimi izjemami. V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja, ko je bilo oblačenje poenoteno, pa so tudi tukaj splošno začeli nositi srajce, zataknjene za hlače.

Srajco, ki so jo nosili poleti vrhu hlač kot vrhnje oblačilo, omenja Moszyński kot slovansko značilnost,⁸¹ saj je bila razširjena tako pri severnih kot tudi južnih Slovanih, kot doženemo na osnovi številne literature in slikovnega gradiva.⁸²

Nošnja srajce, zataknjene za hlače, je sicer novejšega izvora, kot menijo nekateri avtorji,⁸³ pri nas pa je izpričana že v 18. stoletju.

V 19. stoletju so nosili v Sloveniji srajce dveh krojnih tipov: prvi tip, brez šiva na rami, je bil razširjen po vsej Sloveniji. Srajce drugega krojnega tipa, z vstavljeno ramo, pa so nosili v tem času predvsem na alpskem ozemlju.

Srajca prvega krojnega tipa je bila razširjena po vsej Evropi torej tudi pri vseh Slovanih.⁸⁴ Srajca drugega krojnega tipa je bila dokaj splošno razširjena pri Poljaki, Čehih in Slovaki,⁸⁵ poznajo jo tudi južni Slo-

vani, medtem ko je pri sosednjih avstrijskih in madžarskih narodih čisto neznana.⁸⁶

Glede nadaljnje izvedbe srajce pri vratu in na rokavih se da za slovensko ozemlje ugotoviti naslednje: v prvi polovici 19. stoletja so nosili moški večidel brezovratne srajce in srajce z ozkim ovratnim obrobkom, kot izpričuje slikovno gradivo, poleg tega pa tudi srajce z manjšimi koničastimi in navznoter posnetimi ovratniki. V drugi polovici prejšnjega stoletja postajajo vse bolj priljubljeni večji in manjši koničasti pa tudi posneti ovratniki, predvsem pri praznih nošah; po tedanji modni šegi so proti koncu stoletja in še v prvih desetletjih dvajsetega stoletja trdo naškrobljeni. Srajce brez ovratnika nosijo moški v tem času le še ob delavnikih. Danes nosijo brezovratne srajce le še nekateri starejši moški.

Prav tako se tudi na sosednjem avstrijskem ozemlju javlja še vse 19. stoletje brezovratna srajca; ima le ozek obrobek ob vratu, z gumbnicama na vsaki strani.⁸⁷ Poleg teh srajc poznajo hkrati tudi srajce z ovratnikom; pri njih ugotavljamo velike podobnosti z našimi srajcami tako v osnovnem kroju kot tudi v okraševanju z gubami.⁸⁸ Podobno stanje je tudi pri drugih slovanskih ljudstvih.⁸⁹

Okraševanje srajc z belim in rdečim vezenjem na prsnem delu se je po vsej verjetnosti razvijalo v Prekmurju pod madžarskim, v Beli krajini pa pod hrvaškim vplivom. Tako okrašene srajce izvirajo iz druge polovice prejšnjega stoletja in so izpričane večidel le v obmejnih vaseh ter imajo sosedom zelo podobno ornamentiko.⁹⁰

Srajce, krojene po tedanji modni šegi, se v osnovnih krojnih potezah ne razlikujejo od kmečkih srajc, pač pa so večji razločki pri izvedbi ovratnega in prsnega dela ter zapestnikov in v uporabi blaga. Meščani nosijo v tem času srajce iz najfinejšega platna ali kupljenega blaga, kjer so zlasti ovratniki zelo visoki in trdo naškrobljeni.⁹¹ V kmečki noši pa se uveljavijo šele proti koncu stoletja naškrobljeni ovratniki, in še to samo pri premožnejših kmetih, ki jih nosijo predvsem ob večjih praznikih. Tudi do lic segajoči in trdo poškrobljeni ovratnik, tako imenovani »očetov morilec«, ki se pri meščanih uveljavlja od 1812 leta naprej,⁹² je pri kmetih izpričan le v skromnem slikovnem gradivu, obenem z nadomestnimi zapestniki in ovratniki,⁹³ to pa je tudi edina vidnejša posvojitev empiriske in bidermajerske noše z nekaj desetletji zamude.

V 19. stoletju je srajca še vedno obvezno plačilo poslom, hkrati pa je v večini slovenskih pokrajin tradicionalno obvezno darilo neveste ženinu, ponekod tudi moževemu očetu. Ta navada se je tu in tam ohranila do danes.

OPOMBE

¹ Primerjaj Marta Ložar, *Narodopisje Slovencev II*, Ljubljana 1952, str. 207.

² Po navedbi prof. Vilka Novaka.

³ Marta Ložar, *Terenski zapiski (odslej TZ)* in Marija Makarovič TZ, 1962.

⁴ Mia Brejc, *Slovenske narodne noše na Koroškem*, Etnolog V-VI, Ljubljana 1933, str. 8.

⁵ Marija Makarovič, TZ za Prekmurje, 1957, 1962 in Fanči Šarf 1958.

- ⁶ Saša Šantel, rokopisno gradivo.
⁷ Brejc, n. d. str. 8.
⁸ Goldenstein, akvareli nož za Korytkovo zbirko Slowianščyzna.
⁹ Goldenstein, sl. 34.
¹⁰ isti, sl. 45.
¹¹ isti, sl. 47.
¹² isti, sl. 65, 66, 68.
¹³ Arhivsko gradivo o noši iz leta 1838, Državni arhiv v Ljubljani, odslej DA.
¹⁴ DA, fasc. 1516/768.
¹⁵ Heinko Franz, Skizzen aus Krain. Volkstrachten in Unterkrain, Carniolia V, 1842 str. 222.
¹⁶ isti, str. 213.
¹⁷ Kreml Anton, Dogodivščine štajerske zemle. Gradec 1845, str. 235.
¹⁸ Marija Makarovič, TZ za panonsko območje in slikovno gradivo Saše Šantla v Etnografskem muzeju v Ljubljani.
¹⁹ Heinko, o. c. str. 213.
²⁰ Nikola Arsenović, Etnografski muzej Beograd (odslej EMB), akvarel moške noše okoli 1860.
²¹ Goldenstein, sl. 63.
²² isti, sl. 66.
²³ Ložar in Makarovič, TZ za Brkine in Pohorje.
²⁴ Goetsche Serie, Graz. To in nadalnja poročila mi je posredoval iz svoje kartoteke dr. Niko Kuret). Odslej G. S za Studenitz, Schleinitz, N. Stifte, Jahringhof.
²⁵ DA, fasc. 1516/12.
²⁶ isti, 616, 7688 in fasc. 1512, 775.
²⁷ Heinko, o. c. str. 213, 222.
²⁸ DA, fasc. 1515, 26.
²⁹ isti, št. 19, 26, 38.
³⁰ Kordesch Leopold, Sitten der Krainischen Culp-Bewohner, Carniolia VI, 1844, str. 144.
³¹ Marija Makarovič, TZ za razna območja Slovenije, 1955—1960.
³² Po vsej verjetnosti so prve praznične, druge pa delovne, dasiravno iz inventarnih knjig to ni razvidno.
³³ Podatek iz inventarne knjige SEM, inv. št. 6940.
³⁴ Primerjaj Marta Ložar, n. d. str. 207.
³⁵ Goldenstein, sl. 34.
³⁶ Marta Ložar, n. d., str. 208.
³⁷ SEM inv. št. 7746 in 6307.
³⁸ Mautner, K. Geramb, V Steirisches Trachtenbuch II, Graz 1935, str. 288.
³⁹ Goldenstein, sl. 6.
⁴⁰ isti, sl. 12, 4, 9.
⁴¹ isti, sl. 4.
⁴² isti, sl. 10, 47, 34, 42.
⁴³ Isti, Carniolia, 1844, sl. IX.
⁴⁴ DA, fasc. 1522, 912.
⁴⁵ Arsenović, EMB.
⁴⁶ Upodobitev K. Mayrja, cit. po Gerambu, o. c. sl. 147.
⁴⁷ Max Hottenroth, Trachten I, Graz 1884, str. 192.
⁴⁸ SEM, inv. št. 7746, 6306, 6307, 691 in brez inv. št.
⁴⁹ Maks Pleteršnik, Slovensko nemški slovar, I, Ljubljana 1894, str. 423.
⁵⁰ Šarf, Urbas, Makarovič TZ za navedena območja v letih 1953—1962.
⁵¹ Ložar, Makarovič, TZ za Gorenjsko, Kostanjevico in Cerkljansko.
⁵² Orel, Šuštaršič, TZ za navedene kraje.
⁵³ Delo štajerskega slikarja Straussa.
⁵⁴ Oltarna podoba v cerkvi na Zaplani pri Polhovem gradu.
⁵⁵ Goldenstein, sl. 34.

- ⁵⁶ SEM, inv. št. 332 in s. n.
⁵⁷ Goldenstein, sl. 6.
⁵⁸ isti, sl. 12, 42, 7.
⁵⁹ Makarovič, TZ in Pleteršnik, o. c. str. 661.
⁶⁰ SEM, inv. št. s. n.
⁶¹ Ložar, TZ za Kobariško 1961.
⁶² isti.
⁶³ Po ustnem podatku kustodinje Jitke Stankove iz Prage.
⁶⁴ Ložar in Živka Vran, diplomatska naloga o Podjurski noši, 1955.
⁶⁵ Goldenstein, sl. 45.
⁶⁶ Primerjaj srajce v zbirki SEM.
⁶⁷ Ložar, TZ za Kobariško
⁶⁸ Goldenstein, Carniolia 1844, priloga IX.
⁶⁹ Primerjaj Mag. nep. 1941, str. 345.
⁷⁰ Primerjaj, Albert Sič, Narodne vezenine na Kranjskem, Ljubljana 1919,
 str.2—3.
⁷¹ G. S. za Schleinitz.
⁷² isti za Jahringhof.
⁷³ Makarovič, TZ za Gorenjsko, Dolenjsko, Primorsko, Notranjsko in Belo
 krajino.
⁷⁴ isti za okolico Mokronoga, 1951.
⁷⁵ Primerjaj na primer DA, fasc. 1516/19.
⁷⁶ Geramb, oc. str. 400 ss.
⁷⁸ Maria Kresz, o. c.
⁷⁹ Marijana Gušić, Tumač izložene gradje, Zagreb, str. 28.
⁸⁰ Primerjaj: J. Markov, Slovensky ľudový oděv v minulosti. Bratislava
 1955.
⁸¹ Moszynsky, Kazimierz, Kultura ludowa Slowian I, Krakow 1929, str.
 443 s.
⁸² isti, str. 444.
⁸³ isti.
⁸⁴ isti.
⁸⁵ Na osnovi muzejskega gradiva in po ustnih podatkih B. Kaznovske iz
 Warszawe in V. Svobodove iz Bruc.
⁸⁷ Geramb, o. c., str. 400.
⁸⁸ Isti.
⁸⁹ Glej op. 85.
⁹⁰ Po primerkih iz Muzeja v Murski Soboti.
⁹¹ Primerjaj Hottenroth, o. c., str. 192.
⁹² isti.
⁹³ Geramb, akvarel K. Mayrja, sl. 147.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE MÄNNERHEMDEN IN DER SLOWENISCHEN BAUERNTRACT

Die Autorin bespricht die Männerhemden, wie sie in der slowenischen Bauerntracht im 19. und 20. Jh. in Gebrauch waren. Damit setzt sie eine Reihe von monographischen Abhandlungen über die einzelnen Stücke der slowenischen Volkstracht fort. Die Hemden behandelt sie vor allem mit Hinsicht auf ihren Schnitt, die Art des Tragens und die Stoffverwendung. Ausserdem führt sie auch einige einheimische Benennungen für das Hemd und seine Bestandteile an und spricht über die Rolle des Männerhemdes im sozialen Leben des slowenischen Bauern.

Das Hemd ist im behandelten Zeitabschnitt in unserer Bauerntracht ein männliches Kleidungsstück für Werk- und Feiertag, ein Kleidungsstück, dass

die Männer auch bei Sommerarbeiten immer anhaben, da es gleichzeitig auch ein Wäschestück ist. In den letzten drei Jahrzehnten haben aber vor allem jüngere Männer damit begonnen, dass sie im Sommer keine Hemden tragen; in diesem Fall kleiden sie sich in ärmellose, baumwollene Unterhemden. Für die älteren Männer gilt diese Feststellung heute noch nicht, manche tragen ja noch immer, besonders in Gebirgsgegenden, auch bei ärgster Hitze hochgeschlossene Hemden und stülpen auch die Ärmel nicht auf.

Das Tragen von Leinwandhemden ist in der slowenischen Bauerntracht noch für das ganze 19. und zum Teil auch für das 20. Jh. bezeugt, obwohl in den Quellen schon von den dreissiger Jahren des vorigen Jahrhunderts her immer häufiger erwähnt wird, dass die Männer an Festtagen Hemden aus gekauftem Stoff, aus Madapolam, Musselin und Perkal zu tragen begannen, zuerst die wohlhabenderen und ledigen Männer, nach der Mitte des vorigen Jahrhunderts aber auch die übrigen. Leinwandhemden kommen nur noch als Arbeitshemden in Betracht, doch gilt dies schon für den Beginn des 20. Jh. Insofern sie von einigen Männern an Feiertagen getragen werden, sind dies ältere, konservative Leute. In diesem Zeitabschnitt überwiegen ja schon allgemein Hemden aus gekauftem Stoff oder fabrikmässig hergestellte Hemden sowohl für den Werktag als auch für den Feiertag.

Heute tragen Arbeitshemden aus Leinwand nur noch vereinzelt Bauernhofbesitzer auf dem Pohorje, in Prekmurje und in der Bela krajina, vor allem bei anstrengenderen Sommerarbeiten, weil sie gut den Schweiß aufsaugen, wie die heutige Verwendung dieses »altmodischen« Stoffes »entschuldigt« wird.

Auch für das benachbarte steirische Gebiet stellt Geramb fest, dass noch gegen Ende des 19. Jh. noch ziemlich allgemein Hemden aus grobem Hausleinen getragen wurden, während die Feiertagshemden aus feinem Linnen oder aus gekauftem Stoff waren.

Einen ähnlichen Zustand kann man bei den benachbarten Ungarn feststellen. Etwas länger erhielt sich das Tragen von Leinwandhemden in Kroatien, obwohl für das 20. Jh. immer häufiger zu beobachten ist, dass »man in den letzten zwei Jahrzehnten die alte Bauerntracht zu repräsentativen Zwecken zu tragen beginnt«. Eine ähnliche Entwicklung kann man auch bei anderen slawischen Völkern verfolgen.

Die Leinwandhemden trugen die Männer noch im vorigen Jahrhundert auf zwei Weisen: in die Hose gesteckt — im alpinen und im mediterranen Kleidungsbereich —, und über die Hose — nach pannonischem Brauch, wo man aber im Winter gleichfalls das Hemd in die Hose schob, mit wenigen Ausnahmen. In den letzten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts jedoch, als die Kleidungsweise vereinheitlicht wurde, begann man auch hier allgemein die Hemden hinter die Hose gesteckt zu tragen.

Das Hemd, das sommers über der Hose als Teil der Oberkleidung getragen wurde, erwähnt Moszyński als slawisches Charakteristikum, es war ja sowohl bei den nördlichen als auch bei den südlichen Slawen verbreitet, wie wir auf Grund von zahlreicher Literatur und Bildmaterial ermitteln können.

Das Tragen des hinter die Hose gesteckten Hemdes ist zwar neueren Ursprungs als einige Autoren annehmen, bei uns ist es jedoch schon im 18. Jh. erwiesen.

Im 19. Jh. wurden in Slowenien Hemden zweier Schnittypen getragen: der erste Typ, ohne Schulternaht, war in ganz Slowenien verbreitet. Hemden des zweiten Schnittyps, mit eingesetzter Schulter, wurden dagegen zu jener Zeit vor allem im Alpengebiet getragen.

Das Hemd des ersten Schnittyps war in ganz Europa verbreitet, also auch bei allen Slawen. Das Hemd des zweiten Schnittyps war ziemlich allgemein unter den Polen verbreitet, bei den Tschechen und Slowaken, auch die Südslawen kennen es, während es bei den benachbarten österreichischen und ungarischen Völkern gänzlich unbekannt ist.

Hinsichtlich der weiteren Ausfertigung des Hemdes am Hals und an den Ärmeln kann man für das slowenische Gebiet folgendes feststellen: in der

ersten Hälfte des 19. Jh. trugen die Männer vorwiegend kragenlose Hemden und Hemden mit schmaler Halseinsäumung, wie das Bildmaterial bezeugt, ausserdem aber auch Hemden mit kleineren spitz auslaufenden und nach innen eingehaltene Kragen. In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts werden immer beliebter grössere und kleinere spitze, aber auch eingehaltene Kragen, vor allem bei festlichen Trachten; nach damaligem Modebrauch sind sie gegen Ende des Jahrhunderts und noch in den ersten Jahrzehnten des 20. Jh. steif gestärkt. Kragenlose Hemden tragen die Männer dieser Epoche nur noch Werktagen. Heutzutage tragen kragenlose Hemden nur noch einige ältere Männer.

Ebenso erscheint auch im benachbarten österreichischen Gebiet das kragenlose Hemd noch im ganzen 19. Jahrhundert; es hat nur einen schmalen Saum am Hals mit Knopflöchern an beiden Seiten. Ausser diesen Hemden kommen zugleich auch Hemden mit Kragen vor; bei ihnen können wir grosse Ähnlichkeiten mit unseren Hemden feststellen, sowohl im basischen Schnitt als auch in der Weise der Verzierung mit Falten. Ähnlich verhält es sich auch bei den anderen slawischen Völkern.

Die Verzierung der Hemden mit weisser und roter Stickerei auf dem Brustteil hat sich höchstwahrscheinlich in Prekmurje unter ungarischem, in der Bela krajina aber unter kroatischem Einfluss entwickelt. Derart verzierte Hemden stammen aus der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts sind grösstenteils nur in den Grenzdörfern belegt und haben eine den Nachbarn sehr ähnliche Ornamentik.

Die Hemden, die im Schnitt dem damaligen Modebrauch folgen, unterscheiden sich in den basischen Zügen nicht von den Bauerhemden, wohl herrschen aber grössere Unterschiede bei der Ausfertigung des Kragen- und des Brustteils, der Manschetten, sowie auch bei der Stoffverwendung. Die Städter tragen in dieser Zeit Hemden aus feinstem Linnen oder aus gekauftem Stoff, wobei besonders die Kragen sehr hoch und steif gestärkt sind. In der Bauerntracht dagegen setzen sich gestärkte Kragen erst gegen Ende des Jahrhunderts durch, und noch dies nur bei den vermögenden Bauern, die sie vor allem an grösseren Festtagen tragen. Auch der bis an die Wangen reichende und steif gestärkte Kragen, der sog. »Vatermörder«, der bei den Städtern seit dem Jahr 1812 vorkommt, ist bei den Bauern nur auf kärglichem Bildmaterial erwiesen, zugleich mit Ersatzmanschetten und -kragen, es ist dies aber auch die einzige sichtlichere Übernahme aus der Empire- und Biedermeiertracht — mit einer Verspätung von etlichen Jahrzehnten.

Im 19. Jahrhundert ist das Hemd noch immer verbindlicher Lohn für die Dienstboten, zugleich ist es aber in den meisten slowenischen Gegenden traditionelles Pflichtgeschenk der Braut dem Bräutigam, da und dort auch dem Vater des Mannes. Dieser Brauch hat sich manchenorts bis zum heutigen Tag erhalten.

KITAJSKI DVORNI MOŠKI KAFTAN

Pavla Štrukelj

Uvod

Slovenski etnografski muzej šteje med pomembne nove pridobitve obširno kulturnozgodovinsko in etnološko zbirko iz vzhodne Azije. Predmeti v tej zbirki so dokaj raznovrstni, predvsem pa prikazujejo kitajsko umetnost in obrt od 16. do 19. stoletja.

Vsa zbirka obsega okrog 500 predmetov, muzej jo je prevzel leta 1963 po smrti njene nekdanje lastnice Japonke Kondo-Kavese Tsuneko, poročene Marija Skušek. Imenovana Japonka je živela že od otroških let s svojim očetom grofom Kondo-Kavese Kagijiro v Pekingu. S posebnim veseljem je njen oče zbiral razne kitajske umetnine in jih ohranjal na svojem domu. Ko pa se je hčerka Tsuneko poročila s Slovencem Skuškom, ji je svojo zbirko poklonil kot poročno darilo. Leta 1920 je prišla v Ljubljano s svojim možem in s seboj pripeljala podarjene kitajske predmete.

Med kulturno pomembni predmeti v tej zbirki je tudi dragoceni dvorani plašč, imenovan kaftan. O tem oblačilu imamo precej skope podatke. Po dosedanjem muzejskem popisu te zbirke vemo le to, da je bil kaftan zabeležen v inventarni knjigi Narodnega muzeja pod št. 18446 z opisom »mandarinski plašč, dolg 138,5 cm; kupljen antikvarično (zmaji imajo 5 krempljev — po tem sodeč je plašč iz cesarske palače)«.

Zavoljo nepričakovane smrti Japonke Tsuneko leta 1963 je zbirka ostala precej nepojasnjena. Mnogo bi koristili vsaj osnovni podatki o posameznih predmetih, posebno če bi imeli kaj več virov, kje jih je oče dobil, in o njihovih prejšnjih lastnikih. V zapuščinskem arhivu pokojne Japonke smo našli le majhno beležnico iz leta 1920, ki so bili v njej popisani predmeti in evidentirani zaradi prevoza iz Pekinga v Evropo. V njej je med drugimi kitajskimi oblačili zapisan tudi »1 Mandarinmantel gold«.

Prvi je klasificiral celotno kitajsko zbirko angleški muzejski strokovnjak za kitajsko umetnost William Watson iz Londona.¹ O mandarinskem plašču je menil, da ima pomembno kulturno-zgodovinsko vrednost in je to najboljši kos med prinesenimi kitajskimi oblačili.

¹ Leta 1962 je omenjeno zbirko še oskrboval Narodni muzej v Ljubljani. Tega leta je tudi povabil Williama Watsona iz Londona, da si je zbirko ogledal in jo ocenil. Z dopisom NM z dne 19. I. 1963, št. 97/63 pa je to zbirko v celoti prevzel Slovenski etnografski muzej.

O obravnavani kitajski zbirki imamo do sedaj samo splošna pojasnila, kako npr. po vrednosti razdeliti celotno gradivo, medtem ko natančnejših razlag sploh ni. S pričujočim poskusom pa želimo pričeti obravnavanje te zbirke in analizirati nekatere njene posamezne umetnine, kot je omenjeni dvorni kaftan. Če upoštevamo vsa dosedanja mnenja in pripombe o tem muzejskem kaftanu, se mi zdi potrebno, da nekoliko obširneje spregovorim o njem in opozorim na njegove kulturne posebnosti. Starost oblačila ni danes niti toliko pomembna, kakor tehnika izdelave, predvsem tehnika vezenja. V tem delu azijske celine in v notranjosti, npr. v Mongoliji, so znana te vrste oblačila — kaftani še v najnovejšem času. Ti plašči so po kroju popolnoma enaki kaftanom iz 19. stoletja.

V uvodu sestavka nekatera dejstva, ki sem jih le še bežno omenila, že kažejo, da sodi muzejski kaftan med pomembna oblačila na kitajskem cesarskem dvoru v 19. stoletju. V tej zbirki ima torej muzej dragoceno oblačilo, ki je pri nas redkost, in nas tudi po tej plati sili, da ga natančneje preučimo. Predvsem je potrebno, da poudarimo njegov kulturno-zgodovinski pomen v razvoju oblačilne omike na tem delu azijskega kontinenta, ki je bila posebno značilna v dobi zadnje cesarske kitajske dinastije Mandžu.

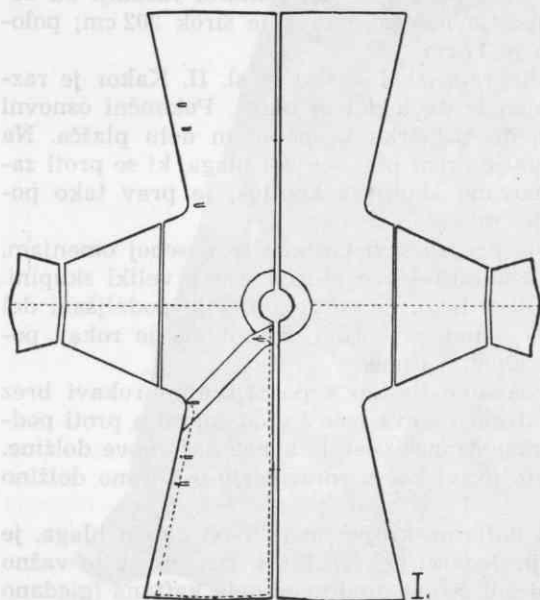
Kulturnozgodovinske posebnosti zadnje cesarske dinastije na kitajskem (1644—1911)

Preden se temeljiteje seznanimo s pomenom muzejskega kaftana, se moramo nekoliko ozreti na zgodovinska dejstva, ki so bila važna v dobi zadnje kitajske cesarske dinastije. Spremembe v dinastiji so dale novo miselnost v političnem in kulturnem življenju. Kitajski cesar iz dinastije Ming, ki je vladal v prvi polovici 17. stoletja, se je moral trdo bojevati s plemstvom. Nemiri in upori v deželi so ga prisilili, da je prosil vojaško pomoč Mandžu-Tatare. Ti so po desetletnih bojih zasedli deželo in osnovali zadnjo cesarsko dinastijo Mandžu. Doba Mandžu ali Ch'ing (kitajski izraz) označujemo od leta 1644—1911. Ta zadnja cesarska dinastija je dala Kitajski najprej sijajen kulturn in političen vzpon, ko je osvojila vrsto sosednjih dežel, končno pa je v 19. stoletju močno oslabela. Na kulturnem področju so na začetku vladanja cesarji dinastije Mandžu zelo podpirali znanost in razvoj umetnosti v izdelovanju keramike, porcelana, umetnin iz žada, slonovine in drugih ročnih spretnosti. V tej dobi je bil prvikrat jasno viden tudi evropski vpliv.

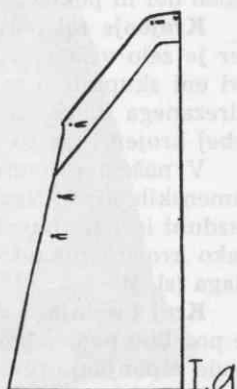
V življenje Kitajcev je ta dinastija vnesla tudi mnogo novih običajev in novih oblik v njihovo materialno kulturo. Večje spremembe so se pokazale v izdelavi kitajskega tekstila in tudi v njihovi noši. To kitajsko blago in ta način oblačenja sta se hitro širila tudi v Mongoliji.² Največ tekstilnega blaga so Mongoli uvažali prav iz Kitajske. To so bili prisiljeni, ker sami niso znali tkati. Kitajski tekstilni izdelki so bili v tej dobi zelo raz-

² Hansen Henny Harald, 1950: *Mongol Costumes*. København. Str. XX Nationalmuseets Skrifter. Etnografisk Raekke III.

novrstni. Obvladali so staro tehniko tkanja, poleg tega so znali izdelovati že žamet. Važno je še omeniti, da je tedaj dosegla svilena gobelinska tehnika, imenovana k'ossu največji razvoj.³ Za razliko od tedanje znane tehnike v Evropi so uporabljali na Kitajskem izključno svilo in že tedaj zelo priljubljene zlate in srebrne niti. Končno moramo omeniti, da se je v tej dobi zelo razvilo tudi vezenje in izdelovanje vozlanih tepihov. Značilni vzorci na teh tepihih so bile variante svastike, budistični in taoistični emblemi, rastlinski ornament in figuralna motivika.

I Kroj kaftana

I a Kroj prednjega dela

Posebnost, ki nas prav tu zanima, je ta, da je dinastija Mandžu vpe-ljala v oblačilno omiko kaftanov nov kroj rokavov. Prvotno so bili rokavi kaftanov široki, v tej dobi pa so se pojavili ozki in s posebno oblikovanim zapetjem kot konjsko kopito, ki pokriva roko do konca prstov. Izraz »konjsko kopito« označuje posebnost rokavov kitajskih in mongolskih kaftanov za zadnje cesarske kitajske dinastije in ga je uvedla v strokovno literaturo Hansenova.⁴ Nekateri drugi raziskovalci teh azijskih oblačil pa imenujejo ta del rokavov tudi »konjska podkev«.

³ Feddersen Martin, 1939: Chinesisches Kunstgewerbe. Berlin. Str. 193. Bücherei des Kunstsammlers Bd 1.

⁴ Hansen, 1950, str. 12.

Kaftan z rokavi, ki so oblikovani v zapestju kot konjsko kopito

Moški kaftan v muzejski kitajski zbirki sodi v skupino dolgih ohlapnih oblečil, ki so jih nosili v preteklosti oziroma jih še oblečijo v nekaterih deželah vzhodne in centralne Azije. Po kroju ga uvrščamo v skupino kaftanov brez ramenskih šivov in brez ovratnika. Posebnost kaftana so, kakor sem že omenila, rokavi, ki imajo obliko konjskega kopita v zapestju.

Opis

Mere in kroj. Kaftan je dolg 141 cm; v horizontalni razdalji od zapestja desnega rokava do zapestja levega rokava je širok 202 cm; polovica širine rokava v zapestju je 17 cm.

Kroj kaftana prikazuje diagram (sl. I — 1a) in sl. II. Kakor je razvidno iz skice, je plašč ukrojen iz dveh dolžin blaga. Pokončni osnovni šiv teče na hrbtu od tilnika do razporka v spodnjem delu plašča. Na ukrojeni rokav iz dolžine blaga je prišit poseben del blaga, ki se proti zapestju zožuje. Zapestje, imenovano »konjsko kopito«, je prav tako poseben del in pokriva hrbtni del roke.

Krojenje rokavov. To delo pri izdelavi kaftana še posebej omenjam, ker je zelo važno za tipološko uvrstitev teh oblečil v dve veliki skupini. Pri eni skupini so rokavi krojeni tako, da so dejansko le podaljšani del odrezanega blaga za telesno dolžino; pri drugi skupini pa je rokav posebej krojen in nato prišit k odprtini rame.

V našem primeru obravnavamo kaftan s podaljšanimi rokavi brez ramenskih šivov. Na spodnji strani rokava teče šiv od zapestja proti pod pazduhi in nato navzdol po robu stranske osi do konca kaftanove dolžine. Tako krojeni rokavi oblikujejo pravi kot v sorazmerju s telesno dolžino blaga (sl. I).

Kroj prednjega dela. Pri kaftanu, krojenem iz dveh dolžin blaga, je še posebno pomemben prednji, dodatni del (sl. Ia). Predvsem je to važno glede zapenjanja plašča. Na desni strani prednjega dela kaftana (gledano od osebe, ki nosi kaftan) plašč zapenjajo. Levi in desni prednji del imata telesno dolžino blaga, vendar nista sešita, zato je plašč po sredini odprt. Zavoljo takega kroja pa je potrebno plašču dodati še en del, ki se bo zapenjal na desni strani. Ta del je lahko spodnji ali vrhnji. Pri mongolskih kaftanih opazimo oba načina.⁵

Muzejskemu kaftanu je spredaj dodan vrhnji posebni del, ki je enako krojen kakor že omenjena prednja dela. Ob zgornjem robu od vratu do pod pazduhe pa je odrezan poševno. Ta dodatni vrhnji del je prišit v sredini na levo prednjo stran plašča. Tako je tudi spredaj osrednji pokončni šiv do razporka kakor na hrbtni strani.

Zapenjanje kaftana. Pri doslej raziskanih kaftanih v vzhodni Aziji je znano, da se zapenjajo na razne načine z gumbi v zanke in ne v gumbnice. Ta posebnost je znana v kitajski in mongolski noši.⁶ Prav tako ti

⁵ Hansen, 1950, str. 13.

⁶ Hansen, 1950, str. 93—94.

Azijci ne šivajo gumbov neposredno na blago obleke. Pri vseh teh oblačilih napravijo usnjeno ali svileno vrstico in jo prišijejo na blago v obliki zanke. Enako prišijejo gumb na tako vrstico, to pa spet na blago.

Kaftan v našem primeru se zapenja na desni strani. Leva stran plašča s prišitim dodatnim delom pokriva desno stran do robu stranskega šiva od pazduhe navzdol. Ob tem robu so našiti gumbi in zanke (sl. II).

Sl. II. Kitajski dvorni moški kaftan v zbirki Slovenskega etnografskega muzeja

Prvi gumb je ob vratnem izrezu; drugi je nekoliko desno na ključnici; tretji pa je prišit šele pod pazduho. Zadnja dva gumba zapenjata plašč na stranskem šivu precej nizko. Vrvice za zapenjanje in šivanje gumbov so iz svetlomodrega brokata. Gumb ob vratu manjka, strgan je tudi na tem mestu trak — zanka za zapenjanje. Na ključnici je pri gumbu ohranjena samo polovica vrvic. Zelo obrabljen je tudi trak pod pazduho. Gumbi so iz medenine in nekoliko pozlačeni. Vsi so okrogli. Površino štirih votlih gumbov krasi luknjičasto vezivo; peti gumb je samo ornamentalno graviran.

Blago in barve za dragocene kaftane

Omeniti moram nekaj več posebnosti o vrsti blaga in barv za dragocene kaftane, kakor je potrebno za obravnavani plašč. Splošno je znano iz zgodovine, da so močne socialne razlike, ki so tisočletja vladale v kitajski družbi, neposredno vplivale tudi na nošo. Oblačila posameznih družbenih razredov so bila različna po kakovosti pa tudi po barvi in krastivi. Visoki uradniki civilnih in vojaških služb ter bogati učenjaki so bili vladajoči razredi in so se po obleki zelo razlikovali od navadnega ljudstva. Le-ti so smeli nositi svileni oblačila in druge fine tkanine. Preprosto ljudstvo je nosilo le bombažna oblačila.⁷ Tradicija temno modrega bombažnega blaga se je pri Kitajcih ohranila prav do današnjih dni. Najpogosteje ga krasijo zelo raznovrstni potiskani ornamenti.⁸

Glede izdelovanja svilenega blaga na Kitajskem so že od vsega početka vladala določena pravila o njegovi količini in potrošnji. Na ohranjenih podatkih in fragmentih lahko zelo dobro zasledujemo razvoj tkalske tehnike in ornamentov na svilenem blagu. Najdeni koščki svilenega blaga iz dobe Han (206 pr. n. e.) že prav značilno kažejo starodavne kitajske ornamente, ki so se izpopolnjevali iz stoletja v stoletje. Po tej dobi so kmalu iznašli brokat in damast. V ta blaga pa so tkali ornamente z mehanskimi statvami. V kasni dobi Ming so pričeli izdelovati žamet. Predvsem pa moram omeniti, da so vzporedno z navadnim tkanjem izdelovali svileni gobelin.⁹ V tej tehniki tkane svilene preproge in tkanine za dragocena oblačila so bila znana že v dinastijah Sui in T'ang. V tem času so bila velika središča tekstilne industrije okrog ustja reke Jangcekiang in v Sečuanu. V teh krajih je veliko delavcev tkalo ogromne količine izbranega blaga za cesarske uradnike in bogato plemstvo.¹⁰

Zelo pomemben za izdelovanje dragocenih kaftanov je bil svileni brokat; vanj so tkali čudovite barvne vzorce in zlate niti. Pogosto uporabljene zlate niti so bile pri starejših brokatih narejene iz zelo ozkih

⁷ Führer durch d. ostasiatischen Sammlungen, 1958, Leipzig, str. 12.

⁸ Chinesische Blaumusterstoffe, 1956, Peking, str. (1—2).

⁹ Feddersen, 1939, str. 193.

¹⁰ Schafer Edward H., 1963: The Golden Peaches of Samarkand, Berkeley — Los Angeles, str. 196—197.

pozlačenih usnjenih trakov. Toda že v kasnejšem srednjem veku so te usnjene trakove zamenjali s svileno nitko, ki je bila ovita s trpežnim pozlačenim papirnatim trakom.¹¹

Potrošnjo svilenega blaga s tkanimi vzorci ali brez njih so Kitajci razširili daleč v notranjost azijskega kontinenta.¹²

Blago muzejskega kaftana je v primerjavi z gobelinsko svilo zelo enostavno, in sicer je enobarvna rdečkasto rjava rips svila. To osnovno blago pa je skoraj popolnoma pokrito z vezenjem zlatih in srebrnih niti. Tako okrašen kaftan nudi precejšnje presenečenje, ker ni uporabljen svileni gobelin, tako značilen za mandarinska oblačila. Zato se nam ob pogledu na obravnavani kaftan vsiljuje misel, da je bil namenjen samo za posebne priložnosti ali za določeno osebo.

Kakor je bila kakovost blaga pomembna za mandarinska oblačila, moramo vzporedno poudariti tudi barvo teh oblačil. Rumeno barvo so smeli nositi le člani cesarske hiše in osebe, ki so imele na dvoru visok položaj. Cesarska dinastija Mandžu je vpeljala v dvorno nošo tudi jopič za jahanje; ta je bil najprej dolg do kolkov, kasneje je segal le do kolen. Cesar je odlikoval s takim jopičem rumene barve samo zaslužne visoke uradnike.¹³ Navadno ljudstvo take barve niti takega kroja ni smelo nositi.

Na nekaterih primerkih kaftanov ali drugih oblačil iz preteklega stoletja smo opazili, da je bila namesto starejše gobelinske svile uporabljena enobarvna svila, pogosto vezana z zlatimi nitmi. Zlato vezena oblačila z ornamentom petprstnega zmaja so pomenila, da je cesar nosilca takega kaftana odlikoval. Poleg tega so zlato vezene kaftane uporabljali tudi za gledališče. Nekateri primerki teh so bili narejeni še prav v starem stilu.

Razen omenjenih barv oblačil na nekdanjem kitajskem cesarskem dvoru so bili v navadi tudi kaftani iz črnega atlasa in žameta. V uradih pa so oblekli mandarini povrhu plašč iz črne ali škrlatno rdeče svile.

V splošnem so bile barve kitajskih dragocenih oblačil umirjene in finejše kakor v sosednjih deželah, npr. v Mongoliji. Tu je bil barvni spektrum blaga močnejši.¹⁴ Prednost v obveznih ceremonialnih oblačilih sta imeli rumena in rdeča barva ter njuni barvni odtenki. Tudi v lamaističnih samostanih so uporabljali blago za svečeniška oblačila v omenjenih barvah.

Tehnika v vezenju zlatih niti

Kitajska je že v zgodnji dobi svoje zgodovine razvila poleg drugih znanosti tudi visoko umetnost v vezenju oblačil in drugih tkanin. Iz starejših dob je znano, da so vezli v raznih pokrajinah brokat in druge svi-

¹¹ Flemming Ernst: *Textile Künste, Weberei, Stickerei, Spitze, Geschichte, Technik, Stilentwicklung*, Berlin, str. 269.

¹² *Istorisko-etnografičeskij atlas Sibiri*, 1961, Moskva-Leningrad, str. 236, Tabla 62, št. 1.

¹³ Navarra B., 1901: *China und die Chinesen*, Bremen, str. 241—242.

¹⁴ Hansen, 1950, str. 92.

lene tkanine skoraj le moški in dečki.¹⁵ Iz srednje dobe Ming je zapisano v postskriptu albuma slavnih slikarjev v dinastiji Sung in Yuan o ženi Ku Hsi-Meng, da je bila zelo večša v vezenju.¹⁶

Novejša študija o ljudstvu Miao v vzhodnem delu Kweichow in v zahodnem delu Hunan nas seznanja, da ženske in mlada dekleta v teh krajih čudovito vezejo¹⁷ še danes.

Zgodovinski razvoj tkanih ornamentov je prepričljivo nakazan v mnogobarvnih brokatih in svilenem gobelinskem tkanju. Ta tehnika je ponazarjala kombinacijo tkanja in vezenja. Pri posameznih izdelkih so tkanje povezali s slikanjem. Tako so bile te tkanine oblikovno in barvno najbogatejše kompozicije. Kitajski vezilci in vezilke pa so uporabljali pri svojem delu ploščati vbod za raznobarvne svilene niti. Te so vezli v raznih smereh in tako dosegli čudovit lesketajoč sijaj svilenih niti.

Mnogobarvnim svilenim nitim so že v daljni preteklosti dodajali tudi zlate niti. Posebno pri krasitvi ceremonialnih in drugih dragocenih oblačil so bile zlate niti najvažnejši material. Ta pomen je jasno viden na dragoceni najdbi iz 14. stoletja, ki predstavlja le fragment zlatega brokata.¹⁸ Na ohranjenem kosu so dobro vidni pozlačeni usnjeni trakovi.

Za razliko od rabe zlatih niti v Evropi so se na Kitajskem ohranile te vezene niti do najnovejše dobe. V dobi Čing so svileni blago največkrat krasili z zlatimi in srebrnimi nitmi. V kasnem srednjem veku je zamenjala usnjeno notranjo nit svilena, ki so jo včasih pozlatili po eni strani, v drugih primerih pa osnovno nit ovili s trpežnim pozlačenim papirnatim trakom. Postopek je bil zelo natančen. Če so svileno nit pozlatili, tedaj so jo zlatili neposredno, ne da bi ji karkoli dodajali. Če pa so pozlatili papirni trak, potem so ga morali narezati na ozke vrvice in ga takega ovijati tesno okoli osnovne svilene niti. Širina zlatega traku je morala ustrezati jakosti ovite notranje svilene niti. Prav dragocene brokate in ceremonialna oblačila so krasili s pravimi zlatimi ali srebrnimi lističi.

Enako so po kitajskem vzoru krasili dragocena oblačila z zlatimi nitmi tudi v sosednjih deželah kot npr. v Mongoliji.¹⁹

Zlata vezena je na muzejskem kaftanu po vsej površini zelo bogata in nakopičena. Proučevanje krasilnih zlatih niti na plašču je pokazalo, kako so jih zlatili. Postopek je bil naslednji: zlate in tudi srebrne trakove so poševno ovili okoli notranje svilene niti. Narezali so jih na ozke vrvice, široke komaj 1 mm. S tako pozlačeno in posrebrreno nitko so našli na blago razne variante ornamentov, ki predstavljajo značilne tradicionalne motive. Pri vezenju so predvsem poudarili večje figure, ki so sestavljale večje zlate ploskve. Plastičnost teh posameznih likov so nakazali tako, da so šivali po dve zlati ali srebrni niti skupaj. Zlate niti so šivali na blago

¹⁵ Flemming, str. 346.

¹⁶ The Great Heritages of Chinese Art illustrative Plates (The Ming Dynasty) Part II. Plate X. Fig. 9.

¹⁷ Embroidery Designs of the Miao People of China, 1956, Peking, (str. 1-2).

¹⁸ Feddersen, 1939, str. 188.

¹⁹ Hansen, 1950, str. 90-91.

z navadnim vbodom. Pri tem delu so pazili le, da se je svilena nit kolikor toliko ujemala z barvo krasilnih zlatih in srebrnih niti in da je bila čim manj vidna.

Na koncu teh vrstic je važno omeniti, da so bili kaftani mandarinov šivani večinoma ročno. Tudi pri muzejskem primeru opazimo, da je plašč ročno šivan. Obenem je tudi značilno za vse vrste teh oblačil, da imajo le dimenzijo višine in širine; pri nobenem primeru ne vidimo oblikovane linije telesa. Zavoljo tako enostavnega kroja je bilo šivanje kaftanov hitro opravljeno. Nasprotno pa je vezenje teh oblačil terjalo od izvajalca mnogo časa in vztrajnosti.

Ornamenti in simboli ter njihov pomen

Motivi vzorcev na kitajskih tkaninah in vezenih dragocenih oblačilih so pomembni ne samo po starodavnem izvoru, temveč tudi po svojem

Simbol budizma: zmaj s petimi kremplji

simboličnem pomenu. Od začetka so bili ornamenti preprosti in maloštevilni, vendar so se živalske mitične podobe pojavile kot okras na ceremonialnih oblačilih že zelo zgodaj. Vzporedno z razvojem religiozne filozofije budizma je pričel umetnik vezilec uporabljati njih simbole kot ornamente. Ravno po teh so se imenitna oblačila visokih uradnikov razlikovala od oblačil navadnega ljudstva. Ljudski ornamenti pa so bile podobe živali in rastlin, ki so delovnemu človeku pomenile mnogo, med drugim tudi simbol življenja.²⁰

Slavnostna in uradna oblačila mandarinov so bila okrašena z vezenjem po določenem načrtu. Razporeditev ornamentov je bila najbolj jasno vidna na dvornih moških oblačilih. Kaftane so krasili po vsej njihovi površini ali samo na nekaterih mestih in njihovih robovih.

Osrednji in tudi najpomembnejši starodavni dekorativni motiv je bil zmaj s petimi kremplji na nogah. Ta ornament je bil najpogosteje uporabljen na cesarjevih in mandarinskih oblačilih. Predhodniki zmaja so bile štirinožne živali in ptič feniks v dobi Tang.²¹ Ohranjeni fragment tekstila iz dobe Han pa je že pokazal figuro zmaja, imenovanega T'ao-t'ieh.²² V 14. stoletju so bili živalski motivi zelo živo prikazani na raznih brokatih. Ustvarjalci umetniško izdelanih tekstilov so oblikovali v vezenju gibe, kakor da so se živali premikale in celo njihove telesne obrate. Prve upodobitve so prikazovale zmaja kot mitično žival z glavo kameleona, z jelenovimi rogovi, orlovimi kremplji in s kačjim telesom.²³

Kasneje so upodabljali zmaja na oblačilih takole: glavo so mu oblikovali kot demonsko masko, telo pa je bilo podobno kačjemu. Dali so mu tudi štiri noge s kremplji na šapah. Vse telo je bilo pokrito s kačjimi luskami.

Podoba zmaja je bila v kitajski mitologiji in religiji osrednja osebnost. Zmaj s petimi kremplji na nogah (Lung) je pomenil cesarjev emblema, zato je imel tudi prestol obliko zmaja.²⁴ Nižji družbeni razredi in navadno ljudstvo so smeli upodabljati zmaja le s štirimi kremplji. Kakor je zmaj predstavljal cesarja kot nebeškega sinu, tako je bil ptič feniks (Feng-huang) simbol in emblema cesarice.

Muzejski kaftan (sl. I, sl. II) ima osrednji krasilni motiv zmaja s petimi kremplji. Šest zmajevih podob je vezenih tako, da so obrnjene proti gledalcu en face. Drugih osem figur je oblikovanih v profilu. V spodnjem delu plašča so vezene še majhne glave zmajev, in sicer sta dve spredaj in dve zadaj.

²⁰ Chinesische Blaumusterstoffe, 1956, str. (1—2) Embroidery Designs of the Miao People of China, 1956, str. (1—2).

²¹ Falke, 1921, str. 15.

²² Feddersen, 1939, str. 181.

²³ Schulze Paul, 1917: Alte Stoffe, Belin, str. 105—106. Bibliothek für Kunst und Antiquitätensammler, Bd. 10.

²⁴ Navarra, 1901, str. 2. Danckert Werner, 1958: Der Tiger als Symboltier d. Musik in Altchina. Braunschweig, str. 87. Zeitschrift für Ethnologie, Bd. 83, H. 1.

Tehnika v vezenju figur zmajev so gosto našite zlate niti v obliki lusk; te pa so ponazorjene s polkrožnim drobnim vzorcem. Velike oči na glavi so narejene s temno modro svilo, obrobljene pa so z belo svileno nitko. Rob oči je napravljen z navadnim vbodom, medtem ko je notranji del polno ploščato vezenje.

Simboli budizma:

2. Ying-Yang, sveti disk
3. Lotosov cvet
4. Vrček
5. Školjka
6. Dežnik za državnega uradnika
7. Večni voz
8. Konoplja
9. Svastika

V neposredni bližini zmajevih figur je vezen motiv okrogle zlate plošče, imenovane sveti disk (sl. 2). Ta motiv je zelo starodaven kitajski krasilni ornament in predstavlja kozmos. Kitajci mu pravijo tudi Jing-jang znak. Iz sredine te zlate plošče se vije črta v obliki črke — S, ki deli svetlo in temno polovico diska. Upodobljeni znak simbolično prikazuje načelo dualizma sveta; po kitajskem pojmovanju se obe polovici harmonično dopolnjujeta.²⁵

V spodnjem delu oblačila ponazarja ornament okrog in okrog plašča tri osnovne zemeljske elemente: zemljo, nebo in vodo.²⁶ Zemlja je pri-

²⁵ Feddersen, 1939, str. 199—200.

²⁶ Hansen, 1950, str. 19.

kazana z vezenimi gostimi poševnimi črtami, in sicer v višini 38 cm. Te črte so barvno razporejene takole: rumeno zlata, bakreno zlata in srebrna nit. Posamezni vez teh niti je širok 3 mm. Na prednji in zadnji strani plašča tečejo te črti proti sredini navzgor; na straneh plašča pa so poševno obrnjene navzdol (sl. II).

Nad tem ornamentom je prikazana vrsta velikih valov, ki pomenijo ocean. Valovi so vezeni v obliki velikih spiral in napravljeni z zlato in srebrno nitko. Nad obema tema motivima krasijo plašč oblaki. Oblikovno so predstavljeni kot majhne okrogle spirale v cik-cak črti. Motiv oblakov je raztresen po vsej površini plašča med simboli budizma in taoizma.

V spodnjem delu plašča na sredini prednje in zadnje strani in na straneh kaftana se dviguje iz valov budistična sveta gora Meru. Vezilec jo je oblikoval kot piramido.

Simboli budizma so tile:

lotosov cvet (sl. 3) ima v nauku budizma mnogo pomenov. Med drugim pomeni rojstvo Bude. Prav tako je tudi podoba čistosti in nedolžnosti. Na njegovem cvetu so pogosto upodobljeni stoječi ali sedeči Bude in Bodisatve.

Splošno Kitajci posvečajo lotosu veliko pozornost. Imenujejo ga stoletno rožo, ki jim s svojim čudovitim cvetjem simbolizira poletje. Včasih je na raznih upodobitvah tako stiliziran, da je bolj podoben krizantemi.

Vaza ali vrček simbolizira pri Budi papao znanje (sl. 4).

Podoba **školjke** ponazoruje Budov glas (sl. 5).

Ornament z oznako **dežnik za državnega uradnika** pomeni moč in oblast (sl. 6).

Večni voz je zelo pomemben simbol. Po naukih budizma pomeni večno življenje (sl. 7).

Konoplja predstavlja simbol Bude papao in sveto rastlino, ki je pod njo Buda doživel razsvetljenje (sl. 8).

Svastika je pradavno okrasno in simbolično znamenje, ki ni bilo znano samo na Kitajskem, temveč tudi drugod po svetu. Lahko bi našli veliko najdb, ki je na njih ohranjena ta oblika ornamenta, vendar naj na tem mestu omenim zaradi zgodnje datacije le najdbo keramičnih izdelkov iz prehistorične dobe v Suzi in Mesopotamiji.²⁷ Geografska razširjenost tega ornamenta pa je segala iz Azije še v Ameriko, Afriko in Evropo.

V kitajskem budizmu pomeni ta simbol »srce Bude« ali »dolgo življenje« (sl. 9).

Simboli taoizma so upodobljeni naslednji:

pahljača je simbol prvega taoističnega nesmrtnika Džun Li Kuan. Ta oseba je poglavar osmih nesmrtnih v nauku taoizma. Ima veliko moč, da obuja mrtve s svojo pahljačo (sl. 10).²⁸

²⁷ Feddersen, 1939, str. 202—203.

²⁸ Chinesische Volksmärchen, 1921, Jena, str. 69—75. Die Märchen der Weltliteratur II, R. Märchen d. Orients.

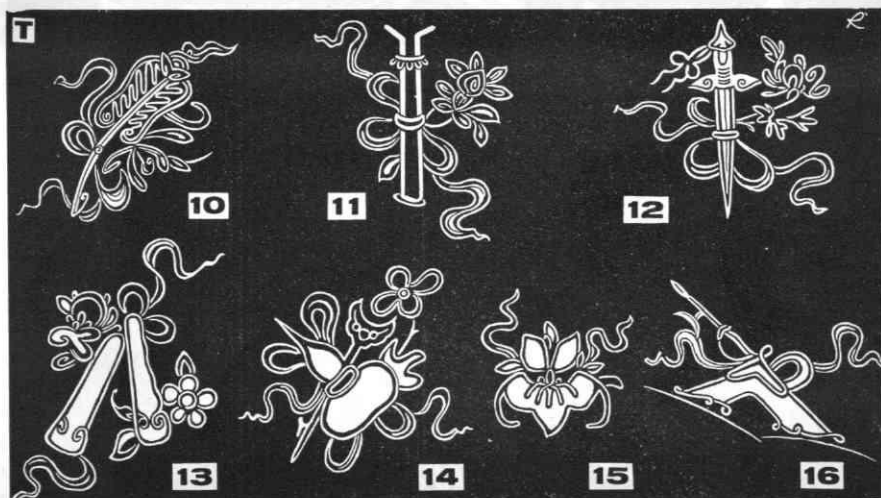
Bambusov boben z dvema palicama je simbol nesmrtnika Džang Go (sl. 11).

Meč s cvetjem je znak nesmrtnika Li Ding Bin. Sveti mož s tem simbolom je znan kot modrec in prerok sreče (sl. 12).

Dve igralni deščici ima Tsan Go Gju. V igri ju meče kvišku (sl. 13).

Posoda iz buče in bergla je simbol Li Tie Guai. Iz te posode, ki jo nesmrtnik nosi na hrbtu, vzleti netopir kot simbol sreče. Splošno je netopir zelo priljubljen ornament na oblačilih, včasih zelo stiliziran. Na muzejskem kaftanu je ta ornament na mnogih mestih upodobljen (sl. 14).

Na koncu naj omenim še posebni ornament, imenovan Čing — zveneči kamen, ki je simbol »osmih dragocenih stvari« Pa pao Bude in pomeni srečo (sl. 15).

Simboli taoizma:

10. Pahljača
11. Bambusov boben z dvema palicama
12. Meč s cvetjem
13. Dve igralni deščici
14. Posoda iz buče in bergla
15. Netopir
16. Zveneči žad (Ch'ing)

Upodobitve »osmih nesmrtnih« najdemo na raznih področjih kitajske umetnosti. Njih legende so nastale za dinastije Mandžu. Nekatere osebe med njimi so zgodovinske, druge pa so vzete iz kitajske mitologije. Like teh taoističnih nesmrtnikov neprestano upodablja, prav tako tudi njih simbole, ki so zelo pogosti ornamenti na raznih oblačilih, vezeninah ali na rezljanem pohištvu.

2
 Posebno okraješevanje kaftanov so dodani drugobarvni vložki svilenega blaga ob njihovih robovih. Na muzejskem primeru je prišito ob vratnem izrezu in dalje poševno ob robu vrhnjega prednjega dela do pod pazduhe temnomodro svileno blago, široko 8,5 cm. Iz enakega svilenega blaga je tudi zoženi del rokavov. Vezeni okras na dodatnem svilenem blagu je popolnoma isti kot že obravnavani, tako po motivih kakor po tehniki. Enako je vezen še rokav v zapestju.

Kompozicija ornamenta med simboli taoizma

Rob ob vratnem izrezu in prav tako robovi rokavov so obrobljeni s svetlo modrim brokatom, pretkanim z zlatimi nitmi. Med zapestjem in širokim delom rokava vstavljena temno modra rips svila je okrašena z našitimi zlatimi nitmi, ki oblikujejo horizontalne črte.

Pomen mandarinskih kaftanov

Kakor je znano, so bili kaftani in druga ceremonialna oblačila noša višjih družbenih razredov v nekdanji cesarski Kitajski državi. Kakovost blaga, značilni tradicionalni krasilni motivi in barve so delile ta oblačila na več skupin. Funkcija posameznih vrst kaftanov je bila povsem odvisna od nosilca. Na cesarskem dvoru so morali nositi mandarini in lamaistični duhovniki posebne, tako imenovane uradne kaftane. Poleg barve oblačila, ki je označevala vrsto uradnika, je bil našit tudi na prsni in na hrbtu ščitek s posebno oznako.

Ta našiti uradni ščitek na obleki je predstavljal štirikotni kos svile, ki je bil vezen z različnimi motivi in z oznako uradnega položaja nosilca oblačila. Civilni mandarini so v tem kvadratu imeli kot poseben simbol svoje službe ptiča; vojaški uradniki pa so nosili podobo štirinožne živali (sesalca) npr. medveda.²⁹

Razen teh posebnosti so k tej naši sodili še uradni škornji, narejeni iz atlasa. Dodati moram še en znač, ki je prav tako označeval položaj visokega cesarskega uradnika, in sicer je to bil raznobarvni gumb na pokrivalu. Pavovo pero na klobuku pa je pomenilo cesarsko odlikovanje.³⁰

Ceremonialna oblačila, ki so jih mandarini nosili ob določenih dnevih v letu, so bila nekoliko drugače okrašena z vezenjem kakor uradni kaftani. Predvsem so bila velikokrat vezena ali pretkana z zlato nitko.³¹ Take kaftane so imeli tudi budistični duhovniki pri religioznih opravilih. Prvotno pa so ta oblačila predstavljal nošo igralcev pri nekdanjem kitajskem gledališču.

Posebnosti ceremonialnih kaftanov, ki sem jih na tem mestu omenila, so zelo važne glede uvrstitve muzejskega plašča. Splošno sodi med mandarinska dvorna oblačila, vendar mu ne moremo natančno določiti oznake službenega položaja, ker mu tovrstni uradni ščitek manjka. Če ga hočemo uvrstiti med posebna ceremonialna oblačila, pa ugotovimo, da nima triogelnega vezene delu okrog vratu, ki ga je vpeljala v nošo teh oblačil dinastija Mandžu.³² Ta triogelni vrhnji del je bistveno sodil k noši, ki jo je nosila oseba Gurtum³³ ob posebnih religioznih praznikih. Oseba Gurtum ni bila lama, zato tudi njene predstave niso bile povezane z budizmom. Pravzaprav velja mnenje, da je nastopala oseba Gurtum kot predstavnik starejše azijske religije še pred budizmom.

Če pogledamo sedaj muzejski kaftan, predvsem njegov kraj, motive ornamentov, uporabo zlatih niti pri vezenju in končno upoštevamo tudi manjkajoče dele, ugotovimo pri njem največ podobnosti z nošo osebe Gurtum. Potemtakem menim, da je bil muzejski kaftan dvorno oblačilo,

²⁹ Navarra, 1901, str. 246. Bossert Helmuth Th., 1956: Ornamente der Völker, Tübingen, str. 12, Tafel 36, št. 7, 8. Führer d. ostasiatischen Sammlungen, 1958, str. 12—13.

³⁰ Führer, 1958, str. 13.

³¹ Navarra, 1901, str. 246.

³² Hansen, 1950, str. 8, 120.

³³ Hansen, 1950, str. 120.

ki je bilo povezano z določenimi dogodki in predstavami. Če pa na koncu upoštevam še podatek, da je bil resnično kupljen v antikvarni trgovini, bi bila ta domneva podkrepjena. Po revoluciji na začetku 20. stoletja so izgubili nekdanji cesarski ceremoniali in religiozne predstave ves pomen, tovrstna oblačila pa so postala odvečna.

SUMMARY

THE CHINESE MAN'S COURT CAFTAN

The Chinese-Japanese collection which was in 1963 incorporated into the Slovene Museum of Ethnography, after the death of its former owner, Mrs. Kondo-Kavese Tsuneko, married Marija Skušek, a Japanese by birth, contains among other things also a precious caftan which was worn by male visitors to the imperial court. In the present article its author discusses the importance of the caftan and analyzes the technique of its production. Before she begins the description of the coat, the author surveys the characteristic peculiarities of the cultural history of the last Chinese imperial dynasty of Manchu. In connection with the coat here discussed it is important to note that it was this last dynasty of Manchu which introduced into the dressing culture of caftans a new form of sleeves. Originally the sleeves of caftans were broad; in this period, however, new narrow sleeves emerged with cuffs cut in the shape of a horse-iron. This is also the form of the caftan which is kept in the Slovene Museum of Ethnography.

In the article, the author stresses the importance of the quality of the material and of colours that were characteristic of the dress of individual social classes in the that China. In the succeeding chapter the author discusses the technique of embroidery with golden threads as it can be found in the caftan here studied.

Interesting are symbolic ornaments that exist on this caftan. The author explains in her article their significance and their usage on precious clothing.

The last chapter surveys the importance of the ceremonial dress of mandarins and of others and connects this study with the investigation of the caftan from this Museum. The researches that have been made so far have shown that this caftan can be classified among the ceremonial court dress of the XIXth century. Because of its great similarity with the dress of the person Gurtum it is supposed that the caftan was worn by its former owner on days when certain events and representations had taken place.

PARTIZANSKA PESEM — PREDMET ZNANOSTI O LJUDSKI KULTURI

Radoslav Hrovatin

Znanstveno obravnavanje partizanskih pesmi je spodbudilo raziskovanje pesemske ustvarjalnosti, izhajajoče iz revolucionarnih hotenj v davni preteklosti, med narodnoosvobodilnim bojem in v socialistični graditvi po osvoboditvi. Iz tega zanimanja pa izhaja prizadevanje po znanstvenem raziskovanju delavske pesmi, iz katere so črpale svojo spodbudo prve partizanske pesmi. Ta povezanost partizanske in delavske pesmi je povsem razumljiva, saj je bil delavski razred idejni voditelj in organizator boja v domovinski vojni jugoslovanskih narodov.

Za znanstveno raziskovanje je treba pojem partizanske pesmi točno opredeliti in strokovno omejiti ustrezno gradivo, ako naj postane predmet znanosti ne glede na vse težave, ki iz takega prizadevanja izhajajo.

Pesemska ustvarjalnost narodnoosvobodilnega boja (= NOB) je zelo obsežna in raznovrstna tako glede vsebine kot tudi umetniškega izraza. Zajema razna področja umetnosti v zelo različnih oblikah. Raznovrstna je po svojem geografskem in etničnem izvoru kot po historičnem in genetičnem obeležju.¹

Zato je treba za ustrezno osvetlitev pesemske ustvarjalnosti NOB obravnavati in zajeti vso problematiko kompleksno. Za dosego tega namena moramo postopoma raziskati posamezna področja drugo za drugim. Šele nato bo mogoče dialektično podati zaokroženo sliko te ustvarjalnosti. Pri tem naj sodelujejo razna področja posebnih družbenih znanosti s svojimi specifičnimi delovnimi metodami; tako bomo mogoče lažje razjasnili razne probleme.

Vsaka izmed ustreznih družbenih ved obravnava pesemsko ustvarjalnost v določenih okvirih glede na to, kakšne cilje si je zastavil posamezen raziskovalec in kako si je temu ustrezno omejil gradivo, ki je predmet njegovega raziskovanja.

Iz kompleksa raziskovanj, ki obsega pesemsko ustvarjalnost NOB, si folkloristika kot posebno področje znanosti o ljudski kulturi izbira partizansko pesem kot svoj predmet raziskovanja.

Vprašanje je, ali pomeni partizanska pesem tak zaključen predmet, ki bi mogel dati uspešne rezultate raziskovanja.

V partizanski pesmi živita skupaj poezija in muzika. Pri izvajanju pa se jima včasih pridružuje še kinetika; le-ta more zaživeti tudi v skupnosti z muziko samo brez teksta.

Pesemska ustvarjalnost NOB pa v nekaterih primerih obsega le poezijo. Po drugi strani pa se vežejo melodije partizanskih pesmi z drugimi, tako vokalno-instrumentalnimi kot tudi čisto instrumentalnimi skladbami, ki so nastale med NOB na ustrezno tematiko in ne pripadajo področju pesemske ustvarjalnosti.

Iz vseh teh področij ustvarjalnosti si izbirajo gradivo, omejeno ustrezno različnim oblikam izraznosti, kot predmet svojega raziskovanja literarna veda, muzikologija, koreologija (kinetologija) itd. Seveda se te vede ne omejujejo na raziskovanje same partizanske pesmi, temveč obravnavajo tudi drugo navedeno slovstveno oziroma glasbeno ali kinetično ustvarjalnost.

Znanost o ljudski kulturi pa skuša obravnavati to ustvarjalnost kompleksno, tako da upošteva rezultate raziskovanja navedenih in še drugih družbenih ved. Taki metodi ustreza kot predmet partizanska pesem in za ustrezno raziskovanje je potrebno omenjeno kompleksno obravnavanje.²

Glede na vse to je razumljivo, da si na sedanji stopnji raziskovanja posamezni raziskovalci izbirajo iz pesemske ustvarjalnosti NOB samo tako gradivo, ki ustreza predmetu, metodam in ciljem posamezne posebne družbene vede. Tako ima pojem »partizanska pesem« kot predmet različnih posebnih družbenih ved pogosto tudi različen obseg, razno vsebino in včasih celo različno označbo.

Raznovrstno obravnavanje partizanske pesmi moremo opazovati ne samo pri nas temveč tudi drugod po svetu.

V širšem okviru množične pesmi je obravnaval pesemsko ustvarjalnost sovjetskih narodov med državljansko vojno I. V. Nestjev.³ Pri tem mu je bila izhodišče predvsem muzika. Podobno muzično izhodišče je imel tudi M. Druskin, ki je partizanske pesmi uvrstil med ruske revolucionarne pesmi.⁴ Podobno je ravnal tudi N. Kaufman, ko je uvrstil partizanske pesmi med stvaritve bolgarskega delavskega gibanja.⁵ Tudi v tem delu je bila posvečena največja pozornost muziki.

Predvsem literarno etnološke vidike je upošteval V. S. Gusev v široko zasnovani komparativni studiji o partizanski ljudski poeziji slovanskih narodov med drugo svetovno vojno.⁶

Med pesmi odpora v Evropi sta uvrstila tudi partizanske pesmi S. Liberovici in M. L. Straniero v svoji kolekciji gramofonskih plošč z obsežnim in ilustrativno bogatim komentarjem.⁷

Tako različno so doslej obravnavali partizanske pesmi tudi drugi tuji raziskovalci. Prav tako so se tudi pri nas uveljavljali različni vidiki pri vključevanju partizanskih pesmi v razne zbirke in razprave.

V širšem jugoslovanskem okviru skuša D. Nedeljković obravnavati partizanske pesmi skupno z drugo revolucionarno pesemsko ustvarjalnostjo kot »ljudsko ustvarjalnost v dobi ljudske revolucije, osvobodilne vojne in graditve socializma Jugoslavije«.⁸ Čeprav zelo široko zajema pesemsko ustvarjalnost, pa je le-ta pogojena v pretežni omejitvi na vsebino teksta. Zato verjetno odklanja označbo partizanska pesem kot preveč ozko in neustrezno literarnim pojmovanjem. Muziko ljudske ustvarjalnosti

vseh jugoslovanskih narodov v dobi NOB sta hotela zajeti v svojem zborniku N. Hercigonja in Đ. Karaklajić.⁹ Pri tem pa sta se omejila na gradivo, za katerega sta menila, da je »avtohtonega« izvora.

Pri posameznih jugoslovanskih narodih so posamezni raziskovalci obravnavali partizanske pesmi prav tako v različnih obeležjih. V. Hadžimanov jih je uvrstil v svoji zbirki med »makedonske narodne borbene pesmi«.¹⁰ N. Martinović jih je literarno obravnaval kot »narodno ustvarjalnost Črne gore«.¹¹ M. Bošković-Stulli je obdelala vprašanje estetike v teh stvaritvah kot »problem sodobnega folklornega ustvarjanja«¹² na Hrvaškem. O. Mladenović¹³ in J. Dopudža¹⁴ sta jih upoštevali pri raziskovanju plesov NOB itd.

Na Slovenskem so uvrstili partizanske pesmi v svoje literarne zbirke in razprave M. Matičetov, B. Mrhar, S. Janež in drugi. Zlasti pregledno jih je obravnaval V. Smolej kot poezijo »našega slovstva v dobi narodno-osvobodilne vojne«.¹⁵

Med glasbeniki je partizanski pesmi posvetila svojo pozornost večina partizanskih skladateljev. Za splošno obravnavanje tega vprašanja sta si prizadevala D. Cvetko¹⁶ in R. Gobec.¹⁷ Seveda pa izhajata to prizadevanje z ožjega vidika glasbe.

Znanost o ljudski kulturi čaka naloga, da razna posamezna dognanja kompleksno poveže: Sama označba partizanska pesem izhajata še iz dobe NOB, ko je bila v najširši uporabi. Tudi najbolj reprezentativna zbirka ustreznih stvaritev, ki jo je izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in POS leta 1945, je nosila naslov Partizanska pesem.¹⁸ V njej so bile objavljene značilne partizanske pesmi v stavku za četveroglasen moški zbor. S tem je že bila dana osnova opredelitev pojma, to je, da obsegajo partizanske pesmi tekst in melodijo skupaj. Tako je M. Klopčič zbirko iz leta 1944, v kateri so bili objavljeni samo teksti, imenoval Pesmi naših borcev.¹⁹ Skladatelj R. Simoniti je povojno izdajo svojih solističnih pesmi za glas in klavir, ki jih je ustvaril v partizanih, naslovlil 7 partizanskih pesmi.²⁰ Medtem pa je skladatelj P. Šivic omejil naslov zbirke pesmi za množično uporabo na Partizanski napevi.²¹

Iz vsega tega moremo izvajati, da so označbo partizanska pesem uporabljali v primerih, ko se poleg besedila pojavlja tudi melodija.

Naslednje vprašanje je izvor teh pesmi. Zlasti prve objave po osvoboditvi so kazale, kot da je večina gradiva umetnega izvora in je delež ljudske ustvarjalnosti prav neznaten.²²

Terenska raziskovanja etnografov po osvoboditvi pa so pokazala, da živi med najširšimi delovnimi sloji mnogo pesmi iz NOB, ki so nastale na osnovi ljudske tradicije, to je kot odsev kolektivnega izraza. Nekaj tekstov teh pesmi je sicer bilo objavljenih že med NOB, pač pa je bila objava ustreznih melodij le izjemna.

Zato je bilo potrebno zbirati na terenu ustrezno novo gradivo. Pri tem se je izkazalo, da živijo med najširšimi delovnimi sloji tudi nekatere pesmi umetnega izvora podobno kot domače pesmi, ki so jih tradicio-

nalno ustvarili anonimni ustvarjalci. To pomeni, da tudi pesmi umetnega izvora živijo dalje in se spreminjajo v tradicionalnem kolektivnem so-ustvarjalnem procesu preoblikovanja.

Vse tako gradivo pa je ne glede na genetični izvor treba raziskovati po metodah znanosti o ljudski kulturi. Potrebno je torej čimbolj jasno opredeliti in strokovno omejiti gradivo, ki naj bi bilo z označbo partizanska pesem predmet znanosti o ljudski kulturi. Dosedanja raziskovanja kažejo, da bi bilo treba upoštevati naslednje vidike:

1. Po vsebini teksta so partizanske pesmi take stvaritve, ki so več ali manj povezane s tematiko NOB. Povezanost s to tematiko more biti ali zelo tesna ali pa tudi samo bežna. Bistveno je, da so ustrezne pesmi peli v najbolj raznovrstnih okoliščinah, ki so bile značilne za življenje delovnega človeka med NOB. Med take partizanske okoliščine moremo šteti boje, bojne in druge pohode, počivanje med njimi, sestanke ob tabornem ognju in podobno, politične sestanke in posvetovanja, svečanosti ob važnih dogodkih in žalovanjih za padlimi tovariši, zmagovite pohode skozi naselja, manifestacije, demonstracije, zborovanja, mitinge in podobne prireditve, pa tudi prisilno življenje v zaporih, taboriščih itd., torej vse take razmere, ki so bile značilne za aktivne in pasivne udeležence NOB.

2. Po obliki teksta so te stvaritve predvsem kitične pesnitve, pri katerih se več ali manj kitic izvaja navadno na isto melodijo. V kitici je važna tudi oblika posamezne vrstice; ta se odlikuje po tem, da je vsebinska in oblikovno zaključena celota. To pomeni, da se posamezna vrstica dosledno izogiblje prestopu (enjambement).

3. Tekst pesmi je praviloma povezan z melodijo. Torej gre za pesmi v ljudskem pomenu besede, pri katerih sestavljata pesnitev in melodija neločljivo združeno celoto. Seveda je mogoče posamezne ustrezne pesmi izvajati tudi kot koračnice, plesne pesmi in podobno, torej z različnimi oblikami gibne izraznosti (kinetika).

4. Muzika teh stvaritev ima običajno pesemsko kitično obliko, pogojeno že v obliki pesnitve. Seveda imajo ustrezne melostrofe razne oblike, kot jih poznamo iz tradicije od vokalnih pesemskih do kinetičnih plesnih tipov.

5. Izredno važno je za partizanske pesmi vprašanje izvajanja. Medtem ko je v umetni glasbi pravilo, da je treba posamezne skladbe izvajati v obliki in sestavu, kot ga je določil skladatelj, pa je za vsako posamezno partizansko pesem značilno, da so jo izvajali zelo različno in v različnih sestavih. Sicer so v mnogih primerih že partizanski skladatelji sami predvideli oziroma napisali posamezne pesmi za izvajanje v različnih sestavih. Vendar je za partizanske pesmi značilno, da so jih izvajali in jih še izvajajo različno in v sestavih, ki jih skladatelji niso določili.²³ To različno izvajanje in sestave izvajalci sproti improvizirajo po tradiciji, ki dopušča tudi razne možnosti preoblikovanja posameznih izraznih prvin.

Torej je mogoče pribiti: partizanske pesmi dopuščajo tako vnaprej določeno kakor tudi sproti improvizirano tradicionalno izvajanje.

6. Posamezne partizanske pesmi je mogoče izvajati pri korakanju v svečanih nastopih ali pri koračenju v kolonah, na pohodih, ob manifestacijah in podobno. V teh zadnjih primerih se pojavljajo zanimiva polimetrična sožitja.²⁴ Prav tako je mogoče razne melodije partizanskih pesmi izvajati v ustreznih variantah kinetičnega tipa ob plesanju. Za večino melodij partizanskih pesmi, ki se uporabljajo povezane s kinetiko, ustvarjalec ni predvidel, izvzemši določene koračnice, že vnaprej ustrezne oblike kinetičnega izvajanja. To pomeni, da je oblika kinetičnega izvajanja ob ustreznih melodijah v večini primerov spontano improvizirana, čeprav se navadno opira na tradicijo.

7. Geografsko ne izvirajo ustrezne pesmi samo iz naše ožje domovine, temveč tudi s sosednjih območij Jugoslavije in tujine, pa tudi iz daljnjih dežel, s katerimi je bil boj jugoslovanskih narodov najtesneje povezan. Zato je treba k ustreznemu raziskovanju naših partizanskih pesmi pritegniti gradivo tudi iz drugih dežel.

8. Podobno velja tudi za etnični izvor pesmi; ta se ne kaže toliko v uporabi tujih jezikov, saj je bila večina ustreznih pesmi asimilirana v prevodih ali novih prepesnitvah. Bolj je opazen tuj etnični izvor v vsebini tekstov in zlasti v uporabi originalnih melodij, pa čeprav so bile te večinoma prilagojene v novih variantah, ki so nastale kot posledica tradicionalnega preoblikovalnega procesa.

9. Historično zajemajo partizanske pesmi daleč v preteklost našega naroda, pa tudi drugih narodov, pričenski od bojev proti domačim fevdalcem (puntarska pesem) in tujim zavojevalcem (hajduška pesem) prek revolucionarne rasti nacionalne zavesti (patriotična pesem) do boja za nacionalno samoodločbo in upora proti domačim in tujim izkoriščevalcem ter fašizmu.

10. Genetično izhajajo partizanske pesmi tako iz tradicije umetne individualistične kakor tudi iz tradicije kolektivistične ljudske ustvarjalnosti. Vendar pa sodijo v področje znanosti o ljudski kulturi poleg stvaritev tradicionalnega ljudskega izvora predvsem tiste umetne pesmi, ki so prešle v ljudsko tradicijo, kjer se presnavljajo v procesu preoblikovanja, in za katere so že nekoč uporabljali označbo »ponarodela pesem«.

Vsi navedeni vidiki z ustreznimi značilnostmi in omejitvami kažejo, da more tako opredeljen pojem partizanske pesmi biti predmet predvsem znanosti o ljudski kulturi, ki uporablja v ta namen specifične metode folkloristike, etnomuzikologije, etnokoreologije (etnokinologije) itd.

Pesnitve NOB, ki so namenjene recitaciji, zlasti pa branju in nimajo vseh navedenih značilnosti, sodijo v raziskovanje slovstvene vede. Razne umetne skladbe, namenjene določenemu vokalnemu ali vokalno instrumentalnemu ali čisto instrumentalnemu izvajanju, pa pripadajo raziskovalnemu področju glasbene vede.

Navzlic temu se pojavlja vprašanje; ali so dovolj utemeljeni navedeni metodološki razlogi za izločanje določenih stvaritev z naštetimi značil-

nostmi in omejitvami od drugih pesnitev in skladb iz ustvarjalnosti NOB pod označbo partizanske pesmi.

Ti razlogi seveda niso zgolj formalistični, češ da pripada partizanska pesem kompleksno glede na tekst, muziko in kinetiko trem različnim področjem posebnih družbenih ved.

Umetne pesnitve in skladbe iz NOB predstavljajo historično celoto, ki je bila zaključena z zmago nad fašizmom. Zato jih je treba obravnavati kot dokumente, ki imajo določeno dokončno obliko, kot so ji jo dokončno dali njih ustvarjalci. Za raziskovanje takih dokumentov so najprimernejše metode slovstvene in glasbene vede.

Partizanske pesmi pa se nenehno presnavljajo v neprestanem preoblikovanju; ta proces ne bo zaključen vse dotlej, dokler bodo ustrezne pesmi živele v tradiciji ljudskega ustnega izročila. Prav zato jih je treba kompleksno raziskovati po metodah znanosti o ljudski kulturi.

Obenem nudi partizanska pesem folkloristiki predmet, ki ji omogoča spopolnitev njenih metod z najbolj ustreznimi naprednimi sodobnimi tehnično in stvarno dognanimi prijemi.

Dosedanje raziskovanje ljudskih pesmi se je opiralo pogosto na skopo, v splošnem pa na nepopolno gradivo, zlasti kar zadeva muziko in še bolj kinetiko.

Partizanska pesem pa je bila registrirana v mnogih primerih že »in statu nascendi«. Zato se je ohranila o njenem nastanku obsežna dokumentacija. Prav tako pa nekateri raziskovalci spremljajo njen razvoj presnavljanja v nenehnem procesu preoblikovanja in stalno zbirajo novo se porajajoče gradivo na terenu. Seveda se to delo ne opravlja dovolj obsežno, načrtno in sistematično. Zato je treba ponovno opozoriti, da nudi partizanska pesem naši znanosti edinstven primer, ki ga ne sme z zamudo zanemariti. Prav zaradi tega je bilo potrebno označiti in omejiti predmet, da bi bilo mogoče bolj načrtno in sistematično ustrezno raziskovanje.

Ob sklepu je še treba naglasiti, da ugotovitve o partizanski pesmi veljajo analogno tudi za novo delavsko pesem. Tudi delavska pesem nastaja in prehaja v ljudsko ustno izročilo in se presnavlja v kolektivnem preoblikovanju.

Tako bodo dosedanje izkušnje pri raziskovanju partizanske pesmi mnogo pripomogle tudi k raziskovanju delavske pesmi. Zato moremo upravičeno trditi, da pomeni v naših posebnih razmerah raziskovanje partizanske pesmi izhodišče tudi za uspešno raziskovanje delavske pesmi.

Če govorimo o delavski pesmi kot o ustvarjalnosti sodobne delavske ljudske kulture,²⁵ ne smemo seveda misliti, da so s tem prenehale živeti med delovnim ljudstvom tradicionalne oblike dosedanjih ljudskih pesmi. Tudi doslej so živeli drug ob drugem različni historični in družbeni sloji ljudske ustvarjalnosti in se vzajemno oplajali. Podobno velja tudi za delavsko pesem, saj je deloma izšla iz tradicije, a se je zaradi novih potreb kvalitativno spremenila. Nove značilnosti delavske pesmi bodo sčasoma vplivale tudi na tradicionalne stvaritve, ki z njo vred sestavljajo sodobno ljudsko kulturo.

To pomeni, da sta tako partizanska kot tudi delavska pesem izšli ob porajanju kvalitativno novih prvin iz starejših slojev ljudske kulture, a le-te tudi oplajata in tako omogočata soustvarjalno sožitje, ki je osnovni pogoj za ponoven proces navedenega preoblikovanja.

Seveda pa se ti odnosi sožitja ne ponavljajo vedno mehanično. Prav vsakokratni odnos družbe do njene sodobne ljudske ustvarjalnosti daje le-tej svojstven pečat in nanjo bistveno vpliva. Tako bo tudi sodobni znanstveni odnos, ki je tako značilen za vse družbeno življenje na svetu po zaslugi Marxa, Engelsa, Lenina in njih naslednikov, do delavske pesmi tudi vplival na njeno rast in pripomogel k njenim specifičnim kvalitetam.

Tako opredeljen predmet partizanske pesmi torej opozarja, da ne smemo zanemarjati tudi raziskovanja podobnega predmeta, kot je nova delavska pesem, saj je bistvena sestavina sodobne ljudske kulture, v kateri je sloj delavske kulture njena najbolj značilna komponenta.

OPOMBE

¹ Partizanska pesem. Uredil dr. Radoslav Hrovatin. Ljubljana 1953. Naša partizanska pesem. Uredil Radovan Gobec. Ljubljana 1959.

² Radoslav Hrovatin, Kategorisierung des Partisanenliedes (Beiträge zur Musik-Wissenschaft, 7, Jahrgang. Berlin 1964, 326—331).

³ I. V. Nest'ev, Massovaja pesnja (Očerki sovetskogo muzykal'nogo tvorčestva, Moskva 1947, 235—276).

⁴ M. Druskin, Russkaja revolucionnaja pesnja. Moskva 1954.

⁵ Nikolaj Kaufman, Pesni na b'lgarskoto rabotničesko dviženije 1891—1944. Sofija 1959.

⁶ V. S. Gusev, Partizanskaja narodnaja poezija u Slavjan v gody vtoroj mirovoj vojny (Istorijo, fol'klor, iskusstvo slavjanskih narodov. Moskva 1963, 291—347).

⁷ Sergio Liberovici, Michele L. Straniero, Canti della resistenza europea 1933—1963. Torino 1964.

⁸ Dušan Nedeljковиć, Narodno stvaralaštvo u periodu narodne revolucije, oslobodilačkog rata i izgradnje socialističke Jugoslavije (Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI. — Bled 1959. Ljubljana 1960, 137—160).

⁹ Zbornik partizanskih narodnih napeva. Urednici Nikola Hercigonja, Đorđe Karaklajić. Beograd 1962.

¹⁰ Vasil Hadžimanov, Makedonski narodni borbeni pesni. Skopje 1960.

¹¹ Niko S. Martinović, Narodno stvaralaštvo u Ustanku Crne Gore (Rad VII-og kongresa folklorista Jugoslavije u Titovom Užicu 1961. Beograd 1961, 207—220).

¹² Maja Bošković-Stulli, Narodna poezija naše oslobodilačke borbe kao problem savremenog folklornog stvaralaštva (Zbornik radova SAN LXVIII — Etnografski institut knj. 3. Beograd 1960, 393—424).

¹³ Olivera Mladenović, Opšti pogled na partizanske i druge narodne igre u oslobodilačkom ratu (Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI. — Bled 1959. Ljubljana 1960, 177—180).

¹⁴ Jelena Dopuđa, Narodne igre u vremenu narodnooslobodilačke borbe u Bosni i Hercegovini (Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI. — Bled 1959. Ljubljana 1960, 181—192).

¹⁵ Viktor Smolej, Naše slovstvo v dobi narodno-osvobodilne vojne (Pogovori o jeziku in slovstvu. Maribor 1954, 27—53).

¹⁶ Dragotin Cvetko, Odras osvobodilne borbe v slovenski glasbi (Slovenski zbornik 1945. Uredil Juš Kozak. Ljubljana 1945, 391—397).

- ¹⁷ Pesem borb in zmag. Uredil Bogomil Gerlanc. Ljubljana 1964.
- ¹⁸ Partizanska pesem. Stiriglasni moški zbori. Izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in POS 1945. Cyklotehnika Glav. štaba NOV in POS.
- ¹⁹ Pesmi naših borcev I.-II.. Izbral in uredil Mile Klopčič. Junija in julija 1944. Izdal Propagandni oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije.
- ²⁰ Rado Simoniti, 7 partizanskih pesmi. Ljubljana 1945.
- ²¹ Partizanski napevi. Izdala Propagandna komisija pri IO OF. Ljubljana, junij 1945.
- ²² Radoslav Hrovatin, Partizanska pesem — naša ljudska pesem (Obzornik 1951, 354—360).
- ²³ Izjemno je partizanski skladatelj Karol Pahor na priporočilo urednika zbornika Partizanska pesem (dalje gl. v op. 1) izdelal priredbe za nekatere svojih partizanskih pesmi tako, da omogočajo delno improvizirano izvajanje.
- ²⁴ Radoslav Hrovatin, Pomen ritmičnih kvantitet v slovenskih ljudskih napevih (Slovenski etnograf X. Ljubljana 1957, 167—198).
- ²⁵ Radoslav Hrovatin, Partizanska pesem in znanost o ljudski kulturi (Slovenski etnograf XIV. Ljubljana 1951, 7—14).

RÉSUMÉ

CHANSON PARTISANE — OBJET DE LA SCIENCE DE LA CULTURE POPULAIRE

Par son texte, la chanson partisane est liée à d'autres créations poétiques et, par sa mélodie, à d'autres créations musicales qui ont pris naissance pendant la lutte pour la libération de la Yougoslavie entre 1941—1945. L'histoire littéraire et l'histoire de la musique traitent la chanson partisane chacune séparément. Mais pour l'étudier dans son complexe, il faudrait traiter ensemble les textes et les mélodies, parfois même en liaison avec la cinétique (chorégraphie). C'est le folklore qui, avec ses méthodes comparatives spéciales, est la plus compétente de satisfaire à cette tâche.

Ces divers aspects se reflètent de manière différente dans chacune des sciences sociales à cause de différentes définitions de l'objet tel que la chanson partisane en ce qui concerne et son contenu et sa caractéristique. C'est ce qu'on peut le constater dans les traités sur la chanson partisane des savants étrangers comme p. ex. de I. V. Nestiev, M. Druskin, N. Kaufman, V. S. Gusev, S. Liberovici, M. L. Straniero etc. aussi bien que dans ceux des auteurs yougoslaves: D. Nedeljković, N. Herciginja, V. Hadžimanov, N. Martinović, M. Bošković-Stulli, O. Mladenović, J. Dopudža, M. Matičetov, B. Mrhar, S. Janež, V. Smolej, D. Cvetko, R. Gobec etc.

En ce qui concerne les spécifiques méthodes de la science folkloriste, il faudrait définir convenablement la chanson partisane pour qu'elle puisse servir d'objet à la recherche scientifique en prenant en considération les aspects suivants:

1°. son contenu spécifique par rapport au mouvement partisan; 2°. la forme strophique des textes aux vers sans enjambement; 3°. le rapport étroit du texte avec la mélodie et, parfois, avec la cinétique; 4°. la forme de la mélo-strophe depuis les types vocaux jusqu'aux types cinétiques; 5°. l'exécution permettant le mode et le système préétablis ainsi que l'improvisation spontanée; 6°. les éléments spécifiques de certains exemples; 7°. l'origine géographique différente; 8°. l'origine ethnique différente; 9°. l'origine historique différente depuis le féodalisme jusqu'à la lutte contre le fascisme; 10°. la transition à la tradition populaire sans considérer leur source génétique.

La chanson partisane ainsi définie peut trouver son explication la plus efficace dans la science folkloriste. Il en est de même pour la chanson ouvrière qui, en Slovénie, est étroitement liée à la chanson partisane. C'est pourquoi la recherche de la chanson partisane est devenue le point de départ pour la recherche de la chanson ouvrière.

PRI TREH BOGANJČARJIH, KI ZNAJO »LAGATI«

Milko Matičetov

Podoba otrok, ki ob peči v zimskih dneh poslušajo baje odraslih (Miško Kranjec, *Povest o dobrih ljudeh*, 223), bi lahko bila literarni kliše. Vendar epik Prekmurja najbrž pod vtisom lastnih doživetij dobro vidi in rahločutno nakaže, kaj se godi v otrocih med poslušanjem: »In srca jim trepetajo, ker zanje vse to ni pravljica, temveč resnično življenje. Nemožnosti pravljice ne igrajo pri njih nikake vloge, narobe, pravljica je nekaj tako resničnega, kakor najtrše življenje samo.« O odraslih poslušavcih, ki bi do »pravljичnih nemožnosti« lahko zavzeli kritično stališče, če bi hoteli, pa Kranjec pravi, da jim kaj takega ne pride na misel in da si nihče »ne bo nikdar rekel: Kaj bi me ganilo, ko pa je izmišljeno.«

Kranjec je tu posrečeno zadel bistvo nečesa, kar ne velja samo za tiste, ki poslušajo pravljice, ampak za vsakogar, ki sprejema kakršnokoli besedno umetnino. Prava umetnina, naj si bo napisana ali samo ustno sporočena, ima namreč v sebi moč, da človeka tako prevzame, da se ji ne more ustavljati, tudi če bi mu hladni razum prišepetaval, da gre za nekaj »izmišljenega«. Brez kategorije »izmišljeno« bi bili žal ne samo ob pravljico, ampak še ob marsikatero drugo zvrst ustnega in pisanega slovtva!

Ali je mar naključje, da posebna veja pripovedi povzdiguje večino, v kateri se junaki celo preskušajo: laganje?! Prim. »Kaj ni nikoli bilo in ne bo« pri Jurčiču in v *Novem svetu* 1952, 381; ali »Laži« pri Milčinskem, *Tolovaj Mataj* 48. Tudi Prekmurje ni brez podobnih snovi. Ena izmed boganjjskih¹ pravljic, ki sem jih zapisal decembra 1952, se npr. zčenja takole:

»Ko se je moj starejši brat ženil, so mi na voz naložili žita, naj ga peljem v mlin... Jaz sem pripeljal v mlin, pa mlina ni bilo doma. Zatakнем bičevnik v zemljo pred junce in grem iskat mlin. Po poti sem že od daleč slišal, da mlin melje. Sem šel noter in tam so že mleli moje žito...« (Pripovedoval Lopertov Vinci.)

Take zgodbe so po svoje pripomogle k temu, da je za pripovedovanje pravljic marsikje na Slovenskem in prav posebej v Prekmurju prišla v

¹ Pri poimenovanju ljudi iz Bogojine sem se odločil za oblike, ki jih rabijo sami: množino »Bogánjčargje« poknjženo v Boganjčarji, pridevnik »bogánjski« pa nespremenjen. To so oblike, ki jih srečujemo tudi v tradicionalnih tekstih; prim. boganjjsko pesmico »Što šče Bogánjčar biti...«

rabo beseda *laganje*, *lagati* ipd. Skladno s tem je dober pravljicar pač tisti, ki zna prepričljivo »lagati«.

Žena enega mojih boganskih pravljicarjev mi je v pogovoru dejala o svojem možu: »On lagati dosta zna. To ne veí fsaki!« Tu je čutiti zadovoljstvo, če ne celo rahel ponos, da je tako. V hišo drugega pravljicarja je nekoč zvečer prihajala mladina iz sosesčine; vpričo hišnega gospodarja — zmenjena sva bila, da mi bo pripovedoval — so mladi ljudje izjavljali, da so prišli poslušat, »kako bo lagal«, nekateri pa so bili radovedni, kaj mi je že dotlej »nalagal«. V tem se pač najlepše kaže ne samo, kakšne so te »laži«, ampak da jih je tudi vredno in prijetno poslušati.

Potreba ali vsaj želja po poslušanju in pripovedovanju pravljíc kakor drugod tako v Prekmurju počasi slabi, ker se opuščajo razna skupna dela in shodi, pa menda tudi zastran radijskih sprejemnikov, ki so že precej pogostni v kmečkih hišah. Čeprav so ljudje še zmerom kdaj zbrani, postavim pri lüpanju bučnega semena, se temu ali onemu zahoče poročil, popevk, vesele glasbe . . ., in že je razbito tisto razpoloženje, ki sicer nastane ob večerih, ko se nikomur nikamor ne mudi, ko ljudje ure in ure mirno sedijo in zdaj v zboru pritegnejo starosvetni pesmi, zdaj tiho poslušajo prípovert,² če kdo spretno »prpovedávlé.« Priložnosti za pripovedovanje pa se vendarle tudi danes še najdejo, ne samo v domačem družinskem krogu, ampak celo tam, kjer bi človek tega ne pričakoval, npr. v bolnišnici, v odmorih med delom v vinogradu in kdove kje še.

Seveda mora biti izpolnjen en temeljni pogoj: dober pravljicar mora biti zraven. Folkloristi — ne samo začetniki — dostikrat hudo grešimo, ko v svoji poklicni vnemi na silo vlečemo iz tistih, ki nam po naključju padejo v roke, predvsem še iz starejših ljudi, vse mogoče in nemogoče, kar včasih nima ne repa ne glave. Vneto nadlegujemo osebe, ki pač vedo to in ono (kdo bi mogel potovati skozi življenje, ne da bi se ga v letih kaj prijelo!), vendar temu ne znajo dati primerne oblike, pa se v zadregi lovijo in nekaj zmašijo, »samo da je«, da se pač odkrižajo sitnežev. Če bi dobro prisluhnili okolju, ki ga želimo spoznati, bi bilo drugače. Še tako preprosta publika ima namreč oster posluh in neusmiljeno odklanja nespretno pripovedovanje. V vaškem okolju so zaželeni kot pripovedovavci in dejansko pripovedujejo le tisti, ki to umejo. Naloga folkloristov je, da odkrijemo prav take posameznike, ki jih je že soseska priznala in potrdila za dobre pripovedovavce. Šele z njimi je »delo« zares uspešno, žetev bogata, vloženi čas in trud poplačan.

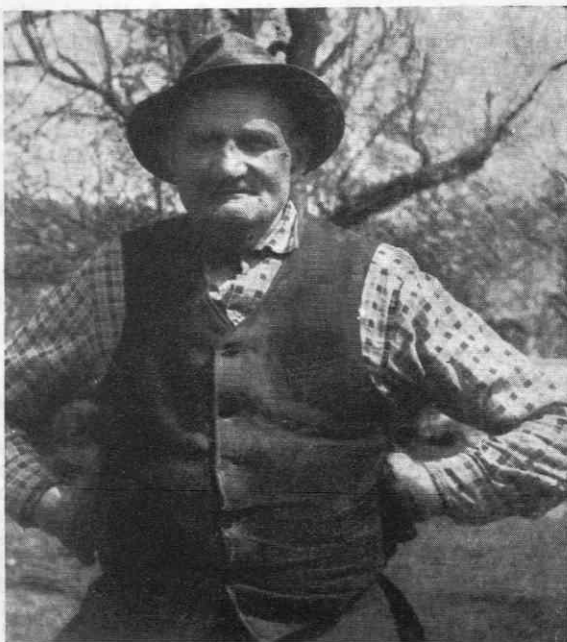
Iz dosedanjih objav pa je žal videti, da so prav vsi zbiravci prekmurskega ljudskega pripovednega blaga v prozi šli brez besedice mimo tistih,

² Za pravljico v živem prekmurskem govoru povsod srečuješ besedo »pripovert«. Tudi Števan Kühar piše: »Národ má dōsta prípoverti . . .« (ČZN 8, 1911, 67 in še večkrat drugod). Besedo pravljica (»v toj pravljici sá prpovedávlä . . .« — ČZN, prav tam, v opombi; ne vem, če še kje drugje) rabi morda pod vplivom knjižne slovenščine. Pač pa Kühar omenja domače prekmurske »frlíce« in »prèkosnice«, kar razloži kot »zafркаvalice in zabavljice« (ČZN 8, 68).

ki imajo pravzprav glavno zaslugo, da se je pravljica obdržala do danes. Ne v času ogrske vladavine (M. Valjavec, Š. Kühar, A. Pavel) ne v letih med dvema vojskama (J. Kontler in drugi) se nihče ni spomnil, da bi nam ob zapisanih pravljicah navedel tudi imena ljudi, ki so pripovedovali. Niti imen nimamo, čeprav bi bila le-ta npr. v dveh Kontlerjevih knjižicah (1923 in 1928) pomembnejša od imen otrok, ki so pravljice napisali. To je pribila že takratna kritika (J. Glazer v ČZN 24, 212), praksa pa je nemoteno šla naprej svojo pot.

Zamujeno bomo najlepše popravili tako, da ne bomo ponavljali napak preteklosti. Prve poskusne preiskave Inštituta za slovensko narodopisje SAZU so pokazale, da v Prekmurju živi še precej dobrih pravljíčarjev, ki jih bo treba samo odkriti. Tak sklep nam dovoljuje pač okoliščina, da so se našli v eni sami prekmurski vasi, ki smo si jo izbrali za poskus, kar trije pravljíčarji. Vas je Bogojina, mojstri besede pa so Gujtmanov Lajči, Martínov Naci in Lópertov Vinci.

GUJTMANOV LAJČI

Gujtmanov Lajči (uradno Ludvik Gutman), rojen leta 1900, Bogojina 65, kovač in kmet. Spoznal sem ga januarja 1950 in si že takrat zapisal nekaj njegovih pravljíc. Kasneje sem pri njem zapisoval v decembru 1952 in v januarju 1964. Do danes mi je povedal 13 različnih pripóvosti, štiri izmed njih dvakrat (se pravi tako, da so prvič zapisane na roko, drugič ujete na zvočni trak). Nje-

gov repertoar s tem še ni izčrpan, saj imam nekaj naslovov pripovedi, ki jih zna, pa mi jih še ni utegnil povedati ali pa se jih ni mogel spomniti tako, kakor želi, preden se loti pripovedovanja. Pripoveduje zelo umirjeno, skoro monotono, vendar brez zastojev in v precej čisti domači govorici, z redkimi knjižnimi oblikami.

Od dedeka Mikloša (1836—1910) ima Lajči — po očetovem posredovanju — kovaško obrt, brez posrednikov pa več lepih pripovedi. Dedek je bil osem let »v boju« na Laškem in je na stara leta oslepel. Držal se je »v iži«. Mi deca smo njemu dvorili... Inači smo ga neibougali, da nan je mogao sigdar kakšo pripoved praviti.«

Kajpada je Lajči tudi še kasneje tu in tam ujel kako pripoved. Leta 1949 je bil npr. na operaciji v Soboti. Ko je bil že malo boljši, si je v bolnišnici iskal družbe in kratkega časa. Našel je kar dva sebi podobna sotrpina. Ko so si pripovedovali, so bile dveri odprte, da so lahko še drugi poslušali. Leta 1961-62 pa je bil Lajči spet v bolnišnici, sedem mesecev, tokrat v Ormožu. Tam je našel še enega zgovornega Prekmurca; oba sta večkrat pripovedovala Štajercem, ki so ju v to naravnost prisilili.

Do zdaj sta bili objavljeni dve Lajčiji pripovedi: Mačaš-krau ino dekla. Slovenski etnograf 8, 1955, 137; Mačaš krau je rado pov esničaj...« Razprave 2. razreda SAZU, IV, 1958, 128.

Tu naj sledi pripoved, ki jo je Lajči povedal 25. januarja 1964 zvečer doma pri Gujtmánovih v Bogojini.^{2a} Naslov ji je dal že januarja 1950:

Od dečka, kak je graj pobirao

Ednouk sveita³ je büu eden oča pa je meu anoga sina. Sin je fajn rásau pa prišau je čas, da je šou k vojski. Zdaj pa da pride z vojske domou, oča pravi, prei:

^{2a} Nekaj pripomb k transkripciji: Ta pravljica in vse naslednje so ujele na magnetofonskem traku in v fonoteki Inštituta za slovensko narodopisje dosegljive vsakomur, ki bi jih želel čuti v njihovi živi, enkratni obliki ali morda tudi preveriti to ali ono fonetično posebnost. Tukajšnja objava je toliko zvesta izvorni pripovedi, da sta besedni zaklad in sintaksa nedotaknjena, v fonetičnem pogledu pa nudi le bolj približno podobo govornjene besede. V spisu, ki ni jezikoslovna razprava, to zadostuje; za navadno branje bi bila raba večjega števila diakritičnih znamenj celo ovira, tiskarni pa bi po nepotrebnem delala preglavice.

Prof. dr. Vilko Novak, ki je ljubeznivo pregledal vse transkribirane tekste in jih obenem tudi opremil z naglasnimi znamenji — za kar se mu tu še posebej zahvaljujem — pripominja:

»Jezikovno je Bogojina v območju ravskega govora, vendar se tam pojavljajo tudi dolinske oblike. Dublete kot npr. prišo — prišau, vúki — vukéi itd. so v Bogojini normalne. Jezikoslovcu pa ti teksti le ne morejo biti primer vseskozi vzorne prekmurščine, ker pravljíčarji tu in tam pač vpletajo tudi knjižne oblike.« (Glej pripombo k Vincijeveemu pripovedovanju, str. 109.)

³ Ednouk sveita (bolj navadno: inda sveita) = v nekdanjih časih.

»Sin moj — prei — nemren gjes tebé zdaj duže rániti. Že si vojsko slúžo...^{3a} obslúžo, zdaj pa idi po sveiti pa si išči svoj krüj. Líki⁴ tou ti povén: kà na cesti najdeš, tisto fse zemi gori!«

Reisan ide on, ide dugo dugo, tri dni houda (h)òdi, tak gjer po kakšen grmougji je kaj spau, telko kà ga kakše onei... živázen eli kakši vuk nei napadno. Na tretji dén pride do anoga leipoga grada. Tá pride notri pa prosi, že je trüden büu, ka že duže nei mogau hodíti, ton prosi prenočišče.

Reisan, ta gospá, gròfica, njemi fčási⁵ dála:

»Leiko — prei — prínas ostánete.«

Pa reisan je on ton òstau, večérgjo je doubu fajn pa adno pòstelo. Zdaj on se doj... son je biu v svojoj iži,⁶ pak si doj leže. Te se pa zmisló:

»Ei, moja turba, ka san gjès najšau na pouti, ka mi je oča povedau! Tou pa more biti pod mojin zglávníkon, ka što zna priti, pa mi tou vò zeme!«

On pa te pozábo pa turbo je djau tak, ka je pòdvez⁷ doli büu, notri je pa meu tri graje, tri graje je na pouti najšau. Tiste graje je meu seof (...),^{7a} ka je oča pravo njemi, ka najde, tou fse more vzeti seof pa te tisto čúvati.

Zdaj pa gròfica mislila tou, ka: Nikši fajn dečko príšau k non. Té je príšau zaj k non. Mi mámo ano čerko — prei — tou čerko bi té gvüšno rad — prei — si vzeu za ženo. Zdaj pa ona pravi možévi, grofi, prei:

»Znaš ti, mi dámo anoga stražára pod štòmpet⁸ v njègovo ižo, kà de on pazo, ka nèsmi nikaj spatí, kà de delau té mladénič, eli je reisan kakši onei... tèpeš⁹ eli kakši srmák. Či de on spau rédno, te je on gvüšno, gvüšno de on, poveimo,¹⁰ kakši vondraš pa trüden, pa zdaj si doj počiné pa de spau.«

Na, po teiston pa on reisan si turbo oprávi in vzeme notri pak si doj leže. Zdaj kak se geno, zdaj fseli je graj vò s turbe spadno. Pá tisti graj prime, pá ga nazaj f turbo deivle. Pá malo leži, pá se graj vò poškalí,¹¹ pa tisto tak celo noč nei meu nikšega mira, ka furt sen-tan graj deivau v turbo, pá se li vò poškaló. No, tè že minoulo pou nouči, tak kouli dvei po pounouči te enouk zaspi.

^{3a} S tremi pikami med besedilom nakazujem, da se je pravljíčar na tistem mestu za hip ustavil, malo pomislil, potem pa se popravil ali kaj dodal, včasih tudi drugače zasukal rečenico ali celo pustil nedokončan stavek.

⁴ Líki = ampak.

⁵ Fčási = brž, precej.

⁶ (H)iža = tu soba, drugače tudi hiša.

⁷ Pòdvez = pokrov pri torbi.

^{7a} Kjer so tri pike v oklepaju, sem z obzirnim redakcijskim posegom v pripoved izpustil eno ali več besed, izjemoma rečenico ali stavek. To sem si dovolil samo tam, kjer je pravljíčar s ponavljanjem ali z modulacijo glasu ali v očitni zadregi že sam nekako »brisa« ali preklical to, kar se mu je zdelo, da je nerodno, nejasno povedal ali pa zamešal.

⁸ Štòmpet = postelja, ogrodje postelje (špampet).

⁹ Tèpeš = klatež.

¹⁰ Poveimo = recimo.

¹¹ Poškalí = zdrzne.

Zdaj pa gròfica radovedna bila, dà straža pride vò:

»Ka je?« pravi.

»Milostívna grofica, ceilo nouč je té dečko nikaj nei spau, tak prti zajtri je malo zaspau.«

Ona pa pravi grofi:

»Vidiš, ka san gje dobro znala! Tou ti je — prei — nikši velki bogatáš, velki grof, velkoga grofa sin. Pa té je prišau, on zvedo, ka mi mamò čer. Pa tou mi njemi... njega ne pistímo dale fčasi, no ga mi vò spróbamo, kà je, pa si on lejko našo dekle zeme.«

Zdaj pa reisan na drùgo nouč pá právi, na drùgi večer njemi právi, prei:

»Čüješ — prei — ti mladénič: Vei¹² pa — prei — ostani tú prínas pa — prei — ti nei sile iti. — Prei: — Počini si — prei — pa — prei — kòma boš-šou!«

Reisan, on pa pravo:

»Dobro je. Vei pa — prei — gjes ostánen, či je inouk tak. Vei san — prei — tak trüden, pa — prei — mo prívas en čas, pa tè mo šou dàle.«

Zdaj pa reisan, (...) večérgjo so oprávi, pride f svojo ižo, tè pa šou pa turbo gori na gràblice¹³ obèsau, nei več pod zglávník deivau turbe, pa kak se légau, tak je spau. Pá je strážar búu pa ga pazo, kà de delau. Ceilo nouč je spau, pá zajtra gròfica pita:

»No, ka je?«

»Tak je spau, tak kaj či ga pribiu, niti enouk se nei géno. Tak mirno spi pa nej ka bi flo¹⁴ eli ka bi se njemi kaj senjalo, kaj kà gúcau. Tak je vrli dečko, tak je mirno spau, kak more biti!«

Na, gròfica právi grofi:

»Vidiš, ka gje dobro znan: tou ti je nikšega grofa sin, somo ka se vò ne dá — prei. — Mi ga tú zadržímo — prei — ne pistímo ga.«

No, dobro zdaj. Reisan stáne pá na drùgo... zajtra. Pa zájtrk oprá-vijo, zdaj pa gròfica pravi, prei:

»Čüješ ti, vei pa ti nikan ne idi, vei pa ti si našo čér zemi pa — prei — boš — prei — srečen. Vidiš — prei — kakši leipi grad mámo. Pa — prei — znon se ti naša dekla tuj vidi!«¹⁵

Pa dobro, on pa že... fse je na gzejiki bilou, somo telko nei vò povédau, ka bi povedau: 'Kak si gjes morem tú prívas ostáti, ka bi se gje vašo deklo zéu, vašo čér za ženo, či san gjes eden koudiš,¹⁶ eden srmák, ka moj oča nema drùgo, ano ižo málo, stáro!' Somo ka tisto njemi boug pomágau pa je nei povédau. Nikaj je nei povédau, niti reiči, tisto se zadfžau.

¹² Vei = saj, vendar.

¹³ Gràblice = obešalnik.

¹⁴ (H) flo = smrčal.

¹⁵ Se ti vidi = ti je všeč.

¹⁶ Koudiš = berač.

Dobro je, ostau je ton, fčasi je doubu hižo svojo tuj, pa ešče gjakšo.^{16a} Ton je būu. Fčasi njou pitajo, či si ga zeme. Právila, ka si ga zeme, ka je fajn dečko, on pa túdi pravo njoj, ka ta se ženila.

Fčasi so dáli na razglás, šli so f cérkef pa so dáli vö zvati¹⁷ trikrat pa so leipo gostúvanje opslúžili. Pa dosta grofov pa fse prišlo fküper, pa tisti grófovski sinóvov, fsi so ga glédali: Ótket bi meu biti té leipi mladénič, té leipi dečko, ka se tou leipo deklo zéu. Nei so mogli vgoniti:

»S šteroga kraja? — prei — grofe fse pòznamo po ceili držávi, té — prei — mora biti gvúšno — prei — z erdéčega orsága!«¹⁸

No, zdaj te reisan, gostúvanje miné, zdaj pa že kak je naváda takši mládi, jeli, pa friško reisan se navólijo.¹⁹ Pa stáriške túdi se navólijo kaj, ka bi radi znali, ka kà on má, ka njih zet má. Zdaj pa stára mati, grófica, právi ednouk, prei:

»Dobro je bilou voma — prei — túdi če bi — prei — zdaj šla na tvoj dom, ka bi — prei — ona vidla, ko máta vüva, kakši dom ti maš pa kakši grád. Pa zdaj že svoje stáriše bi gvúšno ti rad vido.«

On pa právi:

»Dobro je, leiko iveda!«

Fčasi je on začno pákivati fküper fse: óves za konje, njima za ráno pa štiri konje sta naprègla, pa gore sta se na hintóuf²⁰ naklála pa on se svojo ženo zéu seof pa se pèlata.

Pelála sta se tri dni pa tri nočí. Na štrti dén sta se prpelála pa pá že kmica²¹ bila. Ona te že právi, prei:

»Čüješ, strašno dugo se vòziva. Gje je pa tvoj dom — prei — lèkaj²² ga nemaš. Vei pa skouz sveita prideva pa li ne prideva na tvoj dom!«

On je būu v velkoj nevouli, nei se znau, kà de zdaj. Te je že na ton būu, ka prideta v ano gouščo, pa ton doj stoupi on, ona je zaspála, ka je snèna bila, doj stopi s intóva pa púško vzeu seof, pa šteu, ka se on ton strlí. Ka se doj strlí, záto ka nei znau koma jo peláti.

Na tisto pride njemi naprouti eden beiloglavec.²³ Beiloglavec njemi pride prouti pa právi, prei:

»Ti dečko, ka pa ščéš dèlati?«

Pravo je:

»Tak pa tak san opòdo — prei. — Zéli so me za zèta, tak kak grofa, zdaj pa (. . .) mati pa stári oča mi právita tuj, njéni stáriške, ka naj iveda na moj dom. Zdaj pa neman nindri²⁴ doma, koma zdaj naj iden, koma jo naj pelan! Zdaj pa sen si púško zéu, ka se ščén strliti.«

¹⁶ Gjakšo = lepšo.

¹⁷ Vö zvati = oklicati.

¹⁸ Orsag = dežela.

¹⁹ Navólijo = naveličajo.

²⁰ (H)intouf, (h)intóva = kočija.

²¹ Kmica = tema.

²² Lèkaj = menda.

²³ Beiloglavec = »šatan« (pojasnilo G. L.); vendar óčitno v človeški podobi.

²⁴ Nindri = nikjer.

On pa pravi:

»Nei tak, nei! Idi nazaj k svojoj ženi pa si sèdi pa nei daleč tū najdeš eden leipi leipi grad. Somo tou ti poven, tou si zapomli: prlé kak de leto dni, moreš oditi vò z grada. Záto ka dà se té grad zavrtí, te je ... ti si fertik pa tvoja žena tūj. Tou si zapomli!«

Dobro, on pa se lepou zafáli:

»Leipa fála — prei — či ste tak dobri!«

Pa reisan, doj ide nazáj na koula, na intouf se gor séde pa konje zgoni, no ona se zbidí pa nei daleč ideta, pa pita:

»No, ešče daleč máva?«

»Vidiš, etú je zdaj, vidiš, té leipi grad. Tū je — prei — nájno domou.«

Dobro, ton čakajo pred vrátaj, stráža, otpréjo vráta, pa notri (...) se pèlata. Ton fčasi konje vò otpréžéjo, njeva doj zdignejo, pa jiva pèlajo notri v iže, ton fse fele²⁵ bilou, gjesti pa piti kak nájbole ka šteri mogau, pa leipe pòstele sta doubila, leipe iže fse so bilé. Tak je búu veséli on, pa ona pa šče bole. Ona pravi:

»Čüješ, tvoj grád je dosta gjakši kak mojga učé!«

»Jah, vei pa — prei — je, záto fajm ... somo ka je — prei — daleč!«

No zdaj pa te reisan, dnévi so mínuli, kèdni so mínuli, méiseici so mínuli, prišlo je léto. Somo enòuk se zavrtí grád, pa on si pa spomli:

»Ej, tū je tista vòra! Ka san pa gjes nei šou prlé tū onèd vò, na njéni dom!«

Zdaj pa se zavrtí, právin, grád. On pa biží pa išče ženo.

Žené pa nindri nei bilou, ne je mogau več nájti svoje žéne. Zdaj pa te biží v ano ižo, v drúgo ižo, v trétjo ižo. V adnoj ton najde ano mòmico²⁶ pa jin pravi:

»Drága moja mòmica, poveite mi, gje je moja žena?«

»No — prei — sinek moj, dà si me — prei — tak fain za mómico zézvau, tvoje žené ti prlé ne nájdeš: moreš — prei — dati spečti dvanájst koláčof krüja. Pa teisti krüj tak ... s takše mele,²⁷ ka je sedenkrat žito sèjano pa sedenkrat semlèto, pa teisti ... pa s tiste mele ti naj peki tū fčasi spečéjo krüj, pa teisti krüj moreš djásti pred vráta. Pa da tisti krüj, da pride tisti beiloglavec, te teisti krüj de odgovárgjau mesto tébe. Pa tak te bi dobíš nazáj svojo ženo.«

Reisan, on fčasi biží notri k pekon pa právi, kakši krüj naj spečéjo. Ton fčasi meisijo, kòrijo, pečéjo. Teisto nei bilou pár vòr, krüj pèčeni búu. Pa friško ga tá nesé pred vráta železna pa ton ga doj skladé. Pa ton reisan tisti krüj te, on pride beiloglavec pa pravi:

»Dvèri se òtprte!«

Krüj pa právi:

»Ne otprémo se, záto ka mi mámo svojega gospodára!«

Pá:

»Dvèri, òtprte se!«

²⁵ Vse felé = vsega, vse vrste.

²⁶ Mòmica = babica.

²⁷ Mèla = moka.

»Ne otprémo se, ka mi mámo svojega gospodára!«

Pa v tretjen:

»Otrpte se, dvèri, kak svojemi gospodári!«

»Ne otprémo se, ka mi mámo svojega gospodára!«

Te se pa beiloglavec vdaro notri v vráta, tak ka se fse razdroubo.

Onei pa, té mládi grof, té dečko, té srmák, té je pa šou nazáj f svoje iže pa je ton najšau svojo ženo v anoj lži, vesélo, pa on túdi je ž njof veséli búu.

Pa mené sta túj tá pòzvala, pa gjes san túj duga duga leita živo ton, pa tè san prišau nazáj v naš kráj, gje san zdaj.

*

Po mednarodnem klasifikacijskem sistemu — Aarne-Thompson, *The Types of the Folktale*, Helsinki 1961 — je to štev. 545 D.*

Tuje variante: Ogrska: A deákot erövel királylyá teszik — J. Kriza, *Vadrózsák. Kolozsvár* 1863, nr. 7. (2. izdaja: 1911; angleški prevod: *The student, who was forcibly king* — Jones-Kropf, *Folk-tales of the Magyars*, London 1889, nr. 14; obdelava: J. Berze-Nagy. *Magyar népmesetípusok II*, Pécs 1957, 101: »Borsókirály«).²⁸

Grške: *Der Mann mit der Erbse* — J. G. Hahn, *Griechische und albanesische Märchen*. Leipzig 1864, nr. 17. Prof. Georgios Megas iz Aten mi v pismu z dne 3. 2. 1965 prijazno sporoča, da je pravljica tega tipa na Grškem široko razširjena. Navaja mi kar osem tiskanih variant, omenja pa še sedem rokopisnih v »Laografskem arhivu« grške akademije v Atenah.

Rumunske: *Der Erbsenkaiser* — M. Kremnitz, *Rumänische Märchen*. Leipzig 1883, 196. V prijaznem sporočilu iz Bukarešte — 8. 6. 1965 — pravi prof. Romulus Vulcănescu, da imajo v inštitutu za etnografijo in folkloro štiri rumunske variante tega tipa; dve sta bili zapisani po letu 1956 na magnetofonskem traku.

Nemška s Sedmograškega: *Der Erbsenfinder* — J. Haltrich, *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen*. Wien 1885,⁴ nr. 33.

Domača varianta: O treh grahah — Kontler-Kompoljski. *Narodne pravljice iz Prekmurja*. Maribor 1923, 23.

Čudno je, da Thompson v tretji izdaji pravljjičnih tipov (1961) navaja eno samo varianto, čeprav sta že Bolte in Polívka (*Anmerkungen zu den KHM der Br. Grimm I 222, 331 in III 332*) poznala zraven nje vsaj še tri druge (po eno grško, rumunsko in nemško-sedmograško), J. Polívka pa je v zvezi z le-temi opozoril tudi na slovensko varianto iz Prekmurja, kmalu po njenem izidu (gl. *Slavia IV*, 1925-26, 178).

Kontlerjeva prekmurska varianta (1923) se že v kompoziciji loči od ogrske (sekeljske — 1863). Pač pa sta si tematsko zelo zelo podobni Kont-

²⁸ Berze-Nagy ne navaja nobene druge ogrske variante, zato bi smeli sklepati, da je prav ta prevedena tudi v slovenščino: gl. zbirko *Zlata puščica in druge madžarske pravljice*, prev. V. Novak in Š. Barbarič. MK, Ljubljana 1956, 40-44 — »Črnošolec Janoš«.

lerjeva in Lajčijeva pripoved, tako da me obhaja misel na morebitno odvisnost. Zadržuje me le še Lajčijeva izjava (1950 in 1964), da je to pripoved slišal od dedeka, in nekaj nadrobnosti, ki so v boganjski varianti čistejše.

Na vprašanje, kdo je bil »Beloglavc«, mi je Gujtmanov Lajči odgovoril, ne da bi kaj pomišljal: »Šatan!« Demonsko bitje torej, ki za določen čas prepusti svoj grad junaku pravljice, revnemu kraljevemu zetu. Le-ta s prijaznostjo dobi na svojo stran grajsko starko, ona pa mu s svojim nasvetom pripomore do nenavadnega zaveznika in rešitelja: to je kruh.

Motiv o kruhu, ki zvesto služi svojemu gospodarju, je v Prekmurju nejasen, kakor okrnel. Razumljiv postane, če se ozremo po zgodbah, kjer je ohranjen v prvotnejši obliki. Iz Varaždina imamo npr. Valjavčev zapis »Kuliko kruh trpi« (Vestnik I, znanstvena priloga »Zori«, št. 4, 1873, 59-60). Motiv kruhovega trpljenja je znan tudi v švedskih in v norveških pravljicah, zelo tipično in za nas morda najbolj povedno pa se mi zdi podan v ukrajinski pravljici »Czart i chléb« (O. Kolberg, Pokucie 4 — Dzieła wszystkie T. 32, Kraków 1889 (Warszawa 1962), št. 32): Vrag bi rad šel h hiši nad gospodarja, kruh mu zastavi pot. Med obema se razvije mikaven dialog. Vrag napeto prisluhne, kako »hud« je gospodar, kaj vse počne s kruhom od oranja do peke, in nazadnje se v strahu umakne: »Če je tako, nočem imeti opravka ž njim!«

*

Za marsikoga pa bo prav tako mikavno kot tematska stran Lajčijeve pripovedi tudi vprašanje njene oblike. Zaradi velike podobnosti med Kontlerjevo in Lajčijevo fabulo je s primerjavo med obema mogoče nad vse otipljivo, šolsko nazorno pokazati razločke med redigiranim in med pristnim ljudskim besedilom. Izbral sem tri odlomke, tri prizore, ki so sami zadosti govorni, tako da komentarja skoraj ne bo treba.

Odhod z ženinega doma

Gujtmanov Lajči

Kontler-Hren

Zdaj pa stára mati, grófica, právi ednouk, prei:

»Dobro je bilou voma — prei — túdi če bi — prei — zdaj šla na tvoj dom, ka bi — prei — ona vidla, ká máta vüva, kakši dom ti máš pa kakši grád. Pa zdaj že svoje stářiše bi gvúšno ti rad vido.«

...Mati grofica (pokliče) svojega zeta k sebi in mu pravi: »Sinko moj! Gostija je končana in jutri se odpravita na pot, da pokažeš ženi svoj grad.«

»Svoj grad!« — bi bil skoro zakričal siromašni ženin in toliko, da ni povedal vsega po pravici in resnici, da ima doma njegov oče samo raztrgano bajto, ne pa gradu. Vendar se še zadnji hip premisli in molče pritrđi, da odideta drugi dan z nevesto na njegov grad. V tistem trenutku ga pa seveda mine vse veselje in globoka žalost in skrb sta se mu brali iz obraza.

»Na obrazu ti vidim, da se težko ločiš od nas,« pristavi dobrohotno

On pa právi:

»Dobro je, leiko ideva!«

Fčasi je on začno páki-vati fkúper fse: óves za kónje, njima za ráno pa štiri konje sta naprègla, pa gore sta se na hintóuf naklala pa on se je svojo ženo zéu seof pa se pèlata.

Pelàla sta se tri dni pa tri noči. Na štirti dén sta se prpelàla pa pá že kmica bila. Ona te že právi, prei:

»Čüješ, strašno dugo se vòziva. Gje je pa tvoj dom — prei — lèkaj ga nemaš. Vei pa skouz sveita prideva, pa li ne prideva na tvoj dom!«

grofica. »Pa potolaži se, ljubi moj zet. Saj se kmalu zopet vidimo. Ostanita tam samo nekaj časa in potem se zopet vrnita k nam!«

Drugi dan naložijo na velik voz tri vreče ovsa za konje, vreče denarja, nanj sedeta mladoporóčenca ter dva strežnika, in tako se odpeljejo proti moževem — gradu.

Žalostna je bila mlada gospa, še bolj žalosten pa je bil njen mož. Vsi so mislili, da so potrti radi tega, ker so se ravnokar ločili od doma. Mladega moža je ta žalost tako potrla, da ni izpregovoril niti besedice in se je v resnici zasmilil svoji ženi, ker je mislila, da je tako mehkega srca. On je pa samo na to mislil ves čas, kako bo, kadar pridejo do očetove razdrte bajtice. To je bil pravi vzrok njegove žalosti.

Proti večeru se pomika voz s potniki skozi velik gozd. Mlada gospa vpraša svojega potrtega moža, če je še daleč do njegovega gradu.

Srečanje z beloglavcem v gozdu

Gujtmanov Lajči

Kontler-Hren

... Beiloglavce njemi pride prouti pa právi, prei:

»Ti dečko, ka pa ščés dèlati?«

Pravo je:

»Tak pa tak san opódo — prei. — Zéli so me za zèta, tak kak grofa, zdaj pa mati pa stári oča mi právita, njéni stariške, ka naj ideva na moj dom. Zdaj pa neman nindri doma, koma zdaj naj iden, koma jo naj pelan! Zdaj pa sen si pükšo zeu, ka se ščen strlíti.«

On pa právi:

»Nei tak, nei! Idi nazaj k svojoj ženi pa si sèdi pa nei daleč tú nájdeš eden leipi leipi grad...«

... Že mu pride nasproti mož beloglavce:

»Kam pa ti, sinko, v tej temni noči?« ga ogovori mož z belo glavo.

»Bežim v smrt!« odgovori beloglavcu in mu odkrito prizna, kako se je godila vsa ta čudna zgodba, ki bo de imela tudi čuden konec.

»Eh, čemu bi se žalostil, prijatelj!« pravi beloglavce. »Sedi rajši zopet na voz in se pelji s svojo ženko še nekaj časa naprej! Kmalu prideš do mojega gradu...«

Srečanje s starko v gradu

Gujtmanov Lajči

Kontler-Hren

V adnoj kamri ton nájde ano mòmico pa jin právi:

Naposled najde v kleti staro grdo babo, ki ga je še grše gledala.

On pa ne opazi njenih grdih pogledov, ker je bil v prevelikih skrbeh zaradi svoje žene. Zato se obrne k grdi starki in jo lepo poprosi:

»Drága moja mòmica, poveite mi, gje je moja žena?«
 »Ali ne veste, dobra mati, kje je moja žena? Povsod jo iščem, pa je nikjer ne najdem. Moj Bog! še danes mora umreti, če ne zapusti prej gradu, predno se vrne njegov gospod.«

Že Janka Glazerja, kot vidimo po njegovi kritiki Kontlerjevih in Hrenovih prirediteljev pravljic iz Prekmurja, so upravičeno motile razne stilistične neuglajenosti, nepotrebno vrivanje praznih besed in podobno. Opozoril je, kako lahko tudi malenkostni vrinki »docela razblinijo stavek in mu vzamejo vso plastiko« (ČZN 19, 122).

Je pa tu še nekaj drugega, kar občutneje moti kot besedna mašila, s katerimi si prireditelji pomagajo iz zadrege. To je psihologiziranje, moraliziranje, tako ali drugačno duhovičenje (zgoraj v desnem stolpcu so ta mesta razprta). Ljudska pravljica tega ne trpi. Kako vse drugače, kako preprosto in učinkovito je izpeljal tri prizore nešolani besedni ustvarjavec-improvizator, kovač Gujtmanov Lajči. Pri vsem tem torej ne gre samo za nekaj »suhih rogovil«, ki bi se jih dalo »odstraniti iz zeleneče krone«, če smem porabiti Glazerjevo prisposodbo. Potreben je iz temeljev drugačen prijem. Pravljíčarji iz ljudstva so pač mojstri svoje obrti. Odložimo svoje predsodke in pustimo do besede njim samim, pa še pazljivo jih poslušajmo, znabiti se pri njih celo kaj naučimo . . .

*

Ker je Gujtmanov Lajči pred dvanajstimi leti povedal tudi dve matjaževski zgodbi — obe sta že natisnjeni — naj jima sledi tu še tretja, ki je prišla iz njegovih ust na trak zvečer 27. januarja 1964:

Kak su mìnistri goríce kopáli

Te je pa Mát'aš kràu fküp dàu pozvati fse svoje mìnistre pa je pravo:
 »Kmetke strašno so zmontráni, ríjtargje²⁹ je mantrájo grozno, vei pa tou san son vido, kelko kmetke trpijo.«

Mínistri so pa pravli:

»Jha, trpijo! Pa naj pláčajo dávek!«

»Nei, dávek jin moremo malo zbrísati . . . znížati, ka kmetke záto^{29a} mòrejo živeti, ríjtargje je mantrájo strašno!«

Pa zdaj pa te so mìnistri pravli:

»No, vei pa mo vidli. Mi túdi leiko pròbamo, pa mo dèlali tak kak kmetke!«

Zdaj pa Mát'aš krau pravo mìnistròn:

»Idemo zdaj fsi malo vò, zdaj se goríce kòpajo, pa mo vidli, kak kmetke kòpajo.«

²⁹ Ríjt ar = vaški župan.

^{29a} Zá to = vendar.

On je pa dau napraviti v anoj vési môtike pa štíle tak, nei okrougle liki tobáte. Zdaj pa pravi:

»Dobro, zdaj da smo mi prišli sè, zdaj jin pa moramo mi iti goríce kopàti!«

Pa reisan mínstri začnejo kopàti goríce. Pa kòpajo eden fàlat,³⁰ pa drügo nei, ka sòmo inouk eden lénta,³¹ drügi lénta, je ènjau pa pravo:

»Nèmren, žüle mon takše!«

Tretji pravi:

»Takše žüle mon, ka so mi sè gor spokàli.«^{31a}

Mát'aš krau pa li pravi:

»Ja, kmetke pa tou ne pràvijo, kmetke pa li kòpajo. Glédajte, kak daleč so že prišli kmetke. Vi pa pràvite, ka kmeti navrčti dávek, pa naj pláča.«

Te samo enouk fsi ènjajo pa pravijo, ka —

»Kmeti kak najménje dáfka naj pláčajo. Naj pláča onéi, grof pa hèrceg. Tisti naj pláčajo, šteri májo drüge lidí, ka jin dèlajo, nei. Šteri kmet pa son se mantrá pa dela, tisti pa naj kak najménje pláča dáfka.«

No, pa te je pravo Mát'aš-krau:

»Vite zdaj, zdaj samí ste se u p r a v í č i l i ,^{31b} kelko eden kmet trpí, da goríce kopa pa da orgjé eli pa kopa si se zemlou. Pa dòkeč si tou fstráni spàkiva, pa ríjtar ga ešče dobro zbije, pa tak!«

Pa tè so vò dáli, ka več bougvàri človeka biti, sakši more živèti po poštènoj pouti, pa sàkšemi so püstili, ka je malo plačüvau dáfka. Pa tak je tè zadovolen büu kmet pa gospod pa krau pa fsi.

Tak je tè tisto... bila nikša mála popistítef, pa te so bilí dosta na boukšem, zato ka je Mát'aš-krau je biu človek za srmáka pa za kmeta.

Tak je tomi zdaj te konec.

*

Ogrskega matjaževskega gradiva, potrebnega za primerjavo, si nisem še utegnil priskrbeti v kratkem času od zapisa do oddaje tega rokopisa za tisk. Vendar bi ne bilo prav, če bi samo zaradi tega zgodba morala čakati v predalu. Tako kot jo je povedal Gujmanov Lajči 27. 1. 1964, je ni nihče pred njim in je ne bo nihče za njim; tudi on sam tega nikakor ne bi mogel, po zakonih ustnega izročila pač. Paralele pa ji bomo zdaj, ko bo z objavo dosegljiva več ljudem, z združenimi močmi še laže našli!

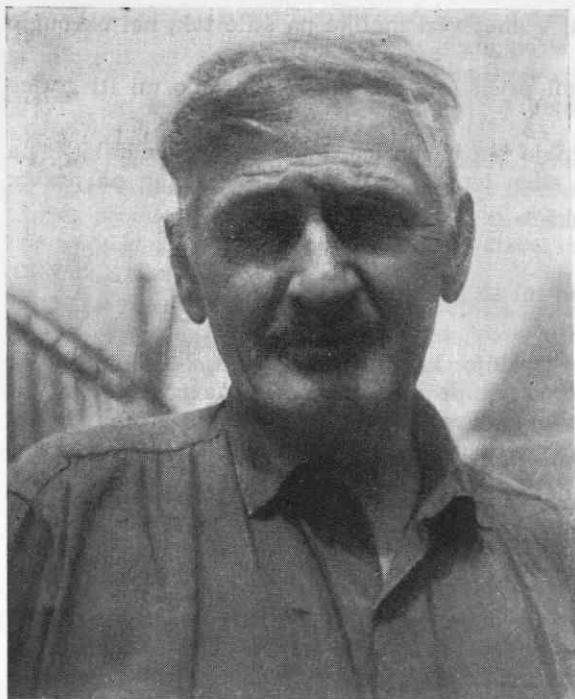
³⁰ Fàlat = kos.

³¹ Lénta, lentá = le-tja (se zvali, pade ali kaj podobnega).

^{31a} So mi se gor spokàli = so mi popokali.

^{31b} Upravíčili = prepričali. (To je najbrž nápak rabljena beseda iz knjižnega jezika.)

MARTINOV NACI

Martinov Naci (uradno Ignac Benkovič), rojen leta 1903 pri Azukovih, mesar in kmet, Bogojina 133. Že ob prvem srečanju — decembra 1952 — mi je povedal pet pravljic, januarja 1964 pa še novih dvanajst, ne glede na to, da je zdaj vseh prvih pet tudi ponovil pred mikrofonom. V dnevniku imam nekaj naslovov njegovih pravljic, ki niso prišle na vrsto in jih bo prav tako treba posneti. Naci se je izučil za mesarja na Cankovi, pozimi kolje sosedom prašiče, v drugih letnih časih kmetuje na domu, kamor se je prizetil, zraven pa najde čas tudi za nabiranje gob (naštel mi je kar petnajst užitnih vrst).

Dosti pravljic je Martinov Naci slišal od svojega očeta, ki je umrl v 72. letu starosti 1944. Ob eni svojih zgodb pravi, da jo je »čteu« v neki stari knjigi, pisani v ogrskem jeziku. Lepo in napeto pripoveduje tudi lastne dogodivščine iz časa, ko je bil pri vojakih v Makedoniji.

Naciju gre beseda gladko, nit zgodbe se razpreda, kot bi bral, tudi pri zapletenih, zahtevnejših tekstih. V daljši pripovedi, ki jo je naslovil »Králevska« in ki zanjo pravi, da si jo je izmislil sam, je nekje v sredi prosil za pavzo, da bi si oddahnil, češ da ga duši. Vmes se je udeleževal splošnega pogovora, se šalil in kadil. Ko je dejal, da lahko nadaljuje, je poprijel natanko tam, kjer je poprej pretrgal, ne da bi mu bilo treba vprašati, kje smo že bili ostali. Miselni napor, potreben za dobro izpeljavo pravljice, se pri Naciju kaže le v tem, da včasih med pripovedovanjem nabira čelo, drugače pa je popolnoma sproščen. Ko sem 1952 zapisoval na roke in je zato šlo malo počasneje, je Naci hodil z

roko v žepu gor in dol po prostoru — bili smo »pri Bari«, kjer so čez dan krali — in narekoval, da sem ga komaj dohajal.

Zvečer 28. januarja 1964 so pri Eljášovih pripravili polno mizo bučnega semena za lüpanje. Zbralo se je kakih deset ljudi iz soseščine. Martinov Naci, ki je podnevi slekel kožo enemu prašiču, je bil tisti večer tako pri volji, da se je znebil kar trinajst različnih zgodb, največ krajših in veselih. Družba je živo spremljala pripovedovanje, s smehom odobravanja in priznanja, z medklci in podobno. O hlapcu, ki je nosil putáč (kolo) v vreči, je Eljášova Micka npr. kar vmes vzklíknila: »Je n i m á k (norec) b ü u !« Med pripovedjo o razbojniku, ki mu je bilo ime Patkov Joško,³² se je pred Eljášovo hišo ustavil avto. Izstopili so in prišli v hišo trije ljudje — ženska in dva moška — znanci ali sorodniki, ne vem. Prisedli so in prisluhnili; ko pa se je zgodba iztekla, je eden izmed dveh moških dejal: »Naci, feist ste lagali!«

Z lüpanja pri Eljášovih sem tokrat izbral, kar je Naci povedal o Mát'aš-krali. Da bi to pripovedovanje ne viselo v zraku, prinašam obenem komentar poslušavcev. To je pač najboljši okvir, ki si ga je moč misliti in želeti k ljudski pripovedi. (Nihče ni vedel, da je magnetofon vključen!)

Kák je Mát'aš-kraú putáč tirau

Mát'aš-krau je dosta odo po svojen orsági glédat, kak kaj rávnajo njégovi ... višja gòspoda. Te pa prišau ednouk v Arad vároš. Te pa šou k ànomi kováci za inaša.³³ Pa je mi kováč pravo:

»Ká mo pa z inašon? Mán detiča³⁴ pa neman dela, nei kaj tebé meu!«

On pa se li ponüjau, kaj rad vidou po vároši, nei. No, te pa reisan ga zeme záto, te ga pa zgòno májster kolári, naj ide po putáč.³⁵ Pa reisan šou pomáli pa tak on tisto se naglejúvau po váraši, nei, kak si lidjé kaj gučijo od njega, Mat'aškrála, pa kak kaj rávnajo z lüstvon pa fse.

Te pa nei nesau putáč, liki ga tak tirau, znate, po cestí ga gono. Pa prideta dònjega dva šandára, pa ga eden tak po nousi vdaro:

»Glij takši nous maš kak Mát'aškrau!«

On dale gnou putáč. Pá prtira putáč, pa ga tá dá, no večér je büu, zdaj pa te do šli spat. On se spàkivau pa odišau, je več nei biu inaš. Šou dale po váraši.

Kak je Mát'aš-krau polgarměštri drva seikau

Pride na drügi dén polgarměštri.³⁶ Pa prosi za delo, on pa meu ránč drváre, ka so njemi drva sèkali.

³² Tudi Gujtmanov Lajči rad pripoveduje o razbojniku, čeprav z drugačnim imenom: Šavanju Joška. Zmerom pa je poudarek na tem, kako »on je sirmake nei gülo«. Oba Joška me živo spominjata na tretjega razbojnika, ki ga je upodobil Miško Kranjec v »Povesti o dobrih ljudeh«. Ime mu je Peter Koštrca; vse se mi tako zdi, da tudi on dolguje nekaj svojih črt prekmurskemu ustnemu izročilu.

³³ Ínaš = vajenec.

³⁴ Detič = pomočnik.

³⁵ Putáč = kolo.

³⁶ Polgarměšter = mestni župan.

»Ja, takše manjake³⁷ gje nücan, hàjda èsi k drvan.«

On začne seikati, pa je ešče bit büu coj.³⁸ Te pa notri nõsijo večer, pa na sakše deseto poleno gor napisau:

ITT VOLT A MÁTYÁS KIRALY.³⁹

Zdaj pa tou ovi su nikaj nei znali, nei, što je pa ka dela té. No dobro, odišau je on ton õdnet. Bit je büu feist, pa gjesti nei doubu, te pa:

»Čakaj malo — prei — ti polgarmešter, vei že gje tebé nafčín!«

Odide pa za pár dni prišau nazáj.

»No, polgarmešter!« Te su pa najšli tou gor napisano na polenaj, nei, ITT VOLT A MÁTYÁS KIRALY! Zdaj pa te polgarmešteru v roke. »Tak — prei — ti rávnaš, kak gjes zapovídváven? Vi nikaj ne rávnate tak, liki národ gülite!«

Pa tak je tüdi prišau v z á p o r polgarmešter.

Pa Mat'aškrau mogouče ešče gnjezden bi živu, či nei tak mládi mřu.

M. M.: Ste vi čüli praviti to, ali ste čteli?

Naci: V šoli so nan predavali tou. Nei smo se mi od Mat'aškrala dosta ranč⁴⁰ fčili, liki včitelgje su nan prpovídváli, jelte, kak je on odo okouli . . .

M. M.: To so školniki prpovídváli?

Naci: Školniki ja, Kocuvan stari nájveč . . . Ešče van adno poven od njègovi manjakov štiraj, kakše manjake je meu.

Neimenovani poslušavec: Što, Kocuvan?

Naci: Ne, Mat'aškrau!

Mát'aškrala manjackede

Zdaj pa meu tak velke manjake, znáte, ka je ftrága bilou⁴¹ güčati ešče. Te pa Mat'aškrau pravo:

»Čüjete, tou ižo nánji vüžgimo, el do šli vö eli nau šli.«

No, te pa so reisan ižo vüžgali. Pa prvi právi:

»Gorí.«

Drügi pa právo:

»Pa te nei ftrága güčati?«

Tretji pa právi:

»Či je Matáškráli za nás, vei pride po nás.«

Štrti pa nanč⁴² reiči nei pregóvoro, tistoga je tak ftrága bilou. Ovi trgje so güčali, té štrti pa nikaj.

No, pa tak je iža zgoreila pa oni tüdi. Pa je te . . . su njegovi manjackede preišli, ka več nei bilou manjakov v njègovon orsági.

³⁷ M a n j á k = lenuh.

³⁸ C o j = povrhu, zraven.

³⁹ Tu je bil Kralj Matjaž (po ogrsko).

⁴⁰ R a n č = ravno.

⁴¹ J e f t r a g a b i l o = se jim ni ljubilo. (Na Krasu pravimo: se mi v t r a g a = se mi ne ljubi).

⁴² N a n č = niti (Prim. kraško neinka, neinkar — iz it. neanche).

M. M.: To je tuj školnik pravo?

Naci: Gja . . . Zgodovine nei bilou, kaj od njega pisali, ka san se gje tou f šoli nei fčüu. Liki tou pravin, škounik su nan prpovidávali kaj od njega, kak je on büu. Liki ovo, kaj se gjes f šouli fčeu, njégovo zgodovino, kak je on tajpou,⁴³ to znan, kà su se prpovidávali. Liki kaj gjer ge v knjigi vido, tou son pa nei vido. Pa tuj od njega su nanč dosta nikaj nei písali. Zat kà tàk pravi: MEGHALT A MÁTYÁS KIRALÝ, ODA AZ IGAZSAG! (Da je Mat'áškrau mřu, te je pravica minoula!) Zátò kà tak pravičnoga kralá — prei — več nei bilou, kak je on büu. Či büu reisan . . .

Jože Bencík (1898): Ja, što ga zna, gjes ga ne pomlin!«

Naci: Ja, nikaj je pa mogau biti, nei.

Franc Ošláj, Lopertov (1920): Ja, manjáke je pa tuj mogau mėti, nei, da šče gorice ništerni ka tuj kopajo pa tak právijo, prei: »Tak kópajo kak Mat'aškrala manjácke!«

Jože Bencík: Ka na dou dol kopajo . . .

Franc Ošláj: Ja, guča je dosta od nji bilou, od tistoga, níkaj je pa bilou.

Zgodbo o Matjažu, kovaškem vajencu, ki je putač »tirau« ali »gono« po mestu od kolarja do kovača, mi je prvi pripovedoval Martin Berden, Ošláv iz Filovec, januarja 1950, pa sem si jo žal zapisal samo v nekaj površnih stavkih (celo z napako »kotač« namesto putáč — glej Razprave SAZU II/4, str. 129, štev. 81).

V svojem drugem delu se Nacijeva zgodba uvršča kot varianta k temu, kar je povedal decembra 1952 Gujtmanov Lajči in je objavljeno pod št. 80 v istih Razpravah SAZU na str. 128-9.

Ob lenuhih Kr. Matjaža ta hip ne bi mogel drugega kot opozoriti na to, kar sem napisal pod Lajčijevo zgodbo o Matjaževih ministrih v vinogradu (gl. zgoraj, str. 93).

V zvezi z matjaževskimi zgodbami pa je nadvse mikavno že to, koliko jih kroži v eni sami vasi. Zapisanih je sedem, vendar tudi zdaj še ni konec: vsaj za eno namreč vem, da je, le da se mi še ni posrečilo zapisati jo.

Prav tako mikavne pa so tudi v komentarju izrečene misli, ki pričajo, kako labilna je v živem ustnem izročilu ločnica med »pravljico« in »pripovedko«. V šoli zarisanih ostrih meja med obema ljudstvo pravzaprav ne pozna. Kralj Matjaž bi po vseh šolskih pravilih spadal med »pripovedke«, med zgodovinska izročila. In vendar Bogánjčarji pripovedujejo o njem take reči, da potem sami dvomijo, kako in kaj. Kralj Matjaž? Naci: »Če je res bil . . . « Glas iz vrst poslušavcev: »Ja, kdo bi vedel — jaz ga ne pomnim!« To se pravi, da dvomijo v resničnost tega, kar so čuli. Vendar si s tem tudi ne belijo preveč glave, češ: Pripovedovanja (gúča) je bilo dosti, nekaj pač mora biti na tem. In če so drugi nam »lagali«, zakaj ne bi še mi!

Na istem lüpanju, kjer je tekel pomenek o Kralju Matjažu, je Martinov Naci povedal tudi nekaj pripovedi o »stvareh« (živalih). Ker je ta zvrst v do-

⁴³ Tajpou = pomen nejasen.

sedanjih objavah prekmurskega pravljničnega blaga precej skromno zastopana, pogledjmo tu, kako je orel učil leteti volka.

Martinov Naci mi je povedal to pripoved dvakrat — z vmesnim presledkom dobrih enajst let; ker ni predolga, se mi je zdelo primerno natisniti vzporedno obe »redakciji«:

A.

Kak je kuma fčüu
leteti vuká

Prišau je šaš⁴⁴ do vuká.
Te pa njemi vuk pravi:

»Kuma, ti nei tak dober
büu, ka bi mené návču lei-
tati?«

»Zakaj pa — prei —
nei, či ščeš znati kaj lei-
tau!«

No zdaj pa te šaš pravi:
»Zdaj bova pa te le-
tela!«

Pa ga šaš prime v svoje
škrömp⁴⁵ pa ga nesé góre.
Sta priletela stou metrof.
Pa pita šaš vuká:

»No, kak je, kuma, ešče
kaj vidite doj?«

»Hoh, ešče prëveč!«

Te pa šaš leti više ž
njin. Te sta pa prišla v vel-
ko višino. Pa ga pita šaš:

»No, kuma, kak je?«

»No, zdaj — prei — bi
že leiko létó!«

Pa ga šaš spústí, pa vuk
letí. Zdaj pa vidi eden vel-
ki pen,⁴⁶ pa pravi vuk:

»Pen, ögni se! Či se ne
ögneš, či na tebé spádnén,
te pa vkúp zdrobín!«

Pen pa se nei šteu ög-
noti, pa je vuk na pen
spadno, pa se je on raz-
droubo fše.

14. dec. 1952
(zapisano na roko)

B.

Kak je šaš fčüu leteti vuká

No te pa je büu šaš pa vuk. Te pa tou su bo-
trína bílí. Zdaj pa bi vuk gjako rad túj znau
letéti. Pa prišau ednouk k šaši, pa njemi pravi:
»No, šaš kuma, či bi ti tak dober büu, kaj
mené návču leitati?«

»Ja, zakój pa — prei — nei! Vei pa tou ti gjes
spünin tvojo volou.«

Te pa reisan.

»Tè pa tè — prei — priden gjes, pa bon te
fčüu leitati.«

Pa prišau šaš, pa njemi pravi, vukéi:

»No, kuma, zdaj se te primi ti, pa mo te gjes
zdaj tebé fčüu letéti.«

Ga nesé tak ka na stou metrof visiko, pa ga
pita:

»No, kuma, vidiš ešče kaj doj?«

»Ho, ešče prëveč vidin.«

Te pa či duže više. Pá ga pita, sta prišla
na gjèzero⁴⁷ mètrof:

»Ešče vidiš kaj?«

»Hö, ešče prëveč!«

Te ga pa tak visiko odnèsau, ka več nei vidu
vuk doj. Pa ga pita šaš:

»No, kuma, kak je zdaj?«

»Jaq,^{47a} zdaj, či de ti — prei — tak dobra vola,
zdaj me leiko pistiš, ka mo gjes zdaj leto.«

Te pa reisan ga pústo te kuma šaš doj. Pa leti.
Zdaj pa eden velki pen je büu ton. Vuk pa kak
doj leti naglo, pravi:

»Pen, ögni se, či ne, ka te sè fküp vdárin!«

Ja, pen nei šteu íti z mesta. Vuk pa zraven⁴⁸
gor na pen vdaro, pa tak, ka niti kosminja ž nje-
ga nei bílou, tak se je fküp vdaro.

Pa zdaj je túj konec.

28. jan. 1964
(magnetofonski posnetek)

⁴⁴ Šaš = orel.

⁴⁵ Škrömp^e = kremplje.

⁴⁶ Pen = štor, parobek.

⁴⁷ Gjezero = tisoč.

^{47a} Jaq: po Pleteršniku (I 624 — n a') bi tu mogli reči, da se za a »sliši nekaka aspiracija, nekakšen glas, kakor n. pr. nekateri koroški Slovenci k izrekajo.« Dejansko ne vidim razločka med tem glasom in rožanskim glrovim zapornikom q, pa ga tako tudi napišem.

⁴⁸ Zraven = naravnost.

Po mednarodnem klasifikacijskem sistemu sta ti naši pravljici najbliže Aarne-Thompsonovi številki 225 (Vrana uči letati lisico) in 225 A (Orel odnese v zrak želvo).

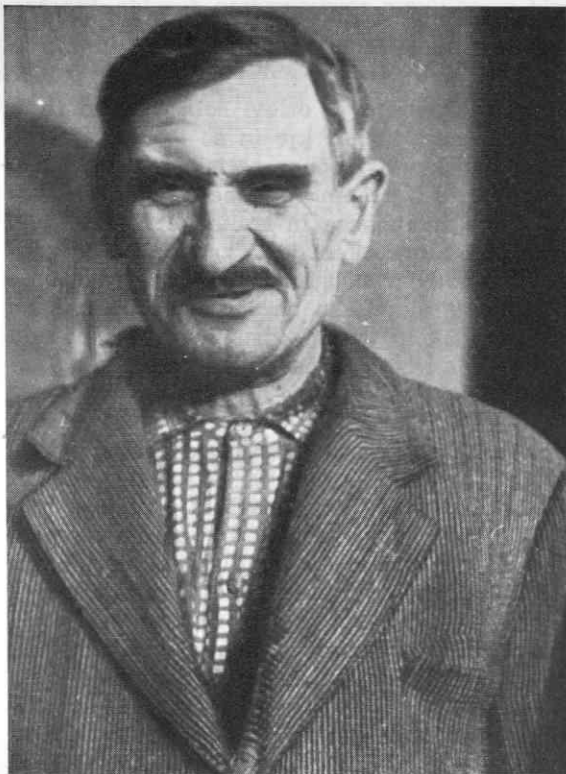
O želvi, ki se je hotela naučiti letenja v orlovi šoli, beremo že v Ezopovih basnih in pri Fedru, kasneje komaj kje in še to v literarnih obdelavah. Pač pa je vseskozi ljudska in močno razširjena pravljica o lisici, ki jo vzdignejo v zrak vrane. Na Ogrskem so znane tri variante, katerih junaki so zdaj volk in vrana, zdaj lisica in sraka (J. Berze-Nagy, Magyar Népmesetípusok I, 180). Na Slovenskem je ta zgodba močno priljubljena v Reziji, navadno v povezavi z drugimi »lisičjimi právicami« (neobjavljeno gradivo v Inštitutu za slovensko narodopisje). Junaki so: lisica in vrane, lisica in krokerj, volk in vrane. Združitev volka in orla — torej nekakšna prehodna stopnja ali kontaminacija med antično grško-latinsko basnijo in med sodobno ljudsko pravljico — je posebnost Nacijeve prekmurske variante.

Z vzporedno objavo dveh oblik iste zgodbe iz ust enega in istega pravljíčarja pa sem želel pokazati dvoje:

Večkrat je mogoče slišati in včasih celo brati, da ljudje znajo pripovedovati »na pamet« in da je njihovo pripovedovanje zmerom do pike enako. »Arhiv slovenskih ljudskih pripovedi« (v Inštitutu za slov. narodopisje SAZU) hrani številne in prepričljive dokaze, da v resnici noben pravljíčar ne pove nobene pravljíce dvakrat enako. Imamo zapise — ročne in zvočne — tudi s tremi ali celo štirimi različnimi oblikami ene in iste pravljíce, kakor jo je povedal isti pravljíčar v krajših ali daljših presledkih.

Nacijeva pripoved o volku in orlu je poučna tudi glede primerjave med ročnim zapisom in med zvočnim posnetkom. Če so za snemanje dobri pogoji, je ustvarjavec popolnoma nemoten, zato bo tako dobljeno besedilo boljše od besedila, zapisanega na roke. Prav tak primer imamo pred sabo. V čem se kažejo razločki med pripovedjo iz leta 1964 (B) in ono iz leta 1952 (A)? Brž pade v oči, da je tekst B daljši; to je zato, ker pripovedovanje teče gladko in brez zadržkov, narekovanje pa je bolj odsekano. Teksta se rahlo razhajata po vsebini: A orel pride k volku, B volk gre sam k orlu; A pouk se začne takoj, B orel ga določi za kasneje; A orel s kremplji prime volka, B ta se mora oprijeti orla sam. Nazorno se izkaže, kako imajo tudi zunanje, vsebinske nadrobnosti svoj estetski pomen: A brezbarvna »velka višina«, B dosledno izpeljano za pravljíčni stil tipično stopnjevanje: sto metrov, »či duže više više«, tisoč m., »tak visiko, ka več nej vidu vuk doj«. Razločki so tudi v »psihološkem« poantiranju, npr. pri volkovih besedah: A »No, zdaj bi že lejko léto!« B »Jač, zdaj, či de ti tak dobra vola, zdaj me lejko pistiš, ka mo gjes zdaj leto!« Volkovo svarilo panju pa priča, da le ni v A vse črno in v B vse belo: A »Pen, ògni se! Či se ne ògneš, či na tebé spádnem, te pa vküp zdrobín!« B »Pen, ògni se, či ne, ka te sè fküp vdárin!« Konec pa tehtnico spet nagne tekstu B v prid: A volk je padel na panj in se razdrobil; B priletel je na panj tako, da »niti kosminja ž njega nei bilou, tak se je fküp vdaro.«

LOPERTOV VINCI

Lopertov Vinci (uradno Vincenc Nemeč), Bogojina 118, rojen v Tešanovcih pri Aužerovih leta 1904, prišel v Bogojino kot zet k Lopertovim leta 1928. Pred vojsko je hodil na sezonsko poljsko delo v Slavonijo in ostajal po šest mesecev zdoma.

Srečal sem ga leta 1950, vendar so moji prvi zapiski pri njem iz decembra 1952. Od takrat mi je povedal 15 pravljic. Dve matjaževski sta objavljeni v Razpravah II. razreda SAZU, 4, 1958, 130—133. Sedem njegovih besedil imam v dvojnem zapisu: na roko in na zvočnem traku (6) z vmesnim presledkom enajstih let, ali oba na zvočnem traku (1 — dan ali dva presledka). Ve še marsikaj, česar do zdaj ni povedal.

Vincijevo pripovedovanje je poglavje zase. Mož je nekaj pripovedi čul od deda po materini strani, druge ko so kopali »v goricaj«, ko je bil na delu pri Virovitici (vendar jih je slišal od Prekmurca iz Križovec), ko je bil na orožnih vajah nekje pri Cerknici, ko je bil med vojsko na prisilnem delu v Nemčiji; nekaj pravi, da je »v knjigaj čteu, dà san mládi büu«, ali pa »san ges tak zraven büu, da su drügi čteli.« Ima zelo dober spomin: »Edno pripoved tak čujen edenkrat, pa si tak zapomlin, ka bi malo kaj zaostalo, ka bi nei vö povedau.«

Glede jezikovne čistosti Vinci ni kdovekako skrben. Razumljivo je pač, da meša rodno tešanovsko govorico z bogánjsko. Vendar med prekmurščino zelo pogosto vpleta tudi slovenske knjižne besede in zveze, ogrske besede in zveze, to in ono pa morda celo sam skuje po potrebi.

Govorna napaka — rahlo pojecljavanje — ne njega ne poslušavcev ne moti. Vse namreč odtehta šegavost in živahnost, energično podajanje snovi, s širokim glasovnim razponom. Ko se trudi, da bi sredi napete pripovedi premostil kako soglasniško skupino, ki mu noče gladko iz ust, je kot gorski potok, ki zadene ob kamen in se vzpenja, da bi ga preskočil. V pripovedi »Od dvej bratof« ali »Od vároškog pozoja« (Aarne-Thompson št. 300) je bilo treba nekam poslati nujno sporočilo. Vinci je hotel to narediti s »pismom«, ki mu pa zaradi začetnega p ni in ni šlo z jezika. Kaj narediti? Ujezil se je in domiselno odposlal »cedulo«, za nameček pa še »karto«, kot bi hotel reči: Vinci se ne dá kar tako! S sinonimi je sploh radodaren.

Pripoveduje na lüpanjih, včasih tudi v družbi z Gujtmanovim Lajčijem, tako da nastopata izmenoma, zdaj ta zdaj oni. Ko so nekoč na farofu ženske česale perje, kar je enolično in dolgočasno delo, je plevánoš povabil zraven Vincija, da bi povedal kako pripoved za kratek čas. Vinci zna tudi nekaj dolgih pripovedi, ki jih razpreda po vseh pravilih ljudske epike.

Rad bi pokazal kako Vincijevo dolgo pripoved, ne morem je pa objaviti v celoti, saj bi sama zavzela skoraj toliko prostora kot mi je odmerjen za celotni prispevek. Zato sem se odločil za odlomek iz pripovedi »Od Beiloga Pantalóna«. V prvem delu se junak po vseh mogočih zapletljajih oženi. Komaj je dosegel srečo in je nekoč sam doma, naleti v posebnem prostoru (kamor mu je bilo prepovedano stopiti) na bitje, privezano z devetimi verigami. To je skrivnostni Beili Pantalon, ki zaprosi in dobi trikrat piti. Vsakokrat mu počijo tri verige (lanci). Nazadnje, brž ko je prost, pa ugrabi svojemu rešitelju ženo in izgine. Nadaljevanje prepustimo zdaj Lopertovemu Vinciju, ki bo popeljal junaka drugič po svetu novim dogodivščinam nasproti.

Od Beiloga Pantalona

(Drugi del pripovedi)

Beili Pantalon njemi je odnèso žèno. Nei je mògo gjesti pa nei je meu mira niti nei ka bi spau, se premišlávo, kak bi zaj on prišau do svoje žené.

Najboukšega králeskoga konja se vö zöu in se neso^{48a} kak králeski sin. Nesé se po dežélaj, po trávníkaj, po njivaj, po onejaj... koma ga je njègova pot pèlala. Pride v eno deželo, drügo deželo, pita.

»Nemamo znanja, nemamo znanja!«

Tak dugo se nesé, ka se enouk soma prnesé k svojoj najstarejšoj sestri. Pride tá in sestra pravi:

»O dragi brat — prei — ka pa — prei — ti odiš, gé — prei — nonč letéči ftič ne ödi! Kak si — prei — sè prišau?«

^{48a} Se neso = je jahal.

»Jač — pravi — ja ne ven, če de ti — prei — znau. Malo — prei — tak — prei — bloudin, bloudin sveit, ker — prei — ne ven koma iden in koma se naj podón.«

»Ka je pa te?«

Pravi že kak je se zgoudilo, o njégovoj nevouli. Pravi, prei:

»Dragi brat, rada bi ti pomágala, liki znaš, moj mouš naj domou pride, naj — prei — človečni düh — prei — kak de fčasi vkusau ali — prei — prideino,⁴⁹ tak de — prei — nevòla.«

»Sestra — prei — ti — prei — boj telko z a g o v ó r n a pa me níkaj z a g ó v o r i ker san — prei — ges tudi v nevouli pa — prei — či bi meu ali či bi mi znau povedati kakše pomouči.«

»Jač — pravi — ja ne ven, či de ti — prei — znau. Malo — prei — počakaj.«

Prišau je na tisto nei dugo mouš. Pravi:

»Žena, ka maš tü — prei — tü mi — prei — človečni düh — prei — že prideine!«

»Eh — prei — naj je, püsti ga — prei — to je moj brat. Je — prei — prišo — prei — od tistec⁵⁰ pa od tistec, zaj pa — prei — znaš ka je — prei: — Oženo se je, pa njemi je — prei — zeu — prei — ženo. Prišau je — prei — iskat zaj ženo — prei — če bi ti gér znau, gé je njegova žena.«

»Gé je? — prei — Naj — prei — stoupi naprej!«

Pravi njemi svoje r a z m e r e in pravi:

»Gjes ti — prei — znaš ka, nèmren ti povèdati, ke r gjes sòmo vládan — prei — telki deželaj. Moj brat je — prei — od mene — prei — močnejši, pa on več vlada, leiko bi on kaj bole od toga znau.« No tak je. »Gjes ti — prei — don konja, pa te moj konj, püsti svojega konja tü, pa te moj konj odnesé ta k mojemu brati, pa on je — prei — vekši od mene, leiko — prei — on zna.«

In tak je on svojega konja ton püsto pa tak se nèso z ovim konjon tà že k ovomi svojemi svaki. Se prnesé tá in ton pravi:

»Dober den!«

»Ooo!« Sestra ga lepou pozdravila pa sta se küšnula. »Dragi brat, ka pa odiš, ge — prei — nonč — prei — nebèske ftice ne òdijo!«

»Ja — prei — prišo san po ton pa po ton posli, (...) tak je pa tak je moje življenje.« Eh — fse tou doj njej dopovej.

»Ej — prei — dragi brat, naj — prei — samo mouš — prei — ne pride, ka bi te — prei ...«

»Jeh! Vei mi pa, znankar,⁵¹ níkaj — prei — ne dene!«

Tak je bilou. Pride mouš.

»Žena, pá maš nekakšega düjá že móškega, ka naj storin ž njin?«

»To je moj brat, ma tou pa tou nevoulo.«

»Kakšo, naj pride k meni!«

⁴⁹ Prideino = zavohal (pridahnil).

⁵⁰ Od tistec pa od tistec = od tam in od tam.

⁵¹ Znankar = menda.

Njemi pravi, nei, te stvarí, fse kak se dogoudilo ž njin. In pravi:
»Znaš ka: gjes — prei — vladan samo nad telkin. Ti — prei — idi, gjes ti don konja, pa te moj konj tá k mojemi brati odnesé. Pa moj brat leiko, močnejši od méne, pa on leiko bo znau, gjes od toga ne ven.«

Dobro. Tak je bilou, kak je of pravo, nei. Reisan se gor sede pa se spàkivata, ton se enouk že nàjo, ka njemi je sestra dala gjesti pa piti, pa fse kaj je njemi trebèlo. Se gor spàkiva in se nesé in ga tisti konj pal⁵² odnesé do ovoga trétjega.

Zaj pa te ton, da sta tá prišla, pá ton —

»Dragi brat!« ton se skušújeta pa ne ven... polùbita pa ne ven kak fse. »Kà te pa — prei — tú nosi!«

»Jak, navòla — pravi, prei — nevòla! Takšo pa takšo nevòlo mon, kak bi gjes naj tou — prei — onéjo?«⁵³

»Pústi — prei — ka moj mouš, nei, ka bi te — prei — tú — prei — zaonéjo!«⁵³

»Vei san pa gjes njemi níkaj nei krívoga fčino, pa on meni nei!«

Pa tak. Pa reisan domou pride, pravi:

»Žena, koga maš?«

»Svojega brata.«

In zaj té prèdnjega ide pa njemi pravi:

»Tak san pa tak san prišo poulek⁵⁴ svoje žené, či bi vi meni... ali ti mougo meni pomágati v mojoj nevouli pa v moji težávaj. Tak pa tak san gje opòdo.«⁵⁵

Te pa pravi:

»Ja, ges san glij mejáš tomi Beilomi Pantalóni — prei. — Ges ti telko poven, ges ti don konja pa se leiko neséš, somo ne ven, či prideš srečno skous. Tú leiko spiš, pa zjútra te gjes zbidín, pa boš te ti znau, če ti srečno skous prideš.«

Dobro, na drúgo jütro se zbidí of.

»To maš konja pa se nèsi!«

Pa reisan se neso tá preik határa⁵⁶ pa preik mejé. Ton je njegova žena pomeitala glij sobo pa pravi, prei:

»Dobro jütro!«

»O, dragi moj mouš! Gjes — prei — vidiš, kak san tú v ropstvi! Kak pa te — prei — zaj bou?«

»Jaq, gjes bi te rad vzeu!«

»Jaq — pravi — dobro.«

»Odi!« prei.

Gor si sedeta na konja tistoga. Drúgo nei ka za eno malo Beiloga Pantalóna konj rže. Beili Pantalón domou prleti, pravi:

»Ka — prei — ržeš! Nemaš — prei — zoba zòbati pa séna žérati?«

⁵² Pal, palik = spet.

⁵³ (Za)onejo = (za)onegal.

⁵⁴ Poulek = zaradí.

⁵⁵ Opòdo, op(h)òdo = naletel, zgodilo se je z mano.

⁵⁶ Prek határa = čez ograjo, mejo.

»Mon — prei — fse, liki tvoj prvéiši mouš ti ženo tá nesé.«

»Pa mava kaj časa?«

»Ešče leiko eden kèbeu oréjof pogjéva!«

Dobro, tisto sta pogjèla pa sta šla zónjin. Pa sta ga na pouti zgràbila pa sta njemi ženo fkraj zelá. Prei:

»Vidiš, tou — prei — maš — prei — za tiste, za tiste, ka si mi ton ponúdo. Tou ti — prei — odpistin, ka si mi ton ponúdo vodou ali vino, ka so mi tri lonci doj že počili. Zaj ti — prei — odpistín.«

Dobro. On je dale pri svojoj sestri büu. In je li svojo ženo ščeu, ka bi jo potegno. (...)

Zaj pa drúgikrat pálik⁵² s p e t je šou s svojega svaka konjon. Te je pa pod ribala pa njemi je pravila:

»Kaj me — prei — tú onèjš! Pá te — prei — dobí, ja, ka boš pa tè?«

»Jač, žena, odi!«

Bougala ga, gor je sela na konja kak on in sta se nesla.

Pá Beiloga Pantalona konj zařže. Prišau je domou Beili Pantalona, prlèto domou, pravi:

»Nemaš zoba zòbati pa sena žèrati?«

»Gjes fse mon. Prveiši mouš ti ženo ta nesé!«

»Mava kaj časa?«

»Mava! Leiko — prei — pogjeva ešče eden kèbeu oréjof!«

Dobro. P o t e n sta šla za njin in sta ga pálik popala.

»Tou — prei — vidiš, tou — prei — maš prve tri lonce. Zaj maš — prei — šest loncof. Ešče zaj ednouk, te boš pa — prei — znau, ka se s t o r i !«

Tak je tú on obstáu ešče en den in je ob tretjin šou pálik. (...) Tretji den je palik šou s ten konjon. Se pálik pela, te je pa žena rané nekaj vóni... je prag pomeitala. In pravi:

»Lüba žena, odi — prei — ka te odnesèn!«

»Že — prei — dvakrat san — prei — bila na pouti, pa san — prei — pá nazaj sè prišla. Zaj pa — prei — nèmo šla.«

»Bougaj me, odi!« prei.

No, zaj ob tretjin ga je li bougala pa je pá šla. Zaj pa te reisan si sédeta gori, pa pálik Beiloga Pantalona konj zařže.

»Nemaš — prei — zoba zòbati pa sena žerati?«

»Gjes fse mon, somo tvoj prvéiši mouš ti ženo ta nesé!«

»Mava kaj časa?«

»Mava! Ešče leiko en kèbeu pa pou leiko pogjeva oréjof, pa je tütj že zgrábiva!«

No, tak sta tisto pogjèla, pá se Beili Pantalona na svojega konja gor sede pá ga zgrabi. No zaj njemi pravi:

»Zaj je tri, zaj trikrat san te... Trikrat si ti mené oslóbodo, gje san tütj trikrat tebé. Ali zaj pa več ne pitaj v mojo dežélo, k e r te tak vküp zdrobin kak mäkovo plevu, ka te nišče ne najde.

On je sromák büu, brez žené, mantrau se sè pa tá, kà b o s t ó r i u , kà b o fèinú. Iskau je. Pravi njemi svok:

»Išči si službo, či si ger najdeš.«

No te je pa skous, skous dežele šou, iskau se službo, tū pa ton.

Jač zaj pa te koma je prišau: enouk je šou z enoga louga, v eden loug je prišau, se iskau službo, ide, hat⁵⁷ že tak v eden loug, pa somo nasprouti njemi pride ena lisica. Prei:

»Prijáteu, koma pa — prei — idete?«

»Idem si — prei — službo iskat.«

»Dobro, eti mate eno füčko.⁵⁸ Če te v kakšoj nevouli — prei — na tou füčko mi sfüčkajte, pa san von gjes fčasi na pomouč!«

Ide dale, dale ide. Ide dale, pá pride en fàlat, pá ton pride že nasprouti medved, pa pravi:

»Koma pa — prei — prijateu?«

Pravi, prei:

»Iden si — prei — službo iskat, ka bi hat níndi⁵⁹ si kaj rad zaslüžo.«
Dobro.

»Tou maš, prijateu, eno vrísanko.⁶⁰ Na tou vrísanko mi soma glas daj, či boš v nevouli, te gjes priden na pomouč!«

No dobro, šou je dale n a p r e j . Dale ide, po goušči, pa nasprouti pride oroslón.⁶¹

»Koma — prei — prijateu?«

»Ja, iden — prei — tak si službo iskat pa tak.«

»No, prijateu, či boš v nevouli, te — prei — tou maš eno pisálko,⁶² na tou zvrískaj, pa mo jes — prei — tūj ti na pomouči, če de ti trbèlo.«

On dale ide n a p r e j , to je fse püsto, pa dale ide n a p r e j . Pride iz tiste goušče vö, bila edna b a j t a , ena kuča. Hja, on pride tá, se pravi:

»Mamca, dober večér.«

»Bogdaj dober večér! Dobro, sine, ka si me za mamco pözvau, òvak — prei — vidiš: èti je devédesedevét glaf, tvoja bi — prei — stòtna bila!«

»Eh — prei — tou bi — prei — škoda bila, ges san — prei — ešče mlad!«

Gje no, te pa —

»Koma ideš?«

»F službo.«

»Pri meni tüdi je služba!«

⁵⁷ H a t = torej.

⁵⁸ Füčka = piščalka.

⁵⁹ N i n d i = nekje.

⁶⁰ V r í s a n k a = piščalka.

⁶¹ O r o s l a n = lev.

⁶² P i s á l k a = piščalka. Vinci rabi tri besede za tri zelo podobne, če ne enake predmete. Pobuda za to ločitev je bila najbrž samo stilistične narave: ker gre za tri različne živali, naj bo tudi darilo vsakokrat malo drugačno. Potem ko je vpeljal vse tri reči, pravljíčar razpolaga ž njimi prosto in jih tudi zamenjava. Tako npr. govori o »drügi füčki, medvedovi«; junaku pa položi v usta tudi izjavo: »Ešče mon dvei vrísanki: eno füčko pa eno pisálko.« Mogoče je kje na dnu obledel spomin na tehnične posebnosti starih domačih prekmurskih zvočil (vrísanka = vrézanka?), vendar mi pravljíčar Vinci in njegov tovariš Lajči nista mogla nič razložiti.

»No, pa dobro.«

»Tri dni služba eno leto t r a j a. Pri meni tri dni — indri eno leto!«

»No, ka pa te — prei — je?«

Prei:

»Znaš ka: ti boš pastér. Boš pastér?«

»Jah: pa kà mi date za službe, to mo!«

No, dobro, njéva sta se pogoudila: eno leto službe, to tri dni t r a j e prinjoj, ka —

»Boš tri dni pásau konje.«

Dobro, zaj pa te reisan. To večergjo njemi da, on se nagjej, napijé kak je šceu, nei. Zaj pa, ka se zgoudilo? Ona je meila tri čerí. 'Pa kà boš proso, tou ti don!' Tak je tüdi právila stara. Zaj pa te:

»Zajtra boš gnau tri kobile vö, sòmo nèsmiš je zapásti!«⁶³

Dobro, baba je ceilo nouč fčila nje, nei, kak naj bodo pa kak se naj povrnéjo, pa kak... Tak je povedala: ka de pròso, to njemi dá. Fčila je vse tou.

Dobro. Njemi dala gjesti, njemi dala piti, fse tou se seof zeu kak pastir, pa de zaj tri kobile pasau, tri konje. Jaq, dobro: on reisan žené vö, lepou žené vö na pašnjek.

Ah, one so se ton pasle, laden veter je píjo, on je zaspau, kobiu več néga.

Kà de pa tou zaj, nei, ka je tou v račun bilou zéto: Či je zapaséš, tvoja gláva je fertik, nei: či je pa pripaséš, te je pa dobro, nei!

Eh, kobiu nega, on je zaspau, ka mo pa zdaj nei? Eej, níkaj se drügo nei znau... tiste fúčke! Tisto fúčko vö zeme, pa lepou sfúčka, pa lisica fčasi tá pride, pa pravi:

»No, f kakšoj nevouli si?«

»Ja, tri žerbice san pásu, pa i néga več! Zaj pa te mòren domou gnati, čas je domou gnati, kam pa tè zaj?«

»Znaš ti, ka je — prei. — Tü je — prei — hüdou: te tri žerbice so se ti napravile v réce pa v enoj vouđi se koupjejo. Znaš ti, ti idi ta k ènon... k énoj strani, pa ton z vüjzdo čakaj. Ges mo tak z répon majútala, ka njin tákšo meglou napravín, ka one več nau vidle ta, ka one ščejo prek ití, takšo meglou, ka do one šle sè. Pa da one sè kraji pridu, ti zemi vüjzdo pa vdari, pa do fčasi konji.«

Reisan lisica tou maha, se tá k vodi coj spravi, z repon pa li maha maha, pa li sen-tá, takšo meglou njin je napravila, ka so one ščele tá priti, pa so sè prišle nazaj. On pa z vüjzdo vdaro pa je gnau domou.

Dobro, tri žerbice je nazaj domou prignau. Baba je kak vrag čemérna bila.

»Ka san vas celo nouč fčila, napravte se tou!«

»Ej mati, da on vekši vrag kak ste vi! V lisico se obrno pa je — prei — takšo meglou gono, nei, ka smo več nei vidle níkam. Kak bi pa te — prei — mi mogle preik priti! Neismo mogle, nei!«

⁶³ Zapásti = izgubiti na paši.

No, te pa reisan on večergjau, pá je fčila ceilo nouč, kak se naj napravijo. Pá na drúgo jütro pa tri žerbice žené na pašo, ta vö žené.

Eh, te pa, pá ton, ka njemi je stara dala, a to se že spiu pa pòjo. Zaj pa te, na ka bou. Te je pa malo pálik zásrau, pá je nei bilou nindre.

»Ja kak pa te zaj, zaj pa palik glavou zgibín, nei, tak je bilou poveidano, ka či je zapaséš, ka glavou zgibiš!«

Jaq, te zaj premišláva. Ja, zaj pa te drúgo, drúgo fúčko zeu pá, medvedovo. Sfúčka, medved tá pride:

»No, ka — prei — maš za nevoule?«

»Jah — prei — eti san — prei — tri žerbice páso, pa zaj, ka bi čas bilou domou gnati, je nindri nega!«

»Jah — prei — znaš kak: one su se obárnule na miši. Zdaj pa te — prei — znaš kak, tou de dugo trajalo. Vei pa naj bou, zaj te müva sèglüh vö správida. Gjes mo tou eno lüknjo kòpau, fsakša je v svojoj lüknji. Edno lüknjo, ka je z edne lüknje pritisnen, dvei, te mo pálik drúgo; da v drúgo, te do (..) — prei — šle vö, záto ka do tri fküper. Te de edna, kak edna vö pokaže, tak ti vrži vüjzdo pa do fčasi — prei — žerbice nazaj, kak si je ti páso.«

Medved je reisan trgau pa onei z zobmí pa s škrómbalami, pa reisan se mantrau. Pa reisan, da je fküp pritisnu, te so one müsajn mogle iti vö in tak da edna vö prkázala, vüjzdo vrgo —

»Tou maš, pá su gòtove žerbice!«

Je gnou domou. Pá doma —

»Odi — prei — k večergji!« nei.

Pa on je šou k večergji, da nei hat že kaj je prepásu, ka je že prepásu, ka je nei zapásu.

»Ko san van právila, na koj se — prei — obárnite pa to...«

»Ej, mati, da bi vi znali: znate — prei — v medvedovoj kouži je biu, (...) tak nas je — prei — škrábau,⁶⁴ ka nas je fse po rpti preškrábau, müsajn smo mogle vö iti, nei. Ja, kà mo pa — prei — te pa — prei — samo vüjzdo vrgo, nei, pa...«

Oj, pá on večerjo meu.

»No, zaj pa te ešče eden den mán.«

Tou tri dni trajalo. No, zaj pa te reisan, pá je fčila, kak to. Pá te njemi je oblúbila: kà de proso, tou njemi dá.

Zaj pa te reisan. Pá tretji den žené vö tri žerbice, pa pasé ton, pasé, gjesti njemi dala, pa piti njemi dala. On fse pòjo tisto pa spiu, pá je malo zadreimau, žerbic nei bilou nindri. Ja, zaj pa te —

»Kà mo — prei — tretji den. Vei pa zaj nei rad glavou zgübo!«

Te pa sfúčka pá na ovo vrísanko. Pride oroslàn tá —

»Ka je?« prei.

»Jaq — prei — tou pa tou san páso, tri žerbice, zaj pa ka bi čas bilou domou gnati, pa ji nega.«

⁶⁴ Škrábau = praskal.

»Jač — prei — znaš ka je: te tri žerbice so se te v ejnon... na ejnon breigi — prei — obrnule na kòmen. Liki zaj tou ges nèmren son, nei, tü more nekák drügi tÿj!« pravi.

»Ja, pa ges ešče mon dvei vrísanki — eno füčko pa eno pisálko, nei.«

»No — prei — sfüčkaj na óviva tü.«

No, tak so prišli fse tri stvarí,⁶⁵ pa so tak tisto kaménje grizli, tak ka je malnej se... da je krvavélo. Tak so njemi právili: »Da de krvavélo, te — prei — ti sòmo...« Vuk^{65a} je malo slabejši büu, pa je oroslán zgrábo. »Ges san — prei — malo močnejši!« ka sta se vèkslala — »Pa dà de tou kaménje začnoló krvavèti, tè — prei — ti somo vÿjzdo vrži!«

Kak oni so grizli, medved pa vuk pa oroslán. Kak je tisto kaménje začnoló krvavèti, tak je on vrgo vÿjzdo, pa je tak te domou gnau. Te njemi njegva, te njemi ta bàbina či, dà je on domou gnau, právla:

»Zaj pa — prei — ti — prei — prosí, nei — prei — kà do ti dávali, liki tisto cüslavo⁶⁶ žerbé!«

No, tak je domou prig nau, pá ton baba...

»Jej, da vi ste vrag, al té je — prei — vékši vrag! Nei — prei — ednouk, trikrat — prei — vrag je: v lisičnjen pa v medvedovon pa — prei — v oroslánovon je — prei — vrag!«

Te pa reisan, zaj pa te njemi tou večergjo, pa (...)

»No, zaj te ka želiš?«

Baba njemi li ponüjala leipo kobilo, pa fajno kobilo, pa fse ka ščé imeti.

»Drügo je neščen, tisto žerbé!«

»Eh, kà boš s ten! Vei — prei — tou nanč nèmreš gnati pa nei se nèsti, kà boš s ten!«

Te pa on li pravo:

»Drügo ne želèn, tou želèn, tou, ka vi ste mi tak pravili: ka gjes želen, tou mi dáte. Zaj vas pa ges tüdi pròsin tisto ka ges želèn, nei!«

Tak dugo sta se p o g a j a l a, pa baba njemi dugo nei ščela, te pa nazágnje njemi je sèglih dala tisto cüslavo žerbé. Pa je gnau, pa je gnau, pa je vlejkau, ka nei moglo skoron iti, do tè čas, dokéc je nei bàbinoga határa preik prišlo. Dà je pa preik prišlo, te pa sòmo pravi:

»Dragi moj gospodár, zaj si pa sèdi na méne. Kak ščeš iti, v zraki? Ali v zraki ali — prei — po zemlé ali ge — prei — ščeva iti, pa kòma ščeš iti?«

Tou je pa ranč tistoga Beiloga Pantalóna brat büu, té konj al té taltoš.⁶⁷ Zaj pa té pravi:

»Drügo nikaj neščen: ščen po svojo ženo iti!«

⁶⁵ Stvari = živali.

^{65a} Razvneti pravljíčar tu nepričakovano vpelje v pripoved volka namesto lisice. To ponovi še enkrat, potem pa se spet povrne k lisici.

⁶⁶ Cüslavo = izčrpano, suho, »itváno«.

⁶⁷ Taltoš = »cómprni, táutoški konj« (Lopertov Vinci). Tudi eno izmed ogrskih poimenovanj za šamana (V. Novak).

Pa baba dokéč je mela mouč, je nei mougo tisti konj dale iti, ka ga on vleiko. Da je pa preik határa prišo, te se pa stèp⁶⁸ pa sta tè letèla po svojo ženo. Pa tak sta tüdi prišla do svoje žené, kak že prlé je ödo. In tüdi tá pride, pa je žena nei vörvala. Pravi:

»Zdaj — prei — odi, zaj te — prei — odnesén!«

In te jo tüj odneso in jo tüj h sebi nazaj prnésö.

Pa so znouva te gostüvanje slüžili, ka so pá nazaj prišli, pa so se že palik z o p e t veselili.

Gjes san tüdi ton biu pa san doubö kupico krüja pa fàlat vina pa z lopáron po riti pa san mogo odíti.

*

Ta prípövest v slovenski ljudski prozi do danes nima primere. Tako v prvem (neobjavljenem) delu kot v tukajšnjem delu je spletenih toliko motivov, da bi tematska analiza terjala že skoraj posebno študijo. Tu so brez dvoma prvine Aarne-Thompsonove številke 400, vendar je zraven še ničkoliko drugega. Iz domače pravljíčne literature se človek prvi hip spomni na Raičevo povest »Erbosajdan« (Zora 1852, 44), ki pa je motivno in kompozicijsko precej drugačna. Podobnosti so tudi z »Baš Čelikom« iz Boke Kotorske (Vuk Karadžić, Srpske nar. pripovijetke, št. 51), še bliže našemu odlomku pa je drugi del Vukove pravljíce št. 4 — iz Sentomaša v Bački. Skrivnostni Beli Pantalon je hočeš nočeš v rodu celo z »Neumrljivim Koščejem« (Afanasjev, Narodnye russkie skazki, I 159). Za primerno uokvirjenje Vincijeve pripovesti (kar tu pač ni moj namen!) se bo treba kajpada ozreti tudi na ogrsko stran in sploh temeljito pregledati pravljíčno gradivo celotnega panonskega prostora, katerega del je Prekmurje. Vsaj ena ogrska varianta nam je dosegljiva celo v slovenščini: »Pošast v obroču«, natisnjena v že omenjeni zbirki Z l a t a p u š č i c a (gl. op. 28 na str. 89), 107—113.

Jezikovno bi bilo treba v Vincijevem besedilu večkrat opozarjati pod črto na neprekmurske besede. Zato sem rajši poiskal grafično rešitev: neprekmurske besede in rekla sem nakazal z drugačnim, razprtim tiskom. Izjemo sem naredil pri vezniku **in** (prekm. **i**, **pa**), ki ga Vinci rabi skoraj dosledno. Načeti pa moram vendarle še eno vprašanje s tem v zvezi: ali ni Vinci morda vpletal v tekst slovenske knjižne besede samo z dobrim namenom, da bi pomagal meni, to je, da bi olajšal razumevanje prekmurščine zapisovavcu — Neprekmurcu? Te misli ne gre čisto zavreči, odgovoriti pa bi mogel meritorno le domačin, ki bi posnel Vincijevo pripovedovanje v popolnoma domačem okolju, med samimi Boganjčarji. Gujtmanov Lajči je nekega večera letos v januarju opomnil Lopertovega Vincija, naj bi ne mešal prekmurskega s »kranjskim«. To je bilo prav pred pripovestjo o Belem Pantalonu. Ko se je potem Vinci sam v teku pripovedi malo razgrel in so »kranjske« besede vse bolj izostajale, je nekje omenil gostilno pa se tudi brž popravil: »oštarijo — p o n a š e p o v é n«. Lajči pa pri tem vmes: »Tak bi mogo fse!«

⁶⁸ Stèpö = stresel.

Podobe, formule ali klišeje, ki jih Vinci rad in s pridom vpleta v svojo pripoved, kajpada srečujemo tudi v pravljicah iz drugih krajev Prekmurja. Sestrino začudenje, da si je brat drznil v kraje, kamor niti leteči ptič ne zaide, poznamo iz Vidonec (Kontler-Kompoljski 1, 63). Služba traja namesto eno leto samo tri dni tudi v Beltincih (Kontler-Kompoljski 1, 100) in v Kovačevcih (id. 2, 89). Zamenjava konj na junakovih postajah ob poti je znana tudi iz Beltinec, kjer starka pravi: »Tvoj konj ostane pri meni, (naprej) te pa ponese moj!« (Kontler-Kompoljski 2, 7). Zaradi prostorske in zgodovinske povezanosti z Ogrsko pa so razumljive tudi formalne ali stilne podobnosti z ogrskim pravljničnim gradivom (prim. Novak-Barbarič, Zlata puščica).

Poglavitni čar te prekmurske pripovedi pa je najbrž v njenem epskem zamahu, ki bi mu med živo slovensko ljudsko prozo danes mogli postaviti ob stran le nekaj tekstov z zahodnega roba slovenskega jezikovnega ozemlja: iz zgornje doline Soče (Marinčič)⁶⁹ in iz Rezije (Rozalija Čónkina iz Bile,⁷⁰ Paska Dúllica iz Osojan,⁷¹ Tyna Wájtawa s Solbice). Taka epska širokost je bila pri nas v prejšnjih časih najbrž dosti manj redka, le žal, da o tem skoraj nimamo oprijemljivega gradiva. Ena častnih izjem so zapiski motniškega čevljarja Gašparja Križnika iz zadnje četrtine prejšnjega stoletja.⁷² Najnovejše izkušnje ob daljši in temeljiti preiskavi ljudskega pripovedništva na ožjem ozemlju (dolina Rezije) pa me vendarle utrjujejo v misli, da bi se dalo še zmerom najti ostanke pristnega epskega izročila v prozi tu in tam med našim ljudstvom, ne samo na etničnem obrobju. Predolgo seveda ne kaže odlašati s tem delom, če ne, se nam lahko primeri, da bomo ostali praznih rok.

⁶⁹ M. Matičetov, *Brat in ljubi* (ATH 315 + 300). Povedala Marinčič in Jurčič. P. o. iz »Zbornika Primorske založbe Lipa«, Koper 1956, 35–62. — J. Marinčič, *Skok čez jarek — Der Ritt über den Graben*. Sestra izdajalka — Die verräterische Schwester. »Von Prinzen, Trollen und Herrn Fro.« Märchen der europäischen Völker. Jahrgabe 1958 der Gesellschaft zur Pflege des Märchengutes der europäischen Völker e. V. Schloss Bentlage bei Rheine in Westfalen, 144–170.

⁷⁰ Prim. nekrolog v »Glasniku Slovenskega etnografskega društva« IV. št. 2, Ljubljana 1962, 10. — Rozalija na kraljevskih ženitkah. »Glasnik SED« IV, 1962, 12.

⁷¹ M. Matičetov, *Peto Abano. Racconto resiano del tipo 756 B.* »Schweizerisches Archiv für Volkskunde« 61, 1/2, Basel 1965, 32–59. — Paska Dúllica, *Mataj iz Rezije.* »Zaliv« 1, št. 2–3, Trst 1966, 62–75.

⁷² Večji del tega blaga je še zmerom neobjavljen: prim. poročila Inštituta za slovensko narodopisje v »Letopisu Slovenske akademije znanosti in umetnosti«.

DOSEDANJE OBJAVE PREKMURSKIH LJUDSKIH PRIPOVEDI⁷³

- Duh, Ivan: Skvarjena krv (Odked je žganica shajala? — Edna pripoved, v šteroj je dosta istine). Kalendar 1938, 30—31.
- (Gjuran, Jože:) Jürjov Marko pripovedavlejo. Kalendar 1940, 54—56.
- Grafenauer, Ivan: Srednjeveška pripovedka o Salomonu in Markolfu in prekmurska pravljica o Mácaš-krali ino dekli. Slovenski etnograf 8, 1955, 129—144.
- Kontler — Kompoljski = Narodne pravljice iz Prekmurja — I. zv. Priredila Julij Kontler in Kompoljski (= Anton Hren). V Mariboru 1923, 124 strani. Knjižica vsebuje 19 pravljic, izmed teh 3 v narečju.
- Narodne pravljice iz Prekmurja — II. zv. V Mariboru 1928, 123 strani. Tudi ta knjižica vsebuje 19 pravljic.
- Kontler, Julij: Törki v Lendavi. Kalendar 1925, 47—49.
- Kühnar, Števan: Národno blágo vogfskij Slověncov. ČZN 7, 1910, 107—128; ČZN 8, 1911, 47—76. Skupaj sta tu objavljena 102 teksta, največ pripovedke; na koncu je nekaj pregovorov, rekov, psovk in podobnega gradiva.
- Národno blágo vogfskij Slověncov. ČZN 10, 1913, kot priloga k snopiču 3—4, paginirano posebej: str. 1—16; ČZN 11, 1914, priloga k 1. snopiču, str. 17—37. Skupaj 54 tekstov, numeriranih 1—54.
- Lesnjekova szmrt. Kalendar 1912, 86. (Podpisan: Dolinec.)
- Varzsenci. Kalendar 1913, 97—99. (Podpisan: S. K.)
- Madaj. Kalendar 1913, 100—102. (S. K.)
- Káčji cmer. Kalendar 1914, 48. (Š. K.)
- Raznešeni tören. Kalendar 1914, 49. (S. K.)
- Salapenci. Kalendar 1914, 49—50. (Š. K.) Ponatisnjena v Kalendaru 1918, 78—79 z naslovom »Salapenci pa mačka« — brez podpisa.
- Salapenci pa kosa. Kalendar 1914, 50—51. (Š. K.) Ponovno objavljena v Kalendaru 1925, 45—47.
- Zaletenci pa brglesje. Novine I, št. 6, 8. febr. 1914.
- Zaletenci pa šegeštija. Novine I, št. 6, 8. 2. 1914.
- Od svetoga Antona. Novine I, št. 8, 22. 2. 1914.
- Salapenci pa košara. Novine I, št. 16, 19. 4. 1914.
- Od vojaka. Novine I, št. 18 in 19, 3. in 10. V. 1914.
- Vrastvo za lagoji jezik. Novine I, št. 23, 7. 6. 1914. (S. K.)
- Streznola ga je. Novine I, št. 29, 19. 7. 1914. (Š. K.)
- Od bikec Markeca. Kalendar 1915, 120—130.
- Kak sta Kristuš pa sveti Peter po sveti hodila. Kalendar 1916, 73—79.
- Od ednoga grofa. Novine 1917, št. 31.
- Od treh bratov. Kalendar 1921, 21—25.
- Od Jonaš krala. Kalendar 1923, 11—13.
- Fiškališ v pekli. Kalendar 1923, 27—28.

⁷³ Ta pregled kajpada ni popoln. Poleg stvani, ki sem jih morda prezrl, sem načelno izpustil objave, ki jih sam nisem imel v rokah (npr. nekaj Kühnarjevega gradiva v nedosegljivih številkah Novin).

- Od ednoga očo pa od sinü. Kalendar 1924, 21—23.
- Zaletenci i žito. Kalendar 1924, 34.
- Od Markofica. Kalendar 1928, 35—37.
- Matičetov, Milko: Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj. Razprave 2. razreda SAZU, IV, 1958, 101—150. Iz Prekmurja so teksti št. 80—85, str. 128—133.
- Novak, Vilko: Bibliografija o Slovenski krajini, razdelek »Pravljice in pripovedke«. Zbornik »Slovenska krajina«, Beltinci 1935, 129—130. (Novakov pregled je pravzaprav temelj tukajšnjemu pregledu; tam je razrešeno avtorstvo mnogih nepodpisanih objav, posebej Kúharjevih.)
- Opombe h Kúharjevemu »Narodnemu blagu vogrskij Slovincov«. ČZN 33, 1938, 108—110.
- Pavel, Avgust: Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története. V časopisu Nyelvtudomány VI (1916), Nr. 3, Budapest 1917, 161—187; Nr. 4 (1918), 263—282. Objavlja štiri cankovske tekste v strogi fonetični transkripciji.
- Valjavec, Matija: Soldak z robačom (Slovenska Bistrica u Ugarskoj). Kres 1884, 301—303.
- Žena comprnica (Sloven. Bistrica). Kres 1884, 303—304.
- Kralica i njeni sin (Noršinci na Ogerskem). Kres 1885, 246—247.
- Palček (Noršinci na Ogerskem). Kres 1885, 248—249.
- Madaj (Noršinci na Ogerskem). Kres 1885, 302—303.
- Dva čedniva i eden nori brat (Noršinci). Kres 1885, 352—353.
- Vratuša, Anton: Motovöske prijkje. Zapisano v slavečkem narečju. Kalendar 1941, 19—22. (Podpisan: Vran).
- (Anonimna objava:) Prekosnice. Kalendar 1939, 74—75. Štiri šaljive zgodbe.

Krajšave pri navajanju literature:

- Aarne-Thompson = The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarnes Verzeichnis der Märchentypen, Translated and Enlarged by Stith Thompson. Second Revision. Helsinki 1961.
- Berze-Nagy = Dr. Berze-Nagy János, Magyar Népmesetipusok I-II. Pecs 1957.
- ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje.
- Kalendar = Kalendár Nájszvetejšega szrca Jezusovoga in Kalendar Srca Jezušovoga.
- SAZU = Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

*

Prisrčno se zahvaljujem vsem, ki so mi pomagali, še posebej Boganjčarju prof. Jožetu Lopertu in trem ljubljanskim Prekmurcem: univ. prof. dr. Vilku Novaku, profesorjema Štefanu Barbariču in Jožetu Ftičarju; potrpežljivo so brali ta sestavek v rokopisu in mi bili radodarni z nasveti, popravki in pojasnili vseh vrst. Dragocena mi je bila tudi podpora Pomurskega muzeja v Soboti in spodbuda njegove upravnice, prof. Vlaste Koren.

ZUSAMMENFASSUNG

BEI DEN DREIEN AUS BOGOJINA, DIE »LÜGEN« KÖNNEN

In Prekmurje wird das Märchenerzählen oft als »Lügen« bezeichnet. In Gegenwart des Märchenerzählers sagten z. B. die Nachbarn, die abends in sein Haus gekommen waren, sie möchten gerne hören, »wie er lügen wird«. Die Frau eines der Märchenerzähler aber sagte von ihrem Manne — nicht ohne Stolz —, dass »er viel lügen kann. Das kann nicht ein jeder!«

Die bisherigen Aufzeichner des Volkserzählguts in Prekmurje (ein bibliographischer Überblick der Veröffentlichungen ist der Studie am Ende beigegeben) sind ohne ein Wort an denen vorübergegangen, die eigentlich das Hauptverdienst haben, dass sich das Märchen bis heute erhalten hat. Wir kennen nicht einmal die Namen der Leute, welche die in Prekmurje aufgezeichneten Märchen erzählt haben!

Die ersten Forschungsversuche des Volkswissenschaftlichen Instituts der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste haben gezeigt, dass Prekmurje noch ziemlich viele gute Märchenerzähler haben muss, es fanden sich ja in dem einen Dorfe, welches zum Versuch gewählt wurde, gleich drei. Das Dorf ist Bogojina und die Märchenerzähler sind Gujzmanov Lajči, Martinov Naci und Lopertov Vinci.

Der Verfasser machte Aufzeichnungen in Bogojina im Januar 1950, im Dezember 1952 und im Januar 1964; das erste- und zweitemal handschriftlich, das drittemal mit dem Magnetophon. Fast alle Märchen, die er früher mit der Hand aufgeschrieben hatte, sind jetzt auf dem Tonband registriert. Von jedem der drei Märchenerzähler gibt der Verfasser einige biographische Daten, eine kurze Charakteristik und noch ein Beispiel ihres Erzählens.

Der Schmied Gujzmanov Lajči (Ludvik Gutman), der älteste der drei Meister des Wortes, geb. 1900, ist mit dem Märchen vom Erbsenfinder vertreten (S. 84—89). Für dieses Märchen sind neben der magyrischen Variante, die Thompson als einzige anführt (AaTh Nr. 545 D*), noch vier rumänische, eine siebenbürgisch-deutsche, zwei slowenische und einige griechischen Varianten bekannt. Mit der gegenseitigen Vergleichung bzw. mit der parallelen Zusammenstellung einiger Abschnitte der beiden slowenischen Aufzeichnungen (aus den Jahren 1923 und 1964) wünschte der Verfasser anschaulich die Unterschiede zwischen dem redigierten und dem echten Volkstexte aufzuzeigen, natürlich zum Vorteil (auch ästhetischen!) des letzteren. Von demselben Erzähler, Gujzmanov Lajči, der bis jetzt 13 meist längere Texte erzählt hat, ist hier noch eine Geschichte veröffentlicht, die vom Kralj Matjaž (König Matthias Corvinus) erzählt, der seine Minister in den Weinberg graben schickte, um ihnen zu zeigen, wie schwer die Bauernarbeit ist, damit sie den Bauern die Steuern nachlassen sollten (S. 92—93).

Der Fleischhauer Martinov Naci (Ignac Benkovič) geb. 1903, wird hier mit drei Texten von den 17, die er bis jetzt erzählt hat, vorgestellt. An erster Stelle stehen zwei kürzere Erzählungen vom Kralj Matjaž: 1) wie er incognito als gewöhnlicher Mann verkleidet in seinem Land herumging (S. 95); 2) wie er ein Haus niederbrennen liess, in dem vier solche Faulenzer lebten, dass sie nicht einmal zum Reden Lust hatten (S. 96). Dann folgt noch: 3) das Tiermärchen vom Adler, der den Wolf fliegen lehrte. Für diejenigen, die sich für Formprobleme interessieren, sind parallel zwei Versionen desselben Märchens, wie es derselbe Märchenerzähler im Zeitraum von 12 Jahren — 1952 und 1964 — erzählt hat, veröffentlicht (S. 98). Bezüglich der Thematik ist das gemeinsame Auftreten von Wolf und Adler eine Besonderheit dieses Märchens aus Prekmurje, welches noch am nächsten demjenigen bei Aarne-Thompson Nr. 225 und 225 A steht, und sozusagen eine Übergangsstufe zwischen der antiken griechisch-lateinischen Fabel und dem zeitgenössischen Volksmärchen darstellt.

Der Landarbeiter Lopertov Vinci (Vincenc Nemeč), in Bogojina eingehirratet, geb. jedoch im Nachbardorf Tešanovci, der bis jetzt 15, teilweise auch sehr lange Texte erzählt hat, kommt hier nur mit einem Abschnitt, dem zweiten Teil eines längeren Märchens, zu Wort (S. 101 f.). Er erzählt mit nicht alltäglicher epischer Begeisterung; sprachlich ist er hingegen weniger sorgfältig als die beiden vorigen Märchenerzähler, denn er mischt oft schriftsprachliche Ausdrücke in den Dialekt. Das geheimnisvolle »Beli Pantalon«, nach dem sein Märchen den Titel hat, erinnert an das slowenische Märchen vom »Erbo-sajdan« (Zora 1852, 44), an das serbokroatische Märchen vom »Baš Čelik« (Vuk Karadžić Nr. 51; vergl. auch Nr. 4), an das russische Märchen vom »Unsterblichen Košček« und Marja Morevna (Afanasjev I Nr. 159), hat aber ohne Zweifel auch Parallelen im magyrischen Märchengut.

Alle drei Märchenerzähler aus Bogojina haben auch mehr oder weniger Grundbeitz, so dass sie neben ihren Berufen auch Bauern sind. Lopertov Vinci und Gujtmanov Lajči »treten« manchmal auch zusammen »auf«, wenn sie beim »lüpanje« (Ausschälen des Kürbissamens) an den Winterabenden in ihrer Nachbarschaft abwechselnd einmal der eine, dann der andere erzählen.

Obwohl das Bedürfnis oder der Wunsch, Märchen zu hören und zu erzählen, so wie anderswo auch in Prekmurje langsam abnimmt, weil verschiedene gemeinsame Arbeiten und Zusammenkünfte aufgegeben werden, vielleicht auch wegen der vielen Radioapparate in den Häusern, hören die Leute noch immer gerne zu, wenn jemand geschickt zu erzählen weiss. Gelegenheiten zum Erzählen finden sich auch noch heute, nicht nur im häuslichen Familienkreise, sondern auch dort, wo man sie nicht erwarten würde, z. B. im Krankenhaus, in den Pausen während der Arbeit im Weinberg und noch anderswo. Nur eine Grundbedingung muss erfüllt sein: dass ein guter Erzähler dabei ist. Auch die einfachste Zuhörerschaft hat nämlich ein sehr scharfes Gehör und lehnt ungeschickte Erzähler unbarmherzig ab.

**NARODNE PRIPOVEDKE IZ ISTOČNE SRBIJE U REDAKCIJI
dr. VESELINA ČAJKANoviČA.***

Ilija Nikolić

Kada su se u izdanju Srpske Kraljevske Akademije pojavile 1927. godine »Srpske narodne pripovetke« koje je uredio dr. Veselin Čajkanović,¹ domaća i strana kritika pohvalno su ocenile zamašni poduhvat ovog našeg priznatog naučnika, folkloriste. Posvećena uglednom češkom naučniku Đorđu Polivki, ova knjiga donela je rezultate dvogodišnjeg rada uređivača na izradi zbornika narodnih pripovedaka na osnovu 29 rukopisnih zbirki iz Arhiva Etnografskog odbora Srpske akademije sakupljenih tokom trideset godina od mnogih skupljača iz raznih krajeva naše zemlje. Snabdevena dragocenim napomenama o zbirkama i onim u vezi s tekstom, registrirama realija i redih reči, spiskom skupljača i njihovih pripovedaka, sa kratkim, kritički napisanim predgovorom, i tekstovima 212 pripovedaka izabranih od 1636, ovaj zbornik je izazvao bio kod nekih naših naučnika pažnju dostojnu divljenja.²

Međutim, ne u nameri da umanjimo značaj osnovnih koncepcija Čajkanovićevoeg rada, već jedino da otkrijemo naučnu istinu o odnosu nekih tekstova narodnih pripovedaka štampanih u ovome zborniku prema njihovom originalu, analiziraćemo tekstove devet narodnih pripovedaka iz Istočne Srbije, koje je V. Čajkanović uneo u pomenuti zbornik sa njihovim originalima i to: jednu pripovetku i pet priča zabeleženih od skupljača **Nikole Jakševca**³ pod naslovima: Ciganka carica (br. 33), Čovek i kuma ala (115), Crvljivo uvo (193), Saraj grad (197), Da l'sam ja ili koji poljak? (198),

* Saopštenje pročitano na plenarnom sastanku Etnografskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti 26. januara 1962. godine.

¹ **Srpske narodne pripovetke**, knjiga I. Uredio Veselin Čajkanović Beograd-Zemun. Grafički zavod »Makarije A. D.« 1927. str. XIV-637-II. 8°. — Kol.: Srpska Kraljevska akademija, Srpski etnografski zbornik, XLI.

² **V. Srpske narodne umotvorine (beleška)**. Srpski književni glasnik XXI/1927, str. 633-634.

Ur. (Beleška pod naslovom dela). Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, VII/1927, str. 326-327.

³ **Nikola Jakševac**, gimnazijski profesor. Rođen 29. avgusta 1863. godine u Đakovu, Slavonija. Gimnaziju je svršio u Slavonskoj Požegi 1883., posećivao teologiju u Zagrebu a od 1886. studirao filologiju u Beču. Odličan student, učenik Vatroslava Jagića, on je po svršetku studija 1890. prešao u Srbiju i bio gimnazijski profesor u Kragujevcu, Požarevcu, Vranju i Pirotu. Umro je 23. juna 1901. u Beogradu. — Osim pripovedaka i pesama slao je Srpskoj Akademiji i zbirku reči iz Pirota za njen veliki Rečnik.

Bog je osudio čoveka da pati zarad jednog čoveka (206) — i tri narodne pripovedke učitelja **Mihaila St. Riznića**⁴: Đavo i vladika (67), Mudra snaha (77), i Ala (114).

Nikola Jakševac je svoju značajnu zbirku narodnih pesama i pripovedaka i pirotskog, delom i vranjskog okruga završio u Pirotu u proleće 1892. godine i poslao Etnografskom odboru Akademije u čijem se Arhivu pod br. 4/II i danas nalazi. U poređenju sa ostalim skupljačima koje poznajemo, Jakševac je dosta tačno zabeležio narodne umotvorine iz pirotskog kraja. O svom načinu prikupljanja zabeležio je u predgovoru zbirci ovo: »Pri skupljanju ove zbirke postupao sam ovako: učenici su napisali onako kako su im njihovi roditelji ili poznanici pričali; posle sam ja sve u čisto prepisano tri put pred njima čitao i srednji izgovor za seljački govor upotrebio, a opet srednji za pirotski govor«. Pored toga Jakševac je među prvima obradio glavne osobenosti pirotskog i vranjskog govora (V. Predgovor zbirci, str. I-XIII).

Trideset godina posle beleženja ovih pripovedaka, kada se latio rektorskog posla oko njihovog štampanja, V. Čajkanović je, iz nedovoljno poznatih nam razloga, brisao dijalekatske osobenosti zabeleženih tekstova i ubacivao na njihovo mesto odgovarajuće oblike savremenog književnog jezika.

Da bi se jasno videla i nedvosmisleno odredila autentičnost originala zabeleženih pripovedaka a tim više i ocenio postupak V. Čajkanovića u štampanom tekstu, poslužićemo se paralelnim citiranjem odgovarajućih tekstova u odlomcima koji se ne izdvajaju naročito od ostale materije, već je samo dopunjuju i u ovom slučaju ilustruju. Da uzmemo, najpre, početak pripovedke »Ciganka carica« koju je Jakševac zabeležio u Pirotu od Jovana Đorđevića, učenika IV. razreda gimnazije:

rukopis Nikole Jakševca

7. Циганка царица

** Била некоја чесма, куде доодила једна баба и точила воду. Тува близа седел царев син и кад год би дошла таја баба, он би вој струшил стовне с камење. Једнуш дојде баба на воду: царев син вој строши и тага стовнете, а баба га проклне: „Синко да Бог даде нигде девојћу да не најдеш, и ако би љу нашал, а ти у алу да љу најдеш“.

или uzmimo odlomak pripovedke »Da l'sam ja ili koji poljak?« takođe iz Pirota, zabeležene od pomenutog Jovana Đorđevića:

štampani tekst V. Čajkanovića

33. Циганка царица (стр. 114)

Била нека чесма и ту је доходила једна баба и точила воду. Ту близу седео је царев син и кад год би дошла та баба, он би јој камењем строши стовне. Једном дође тако баба на воду, царев син јој и тада строши стовне, а баба га прокуне: „Синко, да Бог да нигде девојке да не нађеш, а ако би нашао девојку, а ти код але да је нађеш“.

** Akcentovanje teksta originala izvršio sam u ovom svom radu u cilju sagledavanja posebne akcenatske sisteme narodnog govora — što je V. Čajkanović sasvim izgubio iz vida. (I. N.)

rukopis Nikole Jakševca

Бил један поп па све терал по-падију да му поје и игра. Њој се довије, па се договори сас једног говедарá, да преваре попа да ђа венча. Ка дојде поп дома, и попадија му рече: „Море попе, дооди наш говедар да те óка да га венчаш, ама каквú је невесту узел че речеш да сам ја; кá ђу видиш, све на мен личи”.

шtamпани текст V. Čajkanovića
(str. 439).

Био један поп па све терао по-падију да му поје и игра. Њој се додија, па се договори с неким говедаром да преваре попа да их венча. Кад поп дође дома, попадија му рече: „Море попе, доходи наш говедар да те зове да га венчаш, ама какву је невесту узео, рећи ћеш да сам ја кад је видиш, толико на мене личи”.

Poređenjem gornih tekstova utvrdili smo da je V. Čajkanović brisao iz originala sve glavnije odlike timočko-lužničkog dijalekta, posebno pirotskog govora, menjao čitav fonetski sistem ovih arhaičnih narodnih govora i umetao čisto srpske, većinom književne reči i izraze, a da o tome svom postupku nigde u knjizi nije zapisao. Nećemo se ovde zadržavati na analizi svega onoga što je prepravljao, nego ćemo ukazati samo na Čajkanovićeva osnovna prekrajanja originala, to jest na ono po čemu se timočko-lužnički dijalekat, na primeru govora pirotskog kraja razlikuje, bolje reći odlikuje od drugih naših dijalekata.

Jedna od najkarakterističnijih osobina ovog dijalekta je dosledno čuvanje starog i novog poluglasnika **Z** reda **Za**. U rukopisu N. Jakševca obeležen sa **ǎ**, taj poluglas se sačuvao, dok je u štampanom tekstu V. Čajkanovića pretvoren u čisto **a**, što je uslovilo i pojavu novih reči i izraza. To pokazuju primeri koji se mogu zapaziti u već priloženim odlomcima tekstova, kao i ovi nasumce odabrani:

Ciganka carica

rukopis N. Jakševca

кăгá се сáвну, они си отидóше

шtamпани текст V. Čajkanovića
(115, 19)

када се свануло, они отидоше...

Crvljivo uvo

Бил један човѣк, па се оженил

Био један човек, па се оженио (424,1)

⁴ Mihailo St. Riznić, učitelj. Rođen 1858. godine u selu Brzanu, svršio u njemu osnovnu školu i pet razreda gimnazije u Beogradu. Bio je učitelj u ćuprijskom selu Dubnici. Kao radikal, u opoziciji prema vlastima, mada odličan učitelj, premeštan je bio iz sela u selo. U Pirotu je bio učitelj osnovne škole od 1. septembra 1895. do 20. oktobra 1896, a zatim k Zaječaru, Miloševcu, Trnovči i Beogradu, u kome je umro 1901. godine. Sakupljao je narodne umotvorine. Objavio je »Sedeljke« iz niškog, aleksinačkog, timočkog i braničevskog okruga, kao i zagonetke u **Brastvu** Sv. Save za 1894., te nekoliko pesama u niškoj »Slavi«. Ostavio je u rukopisu veliku zbirku narodnih umotvorina iz Istočne Srbije.

Suglasnik **X** u timočko-lužničkom dijalektu skoro je sasvim iščezao. Najmanje se može čuti između dva samoglasnika u rečima u koje ga je V. Čajkanović ubacio, naprimer:

Kuma ala

(kraj pripovedke iz Pirota koju je zabeležio od Nikole Mitkovića, učenika IV razreda gimnazije):

3. Човек и кума му ала

Дошъл човѣк па пита́л кудѣ је кумо моја́ женá и детѣ. О, куме, они ручáше тува па си сáд отидóше, ја **ћи** несáм после видѣла; — и кум си óтиде да **ћи** тражи и тражил **ћи** много па **ћи** не нашáл.

115. Кума ала (369, 28—30)

Дошао човек па пита: „Где су кумо моја жена и дете?“ О, куме, они ручаше па одоше, а ја **их** нисам после видела. „Кум оде да **их** тражи, па **их** је тражио и тражио, али **их** нитде није нашао.

Типична crta pomenutih govora je i čuvanje staroga л između два suglasnika u pojedinim rečima; pojava У место л u njima vrlo je sporadična. Međutim, V. Čajkanović je svuda л iz originala zamenjivao novim vokalom **Y**:

Ciganka carica

rukopis N. Jakševca

... а баба га **прокне**...
... да отђине с једну́ руку
јаблхе колко може...

štampani tekst V. Čajkanovića (114,5)

а баба га **прокуне**...
... да откине с једном руком
јабука колико може... (115, 29)

Original pomenutih pripovedaka promenjen je i u pogledu ч и Џ od praslovenskog ti i di. Upotreba ч и џ smatra se stalnom i najkarakterističnijom odlikom ovoga dijalekta. Na mesto ч kod V. Čajkanovića, kao u književnom jeziku skoro je uvek Ъ naprimer:

Ciganka carica

rukopis N. Jakševca

... Нело **ја чу те** ударим и
ти че станеш метла...

štampani tekst V. Čajkanovića

... него **ја ћу те** ударити и
ти ћеш постати метла... (114, 12)

Da l'sam ja ili koji poljak?

... Ама каквú је невесту узѣл,
че речѣш да сам ја...

... ама какву је невесту узео,
рѣи ћеш да сам ја... (439, 5—6)

Upotreba Ъ и Ь postalo od К и Г, promenjeno je kod V. Čajkanovića u К и Г, naprimer:

Ciganka carica

Девóјната се прэварии и слэзне, а **Девојка** се прэварии и сиђе, а
циганката љу увати, задави и со- циганка је ухвати, удави и скине
блече љу... јој дреје... (116, 56—57).

Kuma ala

... Када улезо у другу собу, оно ... кад улегох у другу и трећу
нође и рúне од човéци... собу а оно **руке** и **ноге** људске (369,
18—19)

Saraj grad

... **Слуђе** си кажу на газду на ... **Слуге** кажу газди, царевом
царевог сина. сину (437, 11)

Promenjeni su i dijalekatski oblici pokaznih zamenica: **ovija**, **tija**, **oniја**, u raznim padežnim oblicima, kao u primerima;

Crvljivo uvo

Тија човек ожени се за другу. **Тај** човек ожени се другом ...
(429, 7)

Saraj grad

... па кад види **туја** девојку... па кад види **ту** девојку... (438,
39)
... соблече **онеја** овчарске дреје ... свуче **оне** овчарске дреје...
(429, 7)

Mogli bismo dugo navoditi primere Čajkanovićevog narušavanja originala u pogledu fonetskih i drugih gramatičkih osobnosti ovih dijalekata. Zadržaćemo se samo na još nekoliko karakterističnih izmena; uzmi-mo postpozitivnu upotrebu demonstrativne zamenice **t**, **ta**, **to** u značenju člana, obično uz imenice, prideve i druge reči:

Ciganka carica

... **Девóјната** се прэварии и слэзне, ... **Девојка** се прэварии и сиђе, а
а **циганката** љу увати и врљи у **Циганка** је ухвати и баци је у
водúту... воду... (116, 56).

Uprošćenu imeničku deklinaciju timočko-lužničkog dijalekta, njenu dvopadežnu konstrukciju s pomoćnom funkcijom pojedinih predloga Čajkanović je pretočio, gde god je to mogao, u višepadežni sistem deklinacije savremenog književnog jezika, kao u primerima:

Ciganka carica

... и он отиде и расече ђи над и он отиде и расече их над једном једну воду и видел да из једну водом. Одмах из једне јабуке излегне јабуку излезла девојћа много убава... гне девојка много убава (115, 32—34).

Stari nastavak participa preterita aktiva sa suglasnikom л на крају речи мушког рода који се чак и данас доследно употребљава у народном говору ових дијалеката, верно забележен од N. Jakševca, Čajkanović je potpuno izbrisao i zamenio sa o. To se moglo uočiti i iz dosad navedenih odlomaka, kao iz primera:

Ciganka carica

... а он му рече: како је доодил ... а он му рече како је доходио један сокол и како говори и што један соко и како је говорио и шта је радио. (116, 74—78)

Po našem mišljenju, V. Čajkanoviću nije mogla biti nepoznata činjenica da su osobenosti timočko-lužničkog dijalekta utvrđene u nauci još početkom ovoga veka u obimnoj i za naše dijalekte najznačajnijoj studiji Aleksandra Belića,⁵ i nešto ranijoj takođe značajnoj studiji Olafa Broka,⁶ a da su neke odlike ovoga dijalekta uočavane i najavljivane mnogo ranije u delima Milana Đ. Milićevića,⁷ Koste Kostića⁸ i drugih, uključujući tu i rukopisnu zbirku Nikole Jakševca, čiji je predgovor V. Čajkanović morao imati u rukama.

Nikola Jakševac zabeležio je i iz vranjskog okruga šest pripovedaka od kojih je V. Čajkanović uneo u svoj zbornik jednu (Bog je osudio čoveka da pati zarad jednoga čoveka, br. 206). Odlike vranjskog govora južno-moravskog dijalekta sačuvane su u originalu prilično верно. Neke njegove crte nalazimo i u trima narodnim pripovedkama skupljača Mihaila St. Riznića, zabeleženim u Pirotu (Đavol i vladika), u Trnu (Mudra snaha) i u visočkom selu Slavinju (Ala) koje je V. Čajkanović takođe štampao u svome zborniku. Pojava pripovedaka s vranjskim govorom na teritoriji Pirotu i okoline dokaz je ne toliko strujanja vranjskog govora koliko posledica slučajnog prenošenja u pomenute krajeve Istočne Srbije.

Mihailo St. Riznić trudio se da tri pomenute pripovedke верно zabeleži od svojih kazivača. U prapratnom pismu upućenom Etnografskom odelu Srpske Kralj. Akademije od 15. februara 1901. piše sledeće: »Ja sam ih zabeležio onako kako sam ih čuo. Jezik naročito nisam popravljao, želeći

⁵ Belić A. Dijalekti Istočne i Južne Srbije, s dve karte. Beograd. Štamparija Kraljevine Srbije. 1905. Str. CXII-715-2 karte. 8°. Kol.: Srpska Kralj. Akademija. Dijalektološki zbornik, 1.

⁶ (Olof Broch) Dialekte des südlichsten Serbiens in Schriften der Balkan-commission, linguistische Abteilung III. (S. 342. 4°). Wien, 1903. str. 278 — 28.

⁷ Milićević, Milan Đ. Kraljevina Srbija. Beograd. Državna štamparija, 1884. Str. 485. 8°.

⁸ Kostić, Kosta N. Iz Torlaka. Folklorističke beleške iz Pirotskog okruga. Karadžić. Aleksinac, II, 141-144.

da priče sadrže karakter mesta u kome su ponikle. Ako Akademija nalazi kakve mane u jeziku, i želi da se iste isprave našim književnim jezikom, molim lepo da mi se to javi, te da druge narodne priče pošljem po želji Akademije.«⁹

Kao što se radikalno odnosio prema bitnim odlikama pirotskog govora, tako se V. Čajkanović poneo i prema glavnim osobinama vranjskog govora. On je brisao mnogo toga što je dijalekatski narodno u pripovedkama i unosio na njihovo mesto oblike književnog jezika. Svoje tvrđenje dokumentovaću i ovde prostim navođenjem paralelnih tekstova originala sa Čajkanovićevim preradama, jer smatram da je to najočigledniji postupak u dokazivanju jedne naučne istine, kao i zbog toga da bih izbegao ponavljanje davno već poznatih odlika vranjskog govora. Uzeću samo početak kratke pripovedke »Bog je osudio čoveka da pati zarad jednog čoveka« iz Vranja, koju je doneo Stanko Mitić, učenik V razreda gimnazije:

rukopis N. Jakševca

У старо време или у деда Адáмо-во време, кад је Бог одија по земљу дрва нéсу носили на грбину како данáске што нóсив, тики кад ники човек искáја дрва да има, он си отидне у планину, куде има млого дрва и које дрво иска да му однесе дома он га само тákне сáс једáн прс и дрво одма падне; такó рабóти дотле доклé оће, па кáд види да су му дрва доста, он ги нареди све једнó до дрýго, и рекне ги да идев, дрва поћев, а тој човек иде по њи и тера ги сáс стап како овце.

štampani tekst V. Čajkanovića

У старо време или у деда-Адамово време, кад је Бог ходио по земљи, људи нису носили дрва на грбини као данас што носе, него кад неком затреба дрва, он отидне у планину и које дрво хоће да однесе дома он га само такне једним прстом, и дрво одмах падне: тако работи докле хоће, па кад види да му је доста дрва, он их наређа све једно до другогa и рекне да иду, и дрва пођу, а кад човек иде иза њих и тера их штапом као овце. (стр. 444).

Iz izloženog jasno se vidi da je V. Čajkanović svojim redaktorskim postupkom bio narušio ne samo glasovno-morfološko jedinstvo originala ovih pripovedaka, nego je njime uništena i harmonija dobro poznate akcentatske sisteme ovih arhaičnih govora dvaju različitih dijalekata našeg jezika. O takvom svom odnosu prema originalu V. Čajkanović nije u knjizi nigde pomenuo. Istini za volju, u svom predgovoru on navodi da »zbornik ima etnografski i folklorni cilj, a ne isključivo filološki« i da su zbog toga izostale kritičke napomene, to jest kritički aparat uz knjigu. — Po našem mišljenju, baš u ime tih ciljeva nije morala tako i u tolikoj meri biti zanemarena autentičnost originala, a time i neadekvatno prikazana dijalekatska osobenost narodnih umotvorina ovoga kraja.

⁹ Arhiv Etnografskog odbora Srpske akademije nauka, br. 375-75-2.

¹⁰ Navedeno delo pod br. 1, str. XIII.

ZUSAMMENFASSUNG

VOLKSERZÄHLUNGEN AUS OSTSERBIEN

Beim Vergleiche der Originalfassung einiger Volkserzählungen des Nikola Jakševac und des Mihajlo St. Riznić, wie sie Ende des letzten Jahrhunderts in Osterbien aufgezeichnet wurden, mit dem gedruckten Texte, wie sie Veselin Čajkanović im J. 1937 in der Sammlung »Srpske narodne pripovetke« (Ausgabe der Srpska kralj. akademija in: Srpski etnografski zbornik, Buch XLI) veröffentlicht hatte, stellt der Verf. fest, dass die Texte von neun Volkserzählungen der genannten Sammler aus dem Originaldialekt in die reine serbische Schriftsprache übertragen worden sind, ohne dass der Redaktor irgendwie sein Verfahren erwähnt hätte.

V. Čajkanović hat aus dem Original alle hauptsächlichen Vorzüge des Timok-Lužnica-, des Pirot- und des Vranje-Dialektes ausgemerzt, das gesamte phonetische System dieser archaischen volkstümlichen Dialekte umgewandelt und serbische schriftsprachliche Wörter eingesetzt. Mit seinen redaktionellen Eingriffen hat er nicht nur die lautlich-morphologische Einheit der Originalerzählungen zerstört, sondern auch die Harmonie des gut bekannten Akzentuations-Systems dieser archaischen Dialekte vernichtet.

Nach den Ausführungen des Verf. ist somit die Authentizität des Originals verstümmelt und die Eigenart des Volkserzählungsgutes im Dialekte der Pirot- und Vranje-Gegend unadequat dargestellt worden.

POTOVANJE LONGFELLOWA SKOZI SLOVENIJO LETA 1828.

Janez Stanonik

Henry Wadsworth Longfellow (1807—1882) je eden izmed najpomembnejših predstavnikov ameriške romantike in še danes zelo priljubljen ameriški pesnik. Rojen je v državi Maine v ZDA, študiral pa je na Bowdoin Collegeu, kjer je bil njegov sošolec slavni ameriški pisatelj Nathaniel Hawthorne. Oče je bil dokaj premožen in mu je omogočil, da je mogel študirati na evropskih univerzah in se seznanjati s pomembnejšimi zahodnoevropskimi jeziki in književnostmi. V letih 1826—1829 je Longfellow živel v Franciji, Španiji, Italiji in Nemčiji. Na poti iz Italije v Nemčijo se je seznanil tudi z našimi kraji, o tem je pustil zanimive beležke v svojih dnevnikih in celo v svojem potopisnem romanu **Outre-Mer**. Namen pričujoče študije je, da objavi ta doslej še v glavnem nepublicirani in nepoznani material. Leta 1835/36 je Longfellow znova obiskal Evropo in potoval po skandinavskih deželah, Angliji, Nemčiji, Švici in Avstriji. Svoje doživljaje na tem drugem potovanju je popisal v romanu **Hyperion**. To delo je za nas pomembno, ker v njem omenja Slovenca Andreja Bernarda Smolnikarja.¹ Leta 1836 je postal Longfellow profesor modernih tujih jezikov na harvardski univerzi in je obdržal to mesto vse do 1854. leta. Zadnji del svojega življenja je Longfellow povsem posvetil literarnemu delu.

Kot pesnik — pa tudi kot univerzitetni profesor — je Longfellow važen posrednik evropske kulture v Ameriki. V svojih pesniških zbirkah črpa često snov iz starejših evropskih literarnih in ljudskih izročil (**The Tales of a Wayside Inn**, I del 1863; II del 1872; III del 1873). Hkrati pa išče tudi snov za svoje pesnitve v zgodnji zgodovini priseljencev v Združenih državah (**Evangeline**, 1847; **The Courtship of Miles Standish**, 1858) ali pa v ljudskih tradicijah ameriških Indijancev (**The Song of Hiawatha**, 1855). Longfellow se bolj odlikuje po svojem bleščečem pripovednem slogu kot pa po globini misli. Kritično je gledal na prizadevanja, ki postajajo takrat v ameriški literaturi vedno bolj očitna, da bi se ameriška književnost popolnoma osamosvojila ob tekmovanju z evropsko književnostjo. Po njegovem mnenju naj bo ameriška književnost zlitje vsega najboljšega, kar premore Evropa v svojih literaturah, obogatena s tem, kar je ustvarilo življenje v novem svetu. Ameriška literarna kritika je v XX. stoletju dolgo časa zapostavljala Longfellowa za pisatelji, kot so Melville ali Hawthorne. Na drugi strani pa so prav evropski literarni zgodovinarji preiskovali njegove stike z različnimi evropskimi kulturami. Zadnje čase

se zdi, da se tudi v Ameriki širi zanimanje za Longfellowa, kar pričajo pomembne študije o njem, ki so prav zadnja leta izšle v Združenih državah.

Na svojem prvem evropskem potovanju je Longfellow prebil skoro vse leto 1828 v Italiji, večinoma v Rimu. Od tod se je napotil proti koncu leta 1828 prek Benetk, Trsta in Dunaja v Dresden, da bi tam poglobil svoje znanje nemškega jezika in književnosti. Na tej poti je delal kratke beležke v svojem dnevniku, ki je sedaj shranjen v Houghton Library v Harvardu.² Na str. 51 tega dnevnika najdemo kratek popis poti iz Benetk v Trst:

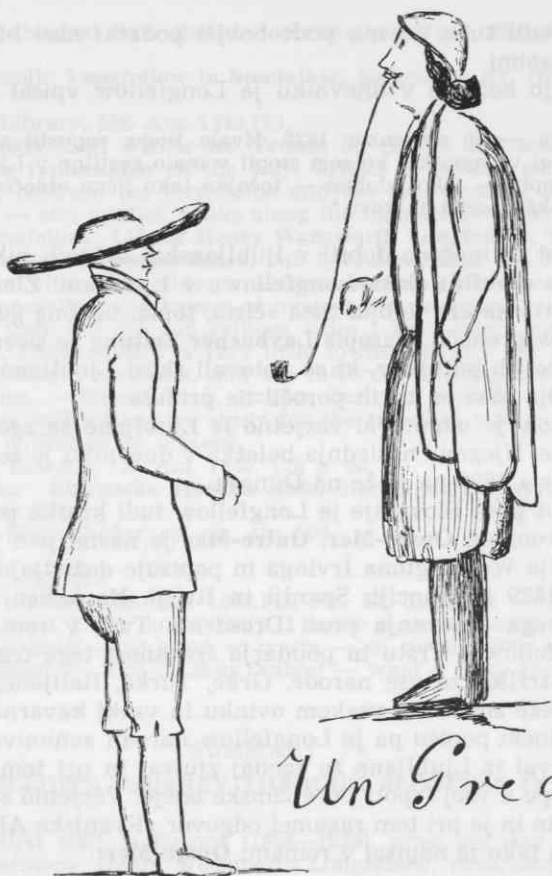
O polnoči 25. decembra 1828 odpotoval iz Benetk v Trst. Na poti nič posebnega. Trst moderno trgovsko mesto na pasu zemlje med gorami in morjem. Podeželske hiše na pobočju gričev — in javna sprehajališča po vzpetinah z razgledom na morje.³

Iz Trsta je pisal pismo očetu, datirano 27. decembra 1828. V njem pove, da je prispel v Trst 26. decembra, in nato sledi kratek popis mesta:

Trst je živahno trgovsko mesto, s širokimi ulicami, ki se pravokotno križajo. Njegovi podjetni prebivalci in hiše z moderno konstrukcijo mu dajejo videz, ki je močno različen od starih mest v ruševinah, katere sem v zadnjem času obiskal, kot so Bologna, Ferrara, Padova. Malo poučnega je tu za kogarkoli razen za trgovca. Vendar pa različne noše, različni jeziki in različna obličja — grški, turški, italijanski, nemški, francoski in angleški — nudijo zabavno in poučno študijo za potnika, ki mu nove stvari ugajajo in ki je voljan, da se zabava.⁴

Ko govori Longfellow o kozmopolitski značilnosti Trsta, sicer ne omenja Slovencev v tem mestu, vendarle je zapustil v svoji beležnici zanimiv dokument, da so v Trstu pritegnili njegovo pozornost tamkajšnji Slovenci v svojih narodnih nošah. V paralelni beležnici,^{4a} v kateri je prav tako delal zapiske s te poti, je narisal skico moža v značilni slovenski narodni noši. Pod skico je zapisal v francoščini: Paysan des environs de Trieste.

Reprodukcija risbe »kmeta iz okolice Trsta« v slovenski narodni noši, ki jo je Longfellow naredil v svojo beležnico, je objavljena kot priloga pričujočemu članku. Ker je bil Longfellow v Trstu ob koncu meseca decembra, je razumljivo obleka »kmeta iz okolice Trsta« temu primerna. Možak na risbi nosi klobuk z nizkim oglavjem in širokimi krajci. Ti klobuki so do druge polovice XIX. stoletja značilni za moško ljudsko nošo po vsem kranjskem ozemlju. Še Levstik se v **Popotovanju iz Litije do Čateža** z otožnostjo spominja klobukov »z dolgimi kraji pa nizkim oglavjem«. Za ljudsko nošo iz okolice Trsta so izpričani zelo široki krajci,⁵ kakor je to razvidno tudi iz risbe, ki jo je naredil Longfellow. Škornji so preprosto oblikovani in segajo do kolen,⁶ medtem ko segajo hlače nekaj pod kolena in so spodaj malo preklane. Po teh značilnostih se hlače na naši risbi izrazito uvrščajo v ljudsko nošo tržaške okolice v XIX stoletju kakor jo opisuje M. Ložar.⁷ In naposled je površnik, ki sega prek bokov in je krojen razmeroma ozko in je tako brez oblikovnih členitev. Ne-

Un Grec

*Paysans
environs de
Trieste*

Longfellowa risba kmeta iz okolice Trsta in »Grka«, ki ga je Longfellow videl v Trstu. (Natančen posnetek risbe po Longfellowem originalu, nekoliko povečan)

dvomno gre tu za tipično kraško suktnjo, preostankom stare kraške noše.⁸ Ker so doslej viri za ljudsko nošo v okolici Trsta za prvo polovico XIX stoletja zelo redki, je Longfellowova risba tudi za to poglavje naše tamkajšnje kulturne zgodovine važen vir, čeprav gre seveda le za bežno skico,

ki jo je naredil tujec in mu podrobnejši podatki niso bili dosegljivi, še manj pa potrebni.

Naslednjo beležko v dnevniku je Longfellow vpisal že v Ljubljani:

Ljubljana — 30 december 1828. Hvala Bogu, zapustil sem Italijo. Tega sem se zavedel v trenutku, ko sem stopil v malo gostilno v Ljubljani. Tako čista — tako topla — tako udobna — točajka tako lično oblečena — in oh Bon Diable! — kakšna cena za kavo.⁹

Na žalost ni mogoče dobiti v ljubljanskih arhivih nikakih podatkov, ki bi nadalje osvetlili obisk Longfellowa v Ljubljani. Zlasti bi bilo zanimivo ugotoviti, katera je bila tista »čista, topla, udobna gostilna« v kateri je Longfellow prenočil. Časopis **Laybacher Zeitung** je sicer objavljial ime na pomembnejših potnikov, ki so potovali skozi Ljubljano, prav za konec leta 1828 dalje časa pa takih poročil ne prinaša.

Longfellow je odpotoval verjetno iz Ljubljane že zgodaj zjutraj naslednjega dne. Njegova naslednja beležka v dnevniku je že s Semmeringa, dne 1. januarja 1829 pa je že na Dunaju.

Svojo pot prek Slovenije je Longfellow tudi kratko popisal v svojem potopisnem romanu **Outre-Mer**. **Outre-Mer** je nastal pod vplivom ameriškega pisatelja Washingtona Irvinga in popisuje doživljanje Longfellowa v letih 1826—1829 v Franciji, Španiji in Italiji. Na koncu je prav kratek popis njegovega potovanja proti Dresdenu. Tudi v romanu **Outre-Mer** govori Longfellow o Trstu in poudarja živahnost tega trgoveškega mesta, ki služi za »tržišče za vse narode. Grke, Turke, Italijane, Nemce, Francoze in Angleže srečaš na vsakem ovinku in vsaki kavarni«.

V nadaljnjem popisu pa je Longfellow naredil zanimivo napako. Očitno je odpotoval iz Ljubljane že zgodaj zjutraj in pri tem je lahko videl Savinjske Alpe v vsej lepoti prve zimske odeje. Verjetno se je zanimal za ime teh planin in je pri tem razumel odgovor »Kranjske Alpe« kot »Karnske Alpe«. In tako je napisal v romanu **Outre-Mer**:

»Jutro med Karnskimi Alpami. Nad mano in okoli mene ogromni s snegom pokriti vršaci, brezoblične mase v blede svetlobi zvezd, — dokler jih ne doseže jutranji sončni žarek, v katerem dobe svoje naravne oblike in dimenzije — kot da bi jih zadelo Ithurielovo kopje. Pod njimi dolga, vijoča se dolina, prekrita z brezmadežnim snegom. Ob moji strani zevajoč in preklan prepad; — planinski potok, — ki se prikaže tu in tam skozi razpoke ledenega mostu, ki ga prekriva, — teman in varljiv — žubori po zamrznjeni strugi z glasom, kot da bi bilo oddaljeno žvenketanje verig.

Popolnoma nemogoče je namreč, da bi na poti iz Trsta na Dunaj Karnske Alpe naredile na avtorja tako mogočen vtis. V opisu lahko spoznamo pot in dolino, ki se počasi dviga proti Trojanskemu klancu, čeprav je seveda opis močno romantično pretiran, medtem ko je žuboreči potok prekrit z ledom pač naša Radomlja.

OPOMBE

Rokopisni material v pričujoči študiji je bil objavljen z dovoljenjem harvardske univerzitetne knjižnice. — The manuscript material in the present

study has been published with the kind permission of the Houghton Library, Harvard.

¹ Janez Stanonik: **Longfellow in Smolnikar**, *Sodobnost* XII (1964), 385—403, 524—542.

² Houghton Library, MS Am. 1340.173.

³ Angleški tekst: Left Venice for Trieste on the 25 of December 1828 at midnight. Nothing remarkable on the way. Trieste a modern commercial city on a lap of land between the mountains and the sea. Country houses on the slope of the hills — and publick walks along the highlands overlooking the sea.

⁴ Samuel Longfellow: **Life of Henry Wadsworth Longfellow, With Extracts from His Journals and Correspondence**, vol. I, London 1886, str. 159: Trieste is a busy commercial city, with wide streets intersecting each other at right angles. Its active population and houses of modern construction give it an aspect widely different from the old and ruinous cities I have lately visited, such as Bologna, Ferrara, Padua. There is very little to instruct any but a commercial man. Still, the different costumes, and the different languages, and the different physiognomies, — Greek, Turk, Italian, German, French, and English, — afford an amusing and instructive study for the traveller who is pleased with novelties, and is willing to be pleased.

^{4a} Houghton Library, 115 Am. 1340. 178 p. 66.

⁵ Marta Ložar: **Slovenska ljudska noša**, Narodopisje Slovencev, II. del, Ljubljana 1952, str. 204.

⁶ Prim. tudi Marta Ložar, op. cit., str. 204.

⁷ *ib.*, str. 203.

⁸ *ib.*, str. 201, 203, 210.

⁹ Houghton Library, MS Am 1340.173, str. 52: Layback — 30. December 1828. Thank the Lord. I am out of Italy. I knew it the moment I entered the little tavern of Laybach — so clean so warm — so comfortable — the servant girl so neatly dressed. — And oh Bon Diable! — what a price for coffee.

SUMMARY

LONGFELLOW'S JOURNEY THROUGH SLOVENIA IN 1828

During his first visit to Europe (1826—1829), after his stay in Italy and on his way to Germany, Henry Wadsworth Longfellow, American poet, passed through Slovenia (now the northwestern part of Yugoslavia).^{*} He left Venice on 25. December 1828 and arrived in Trieste the next day. From Trieste he wrote a letter to his father in which he stressed the modernity and the enterprising and cosmopolitan character of the town. According to Longfellow's own statement one can see here different costumes, different languages, and different physiognomies, »Greek, Turk, Italian, German, French, and English«.⁴

Although he does not mention in this connection Slovenes who form a significant part of the population of Trieste and who inhabit compactly the whole hinterland of the town, he left in his diary an interesting testimonial of this fact. In his diary he made a sketch of a man and under the sketch he wrote: Paysan des environs de Trieste.^{4a} This sketch can be found, slightly enlarged, reproduced in the present article. The man is clad in the typical Slovene folk dress of the first half of the XIXth century. His clothing of course also corresponds to the late part of the year — end of December — when Longfellow was in Trieste. The man of hats was known at that time throughout the western Slovenia and disappeared during the second half of the XIXth century. France Levstik, Slovene author, in his work **A Journey from Litija to Catež**

* Numbers of quotation in this summary refer to the numbers of quotations in Slovene text.

(*Popotovanje iz Litije do Čateža, 1858*), remembers with nostalgia these hats which in his days had already become a rare sight. Among other elements of the dress of the »paysan des environs of Trieste«, we can mention simple boots reaching to the knees, and trowsers with their lower sides not sown together — both typical features of the Slovene folk dress from the surroundings of Trieste,⁹⁷ And finally the comparatively long jacket, the remain of the old Slovene folk dress from the Karstic plateau.⁹⁸

On 30. December 1828 Longfellow arrived in Ljubljana. For Ljubljana Longfellow uses in his diary the German name Laybach. Here he was much impressed by the cleanliness, warmth, and comfort of the little tavern where he was staying, by the »neatly dressed« servant girl, and by the price of the coffee.⁹⁹ Unfortunately there is no further information available in local archives which could throw more light on Longfellow's stay in Ljubljana.

Longfellow must have left Ljubljana early next morning. The next entry in his diary is already from Mürzzuschlag in Austria, and on 1. January 1829 he is already in Vienna.

A brief description of Longfellow's journey through Slovenia can be found at the close of his novel *Outre-Mer*. The description of the countryside, where he speaks of yawning and rent chasm, is romantically exaggerated. At the same time this passage contains an interesting mistake. In it he speaks of the »daybreak among the Carnic Alps«. On his way from Trieste to Vienna Longfellow could not possibly see Carnic Alps except at great distance when he left Trieste. The mountain range which he had in mind here are really Savinja or Kamnik Alps which he could see early in the morning when he left Ljubljana, from the road towards Celje, Maribor, Vienna. These mountains are really beautiful when covered with the early winter snow and are not very distant from the road Longfellow was travelling. It is possible that he was informed that these were Carniolan Alps (after the county of Carniola), and that Longfellow mistook this name for Carnic Alps. »The long, winding valley beneath« them is the valley which leads towards the Trojane Pass, with the brook Radomlja which accompanies it most of the way.

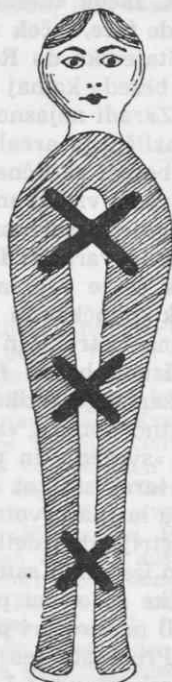
Later in his life, and not in connection with the present journey, Longfellow had another interesting contact with Slovenes. In America he became acquainted with the American Slovene, Andreas Bernardus Smolnikar, whom he described as Brother Bernardus in *Hyperion*. A study of this contact between Longfellow and Smolnikar has been written by the author of the present article in another review.¹

ODKOD FAČE, FAČEK?

Dušan Ludvik

Fatschenkind iz l. 1910
(opomba 6)

Češka »panenka« iz lesa
(opomba 8)

Pleteršnikov slovar navaja dva ljudska izraza: **faček** »nezakonski otrok«, »punčka« (igračka), **fačuk** »nezakonski otrok«. Iz kazalke sledi, da naj bi bil **faček** isto kakor **fačuk**.¹

Po Miklošiču in Pleteršniku naj bi bil pomen »nezakonski otrok« prvoten (comparandum), po zakonih primerjave bi potem pojem »punč-

¹ Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1894/I, s. v. **faček**, **fačuk**.

² Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886 s. v.

ka« bil comparatum, vendar zaman iščem, kaj bi bilo med obema tako značilno, da bi tvorilo tertium comparationis — eventualno »majhen, nežen«, velja tako za nezakonskega kot zakonskega novorojenčka, tudi sta oba zavita v pleničke in povoje.

Na kmetih v Irju pri Rogaški Slatini pravijo kakršnikoli punčki (igrački) še danes **fače**,³ ne poznajo pa **faček**, **fačuk** v pomenu »nezakonski otrok«. V Beli Krajini si »otroci delajo iz cunj fačke«. ⁴ Areal besede **faček**, **fačuk** »nezakonski otrok« sega od Prekmurja na Kajkavsko, areal besede **fače**, **faček** »punčka« (igračka) pa od Bele Krajine prek jugovzhodne Štajerske do Rogaške Slatine in v Slovenske gorice,¹ zahodno od te črte beseda komaj da živi.

Zaradi nejasne vsebinske povezave (neizrazit tertium comparationis!) in različnega areala dveh skoraj enako zvenceh besed sodim, da gre za dve besedi različnega izvora: **fačúk**, **fáčuk** »nezakonski otrok«, razširjeno predvsem vzdolž madžarsko-slovenske meje je pač madž. **fattyú**,² ki je — prilagojeno slovenskim deminutivom na -ček (malček, palček) — dalo **fačúk** in varianti **fáčuk**, **fáček**, vse v pomenu »nezakonski otrok«. Oblika **fáček** se je v območju dveh različnih arealov križala z besedami **fače**, **fáček** »punčka« in tako zbrisala prvotno ločnico med **fáčuk**, **fáček** »nezakonski otrok« in **fače**, **fáček** »punčka«.

Izvor besed **fače**, **faček** »punčka« moramo iskati izven območja madžarskega jezika. Pravo pot nam kaže nemška beseda **die Docke**,⁵ ki prvotno pomeni »kos obdelanega lesa, kos lesa v obliki valja, čepa«, a tudi »sveženj« in potem preneseno »lesena igračka« zlasti »lesena punčka«, torej isto kot »Holzpuppe, Puppe«. S tem pa smo pri dveh elementih, ki sta lastna prvotnim punčkam (igračkam), bodisi ljudskim ali poznejšim industrijskih izdelkom. V starih časih so delali punčke res iz lesa, tako da so izstružili samo glavo, valjasti trup pa pustili brez nog in rok. Take punčke so otroci povijali ali s krpami blaga ali s povojčki, tako kot so videli matere pri povijanju dojenčkov.

Preprosta lesena »čeča« se nemško imenuje tudi »Wickelkind« ali »Fatschenkind«. ⁶ Lesene čeče so kmalu izdelovali industrijsko in jih pošiljali na trg z izstruženo in poslikano primitivno okroglo glavico ali pa so jih že oblekli, tj. jih zavili v povojčke. Industrija igrač v 19. stol. je cvetela zlasti v Saškem pogorju, okoli Oberammergau, okoli Würtembergu in na Thürinškem, izvoz igračk pa je bil v državnem proračunu Nemčije precejšnja postavka — v l. 1894 je znašal 24.169.000 mark.⁷ Za pomembnost industrijske izdelave lesenih punčk naj zadostuje en sam primer: nürnberški mojster Semmelroth je l. 1910 poslal zbirko takih

³ Besede **fače** Pleteršnik ne pozna, slišal sem jo dostikrat sam.

⁴ Pleteršnik l. c. s. v. **faček**.

⁵ Kluge: Etymologisches Wb. d. dt. Sprache, Berlin 1960¹⁸ s. v.

⁶ Hilpert Wilhelm: Puppen, Engel und Nussknacker (Süddeutsche Zeitung, München, Jg. 19, Nr. 303, 19. 12. 1963). S sliko. Koroško **čeča** pomeni »punčka« (igračka) pa tudi »ein Kind weiblichen Geschlechtes in den Windeln« (Pleteršnik), torej Wickelkind, Fatschenkind.

⁷ Meyers Konversations-Lexikon, Leipzig 1897,⁵ Bd 16 s. v. Spielwaren.

»fačkov« v stiliziranih povojih celó na svetovno razstavo v Bruslju.⁶ Podobne lesene čeče sem videl v zbirkah češke ljudske umetnosti⁸ in seveda doma (okoli l. 1920).

Izraz »Fatschenkind« ni prevzet neposredno iz italijanščine (**fascia** »ovoj, povoj«, **fascie** »otročka doba«), ampak se je naslonil na že prej prevzeto in splošno rabljeno tujko **Fatsche** »obveza, povoj« in **fatschen** »obvezovati, povijati« (prevzeto v češčino kot **fáč**, **fáček** v istem pomenu). Slovenski ljudski izraz **fače**, **faček** »punčka, čeča« (igračka) ima torej paralelo v nemški besedi **Fatschenkind** istega pomena.

ZUSAMMENFASSUNG

URSPRUNG DES WORTES »FACE«

Die slowenische Volkssprache kennt **faček** »uneheliches Kind«, »Puppe« (Spielzeug) und **fačuk** »uneheliches Kind«.¹ Das Areal der beiden Wörter deckt sich nicht ganz, **fačuk** ist im slowenischungarischen Grenzgebiet verbreitet und reicht auch nach Kroatien hinein (Kajkavsko), **fače**,³ **faček** »Puppe« lebt im Südosten der slowenischen Steiermark¹ und reicht bis nach Bela Krajina.⁴ Zwischen den beiden Begriffen gibt es kein augenfälliges Tertium comparationis, so dass man zwei Wörter verschiedenen Ursprungs voraussetzen muss. Dem **fačuk**, **fačuk** liegt magyar. **fattyú** »uneheliches Kind« zugrunde.² Den Weg zu **fače**, **faček** »Puppe« zeigt das deutsche Wort **Docke**,⁵ ursprünglich »walzenförmiges Stückholz, Bündel, Büschel«, dann übertragen »Holzpuppe, Puppe, Mädchen«. Vor dem ersten Weltkrieg wurden die Spielpuppen wirklich aus Holz gedrechselt (Volkskunst,⁶ Industriegewerbe);⁷ mit kugelförmigem bemaltem Köpfchen, ohne Hände und Füße, in Windeln verpackt kamen sie auf den Markt unter dem Namen **Fatschenkind**⁶ (**Fatsche**, **fatschen** aus ital. **fascia**). Dieses Wort liegt dem slow. **fače**, **faček** »Puppe« zugrunde. Wegen der lautlichen Ähnlichkeit von **fačuk** und **faček** wurde die frühere Begriffsgrenze verwischt und der Begriff »uneheliches Kind« auf **faček** übertragen.

(Die Zahlen beziehen sich auf die Anmerkungen im slowenischen Text.)

⁸ Gl. tudi serijo čeških znamk »Lidové umění Československa« 1963, znamka za 60 h (Svolinský) s tremi punčkami iz lesa, od katerih je prva »fače«.

RAZGLEDI

INDUSTRIALIZACIJA, URBANIZACIJA IN ETNOLOŠKI VIDIK

Slavko Kremenšek

Tehtne spremembe v strukturi prebivalstva in vse tesnejše zveze med podeželjem in mesti zadevajo neposredno v strokovno prizadevanje etnologov. Medtem ko je konec preteklega stoletja živelo na Slovenskem še tri četrtine ljudi od kmečkega oziroma gozdarskega dela, se je do danes njihovo število zmanjšalo na slabo tretjino.¹ Seveda nas nemalo zanima, do kakšnih ugotovitev sta ob tem procesu prišla naša etnološka teorija in praksa. Ker se je razdobje resničnega znanstvenega raziskovanja na etnološkem področju pričelo prav tako proti menjavi stoletij,² je pričakovati dokaj jasne obrise v razmerju med etnološko stroko in zgodovinskim razvojnim procesom. Z navedenim spreminjanjem v socialni strukturi so namreč nujno nastajala nova vprašanja; ob tem, kako se jih etnologija loteva in jih rešuje pa se je porajala in se še rojeva odločitev, ali bo etnologija družbeno aktualna in s sodobnim življenjem neposredno povezana disciplina, ali pa so nadaljnjemu nastajanju predmeta v resnici ure štete. Ta odločitev je za etnologijo nedvomno bistvenega pomena. Pričujoči sestavek naj bi v poglavitnih potezah prikazal, kako se lotevajo te problematike pri nas in drugod, ko začenjajo v etnologiji raziskovati tudi sodobno življenje mestnih in industrijskih naselij.

V skladu z zastavljeno nalogo se velja ustaviti že pri prvem slovenskem »vodu v narodopisje«,³ pri **Murkovem** poročilu o češkoslovanski narodopisni razstavi v Pragi.⁴ Murko navaja, da niso bili organizatorji razstave edini v tem, kaj naj bi razstavili. Nekateri so mislili več ali manj le »na ljudstvo po vaseh, potem tudi na obrtnike in delavce po trgih in manjših mestih . . .«. Pri tem Murko upravičeno meni: »Vendar kje so tukaj meje . . .?«⁵ Zato so se uveljavljala mnenja, naj bi bil predstavljen »ves narod do najvišjih aristokratskih slojev . . .«, to so sprejeli tako, da bi »ljudopisu« dodali še kulturnozgodovinske oddelke. Toda » . . . socialdemokratski delavci so zakrivali, da delavski stan ni bil predstavljen, ka-

¹ Prim.; Gospodarska struktura prebivalstva po predhodnih rezultatih popisa prebivalstva z dne 31. marca 1953. Ljubljana 1954, str. 4; Statistički godišnjak SFRJ, XI (1964). Beograd 1964, str. 352.

² Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura. Ljubljana 1960, str. 8.

³ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str. 35.

⁴ Matija Murko, Narodopisna razstava češkoslovanska v Pragi l. 1895. Letopis Matice Slovenske 1896, str. 75—137.

⁵ N. d., str. 82.

kor se je nameravalo. Odstopili so, ker se jim ni moglo dovoliti, da precej rdeče nabarvajo statistiko dohodkov tovarnarjev in svojih plač». ⁶ Žal nam ob taki trditvi Murko ne pove, v čem naj bi bila med drugim vsebina kulturnozgodovinskega prikaza proletariata, če bi črtali statistično podobo njegovega materialnega položaja. Sicer pa je bil koncept razstave ob različnih mnenjih »nekaj srednjega in zares primerne ga: jedro razstavi je ostal ljudopis . . .«. ⁷ V razdelku Murkovega spisa, kjer navaja nauke za Slovence, nedvomno tudi zaradi tedanje slovenske socialne strukture ni besede o proučevanju delavskega razreda ali o etnologiji mest.

V sistematičnem teoretičnem tekstu Rajka **Ložarja** v prvem zvezku Narodopisja Slovencev⁸, napisanem skoraj petdeset let pozneje, je pravi predmet narodopisja prvotno kulturno stanje, za katerega so zlasti značilni predpismenskost, prazgodovinski značaj, iracionalno oblikovanje in ustvarjanje, tipično mišljenje ter smotrnost vsega snovnega in duhovnega dela. Področje etnološkega proučevanja je tako po njegovem omejeno na tisto stopnjo, »ko neko ljudstvo še ni postalo narod, recimo visoki narod, oziroma ko v okviru tega visokega naroda še vedno hrani na sebi vse znake prvotnega naroda — ljudstva, čeprav se že vse naokoli razširja visoka kultura, sledeča iz racionalno-duhovnega ustvarjanja . . .«. ⁹

Ko je Ložar iskal oslombe v »objektivnih filozofskih kriterijih«, je predmet narodopisnega proučevanja kvalitativno opredelil. Občestvo in tradicija sta postali dve najvažnejši postavki njegovega narodopisnega slovarja. Etnološko-etnografsko slojeslovje Wilhelma Schmidta je pritegnil kot shematsko dopolnilo svojega opredeljevanja. Ob delitvi visokokulturnih ljudstev na tri kulturne plasti sta spodnja in nekoliko tudi srednja plast všteti v interesno območje Ložarjevega narodopisja. Družina, plemo in posamezni, s prazgodovinskim obdobjem povezani družbeni sloji, so označeni za narodopisno zanimive socialne enote. Ne spadajo pa v okvir narodopisne obravnave prebivalci mest in velemest, čeprav bi to želeli nekateri moderni etnografi. »Prebivalstvo mest in velemest«, tako meni Ložar, »ni organično nastala tvorba, temveč je čista masa, ki je produkt mehanično-civilizatoričnih zakonov modernega življenja«. To ni »ljudstvo«, ki bi zanimalo narodopisje, temveč »element, ki spada docela v področje sociologije in socialne etnografije«. ¹⁰ Kaj si predstavlja pod to zadnjo disciplino, nam Ložar ne pove.

Ob spremenjenih družbenih pogojih je leta 1948 prvič izšel novi »časnopis za etnografijo in folkloro«, Slovenski etnograf. V novo razdobje razvoja slovenske etnografije mu je urednik Boris **Orel** napisal kratek uvod. Ugotovil je nezadovoljiv razvoj etnografije in folkloristike v pretek-

⁶ N. d., str. 83.

⁷ Prav tam.

⁸ Rajko Ložar, Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen. Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str. 7—22.

⁹ N. d., str. 9.

¹⁰ N. d., str. 12.

losti in zato mnogostransko zaostalost, ki jo more sčasoma odstraniti predvsem sistematično zbiranje gradiva, ki se nanaša na pretekle in sedanje oblike ljudskega življenja. Vestno zbrano gradivo bo tako pokazalo »verno sliko ljudskega življenja na podeželju v letih po narodnoosvobodilni vojni in pred preobrazbo naše vasi v okviru socialistične izgraditve naše domovine.«

V tem programskem tekstu si velja poleg zavzemanja za novo metodološko usmeritev podčrtati navajanje k obravnavi tudi sodobnejših problemov, tudi sedanjih oblik ljudskega življenja. Pojem ljudskega življenja in ljudske kulture pa je očitno tudi tukaj ostal omejen le na vaško življenje, pri čemer je kajpak ostala tudi etnološka praksa. Le-ta je dajala slovenskemu narodopisju tudi zunaj etnoloških strokovnih okvirov videz vede, ki je npr. »zelo znamenita in koristna za temeljito poznavanje življenja našega kmečkega človeka«. ¹¹ Teženj po razširitvi etnološkega zanimanja za življenjske in kulturne pojave, ki bi ne bili povezani s slovensko vasjo, ni bilo opaziti tudi pri drugih zavzemanjih za nove koncepte slovenske etnografije. Sergij **Vilfan** je zapisal realistično tezo, da je »predmet etnografije . . . vsakdanje življenje in delo, kakršno je res bilo«, vendar je ob nakazovanju delovnih perspektiv slovenskih etnografov videl le »zajetje realnega življenja naše vasi v zgodovini kot enotnega kompleksa«. ¹² O mestih in industrijskih središčih ni bilo govora.

V petem letniku Slovenskega etnografa pa je bil vendar natisnjen teoretični sestavek, ki je poleg novih teoretičnih načel vsaj deloma in posredno nakazoval tudi drugačne predmetne okvire. Marijana **Gušić** je namreč v svojem referatu z naslovom Naloge naše etnografije ¹³ opredeljevala etnografijo kot vedo, ki se ukvarja z zgodovinskim dogajanjem med širokimi ljudskimi sloji. Etnografija naj bi proučevala tiste brezimne množice, »ki ali še danes tvorijo ali pa so v prejšnjih obdobjih tvorile družbena občestva zunaj okvira historičnih narodov ali v okviru zgodovine sodobne kulture na ozemlju evropskih narodov, spodnjo socialno plast, družbeni razred podjarmljenih in izkoriščanih.« Njena naloga naj bi bila v ugotavljanju zgodovinskega dogajanja med nevidnimi, toda močnimi pokolenji delovnih ljudi in odkrivanju zakonitosti v tem dogajanju. V ta namen naj bi se tesno povezala z drugimi sorodnimi zgodovinskimi disciplinami, posebej še zgodovino in sociologijo. Vire za svoje proučevanje naj bi črpala na eni strani iz sodobnega življenja tistih družbenih kolektivov, ki so še danes na različnih stopnjah kulturnega razvoja, na drugi strani pa iz starejšega kulturnega inventarja, ohranjenega kot arheološko, historiografsko ali čisto etnografsko gradivo. Tako bi etnografija odkrivala »pravo, resnično življenje človeka kot družbenega bitja, ne glede na to, ali opazujemo človeško družbo na najvišji stopnji življenj-

¹¹ Stane Mikuž, Beseda o slovenskem narodopisju. Obzornik 1953, št. 7, str. 278.

¹² S(ergij) V(ilfan), Nova slovenska etnografija. Tovariš VII (1951), šte. 28, str. 443.

¹³ Slovenski etnograf V (1952), str. 7—13.

skih oblik ali v preseku določenih obdobij, usvojenih in ohranjenih med razvojem in vidnih v sedanosti.« Seznanjala naj bi z »življenjskimi odnošaji, v katerih se je razvijal prehod naših ljudstev iz preteklosti v sedanost in ki so rezultat dogajanja prejšnjih razvojnih obdobij.«

Za morebitno etnološko raziskovanje mestnih in industrijskih naselij vsekakor vzpodbudne misli iz navedenega sestavka pa izgublajo pomen ob knjigi Tumač izložene građe,¹⁴ ki je izšla nekaj let kasneje in kjer privede ista avtorica svojo tezo o »zbivanju u krugu pozadinskog puka« in »pokreta onih bezimnih pokoljenja« v skladu z mišljenjem prazgodovinarja Pittionija v tesno zvezo s prazgodovino. Po Pittioniju, tako pravi Marijana Gušić, sta namreč tako prazgodovina kot etnografija dve veji istega stebila kulturne zgodovine. Obe proučujeta kompleks predpismenskih kultur. Razlika je le v tem, da so viri prazgodovinske arheološke izkopanine, etnografski viri pa recentno gradivo, ohranjeno do danes ali do nedavnega v živem ljudskem življenju. Razumljivo, da se nam ob navezovanju te tesne zveze vsiljuje vprašanje, zakaj ravno ta predpismenskost in ta prazgodovinska »ljudskost«. Spričo izvajanj v navedenem članku si je težko razložiti, zakaj naj bi se etnografski problemi po vsej sili stikali prav s prazgodovino. Vprašamo se lahko le, komu bi tedaj pripadala obravnava »podjarmljenih in izkoriščenih« v obdobju sužnjeposestniškega reda, v obdobju fevdalizma in kapitalizma. Ali delovni ljudje teh obdobij niso ničesar prispevali k sedanjemu stanju kot »rezultatu dogajanja prejšnjih razvojnih obdobij«?

Navedena vprašanja so v bistvu sad podobnih teoretičnih postavk, s kakršnimi smo se srečali že pri Rajku Ložarju. Razlika je le v tem, da prihaja Ložar do svojih spoznanj ob »objektivnih filozofskih kriterijih«, medtem ko Marijana Gušić ponuja navedeno razlogo historično-materialističnega metodološkega izhodišča. Obe stališči pa imata z možnostjo, da bi iz določenega etnološkega aspekta obravnavali sodobno mestno življenje, kakor je videti, zelo malo skupnega.

Spričo novih etnoloških znanstvenih teorij v svetu je bilo tudi v slovenski etnologiji pričakovati korenitejših teoretičnih posegov. Deveti letnik Slovenskega etnografa je prinesel teoretičen spis Vilka Novaka¹⁵, ki je med drugim skušal razširiti tudi etnološke predmetne okvire. Pri tem se je oslonil predvsem na teoretične postavke švicarskega etnologa Richarda Weissa. Le-ta pa je, kar je za naš problem še posebej pomembno, z določeno opredelitvijo ljudske kulture tudi vključil najbolj sodobno, da, tudi velemestno problematiko v okvire etnologije. Ne da bi se spuščali v metodološke probleme tega vključevanja, vendar lahko ugotovimo, da je bilo s tem načeto v naši etnološki znanstveni teoriji vprašanje nekoliko drugačnih in širših predmetnih okvirov.

Med teoretičnimi izvajanjem, objavljenimi v Slovenskem etnografu, je tudi tekst Branimirja Bratanića Regionalna ili nacionalna i opća etnolo-

¹⁴ Tumač izložene gradje, Etnografski muzej, Zagreb 1955.

¹⁵ Vilko Novak, O bistvu etnografije in njeni metodi. Slovenski etnograf IX (1956), str. 7—16.

gija¹⁶. Za naš problem so v tem sestavku zanimive vrstice, kjer je govor o »enostavnih, v sebi izenačenih, domačih, tradicionalnih, nepismenih kulturah, deloma še ohranjenih zlasti na vasi, ki predstavljajo prave temelje različnih narodnih kultur.« Tej kvaliteti tuja je po Brataničevem mnenju mestna civilizacija, enostransko razvita in unificirajoča, ki je kot taka pač kvalitativno različen pojav. Razlika med njima se baje ne da razložiti le sociološko niti le psihološko. Prvobitni vzrok njune različnosti je v sami kulturni osnovi. Ker se s civilizacijskimi pojavi ukvarjajo številne druge znanstvene discipline, se po mnenju Brataniča etnologija ukvarja s starimi domačimi kulturami, s njihovimi odnosi ene nasproti drugi in do civilizacije vnesene od zunaj. Kolikor se v novejšem času ob socioloških in psiholoških vidikih uveljavlja tudi proučevanje sodobnega kulturnega življenja, je to izhodišče za nove samostojne discipline, za etnosociologijo ali etnopsihologijo. Prva naloga evropske etnologije pa ostaja prej ali slej le proučevanje starih kmečkih kultur, posebej še, če gre pri tem za kulturni in vsebinski akcent.

Podobne perspektive so se obetale etnološkemu proučevanju industrijskih naselij in mest tudi ob teoretičnih postavkah Angelosa Baša. Leta je v sestavku oziroma predavanju z naslovom Etnografija — zgodovinska znanost¹⁷ in potem v »polemični opombi«¹⁸ v bistvu ponovil teorijo Wilhelma Schmidta o treh kulturnih plasteh, gornji, srednji in spodnji. Schmidtovo prepričanje o njihovi trajnosti¹⁹ je Baš sicer spremenil in je na primeru slovenskega kulturnega razvoja razvil teorijo o njihovi postopni likvidaciji. Tako je izvedel razdelitev med ljudsko in visoko kulturo, se pravi med etnološkim in kulturnozgodovinskim območjem. Od tega uokvirjenja si je obetal zadovoljivo označitev etnološkega predmeta. Ob aplikaciji teh postavk na proučevanje sodobnega življenja v neagrarnih naseljih je treba ugotoviti, da bi tu šlo za iskanje ostalin iz spodnje in srednje kulturne plasti, ki »postajajo dandanašnji tako zelo redke v naši kulturi«. Proletariat je sicer po Baševi klasifikaciji pomenil »v celoti povsem novo kulturno kvaliteto«, a je ob prihajanju iz območja podeželske, ljudske ali nižje kulture »ohranjeval v nekaterih pogledih prvine ljudske kulture«. Ker pa so z razvojem kapitalizma prvine dotedanje ljudske kulture, kakor jo je orisal Angelos Baš, naglo kopnele in lahko ljudska kultura »v socializmu samo izginja«, je etnološko zanimanje za sodobna industrijska in mestna naselja tako rekoč brezpredmetno. Vendar je Baš te svoje postavke pred nedavnim dopolnil oziroma nekoliko spremenil.²⁰ Ne da bi navajal razloge za ta korak, je kulturo proletariata na osnovi njenega demokratičnega bistva v celoti uvrstil skupaj z drugo

¹⁶ Slovenski etnograf X (1957), str. 7—18.

¹⁷ Naši razgledi 20. II. 1960, str. 77—79.

¹⁸ Polemična opomba o etnografiji. Naši razgledi 26. XI. 1960, str. 515—516.

¹⁹ Prim. Wilhelm Schmidt, Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie. Münster 1937, str. 280—282.

²⁰ Angelos Baš, O istorijskom karakteru etnologije. Etnološki pregled V (1963), str. 13.

preprostejšo kulturo v mestih in kmečko kulturo med probleme etnologije.

V nasprotju z Baševim mnenjem, da ljudska kultura v svojem odnosu do višje in visoke kulture izginja in se vse te, nekoč med seboj ločene plasti, zlivajo že sedaj, predvsem pa v bodočnosti v enoten kulturni tok, meni Vilko Novak v delu Slovenska ljudska kultura²¹, da se današnji družbeni značaj ljudske kulture le močno spreminja. Tako pravi, da izgublja ljudska kultura »v novejši dobi razmaha civilizacije vse bolj svoje prvotne oblike in prvine ter se pri raznih narodih vse bolj izenačuje, pomeščanja. Kljub temu pa ohranja svojo prilikovalno in preoblikovalno silo, zaradi katere postajajo tudi take novosti prava last in sestavina ljudske kulture«. Kolikor k temu dodamo še na drugem mestu in v drugi zvezi zapisano misel, da »nikakor ni moč pritrditi . . . naziranju, ki ga splošno srečujemo v strokovnem slovstvu in izvira delno iz površnosti, delno pa iz zastarelega naziranja, da so predmet etnološkega raziskovanja le ali predvsem »stare«, »prvotne« oblike in predmeti človekovega življenja ter njih »preostanki« v sodobnih kulturah»,²² je to največ in obenem mimo Baševih najnovejših korektur tako rekoč vse, kar govori v slovenski etnološki teoretični misli za proučevanje mestnih in industrijskih naselij z etnološkega zornega kota. Preostali, predvsem le mimogrede izraženi koncepti o etnološkem predmetu ostajajo več ali manj pri »zgodovini« (se pravi preteklosti), »kjer ljudska kultura največ korenini«,²³ pri ljudskokulturnih prvinah, ki »z razkrojem starosvetnega vzdušja ginejo«,²⁴ pri »starejši dobi vse tja do prevlade industrijskih produkcijskih sredstev.«²⁵

Navedenim naziranjem o predmetu etnološke vede na Slovenskem sta močno, čeprav ne povsem, podobni etnološka teorija in praksa v Jugoslaviji sploh. Kolikor se je srbska etnološko-antropogeografska dejavnost lotevala tudi študija mest in mestec, ni v etnološkem delu tega počela iz zanimanja za sodobne ali novejše življenje prebivalcev teh mest. Sicer pa je etnografija »vezana v pretežni meri za ljudske plasti na vasi in za njihovo življenje«. Kultura, ki je predmet etnologije, je v »glavnem ljudska kultura vasi in vaškega prebivalstva.«²⁶ Z etnološkega vidika so bile vasi recimo v sedemdesetih in osemdesetih letih preteklega stoletja bolj »sve-

²¹ Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura. Ljubljana 1960, str. 4.

²² Vilko Novak, Vprašanje nabiralništva pri Slovencih, Slovenski etnograf X (1957), str. 20.

²³ Npr. Franjo Baš, Narodopisje Slovencev I, II, Zgodovinski časopis VIII (1954), str. 230.

²⁴ Npr. Niko Kuret, Ljudsko gledališče pri Slovencih, Slovenski etnograf XI (1958), str. 15.

²⁵ Npr. Milko Kos, O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja, Zgodovinski časopis 1948/49, str. 137.

²⁶ Miodrag Grbić, Preistorija i etnografija, Zbornik Etnograf. muzeja u Beogradu 1901—1951, Beograd 1953, str. 271.

že in zanimive«. ²⁷ Ob navedbi dejavnosti sovjetskih etnologov in njihovih proučevanj delavskega razreda je bilo rečeno, da še ni jasno, kaj naj taka proučevanja obsegajo. Izražen je bil dvom, ali ne gre tu le za raziskave s sociološkim pomenom. »V tem primeru bi tako spajanje etnoloških in socioloških problemov in metod le še zapletalo današnje raziskovalne težave . . .«, pravi Špiro **Kulišić** v svojem teoretičnem spisu. ²⁸ Toda na vasi se je vsaj srbska etnologija nekoliko lotila z večjo zavzetostjo tudi sodobnih spreminjavalnih procesov. Tako se poleg tradicionalnih oblik ljudskega življenja in ljudske kulture pritezajo v nekatere raziskave tudi sodobna spreminjanja v življenju in v kulturi. ²⁹ To pa je tudi v skladu z naziranjem Mil. S. **Filipovića**, ki pravi, da ni »etnologija ali etnografija v bistvu nič drugega kot veda o sedanjih, živih ljudstvih ali etničnih skupinah in kulturah«. ³⁰ Mestna in predmestna tematika pa, kolikor mi je znano, s tem poudarkom v etnološki literaturi še ni bila načeta.

Dokaj drugačen je položaj v številnih drugih nacionalnih etnologijah. Tako je n. pr. v ameriški kulturni antropologiji v zadnjih dveh desetletjih slišati vrsto glasov za razširitev že tako širokih kulturnoantropoloških predmetnih okvirov. Medtem ko so se etnologi Združenih držav Amerike še pred približno petindvajsetimi leti omejevali predvsem na proučevanje severnoameriških Indijancev, piše Robert **Lowie** leta 1955, ³¹ so se odtlej stvari močno spremenile. Njihovo pozornost so pritegnili tudi drugi deli sveta in na njih tudi visoko razvite kulture. Ameriška kulturna antropologija se je tako oddaljila od svoje poti v preteklosti in od evropske etnološke prakse.

O spornosti razmejevanja med ljudstvi oziroma plemeni, ki jih proučuje klasična etnologija, in narodi današnje Evrope in Amerike je govoril Clyde **Kluckhohn** v znanem delu »Zrcalo človeka«. ³² Meja med njimi je po njegovem mnenju umetna in začrtana brez utemeljitve v naravi samega predmeta. Vendar je bilo ob izidu dela (leta 1949) vključevanje evropske in ameriške problematike v okvire kulturne antropologije staro komaj kakih dvajset let in obravnavanje problemov moderne industrializacije še nekoliko manj. Toda glasovi proti »romantiki primitivnosti« so v današnji ameriški antropologiji živi. ³³ Zanimanje antropologa za industrijsko razvito družbo predstavlja logičen razvoj zanimanja tistih njego-

²⁷ Npr. M. R. Barjaktarović, Dr. Tihomir R. Đorđević i njegov rad, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu XVI (1953), str. 257.

²⁸ Špiro Kulišić, Glavni pravci i neka osnovna teorijska pitanja u etnologiji. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 24 (1961), str. 21.

²⁹ Prim. Persida Tomić, Etnološka istraživanja u gornjoj Resavi. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 25 (1962), str. 5.

³⁰ Milenko S. Filipović, Savremena etnologija ili etnografija. Pregled 1956, št. 3/4, str. 150.

³¹ Robert H. Lowie, Contemporary Trends in American Cultural Anthropology. Sociologus 5 (1955), zv. 2, str. 113—121.

³² Clyde Kluckhohn, Mirror for Man. The Relation of Anthropology to Modern Life. New York 1949, str. 290 sled.

³³ Prim.: Friedrich Keiter, Anthropologie als »Spiegel der Menschheit«. Studium generale 9 (1956), zv. 7, str. 384—394.

vih kolegov, ki se ukvarjajo s primitivnimi družbami, pravi Charless **Harding**³⁴ in obžaluje, da je tovrstnih študij glede na potrebe premalo.

Določene premike je čutiti tudi na bolj omejenem območju ameriške folkloristike. Poleg novejšega zanimanja za nekatere tipično ameriške pojave od kovbojskega izročila prek posebnosti ameriških sekt do študentskih tradicij je tudi v okviru folkloristike opaziti poskuse proučevanja, ki so podobna evropski velemestni in delavski etnologiji.³⁵

J. H. M. **Beattie** ugotavlja v članku o sedanjih usmeritvah v angleški socialni antropologiji³⁶, da je že nekaj časa opaziti težnjo po teoretičnem dopolnjevanju in praktični razširitvi socialnoantropoloških vprašanj. Poleg povečanja zanimanja za zgodovinske procese in socialne spremembe je postal še zlasti zanimiv študij modernih, kulturno razvitih, v svoji sestavi zapletenih socialnih skupin. Že zaradi upiranja zastopnikov okostenele akademske tradicije novim usmeritvam so nekateri socialni antropologi zavrgli prejšnje strokovne okvire, psihološko usmerjeno antropologijo, arheologijo in etnologijo ter so se razglasili za sociologe, proučevalce manjših družbenih skupnosti.³⁷

Pod vplivom sociologije in anglosaksonske socialne antropologije so vnesli teoretične spremembe s praktičnimi posledicami tudi v švedsko etnologijo. Prizadevanja vodilnega švedskega etnologa Sigurda **Erixona** so med drugim vzbudila zanimanje tudi za bolj zamotane družbene odnose, kot so na vasi. Predmet švedske etnologije so postala tudi mesta in delavska središča.³⁸ Na vprašanje, kaj je potemtakem švedska etnologija, si John **Granlund** v sestavku o njenem sodobnem položaju³⁹ s Sigurdom Erixonom odgovarja: »To je znanost o človeku kot kulturnem bitju.« Ob razlikovanju med tako imenovano mobilno in tradicionalno kulturo poudarja, da v tem pogledu ni nikakršnih mej med družbenimi razredi. Številne družbene skupine ohranjajo skozi daljša obdobja izoblikovano tradicionalno kulturo, kar je, in to ne nazadnje, značilno celo za najvišje aristokratske kroge. Proučevanja tradicionalne, statične in nezavedne kulture se tako loteva švedska etnologija s strukturalno-funkcionalističnimi metodološkimi prijemi na socialno neopredeljenem in neomejenem območju.

³⁴ Charless F. Harding, *The Social Anthropology of American Industry*. *American Anthropologist* 57 (6), dec. 1955, str. 1218—1231.

³⁵ Elfriede Rath, *Volkskunde in den Vereinigten Staaten im europäischen Blickfeld. Versuch einer Literaturübersicht*. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 1954, str. 59—69.

³⁶ J. H. M. Beattie, *Contemporary Trends in British Social Anthropology*. *Sociologus* 5 (1955), zv. 1, str. 1—14.

³⁷ Daryll Forde, *Anthropologie und Soziologie*. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 8 (1956), zv. 2, str. 171—185.

³⁸ Prim.: Sam Owen Jansson, *Die volkscundliche Tätigkeit in Schweden seit 1939*. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 45 (1948), zv. 3, str. 167—172; Gösta Berg, *Die Erforschung der schwedischen Volkskultur. Ein historischer Rückblick*. *Schwedische Volkskunde*. Uppsala 1961, str. 13—37.

³⁹ John Granlund, *Der gegenwärtige Stand der schwedischen Volkskunde*. *Schwedische Volkskunde*. Uppsala 1961, str. 38—63.

Spričo posebnega razvoja in položaja francoske etnologije oziroma folkloristike zlasti še v odnosu do francoske sociologije je doslej nakazanih premikov v teh okvirih vsekakor manj. Predmet francoske folkloristike naj bi bil še vedno omejen izključno na vaško življenje oziroma na tiste sestavine po mestih in drugod, ki so po svojem izvoru iz vaške sredine. Kljub trditvi, ki jo je izrekel vodilni francoski folklorist Arnold van **Gennep**, da predmet etnologije menjuje svoje oblike, raziskujejo v francoski folkloristiki predvsem le ostaline preteklih kulturnih stanj⁴⁰. Sicer pa je bil odnos med francosko etnologijo in sociologijo dlje časa neopredeljen, to pa se pozna še sedaj.⁴¹ Dela, ki so zanimiva za etnološko proučevanje industrijskih naselij in mest, najdemo med sociološko literaturo, med deli s področja industrijske sociologije, tudi v okviru historiografskih obdelav posameznih mest itd.⁴² André **Varagnac** pa je vendar tudi kot etnolog zastopal stališče, da je danes najvažnejša naloga etnologije v analizi spreminjanja običajev in načina življenja pod vplivom moderne tehnike in socialnih prevratov.⁴³

Kolikor se s stališča vključevanja mestnih in industrijskih naselij v etnološke predmetne okvire ozremo na prizadevanja v nemški etnologiji, moramo ugotoviti, da je v njej ta problematika že precej časa živa. Pravezprav so v teoretičnih konceptih W. H. **Riehla**, na katerega se novejša nemška etnološka znanstvena teorija zlasti sklicuje, že sredi 19. stol. podane zahteve kompleksnega proučevanja etnične skupine kot celote. Sociološki koncept Riehlove etnologije pa je bil ob prevladovanju mitološko-filološkega in antikvarnega načina dela za daljše obdobje potisnjen ob stran. Dolgotrajne in tudi ostre metodološke diskusije so šele sčasoma uveljavile tudi drugačne nazore. Poleg tradicionalne nemške etnološke usmeritve so si iskale življenjsko upravičenost tako imenovana socialna etnologija, velemestna etnologija, sodobna etnologija, etnologija kot duhovna veda itd.

Med nemškimi etnološkimi deli, ki se niso ukvarjala s kmečko ali rokodelsko kulturo, je bila med prvimi Peuckertova Etnologija proletariata.⁴⁴ Ob proučevanju šlezijske etnološke problematike je namreč prihajal Will-Erich **Peuckert** do spoznanja, da obstaja določeno skladje med etnološkimi in razrednimi mejami. Proučitev šlezijske ljudske kulture je nekako terjalo obravnavo tudi tistih ljudskih plasti, ki jih ni bilo mogoče strpati pod zaglavje kmečkega ljudstva in podeželske kulture. Ker pa je

⁴⁰ B. Šarevskaja, Etnografija Francii v period vtoroj mirovoj vojni i v poslevoennyje gody. Sovjetskaja etnografija 1953, zv. 3, str. 203—214.

⁴¹ Alain Girard, Entwicklungstendenzen der Soziologie in Frankreich. Soziale Welt 8 (1957), zv. 1, str. 13.

⁴² Med taka dela bi npr. sodile knjige: P. H. Chombart de Lauwe, Paris et l'agglomération parisienne. Paris 1952, delo istega avtorja: La vie quotidienne des familles ouvrières. Paris 1956, Marguerite Pitsch, La vie populaire a Paris au XVIIIe siècle. Paris 1949 idr.

⁴³ Navedba John Granlunda v citiranem delu, str. 55.

⁴⁴ Will-Erich Peuckert, Volkskunde des Proletariats I. Ausgang der proletarischen Kultur. Frankfurt a. M. 1931.

v tako imenovano »velemestno etnologijo« sodilo po naziranju Peuckerta tudi meščanstvo, si je izbral poseben okvir in poseben naslov svojega dela, ki pa se v etnološki literaturi tako rekoč ni več ponavljal.

V dvajsetih letih našega stoletja so se pričeli javljati glasovi tudi za tako imenovano velemestno etnologijo (Grossstadtvolkskunde). Toda prva monografija s tega področja je izšla šele leta 1940 izpod peresa avstrijskega etnologa Leopolda **Schmidta**.⁴⁵ Vse do danes je malo raziskav sodobnega velemestnega življenja. Večjo pozornost posvečajo zahodnonemški etnologi starejšim obdobjem v življenju mestnega prebivalstva.⁴⁶ Tako usmerjeni so npr. prispevki za etnologijo Münchena.⁴⁷ Vendar so želje po obravnavi sodobnega mestnega življenja v etnoloških okvirih žive tudi pod okriljem posebne velemestne etnologije. Richard **Beitl**, ki se je sam ukvarjal z etnološko raziskavo Berlina, meni, da so tovrstne raziskave povsem upravičene, kajti raziskovalcem iz velemestne sredine je dobro znano nastajanje novih skupnosti in tradicijskih oblik sredi tako imenovane »velemestne mase«. Tudi prišleki prinašajo s seboj prejšnje navade in uvere ter jih gojijo naprej.⁴⁸

Raziskave sodobnega življenja v velikih mestih, tudi na sodobnem podeželju in še posebej v industrijskih središčih, uokvirjajo nemški etnologi navadno pod pojem etnologije sedanosti (Gegenwartsvolkskunde). Bili so različni razlogi, ki so povzročali nastanek te usmeritve; med nje je treba šteti industrializacijo, urbanizacijo, vživljanje beguncev z Vzhoda v novo okolje.⁴⁹ Večina vodilnih zahodnonemških etnologov priznava danes potrebo po raziskovanju sodobnega življenja z etnološkega gledišča.⁵⁰ Karl **Meisen**, avtor številnih teoretičnih sestavkov, meni, da je v etnološko obravnavo treba pritegniti po možnosti vse plasti in vse skupinske pojavne oblike v proučevanju ljudstva. Ob današnjem deležu kmečkega prebivalstva bi bilo povsem zgrešeno še naprej proučevati le kmečko življenje in kmečko kulturo. Pomembno mesto v okviru sodobne etnologije pripada delavstvu. Potrebno bi bilo zajeti življenjske pojave, mentaliteto in sploh resnično sliko delavstva, formiranega pod vplivom industrije in sodobnega civilizacijskega razvoja nasploh. Seveda so težave z viri za tako proučevanje. Zato je veliko lažje etnologijo industrijskega delavstva, velemestno etnologijo in etnologijo drugih slojev želeti in zahtevati, kot pa praktično gojiti. Treba pa bo te težave premagati, kajti »položaj kate-

⁴⁵ Leopold Schmidt, Wiener Volkskunde. Ein Aufriss. Wien-Leipzig 1940.

⁴⁶ Karel Fojtik, Výzkum současného života obyvatelstva měst a průmyslových oblastí v německé spolkové republice. Český lid 1964, št. 3, str. 168—172.

⁴⁷ Beiträge zur münchener Volkskunde. Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde 1958.

⁴⁸ Richard Beitl, Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Stuttgart 1955, str. 725.

⁴⁹ International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore I., Copenhagen 1960, str. 152—53.

⁵⁰ Karel Fojtik, nav. delo, str. 168.

re koli poklicne skupine ljudi je v celoti predmet vede o ljudstvu«, pravi Meisen.⁵¹

Za spremenjene etnološke predmetne koncepte se še vedno zavzema Will-Erich Peuckert.⁵² Opozarja na Spamerjevo naziranje, da niso posamezni kulturni elementi cilj etnološkega proučevanja, temveč ljudstvo in to ljudstvo v celoti. Ugotavlja neizogibno potrebo za razvoj etnološke raziskave sodobnosti, saj je bolj potrebna kot kdajkoli doslej.

S stališča gimnazijskih učnih programov za pouk literarne zgodovine, jezikov in še zlasti zgodovine narekuje potrebo po razširitvi etnoloških predmetnih okvirov Helmut Lobeck.⁵³ Spričo ugotovitve, da je v primeri z zanimanjem za kmetstvo raziskovanje meščanstva in delavstva šele v zametkih, meni Lobeck, da bo etnologija šele s temeljitejšim delom na tem področju zgodovinskemu pouku v šoli resnično koristila. Z industrializacijo se namreč spreminja življenje, podstat posameznika in družbe; pritegnitev tudi te plati industrializacijskega procesa lahko šele v resnici tehtno dopolni zgodovinsko podobo in obogati družbeno vzgojo.

Poudarjanje izredne širine v etnologiji in poudarjanje, da je nujno vključevati resnično sodobno ljudsko življenje v njene okvire najdemo še v nekaterih teoretičnih spisih, pa tudi v uredniških besedah posameznih strokovnih časopisov.⁵⁴ Ob zavzemanju za tako imenovano industrijsko etnologijo, katere glavni nemški metodolog je Wilhelm Brepohl, pravi Josef Dünninger,⁵⁵ da je treba preusmeriti težišče zanimanja od oblikovanega na oblikujoče, od »občestvene posesti« na »način vedenja«. Tudi ugotavlja, da je med proučevanjem pradačne družbe in med sodobno industrijsko etnologijo občutna vrzel, ki jo bo treba šele premostiti.

Ne čelu tako imenovane industrijske etnologije je, kot rečeno, Wilhelm Brepohl. Doma je iz Porurja, že desetletja sistematično proučuje in zbira gradivo za etnološko obdelavo tega industrijsko izredno razvitega območja. Za sodobno etnologijo nasploh je izrazil mnenje, da je treba proučevanje neogibno prilagoditi dinamiki sodobnega življenja. »Ne več oblike (Formen), temveč vodila (Normen) so znamenje ljudskosti v dinamični družbi.«⁵⁶ Istorodnost in relativna splošna veljavnost sta lastni stvarjem, s katerimi se etnologija ukvarja. Dosedanjo ozkost in antikvarnost nemške etnologije je treba razširiti na široke ljudske plasti. Pri tem

⁵¹ Karl Meisen, Der gegenwärtige Stand der wissenschaftlichen Volkskunde. Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 1 (1954), zv. 1, str. 1—19; isti, Volkskunde als Sozialwissenschaft, nav. čas. 2 (1955), zv. 3, str. 137—155.

⁵² Prim.: »Zur Situation der Volkskunde«. Die Nachbarn 1 (1948), str. 134; »Methode und Geschichte«, poglavje knjige Will-Erich Peuckert — Otto Lauffer, Volkskunde. Quellen und Forschungen seit 1930. Bern 1951, str. 7—29.

⁵³ Helmut Lobeck, Aufgaben der Volkskunde im Unterricht der Höheren Schule. RWZfV 1 (1954), zv. 4, str. 231—247.

⁵⁴ Npr. »Zum Geleit«. Zeitschrift für Volkskunde 50 (1953), zv. 1—2, str. 1—6.

⁵⁵ Josef Dünninger, Das 19. Jahrhundert als volkskundliches Problem. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 5 (1954), str. 281—294.

⁵⁶ Wilhelm Brepohl, Das Soziologische in der Volkskunde. RJfV 4 (1953), str. 275.

pa je treba vsekakor poudariti, da so v središču pozornosti tisti sloji, ki ne »delajo« zgodovine, ki predstavljajo materinsko plast, spodnjo plast naroda (kakor se to v etnologiji pravi), torej z izjemo izrazitih individuumov: političnih vodij, umetnikov, znanstvenikov, pesnikov, vodilnih gospodarstvenikov itd.⁵⁷ Le posebnosti in značilnosti družbeno vidnejših posameznikov bi bile tako iz etnološkega proučevanja izključene. Pač pa naj bi etnologija v celoti zajela način življenja, življenjski stil različnih ljudskih slojev v različnih obdobjih. Ker antikvarično pojmovana ljudska kultura izginja, je treba spremeniti omejeno pojmovanje. Namesto oblik postaja za etnologijo zanimivo vprašanje stila. Ljudska izročila niso več edini predmet etnološke obravnave. Duševno razpoloženje, svetovno obzorje sta med osrednjimi vprašanji, kajti relativna skupnost življenjskega razpoloženja, svetovnega obzorja in življenjskega počutja so še vedno dejstva, dostopna etnološkemu proučevanju tudi v velikih mestih in industrijskih naseljih. V središče etnološkega zanimanja so tako stopila vprašanja načina in stila, namesto starih in zastarelih opredelitev je etnologija po Brepohlu dobila značaj vede o vedenju in življenjskem počutju ljudstva. Na različnih mestih izražena in v praksi preizkušena načela je Brepohl uporabil zlasti v obsežni študiji o ljudeh industrijskega Porurja.⁵⁸

Med zadnja obsežnejša nemška dela, ki so za nas na tem mestu zanimiva, sodi knjiga Hermanna **Bausingerja** o ljudski kulturi v tako imenovanem tehničnem svetu.⁵⁹

Glede temeljnega etnološkega teoretičnega problema, to je razlage pomena pojma »ljudstvo« (das Volk) je Bausinger mnenja, da je današnjemu času ustrezno tolmačenje iskati le v svetu malih ljudi, v »preprostem ljudstvu« (das einfache Volk). Namesto večkrat idealno pojmovanega »ljudstva« je treba za osrednji predmet svojega zanimanja izbrati majhne in realne družbene enote, vas, sosesko, družino itd. Študij sodobnega življenja, ljudske kulture v tehničnem svetu, zahteva nove etnološke kategorije, kajti ljudska kultura temelji danes na bistveno drugačnih osnovah in jo prav zato še slabo razumejo. Bausingerjevo delo je nastalo zaradi iskanja teh kategorij.

Tudi v nemški etnologiji so močno upoštevanji teoretični nazori švicarskega etnologa Richarda **Weissa**. V svojem temeljnem orisu etnologije Švice,⁶⁰ izišem l. 1946., je ugotavljal, da je v etnološki znanstveni teoriji premagano stališče, da bi bilo treba povezovati ljudstvo kot nositelja ljudskih tradicij le z določenimi stanovi ali njihovimi skupinami. Izločanje neke »spodnje plasti« (Unterschicht) z določenimi duhovnimi in duševnimi značilnostmi je nemogoče, kajti te lastnosti so pričujoče več ali

⁵⁷ Wilhelm Brepohl, Die Geschichtlichkeit des Volkstums und der Gegenstand der Volkskunde. Zeitschrift für Volkskunde 52 (1955), str. 2.

⁵⁸ Wilhelm Brepohl, Industrievolk im Wandel von der agraren zur industriellen Daseinsform dargestellt am Ruhrgebiet. Tübingen 1957.

⁵⁹ Hermann Bausinger, Volkskultur in der technischen Welt. Stuttgart 1961.

⁶⁰ Richard Weiss, Volkskunde der Schweiz. Grundriss. Erlenbach — Zürich 1946.

manj v vsakem človeku. Namesto o spodnji plasti, pravi Weiss, govorimo danes o spodnjeplastnosti (vom unterschichtlichen) v vsakem individuumu, namesto o ljudstvu (vom Volk), o ljudskem (vom Volkstümlichen). Meja ločnica, ki je po starejšem pojmovanju potekala skozi ljudstvo, deli sedaj vsakega človeka na dve različni območji duhovno-duševnega vedenja, v ljudsko območje in v območje neljudskega, kar naj bi ustrezalo stari resnici, da so ljudje hkrati posamezniki in družbena bitja.

S tem in takšnim teoretičnim izhodiščem je Richard Weiss takole opredelil potrebo po vključevanju mest in delavstva v etnološke predmetne okvire: »Zanimanje etnologa seže od starih kmečkih in rokodelskih izročil do sveta modernega industrijskega delavca, kajti etnološko proučevanje jo končno usmerjeno od življenjskih razmer, delovnih metod in izdelkov k živemu in ustvarjajočemu človeku, kakršen se kaže v njih. Kakor je obravnavanje mestnega in vaškega naselja namenjeno odkrivanju življenjskih oblik in mentalitete meščana ali prebivalca vasi, kakor je namen etnološke raziskave kmečkih gospodarskih oblik v spoznavanju duhovne posebnosti kmetstva, tako je potrebno poznati delo rokodelca in industrijskega delavca, če hočemo zajeti rokodelce in delavce kot posebni ljudski skupini s svojevrstno mentaliteto. — Prav na zadnjo skupino, na delavce, ne smemo pozabiti, če se želimo dokopati do celovite, sodobnemu stanju ustrezne podobe švicarskega ljudskega življenja in ljudskega značaja.«⁶¹

Weissovemu naziranju podobni ali iz njegovih teoretičnih postavk izhajajoči so teoretični pogledi drugih švicarskih etnologov. Ob upoštevanju teze o občestveni in tradicionalni določenosti predmeta etnologije, o nujnosti izključevanja vseh enkratnih stvaritev, je Robert **Wildhaber** skupaj z Richardom Weissom mnenja, da je treba vendarle upoštevati vse iznajdbe in nove tvorbe, ki jih je občestvo (Gemeinschaft) sprejelo za svoje.⁶² O kulturnem spreminjanju na osnovi tega sprejemanja so v švicarski etnološki literaturi nastale že posebne študije.⁶³ Proučevanju medsebojnega odnosa med industrializacijo in ljudskim življenjem se je posvetil Weissov učenec Rudolf **Braun**.⁶⁴ V nasprotju z dosedanjimi ocenjevanji industrializacije kot povzročiteljice izkoreninjenosti, razkroja in pomasovljenja, naj bi njegova raziskava že zelo zgodaj intenzivno industrializiranega območja v okolici Züricha pokazala, da sta se pod vplivom industrializacije ljudsko življenje in ljudska kultura le spremenila. Pravzaprav je šele industrializacija nudila velikemu delu prebivalstva resnično domovino.

⁶¹ Nav. delo, str. 103.

⁶² Robert Wildhaber, Aufgaben der Volkskundemuseen. Museumskunde 1961/62, str. 109.

⁶³ Npr. Eduard Strübin, Baselbieter Volksleben. Sitte und Brauch im Kulturwandel der Gegenwart. Basel 1952.

⁶⁴ Rudolf Braun, Industrialisierung und Volksleben. Die Veränderungen der Lebensformen in einem ländlichen Industriegebiet vor 1800 (Zürcher Oberland). Erlenbach-Zürich in Stuttgart 1960.

Prvo zaključenejšo delo s področja velemestne etnologije je bilo, kot rečeno, avstrijskega izvora. Avtor Leopold **Schmidt** je v uvodu v svojo etnologijo Dunaja dejal, da je prebivalstvo velemest prav tako del narodne celote in je zato tudi za etnologijo zanimivo. Vendar je tudi velemestni človek predmet etnološkega študija le toliko, kolikor je povezan s skupnostjo (Gemeinschaft). Te skupnosti pa ne gre razumeti le kot družbeno obliko, temveč kot obliko določenega miselnega in čustvenega ali privajenega življenjskega kroga (Lebenskreis). Od raziskovalčeve volje je odvisno, ali bo obravnaval le stara stanja, večkrat le prežitke, ali pa bo pritegnil tudi sodobne pojave ali oboje v njihovi medsebojni prepletenosti. Zase pravi Leopold Schmidt, da se je opredelil za to zadnje, kajti »civilizacijske dobrine, ki jih danes nihče ne šteje med etnološko zanimive predmete, sodijo najbolj v velemestno etnologijo pod pogojem, da smo jih le sposobni razumeti v njihovi duhovnozgodovinski vlogi.«⁶⁵ Tudi »moda« je lahko simbol neindividualno pogojenega duha in zato tudi etnološko zanimiva. Tudi šport, hoja v naravo, različne druge oblike uporabe prostega časa, velika vloga v obiskovanju kina, lokalizem in lokalni patriotizem posameznih mestnih četrti itd. Zanimive so nazadnje tudi lokalne primesi v duhovni izoblikovanosti posameznih izrazitih individuumov.

Pomembno mesto v etnološkem raziskovalnem delu je proučevanju mestne in delavske problematike dodelil Hanns **Koren**.⁶⁶ Po njegovem mnenju so skupnosti (Gemeinschaften) po mestih in trgih zasnovane na istih naravnih in notranjih odnosih kot tiste na kmetih, čeprav se zaradi večjega števila ljudi, zaradi drugačnih življenjskih razmer itd. menja njihov stil. Vendar bo etnologija mest v modernem pomenu besede morala iskati svoje lastne cilje. Ob tem jo ne bo smelo motiti presenečenje ali razočaranje številnih prijateljev etnologije, ko bodo slišali, da tudi mestna območja, najemniške hiše in industrijske četrti postajajo zanimive za etnologijo. Ljudskosti kakšnega mesta namreč nikakor ne smemo meriti z ostanki podeželske ljudske kulture, ki so bili kot dediščina ali bala prineseni v mestno območje. Treba se je nujno usmeriti na posamezne stanovalce, ki sestavljajo prebivalstvo proučevanega mesta, in študirati njihove življenjske pojave. Prikaz življenjskih krogov, v katerih posamezniki tičijo ali se jih ogibajo, je namen etnološke obdelave mestnega življenja. Po njihovem notranjem bogastvu, resničnosti in vrednosti je mogoče spoznati ljudskost (Volkstümlichkeit) mesta, ki nima nič skupnega z rustikalizmom in »kmečkimi sobami« po mestnih domovih.

Doslej najboljše delo s področja mestne etnologije je po vsej verjetnosti obdelava Linza Hansa **Commenda**.⁶⁷ Commenda je v študiji, ki obsega nad sedemsto strani, razgrnil gradivo za etnološki prikaz tega mesta. Svoje zanimanje za mestno etnologijo utemeljuje Commenda s

⁶⁵ L. Schmidt, Wiener Volkskunde, str. 100.

⁶⁶ Hanns Koren, Volkskunde in der Gegenwart, Graz-Wien-Altötting 1952.

⁶⁷ Hans Commenda, Volkskunde der Stadt Linz an der Donau I-II. Linz 1958/59.

tem, da živita danes že dve tretjini Avstrijcev, se pravi pripadnikov avstrijskega naroda, po mestih. Tisti, ki se tako ali drugače ukvarjajo s študijem Avstrijcev, morajo brezpogojno upoštevati tudi mestno prebivalstvo, sicer bo njihovo delo ostalo torzo.

Predmet etnologije je ljudstvo, so ljudje v svoji povezanosti z različnimi skupnostmi, ki predstavljajo narod. Povezan pa je vsakdo, če ne drugače, vsaj z jezikovno skupino, v katero po materinem jeziku sodi. Commenda meni, da so mestni ljudje povezani celo bolj kot vaščani, kajti po mestih je še več medsebojnih utirjenih navad, običajev v medsebojnih dnevnikih stikih itd. Etnologijo pojmuje Commenda kot znanost o duhovni izoblikovanosti ljudstva v njegovi celoti in v njegovih delih, pa tudi o njegovih živih silah. Pri tem gre za celotno življenjsko območje človeka, ne zgolj za posebnosti, ampak tudi za navidezno docela vsakdanje in brezizraze pojave ljudskosti. V območje etnološkega proučevanja ne sodijo le skupnosti v okviru doma, družine, starostnih razredov in stanovskih grupacij, temveč tudi mlajše skupnosti, tako šole, društva, podjetja in nove poklicne skupine, npr. železničarji, šoferji, piloti itd. Tako zasnovano etnološko proučevanje je sicer še mlado, vendar sta si etnologija sodobnosti in mestna etnologija, po mnenju Hansa Commende že pridobili enakopraven položaj z drugimi usmeritvami. Obilica in mnogoličnost pojavov in vprašanj, ki jih mora etnolog pri proučevanju mesta obvladati, daleč presega tiste na podeželju. Toda etnološki znanosti se je z obdelavo posameznih mest odprlo novo, obširno in hvaležno delovno področje.⁶⁸

Med etnologi iz socialističnih držav so glede obdelave življenja in ljudske kulture delavskega razreda še vedno med prvimi, vsaj tako se zdi, Čehi in Slovaki. Tudi sovjetski etnologi so si njihovo dejavnost, vsaj v nekaterih pogledih, že jemali za zgled.⁶⁹ Vendar so raziskovalna prizadevanja češkoslovaških etnologov na tem področju sorazmerno mlada. V predmüenchenski Češkoslovaški in še v prvih letih po vojski še ni v delavsko kulturo in delavsko življenje usmerjenih raziskav. Številne in v metodološkem pogledu plodne diskusije v letih 1949—1952 so opozorile tudi na to nalogo češkoslovaške etnologije. V tem času so poudarjali, da je nujno uporabljati primerjalno-zgodovinsko metodo v etnologiji, sodelovati z drugimi zgodovinskimi disciplinami. Hkrati so načrtali pot osnovnega zanimanja češkoslovaških etnologov v raziskovanju sodobne kulture in sodobnega življenja češkega in slovaškega naroda. Na prvo mesto so v tem okviru postavili industrijska območja in vaške zadruge.⁷⁰

Važna teoretična spodbuda pri vključevanju industrijskih območij v etnološke raziskave je novo naziranje v češkoslovaški etnologiji, da sodi v

⁶⁸ Zelo podobno razlaga H. Commenda svoje poglede na etnologijo tudi v sestavku »Warum Stadtvolkskunde?«, Konferenz für volkskundliche Kartographie in Linz a. d. Donau 11.—13. Dezember 1958. Linz a. d. Donau 1959.

⁶⁹ Prim.: O. Korbe, Soveščanie po etnografičeskemu izučeniju rabočih. Sovjetskaja etnografija 1958, zv. 1, str. 169—174.

⁷⁰ O. Nagodil, Čehoslovačkaja etnografija za desjat' let (1945—1955 gg.) Sov. etnografija 1955, zv. 3, str. 74—83.

etnologijo življenje delovnih plasti v njihovi celoti. V tem primeru gre za delež delavske kulture pri oblikovanju nacionalne kulture nasploh.⁷¹ Svoj pomen za novo usmeritev v češkoslovaški etnologiji pa so imele tudi stare tradicije rudarskih in metalurških območij in njihova napredna vloga v delavskem gibanju. Vendar si češkoslovaški etnologi dlje časa niso bili na jasnem, kaj raziskovati tedaj, kadar je kakšna delavska naselbina že povsem izenačena oziroma priličena mestnemu načinu življenja. Nekateri etnologi so bili mnenja, da se tukaj njihovo delo končuje in se začne raziskovanje sociologov. »Toda zdi se mi«, pravi Olga **Skalnikova**, »da je tudi v teh primerih proučevanje, kako živi industrijsko delavstvo, naloga etnologije. Nobena druga disciplina ne more tako natančno proučiti, kako živi delavstvo, kot etnologija še predvsem zato, ker ima le-ta opravka z živimi ljudmi in njihovimi realnimi stvaritvami.«⁷²

Prve pomanjkljivosti dotlej neobičajnega etnološkega raziskovalnega dela niso bile majhne. Večkrat je nastajala iz dozdevne etnološke raziskave nekakšna zgodovina delavskih stavk itd. Prave etnologije je bilo malo.⁷³ Ob nerazviti metodiki takih raziskav so načeli več stranpoti. Prva dela niso dala verne slike o življenju in kulturi delavskega razreda Češkoslovaške, kar se je od njih pričakovalo.⁷⁴ Ko so češkoslovaški etnologi upoštevali in popravljali napake, so težili k osnovnemu namenu, to je prikazu, kako se formira delavstvo, kako nastaja delavska kultura in se spreminjajo stare, tradicionalne kulture v drugačnih družbenoekonomskih razmerah. Dela so se lotili akademski etnološki inštituti; pri posameznih raziskavah so sodelovali tudi zgodovinarji, folkloristi in drugi. Poleg vrste krajših individualnih del so postopno dozorela obsežna, v glavnem kolektivna dela, monografije posameznih rudarskih rajonov, »Banicka dedina Žakarovce«,⁷⁵ »Kladensko«,⁷⁶ in »Rosicko-Oslavansko«.⁷⁷

Posebno mesto glede marksistične metodološke usmeritve v etnološki vedi pripada seveda sovjetski etnologiji. Spričo enotne in tudi utrjene metodološke orientacije je zanimivo, da so sovjetski etnologi glede vključevanja sodobnega življenja v etnološke predmetne okvire izražali v posameznih obdobjih dokaj različne nazore. V tej zvezi je najprvo omeniti, da najdemo že v starejši ruski etnologiji celo praktična prizadevanja, da bi proučili sodobno in tudi mestno življenje. Medtem ko je n. pr.

⁷¹ Olga Skalniková, *Die volkskundliche Erforschung von Industriegebieten in der ČSSR. Demos I* (1960), zv. 2, str. 148—151.

⁷² O. K. Skalniková, *Etnografičeskoe izučenie byta rabočih v Česloslovakii. Sov. etnografija 1957*, zv. 5, str. 146—151.

⁷³ Karel Fojtik, *Iz opyta etnografičeskogo izučeniya promyšlennyyh oblastej v Česloslovakii. Sovet. etnografija 1957*, zv. 3, str. 88—100.

⁷⁴ Isti, *Aus den Ergebnissen der ethnographischen Forschungen im Rositz-Oslawaner Steinkohlenrevier. Acta ethnographica academiae scientiarum hungaricae 5* (1956), zv. 3—4, str. 313.

⁷⁵ Banicka dedina Žakarovce. Bratislava 1956.

⁷⁶ Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti. Praga 1959.

⁷⁷ Karel Fojtik — Oldřich Sirovátka, *Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praga 1961.

Pypin v svoji zgodovini ruske etnologije označil raziskovanje sodobnega življenja za zelo važno nalogo etnologov,⁷⁸ je knez Tenišev konec 19. stol. ustanovil celo privatni biro za etnološko proučevanje mestnega življenja.⁷⁹ Tudi v prvih zvezkih nove sovjetske etnološke revije, ki je pričela izhajati leta 1931, najdemo trditve, da je delavski način življenja v vsakem primeru ena osnovnih tem v delu sovjetskih etnologov. Ko začne etnolog proučevati najrazličnejše strani življenja v delovnem kolektivu, se s tem približa najzanimivejšemu vprašanju kako nastaja nov človek. Ob zaželeni naslonitvi na zgodovinski prikaz glede razvoja tovarn in podjetij so dosegli v tej smeri tudi nekaj praktičnih rezultatov. Med te lahko štejemo npr. delo, kako žive delavci trjohgorne tovarne,⁸⁰ v njem je podano vsakdanje življenje delavcev moskovskega tekstilnega podjetja v razdobju sto petintridesetih let. Ta smer pa je bila ob prevladovanju ljudi z drugačnimi koncepti za nekaj let potisnjena ob stran. Obstoj posebne etnološke znanstvene discipline s posebnim predmetom in posebno metodo dela je bil z marksističnega gledišča za nekatere docela odveč. Etnologija naj bi bila le pomožna disciplina, ki bi se ukvarjala s proučevanjem dorazredne družbene formacije in z analizo prežitkov.⁸¹ Vendar se je že v letih pred drugo vojsko pojavljala kritika, češ da je etnologija odtrgana od aktualnih vprašanj socialistične gradnje. »Sovjetskaja etnografija« je dobila tudi poseben razdelek o narodih Sovjetske zveze po oktobrski revoluciji. Kljub temu pa je bilo še v teh letih možno brati, da je v nasprotju z nacijo kot historiografsko kategorijo pleme kategorija etnologije. Tako se etnologija posveča prvenstveno proučevanju tistih družb, ki še niso postale narod. V okviru nacionalnih kultur pa se zanima za tiste pojave, ki so nastali v daljnji preteklosti, se pravi prežitke predkapitalističnih družbenoekonomskih formacij. Takšna naj bi bila razlaga marksistične etnologije, kakršna izhaja neposredno iz Marxovega nauka.⁸²

Diskusija o osnovnih usmeritvenih načelih etnološke vede se je takoj po vojski nadaljevala. Zmagali so etnologi, ki so zastopali stališče, da je dolžnost etnologije proučevati kulturo in življenje posameznih ljudstev na vseh etapah njihovega zgodovinskega razvoja od najstarejših obdobij do današnjih dni.⁸³ Utrjevanje tovrstne usmeritve srečujemo na vseh kasnejših posvetovanjih sovjetskih etnologov. Na njih so razvijali in vsakokrat posebej poudarjali teze, da sodi proučevanje sodobnega življenja med nalogami sovjetskih etnologov na prvo mesto. Resnejši ugovori tako izo-

⁷⁸ A. N. Pypin, *Istorija ruskoj etnografii*, knj. IV, Petrovgrad 1892, str. 456.

⁷⁹ Prim.: *Sovjetskaja etnografija*, 1955, zv. 1.

⁸⁰ S. Lapickaja, *Byt rabočih Trjohgornoj manufaktury*. Moskva 1935.

⁸¹ Prim.: N. M. Matorin, *Sovremennyj etap i zadači sovjetskoj etnografii*. *Sovjet. etnografija* 1931, zv. 1—2, str. 3—38; *Itogi vserossijskogo arheologo-etnografičeskogo soveščanija . . . Sovjet. etnografija* 1932, zv. 3, str. 3—14.

⁸² V. V. Struve, *Sovjetskaja etnografija i jejo perspektivy*. *Sovjet. etnografija* 1939, str. 3—9.

⁸³ I. I. Potehin, *Current Trends in Ethnography in the U. S. S. R. Man and Cultures*. Philadelphia 1960, str. 59—63; S. P. Tolstov, *Sorok let sovjetskoj etnografii*. *Sovjet. etnografija* 1957, šte. 5, str. 31—55.

blikovanim načelom se v glavnem niso pojavljali; nekateri nasprotujoči koncepti so bili dokaj osamljeni in izjemni.⁸⁴ Pač pa so precej pogoste kritične in samokritične misli v zvezi z uspehi proučevanja kolhoznega kmetstva in delavskih rajonov. Poleg ugotovitev, da zlasti proučevanje delavstva še ni dobilo zadovoljivega mesta med etnološkimi raziskavami,⁸⁵ da je ostalo vprašanje sodobnega razvoja sovjetskih mest zunaj konkretnih etnoloških obravnav,⁸⁶ sta večkrat omenjeni shematičnost in površnost tovrstnih del, kakor tudi neupravičeno olepševanje dejanskega stanja na proučevanem področju.⁸⁷ Tudi tipično sodobni in res novi pojavi so bili vsaj nekaj časa in pri nekaterih obdelavah zanemarjeni ob privajenem zavzemanju za stvari, ki so bile blizu staremu etnološkemu pojmovanju.⁸⁸ Med temeljne razloge za pomanjkljivosti pri proučevanju sodobnega življenja, še zlasti življenja delavcev v industrijskih centrih, štejejo sovjetski etnologi pomanjkanje trdnih metodoloških napotkov glede nalog tovrstnega proučevanja.⁸⁹

Kljub navedenim pomanjkljivostim in težavam v današnji sovjetski etnologiji vendarle najdemo vrsto nespornih metodoloških napotil, zanimivih tudi za naš problem. Predvsem: proučevanje delavstva in industrijskih naselij in mest sodi brez pomisleka v etnologijo. Tudi delavstvo je tvorec nacionalne kulture. Ker pa je glavni namen etnološke vede proučevanje ljudstva, ne gre delavskega razreda proučevati brez povezave z drugimi razredi in sloji. Prav tako ni mogoče obravnavati delavske kulture in delavskega življenja ločeno od zgodovinskega razvojnega procesa v celoti. Poznati je treba nadalje tudi formiranje delavskega razreda, njegovih političnih in družbenih organizacij, tudi tehniko in gospodarstvo industrije, v kateri so delavci zaposleni. Toda etnolog ne proučuje n. pr. ekonomiko proizvodnje. V njegovo pristojnost pa sodi ekonomski položaj delavcev, proračun njihovih družin. Etnolog praviloma ne raziskuje zgodovine delavskih organizacij, političnih strank, pač pa proučuje njihov vpliv na svetovno obzorje delavcev, na njihovo ideologijo itd. Tesna naslonitev na določen tok zgodovinskega razvoja, prepletanje etnološke

⁸⁴ Prim.: A. Peršic, O stat'e J. Ju. Stel'maha »K voprosu o predmete etnografičeskoj nauki«. Sovjet. etnografija 1954, zv. 4, str. 163/64.

⁸⁵ S. P. Tolstov, Itogi i perspektivy razvitija etnografičeskoj nauki v SSSR. Sovjet. etnografija 1956, zv. 3, str. 7/8.

⁸⁶ Prim.: Sovjet. etnografija 1958, zv. 5, str. 13; mestno življenje je bilo premalo upoštevano tudi v tekočem sedemletnem načrtu sovjetskih etnografov — »Osnovnye problemy etnografičeskijh issledovanij v tekuščem semiletii. Sovjet. etnografija 1959, zv. 3, str. 5.

⁸⁷ Prim.: G. E. Markov, G. G. Gromov, Žurnal »Sovjetskaja etnografija« v 1953—1954 godah. Voprosy istorii 1955, šte. 7, str. 132—137; K itogam etnografičeskogo soveščanija 1956 goda. Sovjet. etnografija 1956, zv. 3, str. 3 sled.

⁸⁸ Prim.: A. I. Zaleskij, Ob izučenii byta rabočego klassa SSSR. Voprosy istorii 1955, šte. 5, str. 128/29.

⁸⁹ P. I. Kušner, Ob etnografičeskom izučenii socialističeskoj kul'tury i byta narodov SSSR. Sovjet. etnografija 1953, zv. 1, str. 17; V. Ju. Krupjanskaja, Nekotorye soobraženija po povodu etnografičeskogo izučenija rabočih. Acta ethnographica . . . 5 (1956), str. 317—329.

problematike s čisto historiografskimi vprašanji narekuje etnologom čim tesnejše sodelovanje z zgodovinarji. Pri proučevanju sodobnega življenja pa se etnologija srečuje tudi z vprašanji, ki zanimajo ekonomiste, agronome, arhitekte, zdravstvene delavce in druge. V zadnjem času postaja aktualno razmejevanje dela s sociologi. Etnološkim nalogam ustrezno sodelovanje z omenjenimi strokovnjaki je pogoj za uspešno delo na tem področju.⁹⁰

Število konkretnih raziskav delavske kulture in delavskega življenja po posameznih sovjetskih republikah je danes še vedno sorazmerno skromno. Dobro desetletje povojnega prizadevanja v tej smeri še ni nudilo kakšnih večjih rezultatov. Na osnovi občasnih poročil o izkušnjah in dosežkih nekaterih večjih in dolgotrajnejših raziskav npr. v Nižnjem Tagilu, ki jih vodi Vera Ju. **Krupjanskaja**, v Leningradu in drugod, pa je vendar možen sklep, da postajajo tovrstne raziskave v resnici vse važnejši sestavni del sovjetskih etnoloških proučevanj.⁹¹

Proučevanje delavske kulture in delavskega življenja je bolj ali manj postalo sestavni del etnoloških raziskovalnih nalog tudi v drugih socialističnih deželah. Na Poljskem se je za sodobnejše etnološke okvire zavzemal zlasti Kazimierz **Dobrowolski**, ki je kot vodja katedre za občo etnologijo in sociologijo že takoj po vojski organiziral raziskovanje procesa oblikovanja delavskega razreda in njegove kulture. Na tej osnovi ga je tudi zanimalo kako nastajata socialistična inteligenca in sodobno kmečko ter delavsko okolje.⁹² Živahno diskusijo so izzvale teze Dobrowolskega na metodološki konferenci poljske Akademije znanosti leta 1956. Tu se je zavzemal za razširitev tradicionalnih etnoloških predmetnih meja. Za cilj etnološkega dela je predlagal obdelavo zgodovine delovnega ljudstva v fevdalni, kapitalistični in socialistični družbi, pri tem pa je posebej na-

⁹⁰ V. Ju. Krupjanskaja, Nekotorye soobraženija . . . ; i s t a, Opyt etnografičeskogo izučenija ural'skih rabočih vtoroj poloviny XIX. veka. Sovjet. etnografija 1953, zv. 1, str. 64—87; i s t a, Problemy izučenija sovremennoj kul'tury i byta rabočih SSSR. Sovjet. etnografija 1963, zv. 4, str. 28—34; S. A. Tokarev, Etnografija narodov SSSR. Istoričeskie osnovy byta i kul'tury. Moskva 1958, str. 4—8; I. I. Potehin, Current Trends . . . ; Sovjet. etnografija 1957, zv. 1, str. 169.

⁹¹ Med doslej objavljena dela je n. pr. šteti: A. I. Robakidze, Nekotorye storony byta rabočih čiaturskoj margancevoj promyšlennosti. Tbilisi 1953; S. M. Abramzon, Prošloe i nastojaščee kirgizskih šahtjorov Kyzyl-Kija. Materialy k izučeniju byta kirgizskih rabočih. Sovjet. etnografija 1954, zv. 4, str. 58—78; Šihberdy Annaklyčev, Byt rabočih-neftjanikov Nebit-Daga i Kum-Daga. Istoriko-etnografičeskij očerk. Ašhabad 1961; in druga. Posebej je omeniti zanimivo gradivo iz zgodovine delovnih pogojev in načina življenja ruskega proletariata konec 19. in v zač. 20. stoletja, zbrano v okviru državnega zgodovinskega muzeja v Moskvi in publicirano v seriji »Trudy gosudar. istor. muzeja« pod naslovom »Istoriko-bytovye ekspedicii . . .«, Moskva 1953, 1955. Zdi se, da je šteti med doslej najbolj uspele obravnave sovjetskega delavskega življa nekatere kandidatske disertacije, branjene predvsem v Ukrajini.

⁹² Danuta Dobrowol'ska, Vladislav Kras'nevič, Etnografičeskie issledovani-ja sovremennoj kul'tury pol'skogo naroda krakovskimi učjonymi. Sovjet. etnografija 1959, zv. 4, str. 102—109.

glasil proučevanje sodobnih problemov, še zlasti kulture delavskega razreda. Tudi je opozoril na tesno povezanost etnoloških in socioloških vprašanj. Njegova izvajanja je večina poljskih etnologov pozdravila; nekateri, med njimi K. Moszynski, Z. Biały, so se etnološkemu proučevanju v večjih mestih živečega delavstva uprli.⁹³ Vendar so za del današnje poljske etnologije nedvomno značilne tendence tesnejšega povezovanja etnologije z zgodovinskimi vedami, vključevanje preteklosti in sedanjosti v etnološke predmetne okvire ter razširitve raziskovalnega dela na etnologijo delavstva.⁹⁴

Proučevanje, kako živi industrijsko delavstvo, sodi med povsem nove in pomembne etnološke naloge tudi v DR Nemčiji. Tako meni n. pr. Heinz Kothe.⁹⁵ Zadržan pa je v tem pogledu marksistično usmerjen vzhodnonemški etnolog Wolfgang Steinitz. Predmet etnologije predstavljajo z marksističnega gledišča v Steinitzovi interpretaciji razredi delovnih ljudi. V 19. stol. so to v glavnem kmetje in rokodelci; za delavce pušča Steinitz iz dokaj nepojasnjenih razlogov vprašanje odprto. Ko Steinitz nakazuje problem tipičnosti, tipičnih oblik v življenju sodobnega delavskega razreda, se vprašuje: »Ali je ta razred predmet etnološkega proučevanja?« Takole pravi: »Moram odkrito priznati, da je tudi meni samemu to vprašanje premalo jasno. V sovjetski etnološki literaturi in v etnologiji drugih držav ljudskih demokracij, kjer se že razmeroma dolgo (tako pravi Steinitz leta 1953) ukvarjajo s tem vprašanjem, mi ni znano niti eno delo, kjer bi namesto programskih deklaracij nudili konkretno obdelavo o življenju delavcev v veliki tovarni.«⁹⁶

Po zatrjevanju nekaterih madžarskih etnologov⁹⁷ je proučevanje življenja in kulture delavstva našlo ustrezno mesto tudi v okvirih madžarske etnologije. Od prvotnega zanimanja skoraj izključno za delavsko folkloro so etnološke raziskave kasneje razširili tudi na druge etnološke teme. V ta namen so osnovali tudi poseben delovni kolektiv. Posebna delovna skupnost se je zavzela tudi za proučevanje budimpeštanske velemestne etnologije, pri čemer je bil dan poudarek še zlasti raziskovanju, kako živi industrijsko delavstvo, odnosu med kmečko in delavsko kulturo ter teoretičnim problemom.

⁹³ Edward Pietraszek, Etnograficzna konferencja metodologiczna. Demos 1 (1960), zv. 2, str. 126—129; Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 5 (1959), zv. 1, str. 230—232.

⁹⁴ Prim.: Demos 1 (1960), zv. 2, str. 133—134.

⁹⁵ Heinz Kothe, Die vordringlichsten Aufgaben der Ethnographie in der DDR. Völkerforschung; Vorträge der Tagung für Völkerkunde an der Humboldt-Universität Berlin vom 25.—27. April 1952. Berlin 1954, str. 78—91.

⁹⁶ V. Štejnec, Nekotorye voprosy nemeckoj etnografii. Sovjet. etnografija 1955, zv. 2, str. 64.

⁹⁷ Prim.: Gyula Ortutay, Kleine ungarische Volkskunde. Budapest 1963, str. 23/24 in 224; Tekla Dömötör, Principal Problems of the Investigation on the Ethnography of the Industrial Working Class in Hungary. Acta ethnographica... 5 (1956), zv. 3—4, str. 332—351, ter »Bericht der Arbeitsgemeinschaft für die Forschung der Volkskunde von Gross-Budapest. Demos 1 (1960), zv. 2, str. 151—152.

Problemom delavske folklore dokaj posvečajo svoje sile romunski etnologi. Njihovo raziskovanje se razteza tudi na velika gradbišča, na delavska središča in na mesta.⁹⁸ V nasprotju z meščansko etnologijo se romunski marksistično usmerjeni etnologi ne omejujejo le na kmečko kulturo, temveč vidijo v socialistični ljudski kulturi lastnino delavskega razreda in delovnih kmetov.⁹⁹

Proučevanje sodobne kulture in sodobnega življenja so določili za svoje osnovno nalogo bolgarski etnologi. Raziskovanje zakonitosti glede razvoja socialistične kulture in osnovnih življenjskih manifestacij delavcev in združnikov, pota razvoja bolgarske družine, formiranje nove komunistične morale so osrednje teme bolgarske etnologije,¹⁰⁰ kakor je to običajno tudi za delovne programe etnoloških institucij večjega dela evropskega Vzhoda.

Kljub fragmentarnosti pričujočega pregleda, kakšen je odnos do industrializacije in urbanizacije v tujih nacionalnih etnologijah in pri nas, je vendarle mogoče ugotoviti, da obstoji v tem pogledu določena razlika. Tako rekoč v vseh omenjenih deželah posvečajo etnološkemu proučevanju sodobnega življenja in kulture ljudi iz industrijskih naselij in mest sorazmerno precejšnjo pozornost; etnološka veda slovenskih in drugih jugoslovanskih etnologov nasploh postaja v tem pogledu resnično izjema. Razlogi so seveda različni, tako tudi metodološka načela in cilji. Zaradi tega bi bilo zgrešeno prej nanizane postavke te ali one smeri enostavno prevzeti. Nobenega dvoma pa ni, da so tuje usmeritve tehtna spodbuda ali vsaj hvaležno gradivo za premislek, ali ne bi kazalo kreniti v smer, da bi proučevali industrijska naselja in mesta z etnološkega zornega kota tudi pri nas.

Ni namen tega sestavka, da bi nadrobneje utemeljeval potrebo, kako nujno je vključevanje neagrarnih naselij med naše raziskovalne naloge. Zgolj teoretično dokazovanje bi utegnilo biti za koga neprepričljivo. Določena metodološka usmeritev dopušča tudi skepsu glede upravičenosti etnološkega proučevanja industrijskih naselij in mest. O tem pričajo nekatera teoretična izvajanja pri nas, tudi na Nemškem, v Sovjetski zvezi in še kje. Vprašanje pa je, ali je tak odnos do delavske kulture in delavskega življenja z marksističnega vidika v resnici ustrezen. Sicer pa velja to tudi za vse druge metodološke vidike in smeri. Poglavitni razsodnik bo v tem pogledu prav gotovo raziskovalna praksa, kjer se lahko jasno pokaže moč in slabost določenega koncepta. Kolikor pa hoče naša etnologija ohraniti stik z družbenozgodovinskim tokom, je etnološko proučevanje industrijskih naselij in mest že objektivna nuja. Metodološki razlogi niso pri tem niti štet. Za delom nacionalnih etnologij smo v tem pogledu v zaostanku za kaki dve desetletji. Upajmo, da se ne bo to zaostajanje še povečalo.

⁹⁸ Mihail Pop, Problemele si perspectivale folkloristici noastre. Revista de Folklor 1 (1956), zv. 1—2, str. 9—35.

⁹⁹ Po poročilu Gottfrieda Habenichta v Demosu 1963, zv. 2, str. 131.

¹⁰⁰ B. Božikov, Etnografičeskij institut i muzej bolgarskoj akademii nauk za poslednie pjatnadcat' let (1944—1955 gg). Sovjet. etnografija 1960, zv. 1, str. 108—111.

ZUSAMMENFASSUNG

INDUSTRIALISIERUNG, URBANISIERUNG UND DER ETHNOLOGISCHE GESICHTSPUNKT

Das prozentuelle Sinken der Zahl jener Landbevölkerung, die von der Landarbeit lebt, und das dem entsprechende Anwachsen der Einwohnerzahl der industriellen Siedlungen und Städte bringt die Ethnologie in eine neue Lage. Es ist nämlich das Dilemma entstanden, ob man die bisherigen ethnologischen Sachrahmen beibehalten soll, oder ob man sich angesichts der veränderten sozialen Struktur auch neue Aufgaben auferlegen soll. Dieser Artikel fasst zusammen die bisherigen Lösungen dieses Problems in der slowenischen bzw. jugoslawischen ethnologischen Theorie und Praxis, in den hauptsächlichlichen Zügen aber auch in anderen nationalen Ethnologien.

Für die slowenische Ethnologie und die jugoslawische Ethnologie im allgemeinen muss festgestellt werden, dass sie die Lebensweise und Kultur der Einwohner der gegenwärtigen Stadt- und Industriesiedlungen sozusagen ganz bei Seite lässt. Theoretische Bezeichnungen, die wenigstens mittelbar die neuen Forschungsaufgaben anzeigen, kommen einstweilen nur sehr vereinzelt vor. Die Forschungspraxis bleibt ohne derartige Erfahrungen. Eine andere Situation konnte in mehreren anderen nationalen Ethnologien festgestellt werden, so in der amerikanischen kulturellen Anthropologie, unter den englischen sozialen Anthropologen sowie in der schwedischen, deutschen, schweizerischen und österreichischen ethnologischen Theorie und Praxis. Der Problematik der Arbeiterkultur widmen einen beträchtlichen Teil ihrer Kräfte die tschechischen, slowakischen und sowjetischen Ethnologen, doch auch die Polen, Ungarn, Rumänen und Bulgaren. Natürlich können dabei die methodologischen Grundsätze und Ziele der sich mit dem gegenwärtigen Leben befassenden Forschungen recht verschiedenartig sein. Die Anregungen jedoch, die aus diesen und ähnlichen ethnologischen Orientierungen ausgehen, ist nicht zu unterschätzen.

POLEMIKA

SLOVENC V NARODY MIRA

Vilko Novak

Institut etnografii Akademii nauk SSSR izdaja že dalje časa obsežno zbirko priročnikov o narodih in kulturah vsega sveta pod naslovom **Narody mira**. Etnografičeskie očerki (Izdatel'stvo »Nauka«, Moskva). Glavni urednik je S. P. Tolstov, posamezne zvezke pa urejujejo posebni uredniki. Tako je za drugimi celinami prišla končno na vrsto Evropa v dveh knjigah. V prvi **Narody zarubežnoj Evropy** (urednika S. A. Tokarev in N. N. Čeboksarov, Moskva 1964) je tudi zaglavje **Narody Jugoslavii** (str. 371 do 512) in v njem oddelek **Sloveny** na str. 453—466. Vsi obravnavani narodi nastopajo v naslovih zaglavij s svojim imenom, le nas so strpali v naslovih in splošnih delih pod skupen naslov, tako da je za tujino docela zakrita naša individualnost, ves razvoj pri posameznih narodih pa prikazan nepregledno; na drugi strani pa kaže tudi to »metodološko« načelo na »pravično« in »stvarno« dodelitev prostora posameznim narodom ter opuščanje posameznih poglavij pri nekaterih. Ker je ta spis tak, kakršen ne bi bil smel priti na svetlo v resni znanstveni knjigi, najmanj pa v tako uglednem priročniku, ki naj bo na voljo sedaj in verjetno dolgo za nami strokovnemu svetu, moram kot avtor prvega, temeljnega (ali izhodiščnega) rokopisa o etnologiji Slovencev za to knjigo ter eden od urednikov za vse prispevke o jugoslovanskih narodih pojasniti usodo nastanka tega spisa ter javno pokazati njegove napake ter pomanjkljivosti.

Pred kakimi šestimi leti sem bil naprošen od glavnega tajnika SAZU prof. dr. M. Kosa (potem, ko sta dve ustanovi zavrnila pisanje takega prispevka), naj napišem na podlagi vprašanj, ki jih je poslala moskovska redakcija, etnološki oris Slovencev in naj se zaradi urejevanja jugoslovanskega deleža povežem z Etnografskim institutom SAN. V najkrajšem času sem napisal nekaj povzetek svoje Slovenske ljudske kulture (prirejeno ustrezno vprašalniku redakcije) in še nekaj o drugih kulturnih področjih. Prof. M. Kos je napisal pregled starejše zgodovine Slovencev. Moj rokopis obsega 30 strani, ki jih je naša redakcija — ker je bil prostor omejen — zelo skrčila. Ruski prevod vseh naših prispevkov so poslali v Moskvo, od koder dolgo ni bilo glasu. Šele 8. IV. 1963 je prišel napovedan zastopnik Etn. inst. SAN z že lomljenim ruskim besedilom »prirejenega« našega rokopisa. Ker sem bil bolan, sem mogel le na začetku sodelovati pri pregledu tega teksta, v katerem smo — na željo EI in zaradi že tiskane oblike mogli pokazati le na nekatere napake, o čemer

imamo zapisnik. Kako se na te pripombe redakcija v Moskvi ni ozirala, more vsakdo primerjati.

V predgovoru knjige je povedano, da so »sodelovali« (str. 8) pri besedilu o Slovencih od Rusov: S. A. Tokarev, N. N. Veleckaja (»literatura i folklor vseh narodov Jugoslavii«) in morda tudi M. S. Sihareva. Kaj smo napisali Slovenci sami, ni povedano.

V neetnoloških poglavjih so npr. taki »popravki in dostavki« moskovske redakcije: list Slovenski narod je pričel izhajati 1872 (prav 1868, str. 388); Družba sv. Cirila in Metoda je bila ustanovljena v Slovenskem Primorju proti italianizaciji — prav: v Ljubljani in enako tudi proti germanizaciji (r. t.). Slovenci na Madžarskem tu vobče niso omenjeni. V poglavju o kulturi vseh jugosl. narodov vzporedno obravnavanje ne daje jasne slike o nobeni naši literaturi itd. V zvezi s slovensko literaturo npr. niso omenjeni naši spomeniki pred XVI. stol., Trubarjev pomen je označen docela nesmiselno, niti letnica prve slovenske knjige ni navedena; ni označen Prešernov osrednji pomen. V slabih vrsticah o realizmu ni Jenka, Stritarja, Tavčarja. Kersnik ni umrl 1887, marveč 1897. Kako šarlatansko je tako površno pisanje, dokazuje kričeči primer, ko avtor navaja na str. 503: »P, Voranc«, misleč pač, da se naš pisatelj piše Voranc. Na isti ravni je pisanje o Mišku Kranjcu, kjer so navedena njegova najmanj pomembna dela, ker so pač prevedena v ruščino. Njegovo rojstno leto ni 1907, ampak 1908. Smešno je omenjati pri njem, da je član SAZU (česar npr. pri Župančiču ni). Poglavje o gledališču je napisano tako, da pove, kaj igrajo pri nas ruskega, saj sta med Slovenci imenovana kar dva dramatika: M. Kranjec in Matej Bor. Podobno je z likovno umetnostjo, kjer niso imenovani impresionisti. — V poglavju »Nauka« (ta naslov je zgrešen, ker gre le za etnologijo) ni imenovan npr. Etnolog, pač pa vse serije SEZ, po dvakrat Erdeljanović in Đorđević itd.

Število Slovencev v Avstriji je v poglavju »Avstrijcy« (str. 853): 24.000 — nič pa ne zvemo v zaglavju o jugoslov. narodih o njih resničnem številu v zamejstvu... In kar pove spačeni spis o njih, je le: da so Slovenci »v Štirii« ostali v Avstriji, — »ponnoniskie — v sostave Vengrii« (391). Še med Slovenci ne bodo mnogi znali tega razložiti. V omembi okupacije ni povedano, da je del Slovenije 1941 pripadal Madžarski.

V etnološkem delu, ki mu je bil (recimo) podlaga moj spis, so tele grobe napake, slaba dopolnila, izpuščeni deli itd.:

Str. 453: v poglavju o jeziku in etnični razdelitvi so v Moskvi vrinili zadnja odstavka od »Pomimo...« do konca. Tu je zapisano, da so »najbolj samobitna skupina slovenskega naroda — Kranjci«. Iz naslednjega o primorskih Slovencih je moč razumeti, kakor da Beneška Slovenija ne pripada več Italiji. Iz trditve, da je slovenski del južne Koroške in Štajerske »bil pod močnim nemško-avstrijskim vplivom« bo tudi kdo sklepal, da na Koroškem temu ni več tako.

V poglavju o kmetijstvu (453—455) so prvi trije odstavki vzeti iz nekega zemljepisnega besedila (verjetno jugoslovan. sodelavca), prav tako zadnji trije odstavki o poljedelstvu, kjer je prvi odstavek »prirejen« iz

mojega besedila. Vse, kar sledi o živinoreji, čebelarstvu (tri vrste) in prometu, je slabo skrčeno iz mojega rokopisa, tako da npr. niso omenjene ne krave ne konji, nič o poljskem orodju, kar se pri Srbih in Hrvatih ponavlja, kot še marsikaj drugega. O lovu in ribolovu ni ostala niti beseda, pri obrtih nič o lončarstvu, pletarstvu, izostalo je vse o prometu.

V pogl. Poselenia i postroiki (455—458) je cela stran slik hiš, med njimi kar tri alpske, nobene sredozemske, ena alpska je označena kot osrednjeslovenska; na str. 456 je devet risb (beograjskega izvora, o katehrih kot urednik nisem nič vedel, kar vse velja tudi za risbe na str. 458). Prva skupina prikazuje zunanjščino in notranjščino alpskih hiš, pri čemer se lahko smejemo ali jezimo nam neznanemu ležanju na lesenem ogrodju nad pečjo. Tudi druga skupina risb po inženirsko prikazuje »shemo razvoja hiše alpskega tipa«. Tako je besedila komaj za dobro stran; v tem pa je prvi odstavek neznanega izvora o naseljih, kjer se zaselek imenuje »zaselje« in vas — »vasje«. Tudi ostalo besedilo nima z mojim rokopisom nikake zveze, saj beremo tu take modrosti: osrednjeslovenski tip je najznačilnejši za Slovence, v glavnem razširjen na Gorenjskem, delno na Dolenjskem itd. O alpskem tipu pove v **treh** vrstah, da je to isti tip, »kateri gospoduje na avstrijskem Tirolskem, v Švici, nekaterih območjih južne Nemčije (prim. poglavje »Avstrijci«) ... »Primorsko-kraški ... hiše ... so podobne zgradbam na severovzhodu Italije in na dalmatinski obali«. V dveh in pol vrstah o panonskem tipu izveš, da je razširjen »v severnem (!) in jugovzhodnem delu Slovenije«; da je iz gline, to je na prvem mestu, nato šele »ali lesena«.

Med gospodarskimi poslopji je omenjen le kozolec v osmih vrstah, ker je pač — »shoden s belorusskim i severnovelikorusskim ozerodom«. To je menda eden izmed primerov, ko so prireditelji tega besedila označili nehote svoja »metodološka« načela ali vodila: »primerjave« od skrajnega vzhoda do zahoda Evrope, o bistvu stvari pri nas pa zato — nič ali napačno, površno. Take reči imenujemo pri nas slab žurnalizem.

In s tem se dobro sklada, kar najdemo na str. 918 med seznamom literature »K glave »Narody Jugoslavii«: Klun V., Sloveny. — »Russkaja beseda«, 1857, No 3; 1859, No 1—3. Potemtakem se ne čudimo ravni redakcije besedila o Slovencih. Samo da podpisani ne vem, čemu in zakaj je v polnem nasprotju z večino vsega, kar so strpali v spis o Slovencih. Tudi pravilnost naslovov jugoslovanskih del nikakor ni na akademski ravni.

O prehrani (458—459) je ostalo v 14 vrstah nekaj bornega (recimo: ogrizki . . .), kjer stoji npr. tudi: »Za večerjo jedo mleko s kruhom, sadje«. V mojem rokopisu je: »Za južino (!) je kruh, sadje, mleko«. V ruskem besedilu (v Moskvo so dobili naše besedilo že v ruščini!) je za **užin** v oklepaju s kurzivo v latinici: večerja. Ta primer navajam kot enega iz mnogih, kako je ruska redakcija nastajala.

O noši (495—461) je slabo skrčeno iz izvornika, tako da je npr. »moška obleka obstajala iz platnene srajce in hlač«, zatem pa našteva še druga moška oblačila. Na začetku in koncu poglavja beremo isto, da

»nacionalne noše« ni več. Slovenski nazivi so pravilni, razen »janko« mesto **janka**. Med besedilom so na str. 460 tri podobe.

Poglavje Družinsko in občestveno življenje (461—462) je še najbolj prirejeno po mojem rokopisu, močno skrajšano.

V poglavju Religija, verovanja in kalendarnije prazniki (462—464, vmes slika korantov brez tega naziva) so iz raznih delov mojega rokopisa vzeli nekaj sestavkov, jih popačili tako, da npr. »Na božič jedo fižol...« itd., kar je v mojem rokopisu: »Na predbožični dan, sveti post, jedo...« Tako še »parkeljne« prevaja »čert«; »svjatogo Luki« — iz »Lucijino«.

Kratko poglavje Narodnoe tvorčestvo (464) je zelo skrčeno iz mojega rokopisa. Napačno je: »košnice« — mesto končnice; — »Kupola cerkvej« — mesto cerkvene (lesne) strope, kjer seve freske nimajo kaj iskati.

»Ustno-poetičeskoe tvorčestvo« (465—466) vsaj v prvem delu nima zveze z mojim rokopisom, pač pa so v odstavku o ljudski prozi sledovi, ki kažejo, da utegne le-ta biti skrčen po izvorniku. Isto velja za naslednje, kjer pa je v 6 vrstah o plesih zmotno imenovan zahodni del Slovenije mesto vzhodnega.

Ko sem zvedel, da želi Etnografski institut SAN izdati del o narodih Jugoslavije v prevodu, sem jih 20. II. 1965 opomnil na napake, poudaril, da »takega teksta nikakor ne smemo in ne moremo izdati«, da »je nujno potrebno popraviti vse napake, ki sem jih naštel in dopolniti v smislu že povedanega« in sem posebej naštel poglavja, ki jih je treba predelati itd. Na to pismo do danes nisem prejel nikakega odgovora. Kljub temu je imenovani institut objavil v srbohrvaškem prevodu — kar ni bilo potrebno, ker je vse besedilo bilo že pred leti prevedeno v ta jezik in bi bilo treba le tekst objaviti — okleščeni in oskubljeni ruski tekst pod naslovom »**Narodi Jugoslavije**« (Posebna izdanja knj. 185, Etnografski institut knj. 13. Redakcioni odbor M. Barjaktarović, B. Drobnjaković, T. Nikčević, V. Novak, S. A. Tokarev, J. Trifunski, V. Žganec. Urednik Dušan Nedeljković. Beograd 1965, str. 238.).

Ta »izdaja« je res unikum: znašel sem se kot član uredniškega odbora na naslovnem listu knjige, proti katere izidu sem protestiral in o kateri nisem do konca oktobra 1965 niti vedel, ali se res tiska. Kdo je torej imel pravico odločati o njenem izidu? Iz uredniškega odbora B. Drobnjaković ne živi več, ruski član nima o tej izdaji kaj govoriti, niti dr. Žganec niti podpisani nisva bila obveščena, da je Etnografski institut »sklenil« to knjigo objaviti. Kako se takemu ravnanju reče, si lahko vsakdo misli. Temu se pridruži še samovoljno ravnanje z osnovnim besedilom, ki ga objavijo popačenega kljub avtorjevemu nasprotovanju. Navedba imena med sodelavci in v uredniškem odboru pa zavaja nepoučenega bravca k prepričanju, da soglašaj z vsem, kar je npr. o Slovencih objavljeno. Táko samovoljno in docela neodgovorno ravnanje te izročja krivični, nezasluzeni kritiki, ki te bo prikazala prav takega nepoznavavca predmeta, kot so se pokazali neodgovorni uredniki in izdajatelj te knjige.

Poglejmo si še glavne »posebnosti« te izdaje, v kateri je ostalo skoro vse, kar smo grajali v ruski izdaji. V Predgovoru najdemo neresnico, da

je naštetih »kolektiv izvolil uredniški odbor« (str. 2). Ne vem, da bi se ta kolektiv kdaj sestal in koga volil, odbor je določil Etnografski institut (ali kdo drug?). Po vsem povedanem — in tudi ostali narodi niso obdelani bolje! — nikakor ne bo držala trditev, da »se strnjena etn. monografija Narodi Jugoslavije odlikuje ne le s svojo novostjo prvega celotnega sodobnega etnološkega obsega narodov Jugoslavije, marveč tudi s to novostjo, da so mnogi različni jugoslovanski znanstveni in strokovni individualni pogledi vklajeni in postali kolektivni, po nadrobni diskusijah z uredniškim in avtorskim kolektivom Etnograf. instituta AN SSSR tudi taki mednarodni znanstveni pogledi, katere raznaša po svetu po pomembnosti in tehtnosti edinstvena etnol. publikacija Narodi sveta Akademije znanosti SSSR« (str. 2). Resnica je prav nasprotna in žalostna: jugoslovanski avtorji žal nismo vedeli, da bodo v Moskvi imeli naše prispevke za nekako izvozno blago, ki moreš z njim ravnati po mili volji — in enako se je zgodilo avtorjem vseh socialističnih dežel Evrope, ki enako protestirajo, kolikor doslej vemo. Dalje kaže navedeni stavek predgovora, da njegov avtor drugače gleda na znanstveno resnico in strokovnost v etnologiji, kot večina strokovnjakov v Jugoslaviji. Zato pač EI SANU ne bo doživel napovedane obširne monografije o etnologiji narodov Jugoslavije — pod takim »vodstvom« in v svojem okviru.

Kako »edinstvena« je ta knjiga po svoji popolni nezrelosti in neodgovornosti, kaže že slab prevod, saj prevajavec ne zna, da ruski »germanski« pomeni »nemški« (str. 29), »alpski« prevaja kar »planinski« (pri obliki hiš! str. 142, na 146 je ostala alpska!), medtem ko je v izvorniku na str. 457 označena pripadnost hiš (čeprav pri g nápak) posameznim območjem, označuje prevod kar smešno primitivno za strokovno knjigo »Tip slov. kuće«, dvakrat »slov. kuća«, pod prekmursko pa kar — v množini (str. 144—145). Pod sliko kurentov je napis: »Obredna maskirana igra« (154). In končno — **Vohejn** — to je v cirilici naš Bohinj (158). Pa kaj je končno to s tako »odliko« (teh je več, kot jih je naštel predgovor!), kot je npr. na str. 127 pri Hrvatih »ostrvo Čudak«, ki ga nikjer ne bodo našli (tako tudi v izvorniku) — bi pa naj bil — Susak ...

Kljub mojemu seznamu grobih napak v pismu Etn. institutu so v tej »odlični« izdaji ostali »najizvornija grupa slovenačkog naroda Kranjci«, zaselek se tudi tu imenuje »zaselje«, ostal je zmedeni in nezreli opis hišnih oblik — pač kot dokaz »izenačenih kolektivnih pogledov«, ki naj bi bili »mednarodni« s takimi metodami, da se npr. naša alpska hiša odpravi z enačenjem s hišami sosednih alpskih dežel — pač tehtno dognanje »nadrobni diskusij« z moskovskim »kolektivom« ... In isto velja za ostala področja naše ljudske kulture. Ne moremo se pač sporazumeti s strokovnjaki, kakršni so pri EI SANU in ki imajo docela drugačno mišljenje o tem, kako smemo in moramo kak narod prikazati v takem strokovnem pregledu, kakor ga imamo drugi, ki smo se s kulturo tega naroda malo več ukvarjali. Temu primerna je tudi skrb za korekturo seznama literature, kjer Narodopisje Slovencev ni imelo sreče, da bi mu bil naslov v celoti natisnjen, kaj šele, da bi bili navedeni njegovi uredniki.

Ne moremo videti potrebe po taki izdaji zmalicene nestrokovnjaške, v tujini narejene redakcije naših tekstov, nasprotno, že misel nanjo je bilo treba odbiti. EI SANU je imel lepo priliko, da bi izdal obširnejše prvotne tekste, ki bi bili vsaj za silo to, za kar razglša predgovor to knjigo. Tako pa je enemu neodgovornemu dejanju sledilo drugo enako, v škodo naši znanosti, ker ji jemlje dobro ime, krivično za — vsaj naš slovenski narod, ker ga površno, nestrokovno, skrajno primitivno prikazuje. In krivično avtorju prvotnega besedila, ker mu podtika odobritev takega objavljenega besedila, objavljenega celo proti njegovi volji ter brez njegove vednosti. Obravnavani primer pa dokazuje in opominja, da si moramo v bodoče dobro premisliti, s kom bomo sodelovali in za koga bomo pisali.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE SLOWENEN IN NARODY MIRA

In der Sammlung Narody mira ist im Heft Narody zarubežnoj Evropy (Moskva 1964, Redaktoren S. A. Tokarev und N. N. Čebokсарov) unter den Kapiteln die Völker Jugoslawiens betreffend auch ein Kapitel über die **Slowenen** (453—466). Den Text über die Völker Jugoslawiens hat ein besonderer Ausschuss vorbereitet, in dem aus Slowenien der Unterzeichnete mitgewirkt hat, die Gesamtarbeit hat aber das Ethnographische Institut der Serbischen Akademie der Wissenschaften geleitet. Der Unterzeichnete hat einen 30 Seiten langen Artikel über die Slowenen geschrieben und noch Antworten auf Fragen der Moskauer Redaktion, betreffend einige Kulturgebiete. Sein Text wurde — zugleich mit anderen — schon in der jugoslawischen Redaktion gekürzt. Die Moskauer Redaktion hat dann diesen Wortlaut ganz nach eigenem Gutdünken überarbeitet und als ihn der Autor im Manuskript zur Durchsicht zugesandt bekam, machte er auf die Fehler darin aufmerksam. Weil währenddem Prof. B. Drobjanović gestorben war, der unsere Arbeit geleitet hatte, erörterten den Text in Moskau andere Vertreter der Serbischen Akademie der Wissenschaften — auf welche Weise und was, weiss ich nicht. Wir sehen nur, dass der Artikel über die Slowenen in der obengenannten Sammlung derartig ist, dass jedes Wort der Kritik zu schwach ist, um diese verantwortungslose Arbeit zu verurteilen.

Der Autor analysiert eingehend die Mängel des Textes, bei dem die Moskauer »Fachleute« mitgewirkt haben, die einige Kapitel über einzelne Gebiete der Volkskultur so kürzten, dass sie keinen Sinn haben; ferner haben sie willkürlich falsche Formulierungen eingeschoben, viele sachliche Fehler gemacht usw. — Ebenso dilettantisch sind die Abschnitte über slowenische Literatur, Theater und Malerei geschrieben. Die schlechten Zeichnungen der alpinen Hausformen (nur dieser!) sind in Beograd entstanden und ohne mein Wissen in den Text gekommen. — Unrichtige Angaben über die Slowenen finden sich sogar im Text über die Österreicher, wo behauptet wird, dass in Österreich nur 24.000 Slowenen leben, während es wenigstens 80.000 sind!

Und schliesslich — das Ethnographische Institut der Serbischen Akademie der Wissenschaften hat trotz meinem Protest und meiner Forderung, dass der Text ergänzt werden müsse, die Schriften über die jugoslawischen Völker in serbokroatischer Übersetzung herausgegeben. Meinen Brief, worin ich genau

POROČILA

OSMO POSVETOVANJE ETNOLOGOV JUGOSLAVIJE V SPLITU

Marija Makarovič

Kot vsako leto od 1958 sem, je bilo tudi letos posvetovanje jugoslovanskih etnologov, in sicer v Splitu od 14. do 17. oktobra. Posvetovanje je bilo posvečeno sedemdesetletnici življenja in znanstvenega delovanja Milovana Gavazzija, profesorja etnologije na filozofski fakulteti v Zagrebu. Posvetovanje je organiziralo tudi to pot Etnološko društvo Jugoslavije s sodelovanjem Etnografskega muzeja v Splitu.

Posvetovanje je trajalo tri dni, četrti dan je bila ekskurzija.

Ker je bilo posvetovanje posvečeno profesorju Milovanu Gavazziju, so takoj po svečani otvoritvi osmega posvetovanja predstavniki raznih ustanov prebrali referate, v katerih so spregovorili o življenju, delu in pomenu Gavazzijevega znanstvenega delovanja. To so bili prof. dr. Vilko Novak, predstojnik stolice za etnologijo na filozofski fakulteti v Ljubljani, Djurdica Palošija, univerzitetni asistent v Zagrebu, dr. Jelka Ribarić-Radauš, direktorica Etnografskega muzeja v Zagrebu in Rajko Nikolić, direktor Vojvodjanskega muzeja v Novem Sadu.

Še isti dan in v naslednjih dneh so se zvrstili naslednji referati: Žarka Mladineo: Split gledan kroz prizmu etnologa; v njem je referentka opozorila na nekatere etnološke značilnosti tega območja, ki so se ohranile še iz prejšnjih stoletij v današnji čas. — Ksenija Vinski-Gasparini: Osvrt na problem kontinuiteta i arheološke baštine pri formiranju materialne kulture Slavena na području Jugoslavije. Predavateljica je že na začetku poudarila, da je povsem očitno prehajanje nekaterih kulturnih elementov iz enega obdobja v drugo in izpričevanje nepretrganega razvoja nekaterih elementov materialne kulture kot tudi etnične kontinuitete v okviru določenega območja kljub nekaterim spremembam. Nato je analizirala sledove rimske civilizacije, ki je močno vplivala na Slovane v naših krajih, posegla z istim namenom v prazgodovino, v čas preseljevanja južnih Slovanov, končno pa je spregovorila o vprašanju etnične kontinuitete v 6. in 7. stoletju avtohtonega romaniziranega in romanskega prebivalstva. — Profesor Milovan Gavazzi je v zelo izčrpnem predavanju Kultura južnih Slavena u doba dolaska na jugoistok Evrope navedel najvažnejše elemente materialne, duhovne in socialne kulture, ki jih lahko na osnovi najrazličnejših, predvsem lingvističnih pomagal, predvidevamo v kulturi južnih Slovanov, in to v času, ko so iz pradomovine prišli na Balkan in v druge kraje jugovzhodne Evrope. — Prof. Milenko S. Filipovič je v referatu Orientalna komponenta u narodnoj kulturi južnih Slavena na

številnih primerih dokazal, da hranijo jeziki oziroma dialekti južnih Slovanov, predvsem balkanskih, številne besede vzhodnjaškega izvira (turške, perzijske in arabske); to priča o živi povezavi med omenjenimi narodi v preteklosti. Poleg tega pa opazamo, kot je nadalje ugotavljal predavatelj, v kulturi južnih Slovanov še številne elemente orientalne kulture, to je turške in iranske, ki so jih naši predniki sprejeli od njih že v zakarpatski domovini. — V referatu Topografska imena kao uspomena na ranije narode balkanskog poluostrva je prof. Mirko Barjaktarović na številnih primerih dokazal, da tudi topografska imena različnega izvira izpričujejo po svoji strani razne vplive in dogajanja na balkanskem polotoku.

O pitanju tatauiranja kod prahistorijskog stanovništva jednog dijela Balkana je spregovoril Mario Petrić in skušal dokazati, da je običaj tatauiranja, ki je bil znan pri neolitskih skupinah, zelo verjetno vplival na tatauiranje pri ilirsko-traških plemenih. — Predavatelj dr. Slobodan Zečević pa je pokazal na številnih primerih, da so imeli predniki današnjih evropskih narodov zelo razvit kult kače. Sledovi kulta kače v kasnejši hišni tradiciji kažejo, da je bil ta kult v času, ko se je začela slovanska religija razvijati k višjim oblikam, še zelo močan in se je, kot pričajo nekateri sledovi, še nadalje ohranjal. — V daljšem referatu Tragovi ritualnog oranja u tradiciji nekih južnoslavenskih područja je navedla Marija Ižgum nekaj zanimivih domnev v zvezi z obravnavano temo. — Andrija Stojanović pa je spregovoril O pojavi održanja suvremenih obiteljskih zadruga. Ciklus predavanj na temo o slovanski kulturni dediščini je zaključil Vitomir Belaj z referatom Kulturna mijena u strajnosti stare slavenske baštine na jednom konkretnom primjeru. V njem je opisal zanimivo varianto ženskega rokavca iz severozapadnega Hrvatskega Zagorja (okolica Bednja in Lepoglave) in zaključil, da je povsem očitno, kako je staroslovanski oblačilni predmet sčasoma obogatil svoj okras in s tem v zvezi tudi menjal nekatere osnovne značilnosti, vendar pa je kljub temu ohranil nekatere osnovne značilnosti, ki govore o njegovem izviru iz slovanske domovine.

Referatom, ki so govorili o naši kulturni dediščini, so sledila predavanja Gavazzijevih učencev; ta so obravnavala naslednje teme: Djurdjica Palošija: Opanak vrste prepletaša u Panonskom dijelu područja Južnih Slavena, Jelka Radauš-Ribarić: Predenje bez preslice, Aleksandra Muraj: Tkalačka rešetka, Jasna Andrić-Matijević: Neka pitanja rasporeda i podrijetla koničnih preslica u odnosu na preslice drugih tipova in Vlasta Domačinović: O škrinjama od tesanog drveta. V svojih referatih so avtorice kar najbolj nadrobno, z veliko množino primerjalnega gradiva obdelale imenovane teme in z obravnavanjem dokazale, da sledijo v glavnem šoli svojega učitelja.

V zaključnem referatu je spregovoril dr. Jovan Vukmanović o Jovanu Cvijiću in pomenu njegovega dela, nato je sledilo poročilo izvršnega odbora, poročilo nadzornega odbora, komisije za etnološki atlas in komisije za etnološki film. Ob koncu so udeleženci posvetovanja izvolili še organe Uprave EDJ.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ACHTE BERATUNG DER VOLKSKUNDLER JUGOSLAWIENS

In diesem Artikel berichtet die Autorin über die achte Beratung der Ethnologen Jugoslawiens, die vom 14. bis zum 17. Oktober 1965 in Split abgehalten wurde. Die Beratung wurde veranstaltet zu Ehren des 70. Geburtstags und der wissenschaftlichen Betätigung von Milovan Gavazzi, Professor der Ethnologie an der Philosophischen Fakultät in Zagreb. In zahlreichen Referaten behandelten bekannte jugoslawische Ethnologen grösstenteils die Spuren der altslawischen, mediterranen sowie anderer Elemente in der Kultur der Südslawen, die Schüler Professor Gavazzis aber erörterten im einzelnen die verschiedenen Kulturelemente der materiellen Kultur.

DVANAJSTI KONGRES ZVEZE DRUŠTEV JUGOSLOVANSKIH FOLKLORISTOV

v Celju od 6. do 10. septembra 1965

Marijan Fuchs

»Vsako leto plapola kongresu v čast več zastav,« je bilo slišati prihajajoče udeležence pred pričetkom zborovanja. V Celju jih je kar deset žarelo v vseh mogočih barvah pred zamolklim ozadjem zidovja Narodnega doma. Kongres torej nikakor ni bil zgolj jugoslovanska zadeva. Mesto je bilo nekam slovesno in ponosno vse dni, ko so v njem zborovali domači in tuji narodopisci. Bržčas je pripomoglo k tej mirni povzdignjenosti razpoloženja v mestu in na obrazih ljudi tudi mirno, svetlo pozno-poletno vreme, pa tudi dejstvo, da so bili mesto in ljudje na prihod zborovalcev in delegatov pripravljeni. Pozdravne besede predsednika celjske občinske skupščine so jasno povedale, da se domači ljudje dovolj zavedajo pomena tega dogodka in zato želijo, da bi se gostje počutili med njimi čim ugodneje, njihovo delo pa da bi bilo čim plodovitejše.

Kongres se je začel 6. septembra 1965 v dvorani Narodnega doma, ki je s svojo notranjo arhitekturo ustrezala pomembnosti zborovanja. Organizator kongresa je bilo Slovensko etnografsko društvo, tehnično opremo pa je dal Glasbeno narodopisni inštitut v Ljubljani. Naj že kar na tem mestu povemo, da je bil kongres vzorno pripravljen; to so poudarjali že zlasti tuji udeleženci javno na kongresu pa tudi v zasebnih pogovorih. Velik delež je imela pri tem tajnica društva dr. Zmaga Kumer.

Potem ko je zvezni predsednik dr. V. Vodušek pozdravil goste ter zastopnike krajevnih družbenih in političnih organizacij, se spomnil umrlih članov in povedal še nekaj uvodnih besed, so pozdravili kongres še predstavniki raznih znanstvenih ustanov. Tokrat je bila navzoča tudi glavna tajnica IFMC iz Londona dr. Barbara Krader. Nato je kongres začel z rednim delom. Na sporedu so bile tri teme. Prva, etnografski prikaz področja, kjer kongres dela, je prišla že v navado kot uvodna tema. Druga je bila Problemi razvoja folklorne v sedajnosti, tretja pa Arhaične prvine v svatbenih običajih. Razen tega je že drugi dan kongresa začelo delati pet sekcij: za ljudsko glasbo, ljudsko prozo, ljudsko dramatiko, ljudsko pesem in ljudske plese.

Celjsko področje sta na splošno etnografsko prikazala J. Orožen (Savinjska dolina) in N. Kuret (Kozjansko), medtem ko sta F. Hribernik in D. Predan pripravila posebna prispevka o flosarstvu in kaštah.

Niti v najsplošnejših potezah ni mogoče prikazati vsebine številnih referatov in bogastva misli, ki so jih razvijali predavatelji, obdelujoč prvo temo o problemih današnjega razvoja folklore. Zato naj navedemo samo nekaj naslovov. Npr. A. Nazor (Zagreb) se je potegoval za razumevanje in pravo mesto folklore danes, D. Antonijević (Beograd) je govoril o borbi proti folklorizmu, Ž. Mladenović (Beograd) o novostih sodobne srbske pesmi v desetercih, A. Freudenreich (Zagreb) o razvoju nekaterih elementov v ljudskem stavbarstvu, G. Ciobanu (Bukarešta) o tendencah v razvoju romunske pesmi, E. Stoin (Sofija) o razvoju bolgarske folklore, H. Strobach (Berlin) o socialistični ljudski pesmi, M. Sertić (Zagreb) o odporniški in delavski pesmi itd.

V diskusiji po referatih so se duhovi razživel: prizadetost, s katero so posamezniki obravnavali in dopolnjevali glavno misel teme, ni samo dajala poteku kongresa svojevrsten tempo, temveč je tudi pokazala, kako živa so vprašanja in pojavi folklore v današnjem času. Nepoučena »široka javnost« ima kaj slabe predstave o njej, zato je včasih slišati besede »somrak folklore«. Druga senčna stran pa je v tem, da dandanašnji silno raste število folklornih prireditev, ki so v zvezi z naglim razvojem turizma. Tu je prav potrebno opozoriti na pačenje in notranjo votlost v prikazovanju naših nekdanj živih običajev. Slovensko etnografsko društvo se je pred časom že obširno ukvarjalo s tem vprašanjem in potrebno bi bilo ukreniti nekaj določnega. Sem spada tudi vprašanje spominkov.

Po referatih naslednjega dne, 7. sept., ki so se še zmerom nanašali na prvo temo, se razprava kar ni mogla ločiti od vprašanj, nakazanih že prejšnji dan. (O tem, da se problemi samo načenjajo in nakazujejo, ne da bi po razpravljanju prišli do neke jasnosti, do stališča in zaključka, je spregovoril odločno besedo dr. Vinko Žganec; izrekel se je tudi proti radikalnim stališčem, ki so po njegovem preveč aprioristična.) Najobširnejše se je razgovorila o folklori v današnjem našem življenju M. Bošković-Stulli in poudarila, da je marsikaj današnjega oživila starina, a prilagojena razmeram. Zato je danes težko reči, ali folklor izumira ali se razvija ali se preoblikuje — pri vsem tem pa je tudi zgrešeno postavljati vprašanje tako splošno, ker so potem tudi odgovori zgrešeni. Dejstvo je, da se zdaj ta vrsta razvija, ona stagnira, pa spet druga degenerira ali izginja. Zelo trdožive pa so še kratke pesmice, šale, anekdote, zgodbice.

Popoldansko delo se je nadaljevalo v sekcijah. Etnomuzikološka sekcija je obravnavala problem odnosa med ritmom teksta in ritmom melodije. Referate so prispevali domači in tuji strokovnjaki. Medtem ko je B. Beljajev (Moskva) razpravljaj na splošno ob primerih pesmi raznih narodov, je G. Ciobanu (Bukarešta) poročal o romunski ljudski pesmi, D. Dević (Beograd) obravnaval pesmi v simetričnem osmercu, V. Vodušek govoril o anakruzi v slovenski pesmi in nazadnje še R. Hrovatin o bioloških vplivih na metrorimične relacije v ljudskih pesmih. V sekciji za ljudsko dramatiko je vzbudil pozornost in priznanje referat R. Kacarove (Sofija) o lutkah. Za nas Slovence je bilo posebno zanimivo predavanje V. Gašparikove (Bratislava) o poetični podobi Kralja Matjaža v prozemu

ljudskem izročilu slovaškega in slovenskega naroda, ki ga je imela v sekciji za ljudsko prozo. Predavanje je bilo malo opaženo, vendar ne sme kar tako mimo. Morda še posebno zato ne, ker se zdi, da je naš I. Grafenauer to snov obdelal tako temeljito, da bi bilo težko reči še kaj novega. Ob prijemu Gašparikove pa je bilo mogoče ugotoviti, da se še zmerom lahko odpirajo nova spoznanja. Izsledki in ugotovitve, ki izvirajo iz primerjanja, kako doživljajo in pojmujejo isti pojav različni narodi, pa nudijo naravnost dragocena spoznanja o značajskih lastnostih našega naroda, in sicer o potezah, ki jih ni doslej menda še nihče opazil in označil in jih seveda tudi predavateljica ni izluščila. (Ali bo nekoč pisal sintetično delo o značaju našega naroda etnograf, slovenist ali »amater«?).

Po dveh dnevih intenzivnega dela je bil čudovit doživljaj izlet v Savinjsko dolino. Naslednji dan, 9. septembra pa so se zborovalci spet zbrali v Narodnem domu. Na vrsti je bila druga tema kongresa, arhaični elementi v svatbenih običajih. Najprej so bili na vrsti pregledni referati (npr. M. Barjaktarović je poročal za Srbijo, J. Vukmanović za Črno goro, M. Slijepčević za Gornjo Hercegovino), potem pa so avtorji iz raznih dežel obravnavali posamezna vprašanja npr. E. Moldoveanu-Nestor (Bukarešta) o zvezi med svatovskimi in žetvenimi običaji v Romuniji, S. Zečević (Beograd) o sprejemanju neveste v kult novega doma, M. Bošković-Matić (Beograd) o ostankih matriarhata v svatbenih običajih i. dr. Popoldne sta zasedali sekcija za ljudske pesmi (predmet razprave je bila klasifikacija tekstov) in sekcija za ljudske plese (govorili so o problemih terminologije).

V petek, zadnji dan kongresa, so se zvrstili še preostali referati druge teme. Povečini so obravnavali svatbene pesmi in plese. M. Fulanović-Šošić in Lj. Simić (obe iz Sarajeva) sta npr. govorili o bosanskih in hercegovskih, N. Martinović (Cetinje) o črnogorskih svatovskih zdravicah, G. Suliteanu (Bukarešta) o romunskih pesmih, M. Šuštar (Ljubljana) o slovenskem svatbenem plesu »kačo zvijati«.

Posebno poživitev kongresa so pomenili etnografski filmi, ki so jih gledali udeleženci že prvi večer. Med njimi je zbudil največ zanimanja film o kresovanju v Reziji pa tudi slovaški o otroških igrah. V petek zvečer je v celjskem gledališču nastopila akademska folklorna skupina »Fr. Marolt« z izbranim sporedom slovenskih ljudskih plesov. Za marsikoga, zlasti za tuje udeležence je bilo to prvo srečanje s slovensko plesno folkloro in buren aplavz je bil dokaz, da so jim plesi ugajali.

Zadnji dan je bil še redni letni občni zbor organizacije. Razprava se je sukala največ le okoli pravil in njih spremembe. Izvoljen je bil tudi nov odbor; predsednica je postala G. Palikruševa iz Skopja.

Tudi če je o vseh dosedanjih kongresih SUFJ mogoče reči, da so uspeli in dosegli svoj namen, velja o celjskem, da je bil tako v celoti kakor v nadrobnostih izredno poučen in koristen ter tudi umetnina svoje vrste in da bo nedvomno v spominu udeležencev še dolgo živela misel nanj in na doživetja z njim v zvezi.

ZUSAMMENFASSUNG

KONGRESS DER JUGOSLAWISCHEN FOLKLORISTEN

Der artikel spricht über den zwölften Kongress des Verbandes der Vereine jugoslawischer Folkloristen, der vom 6. bis 10. September 1965 in Celje abgehalten wurde. Am Kongress nahmen teil auch viele ausländischen Gäste. Man kann von drei Hauptthemen dieser grossen Versammlung sprechen. Das erste Thema behandelt die volkskundlichen Besonderheiten von Celje und seiner Umgebung. Das zweite lautet: Problem der Folklore-Entwicklung in der Gegenwart. Das dritte Thema bearbeitet die archaischen Urbestandteile der Hochzeitsbräuche.

RAZSTAVE SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA 1965—1966

Zaradi pomanjkanja razstavnega prostora je moral Slovenski etnografski muzej v zadnjih letih spremeniti svojo razstavno politiko in je prirejal le občasne razstave. V zadnjih dveh letih je imel muzej 14 občasnih razstav. Od tega jih je bilo 7 v prostorih muzeja v Ljubljani, 2 v naši depandansi na gradu Goričane, 5 razstav pa smo priredili v drugih slovenskih muzejih in zdravilišču Slatina Radenci. V letu 1965 in 1966 (do konca novembra) si je razstave ogledalo 71.977 obiskovalcev.

Z razstavami so bili povezani tudi muzejski večeri, predavanja in kinopredstave, tako v muzeju samem, na gradu Goričane kot tudi izven naših muzejev. Naštejemo naj le najvažnejše teme muzejskih večerov: Sodobni problemi Afrike, Črnska umetnost, Naša vas včeraj in danes, Pogovor o »narodni« in kmečki noši, itd. Na naših muzejskih večerih, predavanjih in kino predstavah je bilo v dveh letih okrog 6000 ljudi, od tega je bilo dve tretjini mladine.

GOZDNI IN LESNI DELAVCI NA JUŽNEM POHORJU

Od junija do novembra 1965 je bila v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani odprta občasna razstava Gozdni in lesni delavci na južnem Pohorju. Muzejska ekipa se je namreč pri terenskem delu na območju Vitanja poleti 1963 pri nas prvič srečala s problematiko navedene družbene skupine. Tedaj se je porodil načrt, obdelati in tudi na razstavi pokazati dognanja o gozdnih in lesnih delavcih na ozemlju vsega južnega Pohorja. Predmetnega gradi-va o omenjeni temi se sicer ni ohranilo veliko, zato pa je dovolj številno in poučno izročilo, ki pomeni poglobitni vir o življenju te družbene skupine. Ostaline pisanih virov samo dopolnjujejo pričevanja drugega izročila zvečine pa nimajo samostojne cene. Na nakazani podlagi je razstava predstavila izbor pričevanj o družbeni skupini gozdnih in lesnih delavcev, ki se je tukaj oblikovala v drugi polovici 19. stoletja v zvezi z obsežnejšo izrabo gozdov nekdanjih fevdalcev po zemljiški odvezi. Razstava obsega čas do okupacije, oziroma se končuje s prenehanjem kapitalističnih odnosov v gozdnem gospodarstvu. Cilj razstave je bil prikaz celotnega načina življenja v obravnavani družbeni skupini, tako da je v danih možnostih orisala naselja in naselitev, delo, mezde, hiše, hrano, nošo, zdravstvene razmere, delovne skupnosti, družino, krajevne skupnosti in razmerje do družbenega okolja. Večidel je bilo razstavljeno slikovno gradivo v širšem pomenu, razen tega pa sta bili predstavljeni v rekonstrukcijah obe vrsti stavb gozdnih delavcev na deloviščih in pa sankanje lesa iz gozdov na žage. Izšel je tudi katalog, ki je s svojim besedilom dopolnjeval eksponate.

Razstavo je pripravil višji kustos dr. Angelos Baš.

Ob strani muzejskega objekta
-am muzejskega objekta
et razstavi do danes.

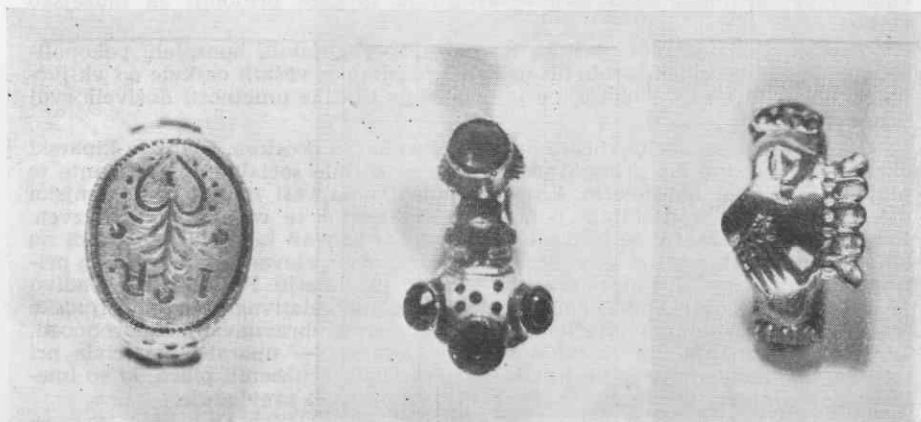

Bajta gozdnih delavcev
na južnem Pohorju na
razstavi v SEM

KMEČKI NAKIT

Razstava »Kmečki nakit na Slovenskem« je bila odprta od aprila do konca oktobra leta 1965. Prikazovala je kmečki nakit na Slovenskem v 19. in 20. stoletju. Razstavljen je bil nakit v ožjem pomenu besede (uhani, ogrlice, zaponke, prstani, kovinski pasovi, verižice za ure in zapestnice). Razstava je pri-

Kmečki nakit: pečatni prstan, glava murčka in zaročni prstan

kazala tipologijo in funkcijo kmečkega nakita ter odnos slovenskega kmeta do njega. Hkrati pa je tudi nakazala razliko med nakitom kmeta in nakitom meščana. Razstavo je pripravila kustodinja dr. Marija Makarovič. Ob razstavi je izšel katalog.

Kmečki nakit: uhana in člen sklepanca

KAMNITA LJUDSKA PLASTIKA NA KRASU

Razstava je bila v prostorih Slovenskega etnografskega muzeja od novembra 1965 do februarja 1966.

Plastiko so prikazali izvorni predmeti, mavčni odlitki, fotografije in aksonometrične skice plastike v arhitekturi. Pripravljanje razstave je bilo združeno s topografskim delom in odlivanjem v mavec na terenu, ker je ta plastika večinoma del arhitektonskih členov, ki jih ni mogoče pridobiti za muzejsko zbirko.

Predstavljen je bila plastika na portalih, vodnjakih, konzolah, pokopališčih, znamenjih, vzdanih reliefih in delno plastika iz vaških cerkvic od vključno 17. do vključno 19. stoletja, ko je ta panoga ljudske umetnosti doživela svoj vrhunec.

Razstava je poudarila zlasti odnos te plastike do prostora, saj je ta kiparski okras skoraj vedno del arhitekture. Prikazane so bile socialne determinante te plastike. V 18. in 19. stoletju, ko se je pojavila na vasi močna premoženjska diferenciacija in je nastopila potreba reprezentirati te razlike tudi navzven. Pred preproste klesarje se je postavila naloga izdelovati kiparski okras tudi na kmečkih domačijah in ne samo v cerkvah. Uspešno reševanje teh nalog je prineslo tudi nov značaj ljudske plastike v 18. in 19. stoletju. Prav na tem gradivu je bil poudarek na razstavi. Nakazane so bile tudi relativne konstante ljudske plastike: obrisno pojmovanje telesnosti in linearno obravnavanje nadržnosti, kar izvira iz znanja preprostih nešolanih klesarjev — uporaba materiala pri roki kamna, medtem ko je na Krasu plastika višjih družbenih plasti, ki so imele večje možnosti, tudi lesena in les v 17. stoletju celo prevladuje.

Razstavo je pripravil konservator Slovenskega etnografskega muzeja dr. Gorazd Makarovič.

Kamnita plastika,
sv. Lovrenc z let-
nico 1680, Črni Kal

LONČARSTVO NA SLOVENSKEM

Razstava je bila avgusta in septembra 1965 v prostorih zdravilišča Slatina Radenci. Prirejena je bila ob simpoziju o ljudski keramiki, ki je obravnaval problematiko lončarstva kot panogo domače obrti, ki nezadržno izginja. Simpozij je nakazal tudi načelno rešitev, ki je v spremenjeni funkciji predmetov te, nekdanj tako živahne domače obrti. Takšni predmeti naj bi prevzeli dekorativno vlogo v sodobni stanovanjski kulturi. To osnovno vodilo je upošteval tudi koncept razstave, ki je podala poglobitveni pregled lončarstva po posameznih področjih Slovenije, kolikor je to pač dopuščal sedanji fond lončarskih predmetov v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani in v etnografskih zbirkah muzejev v Murski Soboti, Mariboru, Ptuju in Kranju. Razstava je prikazala bogastvo stare in v mnogih primerih še današnje ljudske keramike, posebej pa je poudarila še tiste predmete in forme, ki pridejo najbolj v poštev za sodobno oblikovanje in za sodobno opremo stanovanja. Razstavo je strokovno pripravila kustodinja Milka Brasova.

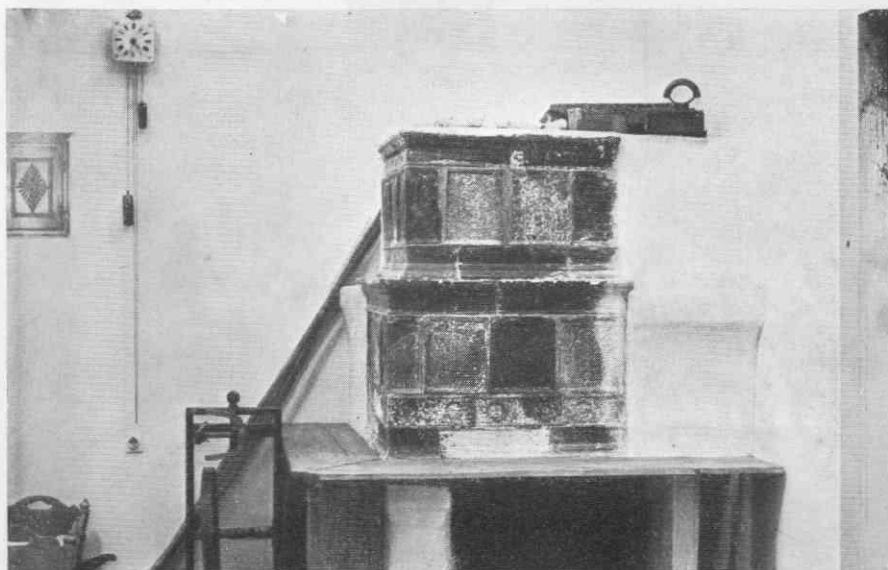
Z razstave »Lončarstvo na Slovenskem« v zdravilišču Slatina-Radenci

VČERAJ IN DANES V ŠKOCJANSKIH HRIBIH

Razstava je prikazala spreminjanje vaške kulture v Škocjanskih hribih na Dolenjskem. Zajela je vasi in zaselke: Škocjan ali Staro apno, Male in Velike Lipljene, Rožnik, Zabukovje, Medvedico, Železnico, Veliki Ločnik, Mali Ločnik, Sloko goro, Gradež in Laporje. To je geografsko in gospodarsko zaključena enota z manjšim naravnim kulturnim in gospodarskim središčem v Škocjanu. To je hribovit kraški svet, ki ga z vseh strani oklepajo in preraščajo gozdovi. Ti kraji so bili kljub bližini Ljubljane (23 km) vse do nedavnega odmaknjeni od sveta, gospodarsko zaostali in jih ni zajela industrializacija; tako so v celoti ohranili svoj kmečki značaj in z njim mnoge izvirne elemente stare ljudske kulture.

Del dvorane s prikazi ljudskega gospodarstva na razstavi o Škocjanskih hribih

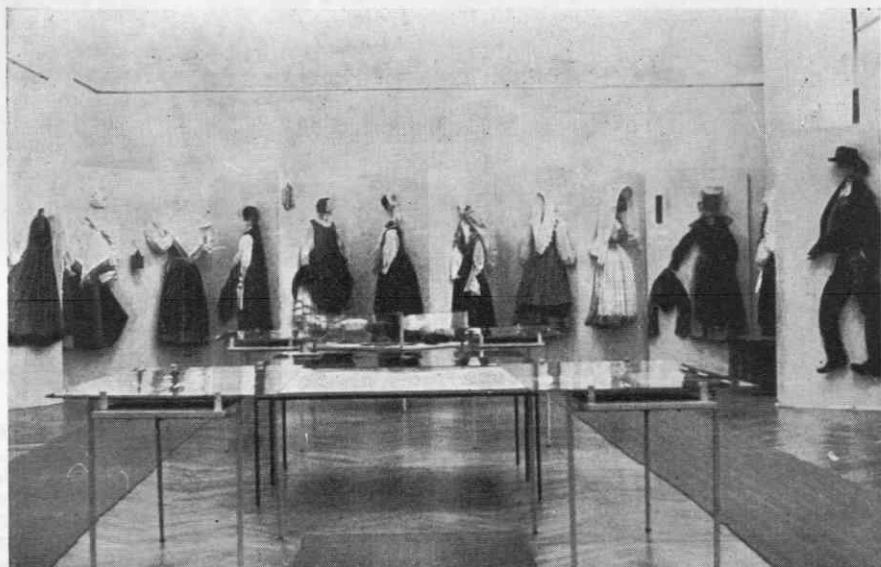
Detajl rekonstrukcije kmečke hiše na razstavi »Včeraj in danes v Škocjanskih hribih«

Razstava je s pomočjo številnih grafikonov, fotografij, rekonstrukcij, maket in izvornih predmetov pokazala, kako se je v zadnjih sto letih spreminjala v tem predelu ljudska kultura, struktura vasi in njenega gospodarstva. Zajela je vsa, za te kraje značilna področja ljudske kulture od naselij, ljudskega stavbarstva, poljedelstva, poljšjega in ptičjega lova, domače obrti, spremembe v strukturi prehrane in noši, tradicionalni in spremenjeni način oblačenja do najnovejših sprememb v današnjem času. Prikazala je tudi važnejše spremembe, ki so nastale v socialni in duhovni kulturi teh krajev in tudi večje spremembe, ki so nastopile v strukturi družine. Poseben poudarek je dala razstava še razvoju in spremembam v ljudski kulturi v Skočjanskih hribih v zadnjih dvajsetih letih. Tako je nazorno prikazala, kako se na vseh področjih menjava vaška kultura, kako so se mnoge stare oblike izgubile, druge pa so se oplajale z novimi. Razstava je prikazala, da se ljudska kultura tudi tu prilagaja življenjskim potrebam in zahtevam prebivalcev ter se stalno spreminja.

Razstavo je pripravil v sodelovanju s kustodinjjo Fanči Šarf, ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja dr. Boris Kuhar. Ob razstavi smo izdali tudi katalog.

SLOVENSKA KMEČKA NOŠA

Razstava je bila odprta konec septembra 1966 in prikazuje nošo slovenskega kmeta v zadnjem poldrugem stoletju. 19. stoletje predstavlja zlasti kmetova praznična noša, ker se je samo ta ohranila, zadnja desetletja našega stoletja pa tudi delovna noša. Namen razstave je bil posredovati stvarno podobo kmečke praznične noše iz 1. polovice 19. stoletja, kakršno od konca prejšnjega stoletja pa do danes zelo pogosto srečujemo na raznih prireditvah, razglednicah in lepakih v popačeni podobi kot takoimenovano »narodno« nošo. Po drugi strani pa je bil namen z nošo zadnjega časa opozoriti na to, da se po svojem načinu

Pogled na del razstavne dvorane s slovensko kmečko nošo

oblačena kmet tudi še danes razlikuje od drugega prebivalstva.

Razstava je plod dolgoletnih raziskovanj in prizadevanj Slovenskega etnografskega muzeja. Zanj je bilo potrebnega mnogo študija, terenskih raziskovanj in zbiranja noš. Tako je sedaj prvič v zgodovini Slovencev na tak način in tako popolno prikazana noša našega kmeta. Razstavo je pripravila kustodinja dr. Marija Makarovič. Ob razstavi je izšel tudi katalog.

Delovna moška noša v Prekmurju (Bogojina), prva in druga polovica 19. stoletja

Delovna ženska noša,
Prekmurje sredi 19. st.

MODELI ZA «MALI KRUHEK» NA SLOVENSKEM

Na razstavi je bilo rešeno vprašanje uvoženih modelov in doma izdelanih primerkov. V 18. stoletju so na naše ozemlje še prodajali modele z ozemlja današnje Avstrije in Bavarske, v 19. stoletju pa uvoz zamre, saj ga popolnoma nadomesti domača rezbarska produkcija. Razen petih rezbarjev z Gorenjske, ki jih je odkril že R. Ložar («Mali kruhek» v Škofji Loki in okolici, Etnolog X-XI, Ljubljana 1939) so ugotovili, da je bilo še devet rezbarjev s Štajerske in Dolenjske. Pri vseh pa tudi dela, ki so prikazana na razstavi. Nakazan je bil razvoj te rezbarske panoge od modelov za višje družbene plasti do nastanka ljudskega malega kruhka v 18. stoletju. Orisana je bila motivika, način izdelovanja modelov, način izdelovanja malih kruhkov. Nakazani so bili principi se-

Model za mali kruhek,
Škofja Loka, 19. stoletje

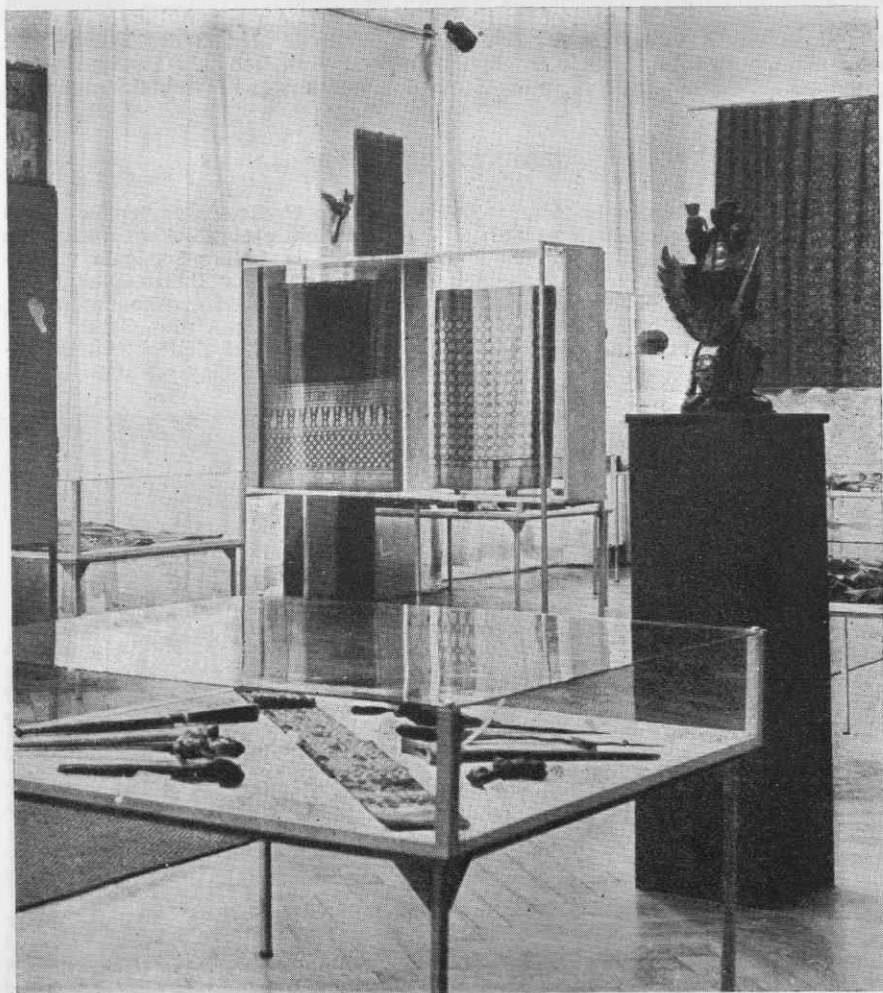
stavljanja likovnih in drugih elementov v likovne organizme — male kruhke — ki že postavljajo to gradivo v svet umetnosti. Poudarjena je bila vloga malih kruhkov v ljudskem življenju in izredna cenenost, ki je ob praznikih v premoženjsko diferecirani vaški skupnosti pomenila vsem enako dostopno dobrino, kar je povzročilo izredno razširjenost in priljubljenost teh izdelkov. Na drugi strani pa je tudi zaradi tega pomenil mali kruhek le zabavo, saj so razni magični in simbolični pomeni enakih likov v 19. stoletju, ko je mali kruhek postal resnično razširjen med slovenskim ljudstvom, že izginili.

Rezbarska produkcija modelov je bila pri nas izredno številna — izdelanih je bilo okoli 2000 modelov. Ta številka je silno visoka, saj je bilo mogoče v

enem modelu odtisniti praktično neomejeno število peciva. Razstavljenih je bilo več kot 80 modelov in nekaj malih kruhkov z ustrežajočimi negativnimi oblikami. Razstava je bila pripravljena kot potujoča. Odprta je bila v začetku novembra 1966 v Kranju — od tu bo obiskala še ostale slovenske muzeje. Razstavo je pripravil konservator dr. Gorazd Makarovič.

LJUDSKA UMETNOST INDONEZIJE

To je bila razstava zbirke Vere in dr. Aleša Beblerja. Med svojim večletnim bivanjem v Indoneziji kot ambasor je dr. Bebler skupaj s svojo ženo skrbno proučeval zgodovino, kulturo in umetnost te dežele. Vztrajno sta tudi zbi-

Detajl z razstave »Ljudska umetnost Indonezije«

rala predmete indonezijske ljudske umetnosti. Na svojih številnih popotovanjih po otokih Indonezije sta zbrala več sto izvirnih starih in tudi v Indoneziji redkih predmetov ljudske umetnosti. Tako sta zbrala popolno zbirko indonezijskega tekstila, kakršna je tudi za evropske razmere redkost. Tekstil je bil tudi najmočnejše zastopan na razstavi in to vse tehnike, ki jih poznamo iz Indonezije. Razen tekstila pa je bilo razstavljeno tradicionalno indonezijsko gledališče z lutkami. Med temi so bile najštevilnejše zastopane lutke iz bivljega usnja — wayang kulit, nadalje plastično oblikovane lutke — wayang golek, ploščate lesene lutke — wayang klitik in maske — wayang topeng, ki jih uporabljajo pri klasičnem plesu, pri katerem nastopajo živi plesalci. Razstavo so dopolnjevali še bogato okrašeni uporabni predmeti, okrasni elementi z indonezijskih hiš, barvna plastika, ornamentirana keramika, nakit, zbirka okrašenih bodal — krisov in instrumenti tradicionalnega orkestra gamelang.

Ob razstavi je izšel tudi obširni katalog s seznamom razstavljenih predmetov. Razpravo o svojstvenosti indonezijske kulture je napisal dr. Aleš Bebler, razpravo o raznih tehnikah v izdelavi tkanin pa Vera Bebler. Razstavo je pripravila s sodelovanjem Vere in dr. Aleša Beblerja kustos dr. Pavla Štrukelj.

ČRNSKA UMETNOST

Razstava je bila predhodnica svetovne razstave tradicionalne črnske umetnosti v Dakru v Senegalu letos aprila. V Slovenskem etnografskem muzeju je bila odprta februarja. Posredovala jo je ambasada republike Senegala v Beogradu. V njej so bili večina predmeti iz muzeja IFAN v Dakru. Nekaj teh predmetov je bilo pozneje zastopanih na svetovni razstavi črnske umetnosti. Najbolj številčna je bila lesena kulturna plastika iz Zahodne Afrike. Ostali predmeti so bila okrašena tradicionalna oblačila, med njimi tudi deli oblačil iz tkanine »fumbue« iz 17. stoletja. To je stara tehnika tkanja blaga iz rafije. Razen

Muzejski večer na razstavi »Črnska umetnost« v SEM

tega so bili razstavljeni okrašeni uporabni predmeti. S to razstavo, ki je vzbudila v Sloveniji veliko zanimanje, je bilo omogočeno naši javnosti, da je spoznala bogastvo črnske umetnosti pred prvim festivalom črnske umetnosti v Dakru.

Besedilo za katalog, ki je izšel ob razstavi, je napisala madame Marie Louis Gueye, kulturni ataše Ambasade Republike Senegal v Beogradu. Razstavo je postavila kustos dr. Pavla Štrukelj.

MUZEJ INZENEVROPSKIH KULTUR — GRAD GORIČANE

Rezljano pohištvo iz kitajske zbirke na gradu Goričane

Slovenski etnografski muzej je konec septembra 1964 odprl v gradu Goričane pri Medvodah muzej izvenevropskih zbirk. Baročni grad Goričane je še danes dobro ohranjen kulturni spomenik. Zanimiva je predvsem njegova notranjost, ki jo je uredil knezoškof Ernest Amadej grof Attems (1743—1751), tedanji lastnik gradu. Okrasil je kapelo, nekaj sob in hodnik s štukom. V kapeli je napravil oljne slike Valentin Metzinger leta 1753. Freske v takoimenovani viteški sobi pa je poslikal freskant Franc Jelovšek (1700—1764). Zunanost gradu je preuredil kasneje škof Anton Alojzij Wolf. Odstranil je drugo nadstropje in podrl stranski krili. S to zadnjo prezidavo je grad dobil sedanjo obliko. Grad je tudi pomemben spomenik ljudske revolucije, ker je bila v njem 1934 leta četrta pokrajinska konferenca KPJ za Slovenijo. Zato je tudi v njem primerno urejena spominska soba s pomembnim arhivalnim gradivom.

V urejenih dvoranah je razstavljena kitajska zbirka, ki prikazuje predvsem kulturno-zgodovinske predmete od 16. do 19. stoletja. Razstavljeno pohištvo je v glavnem iz 19. stoletja in predstavlja hišno opremo iz višjih in visokih krogov tedanjih kitajskih družbenih razredov. Nekaj kosov pohištva kaže še izvirne kitajske oblike; v večjem delu pohištva pa se kaže že močan vpliv evropskih oblik. Nizke oblike pohištva imajo intarzijo z uporabo slonovine in

Strešni jezdec (okrasna opeka), začetek 17. stol. in Buda — 18. stoletje

drugobarvnega lesa. Vse drugo razstavljeno pohištvo je značilno zaradi kompliciranega in lepega rezljanja vrhnjih ploskev. Rezljane ploskve predstavljajo raznovrstne podobe iz kitajskega življenja ali prizore iz njihovih pravljic in legend.

Razstavljena oblačila in vezenine segajo v 18. in 19. stoletje. Med najpomembnejšimi oblačilnimi kosi je moški dvorni kaftan. Ženska oblačila so ohlapna z zelo širokimi rokavi. Robovi okoli vratu in rokavov so okrašeni z dragocenim vezenjem. Motivi vezenja so rastlinski, živalski ornamenti in legendarne osebe. Budistična plastika na razstavi ponazoruje razne predstave Bude. Med njimi so nekateri zelo dragoceni primerki. Omeniti moramo še razstavljene obredne starinske posodice, kadirnico, miniaturno obliko tinga posodice in Kuei bronast čebriček. Med razstavljeno keramiko so zelo pomembne okrasne opeke raznih oblik (jezdci, demon, lev) iz 16. in 17. stoletja. Te so nekdanj krasile robove streh raznih stavb cesarske palače v Pekingju.

V dvoranah za občasne razstave smo do sedaj razstavili: »53 poštnih postaj na cesti Tokaido« — barvne lesoreze japonskega slikarja Hiroshige in »Afrika v zbirkah Slovenskega etnografskega muzeja (predmeti naših popotnikov iz 19. stoletja)«. Z razstavo Afrike smo odprli cikel občasnih razstav slovenskih in drugih jugoslovanskih popotnikov in zbiralcev, ki so živeli in potovali po deželah drugih kontinentov. Za omenjeno prvo razstavo te vrste smo izbrali določeno število umetniško vrednih predmetov, ki so jih zbrali slovenski popotniki — misijonarji, trgovci, ladijski kapitani in drugi raziskovalci v 19. stoletju, ko so potovali po raznih deželah afriškega kontinenta. Slovenski zbiralci iz 19. stoletja so v glavnem prinesli religiozno plastiko, maske in mnogo dekorativnih uporabnih predmetov. Mnogi primerki iz teh zbirk so dragoceni in so prava redkost v tovrstnih muzejih.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE AUSSTELLUNGEN DES SLOWENISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS 1965—1966

In den letzten zwei Jahren veranstaltete das Museum 14 regelmässig wiederkehrende Ausstellungen. Von diesen fanden 7 in den Räumen des Museums in Ljubljana statt, 2 in unserer Dependence im Schloss Goričane, 5 Ausstellungen aber in andern slowenischen Museen. In den Jahren 1965 und 1966 besichtigten die Ausstellungen 71.977 Besucher.

Mit den Ausstellungen waren auch verbunden Museumsabende, Vorträge und Lichtspielvorführungen im Museum selbst, im Schloss Goričane und auch ausserhalb unserer Museen. Wir wollen nur die wichtigsten Themen aufzählen: Die gegenwärtigen Probleme Afrikas, die Kunst der Neger, Unser Dorf gestern und heute, Gespräch über die Volks- und die Bauerntracht u. a. m. Zu den Museumsabenden, Vorträgen und Lichtspielvorführungen kamen innerhalb der zwei Jahre 6.000 Besucher, zwei Drittel davon Jugendliche.

Das Museum veranstaltete in dieser Zeitspanne folgende Ausstellungen: Der Bauernschmuck, Wald- und Holzarbeiter im südlichen Pohorje, Die Volkplastik aus Stein im Karstgebiet, Das Töpferhandwerk in Slowenien, Gestern und heute in den Škocjanski hribi (den Hügeln von Škocjan), Die slowenische Bauerntracht, Modelle für Pfefferkuchen in Slowenien. Die Museumsabteilung für ausseneuropäische Kulturen aber veranstaltete die Ausstellungen: Die Volkskunst Indonisiens, Die Kunst der Neger, die 53 Post-Haltestellen auf der Strasse Tokaido, Afrika in den Sammlungen des Slowenischen Ethnographischen Museums.

Der Bericht erwähnt noch besonders die Arbeit des Museums für ausseneuropäische Kulturen im restaurierten Barockschloss Goričane bei Ljubljana, wo sich die Dependence des Slowenischen Ethnographischen Museums befindet. Hier ist die ständige chinesische Sammlung ausgestellt, zugleich werden jedoch in diesem Museum jedes Jahr regelmässig wiederkehrende Ausstellungen abgehalten.

NAŠI JUBILANTI

Prof. dr. MILOVAN GAVAZZI — SEDEMESELETNIK

Vilko Novak

Slovenski etnologi imamo še posebne vzroke, da se hvaležno spomnimo življenjskega praznika najuglednejšega jugoslovanskega etnologa — univ. profesorja dr. Milovana **Gavazzija**. Saj ga vežejo s Slovenijo od nekdanje tesne vezi, ker je v času, ko je bil njegov pokojni oče prvi profesor geografije na ljubljanski univerzi (1919—1927), stalno obiskoval Ljubljano. To priložnost je uporabil za učenje slovenščine in študij naše strokovne literature; to je prvi pregledno obravnaval (**Razvoj i sadašnje stanje etnografije u Jugoslaviji**, Lud słowiański 1930). Mnogim od nas je desetletja pomagal z nasveti in tudi sicer, bil nam je s svojim delom vzornik in pobudnik. V posebno tesnih stikih pa je z našo etnološko katedro, na kateri je večkrat predaval in z vso skrbjo zasledoval njen razvoj. Lahko rečemo, da nam jo je pred njeno ustanovitvijo in še potem prav on nadomeščal. Končno je tudi stalni sodelavec našega časopisa, piše pa o naši ljudski kulturi tudi drugod.

Milovan **Gavazzi** je bil rojen 18. III. 1895 v Gospiću. Po študiju slavistike, filozofije in nemščine v Zagrebu ter etnologije v Pragi je bil nekaj časa srednješolski profesor, sodelavec, nato pa kustos (1923—1927) Etnografskega muzeja v Zagrebu; temu je bil pozneje tudi nekaj časa ravnatelj. Ko se je tako dodobra seznanil tudi z živo hrvaško ljudsko kulturo in z muzejskim delom, je 1927 postal profesor za etnologijo na filozofski fakulteti v Zagrebu. Tu je vodil etnološki seminar, pozneje odsek in nanovo ustanovljeni Etnološki zavod 37 let, predava pa še danes. Vzgojil je številne dobre učence, ki delujejo v muzejih in drugih ustanovah ter po njegovem vzgledu poglobljajo raziskovanje hrvaške ljudske kulture. Delo v teh ustanovah z začetki etnološke kartografije pri Hrvatih in Južnih Slovanih vobče, z ustanovitvijo arhiva, foto- in diateke itd. je poglavje zase. Ne smemo pozabiti tudi njegovega uredniškega dela (Omladina, Nastavni vjesnik, Etnološka građa i istraživanja, etnološki prispevki v Enciklopediji Jugoslavije itd.), njegovega sodelovanja v odborih mednarodnih strokovnih organizacij, njegovega dela za etnološki film, dolgoletnega predsedništva v Etnološkem društvu Jugoslavije, pri katerem je tudi glavni urednik Etnološkega pregleda in Etnološke biblioteke.

Začetki znanstvenega dela Milovana **Gavazzija** so povezani z njegovim slavističnim študijem in z njegovo muzikološko izobrazbo. Zato obravnavajo njegovi prvi spisi ljudsko pesem in glasbo. Muzejsko delo ga kmalu privede k študiju hrvaške snovne kulture, pri tem pa ga je že te-

daj posebej mikalo predenje in tkanje, kar raziskuje še danes. Čeprav je bilo do Gavazzijevega nastopa na Hrvatskem zbranega predvsem po zaslugi A. Radića dokaj gradiva v ZNŽO in drugod ter so raziskovali že nekatera vprašanja družbene in duhovne kulture, je njegovo delo pričelo novo razdobje tako s pritegnitvijo snovne kulture, kakor tudi primerjalne metode, drugega južnoslovanskega in slovanskega gradiva, pa tudi z zgodovinsko poglobitvijo obravnavanih problemov. Te svoje široke poglede je uveljavil v vrsti analitično-sintetičnih študij, v katerih je prikazal sestav hrvaške ljudske kulture, razne plasti v njej, ki jih je ustvaril zgodovinski razvoj z lego dežele; dalje povezanost hrvaškega etnikuma prek kulturnih območij s sosednimi narodi in kulturnimi območji. Te razprave, ki jim je izhodišče **Kulturna analiza etnografije Hrvata** (Narodna starina 1928), je avtor stalno dopolnjeval (do zadnje redakcije v Enciklopediji Jugoslavije 4, geslo: **Hrvati** — Etnografija) in jih objavljaj tudi v tujini, tako da so v strokovnem svetu pomemben vir spoznavanja velikega dela južnoslovanske ljudske kulture. Razširil jih je tudi na ves Balkan (od objave v Hrvatski enciklopediji pod geslom Balkansko poluostrvo do nemških spisov **Das Kulturerbe der Südslaven im Lichte der Völkerkunde**, *Die Welt der Slaven* 1956; **Die kulturgeographische Gliederung Südosteuropas**, *Südostforschungen* 1956; **Die Kulturzonen Südosteuropas**, *Südosteuropa-Jahrbuch* 1957).

Kratko poljudno sintezo (ustrezno namenom založbe) je pričel M. Gavazzi objavljati z delom **Pregled etnografije Hrvata I** (1940), ki je zaradi vojske ostal nedokončan, a budi v nas vseh stalno upanje in prepričanje, da ga bo avtor nadomestil z velikim priročnikom, ki ga pričakuje od njega tudi tujina. Razen poljudnega spisa **Godina dana hrvatskih narodnih običaja I-II** (1940) je prof. Gavazzi napisal še vrsto študij o posameznih hrvaških temah, kot so zadruga, pobratimstvo in posestrimstvo, pogreb na saneh, lončarstvo, glasbila, počivala itd. (Bibliografijo — čeprav nepopolno — del M. G. glej v Etnološkem pregledu 6-7.) Sem sodi tudi knjiga **Hrvatska narodna umjetnost** (1944).

Že zelo zgodaj je prof. Gavazzi primerjal hrvaške kulturne pojave in oblike z ostalimi južnoslovanskimi, npr. v oznaki ljudske glasbe pri Južnih Slovanih (Lud słowianski 1932), o sator-formuli (Narodna starina 1924), v preglednih študijah **Narodna likovna umjetnost in Narodni običaji** (Enc. Jugoslavije 6). Poseben pomen pa imajo s tega področja zajete študije — poleg že omenjenih, katere se nanašajo na ves Balkan —, ki n drobno obravnavajo zvezo hrvaškega ali južnoslovanskega ozemlja s posameznimi kulturnimi območji. Take so npr. madžarski pisana o kulturnih tokovih v Panoniji (v peštanski Ethnographiji 1947), o stikih med vzhodnoalpskim območjem in hrvaško ljudsko kulturo (Alpes Orientales I in II) o kulturnem vozlišču na ozemlju Gorskega Kotarja in Kočevskega (Zeitschrift für Balkanologie 1963) in več nadrobnihi spisov npr. o počivalih, megalitih itd.

Že začetki raziskovanja hrvaške ljudske kulture so privedli prof. Gavazzija do spoznanja, da le-to ni mogoče brez poznavanja prvotne slovan-

ske kulture. Ker pa tudi ta ni dovolj raziskana, se je lotil z vso svojo lingvistično natančnostjo in s poznavanjem gradiva pri vseh Slovanih nekaterih tém iz stare slovanske kulture. To področje je ostalo vse življenje eno glavnih v avtorjevem delu, tako da je na njem nadrobno osvetlil nekatera vprašanja v razpravah, ki so med temeljnimi v slovanski etnologiji: **Slovenske mjere za predivo i tkivo prema seksagezimalnom sistemu** (Slavia 1925), **Praslavenski tkalački stan i tkalačka daštica** (ZNŽO XXVI), **Praslavenski prilozi i problemi** (o tipu psl. preslice, Lud słowiański 1929), **Beiträge zur altslavischen Kulturkunde** (Zeitschrift für slav. Philologie 1954), **Zapadnopanonski slavenski pojas u davnini** (Etnografia polska 1960). Dognanja le-teh in drugih študij je M. Gavazzi strnil ter razširil obenem v knjižici **Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena** (1959), ki je priročnik za našega etnologa.

Ustavili smo se le ob nekaterih slavljencevih delih in pokazali glavne smeri njegovega znanstvenega dela, ki mora biti vselej razgledišče, vodilo in temelj tudi našemu delu. Profesorju Milovanu Gavazziju pa voščimo vso srečo ob njegovem prazniku z željo, da bi še dolgo tako zdrav mogel nadaljevati svoje delo!

ZUSAMMENFASSUNG

PROF. DR. MILOVAN GAVAZZI — SIEBZIG JAHRE

Der Repräsentant der Ethnologie in Jugoslawien, Professor Dr. Milovan Gavazzi, ist am 18. III. 1895 in Gospić (Kroatien) geboren. Nach slawistischen und ethnologischen Studien in Zagreb und Prag (bei Lubor Niederle) war er zuerst kürzere Zeit als Mittelschullehrer und dann als Kustos im Ethnographischen Museum in Zagreb tätig. Von 1927 bis 1966 wirkte er als Professor der Ethnologie an der philosophischen Fakultät in Zagreb.

Den ersten Bereich seiner wissenschaftlichen Tätigkeit bildet die kroatische Volkskultur. Neben kleineren Studien über die Zadruga, Wahlbruderschaft, Keramik, Volksmusik u. a., schrieb er mehrere Abhandlungen über den Aufbau der kroatischen Volkskultur (so in Baessler-Archiv für Völkerkunde 1937; es sei auf die Bibliographie der Tätigkeit von M. G. im Etnološki pregled 6, Beograd 1965 hingewiesen), eine populäre Übersicht der Ethnographie der Kroaten I (1940), ein Werk über Jahresbräuche u. ein Buch über die kroatische Volkskunst (1940).

Der zweite Forschungsbereich von M. Gavazzi ist das ganze südslawische, bzw. südosteuropäische Gebiet. Seine Studien über die Kulturzonen und das Kulturerbe in der Volkskultur dehnte er auf die ganze Balkanhalbinsel aus (auch deutsch in Südostforschungen 1956, im Südosteuropa-Jahrbuch 1957, in Welt der Slaven 1956), gab eine Charakteristik der Volksmusik bei den Südslawen, ihrer Gebräuche u. Volkskunst (in Enciklopedija Jugoslavije 6); schrieb über ostalpine Kultureinflüsse, über die Kulturströmungen im pannonischen Raume, über megalithische Kulturelemente usw.

Studien dieser Art führten M. G. zu altslawischen Quellen der heutigen slawischen Volkskulturen und es gelang ihm in manchen Bereichen, frühere diesbezügliche Untersuchungen zu vertiefen. Seine grundlegenden Abhandlungen in dieser Richtung sind: Slawische Mase für Gespinst und Gewebe nach dem sexagesimalen System (Slavia 1925), Der altslawische Webstuhl und das Webbrettchen (Zbornik za narodni život i običaje J. S. XXVI), Altslawische Beiträge und Probleme (über den Typus des altslaw. Spinnrockens, Lud slowianski 1929), Beiträge zur altslaw. Kulturkunde (ZfslPh 1954), Der westpannische slawische Bereich im Altertum (Etnografija polska 1960) und eine Synthese: Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena (Schicksal des altslaw Erbes bei den Südslawen, Beograd 1929).

RAJNIKI

PROF. DR. I. GRAFENAUER

Komaj je dobro minilo leto dni, ko so se slovenski narodopisci pripravljali, da počastijo svojega nestorja, kljub visoki starosti mladostno krepkega akademika profesorja dr. Ivana Grafenauerja. Slovenski etnograf naj bi se s posebnim člankom tretjič — odkar izhaja — spomnil jubilaranta, dolgoletnega svojega sodelavca. Skromni znanstvenik pa se je — kakor da bi mu bilo nerodno biti slavljeneč — kar na tiho vsemu umaknil: Silvestrovo 1964 je pomenilo konec tudi njegovemu življenju. Spominski članek za njegovo 85 letnico — s katerim smo mu nameravali želeči še toliko let zdravja, da bi v miru uresničil vsaj tiste načrte, ki so mu bili najbolj pri srcu — ta članek se je moral spremeniti v nekrolog.

Rajni prof. Grafenauer je bil po rodu Ziljan, doma v Veliki vesi pri Brdu; tu se je rodil 7. marca 1880. Po študiju je bil slavist in germanist in je svojo poklicno pot začel kot gimnazijski profesor. Čeprav je bil zelo vesten pedagog, ki je ne samo veliko zahteval, ampak tudi veliko dal, ga šolsko delo ni moglo vsega zaposliti in zadovoljiti. Mikala ga je znanost, sprva slavistika, potem pa je prek začetkov slovenskega pismenstva posegel v narodopisje. Ko je skupaj z dr. J. Bezjakom in dr. Ant. Breznikom sestavil Slovensko čitanko za višje razrede srednjih šol (I-II, Ljubljana 1921-22), je v njej izdatno upošteval ljudsko pesemsko in pripovedno izročilo. Med sadove njegovih prvih raziskovanj štejemo razpravo o Salomonovi legendi v slovenski narodni pesmi (Zbornik u slavu V. Jagića, Berlin 1908). K tej snovi se je pozneje še enkrat povrnil in l. 1939 predložil Znanstvenemu društvu (zdaj SAZU) v Ljubljani monografijo Mlada Zora in pripovedke o Salomonu in njegovi ženi, ki pa je ostala v rokopisu. Že iz teh zgodnjih del se vidi, da sta prof. Grafenauerja v narodu predvsem zanimali dve področji: ljudsko pesništvo in pripovedništvo. Včasih je prevladalo to, včasih ono, obema pa je ostal zvest vse življenje. Priložnostno je kajpak vzel v pretres še kaj drugega. Tako je npr. l. 1937 v ČZN objavil razpravo Najstarejši slovenski zagovori.

Zadnja leta pred drugo svetovno vojno pomenijo začetek intenzivnega raziskovanja slovenskih pesmi, saj skoraj ni bilo leta, da ne bi bil objavil daljšega članka ali razprave, včasih celo po več. Vedno znova je iskal po naših najstarejših pripovednih pesmih, pojasnjeval njih vsebino, skušal določati čas postanka in ugotavljati zgodovinsko ter kulturno ozadje posameznih primerov. V Slov. jeziku je, recimo leta 1939, objavil razpravo o Štiftarjih in štiftarski narodni pesmi, v DiS 1939 je pisal o

Zariki in Sončici, o »španskih« junakih, o Mavrih v naši narodni pesmi in še o marsičem.

Ko so se po upokojitvi l. 1940 za prof. Grafenauerjem zaprla šolska vrata, si je najbrž olajšano oddahnil. Saj so kupi šolskih zvezkov izginili z njegove delovne mize in se je končno lahko nemoteno ves posvetil tistemu, kar je čutil kot svoj pravi poklic — raziskovanje ljudske duhovne kulture Slovencev. Upokojitev zanj ni pomenila konec dela, ampak začetek novega delovanja, ki mu je prineslo sloves enega najpomembnejših folkloristov ne le pri nas, ampak tudi v mednarodnem svetu. Vsa naslednja leta je neutrudno raziskoval, snoval in se poglobljal v slovensko ljudsko izročilo. Napisal je vrsto obsežnih del, manjših razprav, člankov in recenzij. V tem času je javnost drugič predstavil tisto pripovedno pesem, ki bo za vselej združena z njegovim imenom: Lepo Vido. Ker s prvimi izsledki (gl. DiS 1937/38) ni bil zadovoljen, je iskal dalje in l. 1942 objavil nove doneske k zgodovini te pesmi. Končno mu je dozorela knjiga, kakršne Slovenci dotlej nismo premogli, ki je takrat pomenila višek znanstvenega dela na področju slovenske ljudske pesmi in mimo katere nikoli ne bo mogel iti nihče, kdor bo hotel kaj tehtnega povedati o slovenskem pesemskem izročilu. Z njemu lastno temeljitostjo je iskal v poeziji drugih narodov in tudi našel naši Lepi Vidi sorodne pesmi. Njegova razgledanost in intuitivnost sta mu pomagali, da je Lepo Vido postavil na pravo mesto v mednarodnem tematskem krogu, ki mu po vsebini pripada. Brez ozkosrčne bojazni, da bi naši pesmi kdo očital tujščino in neizvirnost, je odkrival motivične zveze s pesmimi drugih narodov in tako pomeni njegova Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi (izšla je pri AZU 1943) prvo in dotlej najtemeljitejšo komparativno zasnovo študijo o slovenski pripovedni pesmi. Ob Lepi Vidi se je lotil tudi vprašanja ritmike in metrike slovenske ljudske poezije. Odkril je pripovedno dolgo vrstico, posebni dvodelni ritmični obrazec, po njegovem najstarejšo obliko slovenskega verza. Svoja dognanja o ritmiki je strnil v sistematični pregled Najvažnejše ritmične oblike v zgodovini slovenske narodne pesmi (Etnolog XVI), sicer pa je svoja dotedanja spoznanja povzel v delu Narodno pesništvo, v katerem je zajel pregovore, uganke, bajke, legende, pripovedke in pravljice ter podal očrt zgodovine ljudske pesmi, potem ko jo je opredelil kot poseben pojem v poeziji nekega naroda in ji orisal značaj. Delo naj bi izšlo takoj po drugi vojni kot posebni odtis iz 2. dela Narodopisja Slovencev, ki mu je bil sourednik, vendar je zagledalo beli dan šele ob izidu knjige 1952.

Naslednja pripovedna pesem, ki jo je prof. Grafenauer podrobno obdelal z vseh strani, je legenda o Spokorjenem grešniku. Ugotavljanje ritmične oblike, razbiranje motivov in motivnih nizov, osvetlitev kulturno-zgodovinskega ozadja ter iskanje literarne predloge in posrednikov te snovi — vse to je sčasoma narastlo v obsežno študijo, ki je izšla v Razpravah SAZU l. 1950 (Legendarna pesem 'Spokorjeni grešnik' in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda).

Zatem se je mimogrede dotaknil naših zgodovinskih pesmi, ko je v Slavist. reviji (IV, 1951) objavil krajšo razpravo Turki pred Dunajem. Bila je skoraj nekakšen uvod v raziskovanje najpomembnejše zgodovinske osebnosti našega ljudskega poetičnega izročila — Kralja Matjaža. Najprej se je lotil pesmi, ki ga omenjajo, in svoje izsledke objavil v SE III/IV (1951). Potem pa je svojo pozornost usmeril v pripovedke. Knjiga Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu (SAZU 1951), ki je sad tega dela, velja za raziskovanje našega pripovedništva vsaj toliko, kot Lepa Vida za pesmi. Za avtorja pa pomeni začasno preusmeritev od pesništva k pripovedništvu. Odtlej je vrsto let vedno znova segal po primerih ljudske proze. Tako je v Zgod. časopisu (VI—VIII, 1952—54) objavil razpravo Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, v SE VIII (1955) je primerjal Srednjeveško pripovedko o Salomonu in Markolfu in prekmursko pravljico o Mačas-krali ino dekli, v SE IX in XII (1957—1959) je ugotavljal Zvezo slovenskih pripovedk z retijskimi, v Slavist. reviji X (1957) pa mu je izšla razprava o Človeški stavbni daritvi v slovenski narodni priulicah — do zadnjega vseskozi in dosledno pokonci mož —, temu je bilo povedki in pesmi. To je samo nekaj naslovov večjih del, ki dajo slutiti, s kolikšno energijo, mladostnim poletom in bistrino duha je rajni prof. Grafenauer še v poznih letih neutrudno delal.

Kdor ga je poznal in videl, kako je vzravnano hodil po ljubljanskih pač razumljivo, da je bil prof. Grafenauer tudi sicer mladosten in da se ni zakopaval le v knjige, marveč je imel posluš tudi za druge potrebe slovenske folkloristike. L. 1951 je postal upravnik novo ustanovljenega Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU, katerega delovno področje naj bi bilo predvsem slovensko ljudsko pripovedništvo in običaji. Svojim sodelavcem ni bil predstojnik, temveč očetovski prijatelj, ki je s svojim delom pokazal delovne metode, vendar pustil vsakomur svobodo, da po lastni presoji ubere tisto pot, za katero misli, da ga bo zanesljivo pripeljala k cilju — spoznanju resnice. Ker se je zavedal, kako pomembni so osebni stiki s kolegi po svetu, zlasti pa v neposredni soseščini, in spoznal, kakšen položaj imamo Slovenci kot narod na alpskem področju srednje Evrope, je marca 1956 sklical posvetovanja narodopiscev vzhodno-alpskih dežel. Ti se odtlej vsako drugo ali tretje leto sestajajo in ob kratkih referatih pretresajo pereča vprašanja ljudskega izročila svojih narodov, da bi skupaj našli rešitve tistih problemov, ki so rešljivi le z vidika skupnega vzhodno alpskega področja. Ker je vedel, da mora pravi znanstvenik ohraniti stik z življenjem in se ne sme zapirati v svoj kabinet, je l. 1956 ustanovil sicer skromen, vendar po svoje pomemben list Glasnik, ki ga je z naslednjim letnikom prevzelo Slovensko etnografsko društvo; postal je ne samo posrednik med etnografskimi poročevalci na podeželju in raziskovalnimi ustanovami v Ljubljani, ampak tudi društveno glasilo slovenskih narodopiscev.

Malo pred smrtjo se je prof. Grafenauer vrnil k svoji prvi ljubezni, ljudski pesmi. Spet je vzel v roke Lepo Vido, ker se mu je zdelo, da nova dognanja — lastna in tuja — terjajo popravke in dopolnila, da

je prišel čas za novo izdajo. Ozrl se je znova po Spokorjenem grešniku; ob izidu te razprave je doživel ugovore, ki bi se bilo mogoče zdaj, ob upoštevanju novega gradiva, spoprijeti z njimi. Nazadnje ga je pritegnila še legendarna pesem o Mariji in brodniku. Žal, natiska teh svojih zadnjih del ni več doživel, komaj da je še utegnil pripraviti rokopis. Upali smo, da je pešanje njegovih moči, ki se je bilo začelo polagoma pojavljati, le prehodna slabost, da ne gre zares in da si bo še opomogel. Nismo mogli in hoteli verjeti, da se tudi njemu lahko iztečejo ure življenja.

Pa se je le zgodilo, da smo se na Silvestrovo 1964 poslednjič zbrali ob njem. Poslovili pa smo se le od njegovega telesa, kajti duh prof. Grafenauerja ne more umreti in spomin nanj bo ostal vedno živ: njegova dela so mu neuničljiv spomenik. Kadarkoli jih vzamemo v roke, nam spregovori iz njih mirno in stvarno, s skromno, a prepričljivo besedo. Moremo mu ugovarjati, a mimo njega ne moremo in tudi v prihodnje ne bo mogel nihče, ki bo kadarkoli zasadil lopato na vrtu, kjer je rastlo in še raste cvetje našega ljudskega pesništva in pripovedništva. »Rožmarin ima svoj duh...«

Zmaga Kumer

ZUSAMMENFASSUNG

PROF. DR. IVAN GRAFENAUER

Zur Zeit als die Vorbereitungen slowenischer Volkskundler für die Feier des 85. Geburtstages ihres Nestors Prof. Dr. I. Grafenauer im vollen Gange waren, schied der bescheidene Wissenschaftler still und unauffällig aus dem Leben, als ob es ihm peinlich wäre gefeiert zu sein. Die geplante Lobrede musste nun zum Nekrolog werden.

Prof. Grafenauer war ein Kärntner Slowene aus dem Gailtal, wo er 1880 geboren wurde. Er studierte Slavistik und Germanistik und wurde Gymnasiallehrer. Doch es zog ihn mehr zur Wissenschaft. Über das Studium der Anfänge slowenischen Schrifttums gelang er zur Volkspoesie. Schon 1908 veröffentlichte er (in der Festschrift für V. Jagić, Berlin) seine Abhandlung über Salomonslegende im slowenischen Volkslied. Obwohl er trotz der vielen Schularbeit immer wieder Zeit fand um dieses oder jenes Problem der Volkspoesie zu untersuchen, konnte er sich erst nach seiner Pensionierung 1940 dem Studium der slowenischen mündlichen Tradition ganz widmen.

Im J. 1943 erschien ein Buch, das einen bisher noch nicht erreichten Gipfel slowenischer volkskundlichen Bestrebungen bedeutete, seine »Studie über Ursprung, Entwicklung und Verfall der Volksballade von der Schönen Vida«. Diese seine Arbeit war nicht nur die erste und beste Abhandlung über ein slowenisches Erzählild, sondern griff auch das Problem der Volksliedrhythmik und -metrik an. Prof. Grafenauer untersuchte noch später eingehend diese Frage und veröffentlichte seine Forschungsergebnisse über das slowenische Volkslied in der Abhandlung »Volkspoesie« (Etnolog XVI), wo er zugleich einen Abriss der Geschichte des slowenischen Volksliedes enterbreitete. Nun widmete er sich der Untersuchung über die Motive, kulturhistorischen Hintergrund und Vorlagen des Legendenedes vom Reumütigen Sünder. Eine Studie darüber veröffentlichte er 1950.

Sein Interesse galt auch der Volkserzählung. Nachdem er Verschiedenes über slowenische historische Volkslieder schrieb, nahm er sich den Helden sowohl der Volkspoesie als der Volkserzählung, den König Matjaž, vor. Im

J. 1951 erschien in Buchform seine Abhandlung »Slowenische Sagen vom König Matjaž«, die für die Erzählforschung ähnliche Bedeutung hat als die Studie von der Schönen Vida für die Volksliedforschung. Die folgenden Jahre wurden fast ausschließlich den Sagen und Märchen gewidmet. Er schrieb darüber in Fachzeitschriften und referierte auf den internationalen Kongressen.

Prof. Grafenauer war jedoch kein Bücherwurm. Bis in das hohe Alter frisch und jugendlich, hatte er Interesse für alle aktuelle Fragen slowenischer Folkloristik. Im J. 1951 wurde er zum Vorstand des neugegründeten Instituts für slowenische Volkskunde (sein Arbeitsfeld wurde die Erzähl- und Brauchforschung) bei der Slowenischen Akademie der Wissenschaft und Kunst in Ljubljana ernannt. Sich voll bewusst, wie wichtig für die wissenschaftliche Arbeit gute Beziehungen unter den Kollegen, besonders der Nachbarländer sind, gründete er 1956 die freie Arbeitsgemeinschaft »Alpes Orientales«, deren regelmässige Zusammenkünfte schon bedeutende Ergebnisse gebracht haben.

Kurz vor dem Tode kehrte er zu seiner ersten Liebe, zum Volksliede zurück. Seine eigenen und fremden neuen Forschungsergebnisse forderten — so glaubte er — eine zweite, überarbeitete Ausgabe der Studie über die Ballade von der Schönen Vida. Auch die Abhandlung über den Reumigen Sünder wurde sorgfältig überprüft und erweitert. Schliesslich zog ihn noch das Legendenlied von Maria und dem Fährmann an. Es wurde ihm gegeben, das Manuskript druckfertig zu machen, die Veröffentlichung der drei Bücher konnte er nicht mehr erleben, denn seine Kräfte liessen mehr und mehr nach.

Als sich das Jahr 1964 zu Ende neigte, lief auch die Uhr seines Lebens ab. Sein Körper wurde der Erde übergeben, doch sein Geist blieb in der Erinnerung seiner Kollegen lebendig und seine Werke wurden ihm zum unzerstörbaren Denkmal.

DR. FRANČEK KOS

Naša revija je bila že v tisku, ko nas je vse presenetila vest o smrti dr. F. Kosa. Nekaj dni pred tem smo skupaj snovali razstavo sodobne japonske keramike iz njegove bogate zbirke. Napisal je že tudi za katalog razpravi »Razvoj japonske keramike« in »Japonska sodobna keramika.« Toda zastoj smo čakali avtorja, da bi prebral krtačne odtise v tiskarni. Zastoj bomo čakali odslej dr. Kosa, da bi še prišel v muzej s svojimi predlogi in koristnimi nasveti. Zadnje čase je semkaj spet rad prihajal. Tu se je počutil pravzaprav kot doma, saj je prav v Etnografskem muzeju leta 1937 začel svojo prvo službo kot kustos pripravnik. Rojen je bil leta 1912 v Mariboru. V Ljubljani je študiral umetnostno zgodovino in je bil učenec prof. Cankarja. V muzeju je prevzel področje ljudske umetnosti, razen tega pa je moral voditi tudi administrativne posle in opravljati vse ostalo tekoče delo. Kljub temu pa se je z mladeniškim poletom z vsemi svojimi silami vrgel v znanstveno delo. Jasno, kot umetnostnega zgodovinarja je mikala predvsem ljudska umetnost, in to je znal pravilno, visoko vrednotiti. Njegovo prvo večje znanstvene delo, v katerem niha med umetnostno zgodovino in ljudsko umetnostjo je bila študija »Ornamentika lesenih poslikanih stropov v cerkvah na Slovenskem«, s katero si je tudi zaslužil naziv doktorja znanosti. Z umetnostnozgodovinskega vidika je dr. Kos nakazal rešitve za vprašanja, ki jih samo

slovensko narodopisje tedaj še ni moglo rešiti. S to svojo razpravo je odkril in znanstveno postavil v pravilno luč zelo pomembno, takrat še tudi drugod po svetu premalo opazno gradivo. Tako je bil prvi pri nas, ki je opozoril brez romantične zanesenosti, temveč na podlagi temeljite znanstvene analize na pomembno mesto slovenske ljudske umetnosti v okviru ljudske umetnosti srednje Evrope in v okviru umetnosti sploh. Pozneje je izšlo še več njegovih razprav v Etnologu. Njegova študija o slovenski kmečki skrinji¹ je še do danes ostala edino večje delo te zvrsti. V tej razpravi je dr. Kos obdelal predvsem muzejsko gradivo in prikazal posamezne značilne tipe skrinj. Omenimo naj še njegovo analizo Gasparijeve slike Slovenska stavba.² Tudi njegove kritike posameznih etnografskih del so izredno temeljite in polemične. To so že drobne analize posameznih pojavov, ki jih je dr. Kos skrbno razčlenil, dokumentiral, dopolnjeval s svojimi mislimi.

Taka je ocena Kočevskega zbornika,³ ali pa kritika Grebenčevega dela o modernem slovenskem pohištvu in narodnih motivih.⁴ Ugotovitve, ki jih je takrat sicer še mlad znanstvenik izredno kritično zapisal veljajo še dandanes. Podobna je njegova kritika knjige »Slovenski domovi« od J. Karlovška.⁵ V kritiki knjige Paola Toschi-ja⁶ je tudi za Slovence zastavil takrat še posebno aktualno vprašanje razlikovanja »narodnega« in »ljudskega« ter se odločno postavil za to, da bo pri tem treba »... marsikaj starega revidirati...« Članki v Etnologu nam odkrivajo, kako je v Frančku Kosu rasel ob umetnostnem zgodovinarju vedno bolj tudi vsestransko razgledan in kritično usmerjen etnograf. Delal je z izredno vztrajnostjo: pripravljal je razpravo o slikah na steklu, intenzivno je preučeval panjske končnice, razen tega pa je bil kustos dr. Kos tudi prvi, ki je v Etnografskem muzeju z vso znanstveno temeljitostjo inventariziral predmete in to tako strokovno, pazljivo in natančno, da nam je v tem vsem še danes za zgled.

Številne načrte za nadaljnje znanstveno delo dr. Kosa so prekinili vojni časi. Že na univerzi v Ljubljani se je kot študent opredelil in sodeloval v naprednem študentskem gibanju. V najbolj težkih dneh leta 1941 je začel delati v ilegalni »Založbi« tu v stavbi našega muzeja. Pomagal je pri zbiranju orožja in zaupnega gradiva, pri skrivanju preganjanih tovarišev. Leta 1943 je moral na novo in nevarno nalogo v tujino. Pozneje se je vrnil v osvobojeni Beograd, kjer je bil med pionirji naše diplomacije.

¹ Slovenska kmetijska skrinja. E XIV, 1942, str. 53—73.

² Slovenska svatba. E XII, 1939, str. 145—151.

³ Kočevski zbornik. E XII, 1939, str. 161—164.

⁴ Kritika dela O. Grebenc »Moderno slovensko pohištvo po narodnih motivih«. E XIII, 1940, str. 175—176.

⁵ Kritika dela Jože Karlovšek »Slovenski domovi«, Ljubljana 1939. E XIII, 1940, str. 177—179.

⁶ Paolo Toschi, Guida allo studio delle tradizioni popolari. E XIV, 1942, str. 117—119.

Vsa leta po vojni je delal v diplomatski službi. Med drugim je bil naš veleposlanik v Švici in pozneje na Japonskem. Toda kljub odgovornim dolžnostim diplomata je dr. Kos redno spremljal nova dognanja na področju umetnostne zgodovine in etnologije. Ob svojem službovanju na Japonskem je na svojih številnih potovanjih po tej deželi kot vsestransko razgledan umetnostni zgodovinar preučeval tudi japonsko umetnost in z izbrušenim estetskim okusom skupaj s svojo soprogo zbiral predmete japonske umetnosti. Tako je nastala bogata, skrbno izbrana zbirka japonske sodobne keramike in japonskega slikarstva.

Del te zbirke smo nameravali letos oktobra razstaviti na gradu Goričane. Toda namesto srečanja na otvoritvi razstave smo se morali 30. septembra na ljubljanskem pokopališču posloviti za vedno od ambasadorja in tudi nekdanjega vestnega kustosa Etnografskega muzeja, dobrega poznavalca naše ljudske umetnosti, od izrednega in vsestransko razgledanega človeka dr. Frančka Kosa.

Boris Kuhar

RÉSUMÉ

DR. FRANČEK KOS

C'est vers la fin du mois de septembre de cette année que mourut Franček Kos, historien de l'art, ethnographe, diplomate et ambassadeur. En 1937, il entra en fonction de conservateur-aspirant au Musée d'Ethnographie de Ljubljana. Sa première scientifique fut l'étude sous le titre «L'ornementation des plafonds de bois peints des églises slovènes». Basé sur une analyse scientifique approfondie, il a décerné à l'art populaire slovène une place importante dans le cadre de l'art populaire centro-européen et de l'art général. Parmi ses études issues plus tard dans la revue «Etnolog», la plus en vue est celle sur les bahuts paysans slovènes. Outre cela, il s'intéressait aussi aux peintures sur verre et sur les ruches. En 1941, il s'engagea dans le mouvement de la libération nationale et entra, après la guerre, en diplomatie où il travailla jusqu'à sa mort. Ambassadeur au Japon, il étudia l'art japonais et rassembla, ensemble avec sa femme, une collection exquise de céramique contemporaine et de peintures japonaises. L'année prochaine, cette collection sera exposée au Musée des cultures exotiques au château de Goričane.

JOŽE KARLOVŠEK

Zaradi redakcijskih težav naša revija lahko šele v tej številki objavi skromen nekrolog o človeku, ki se je nesebično ves predal naši ljudski umetnosti, predvsem ornamentiki. V zadnji številki »Slovenskega etnografa« je bil še objavljen njegov članek »Funkcija ornamenta in naš čas«. V tej svoji razpravi je Karlovšek razvil svojo tezo, da je ornament ogledalo najboljšega iz kolektivne ljudske umetnosti.

Že kot otrok se je Karlovšek srečal z izvirno ljudsko umetnostjo, kmečkim življenjem in z izvirno folkloro. Rodil se je kot sin gostilničarja 12. februarja 1900 v Šmarjeti na Dolenjskem. Pozneje kot dijaka na novo-meški gimnaziji ga je profesor Josip Germ navdušil za risanje. Kot študent gradbenega oddelka Tehnične srednje šole v Ljubljani je v letih 1918—1923 obiskoval tudi risarski tečaj Društva »Probuda«, na katerem so poučevali tudi Sever, Šantel in Gaspari. In prav ta zadnji je mladega študenta navdušil za ljudsko ornamentiko. Tej je bil Karlovšek zvest vse življenje. Kot gradbenega tehnika- projektanta in ljubitelja ljudske kulture ga je zamikala slovenska kmečka hiša, in to predvsem še z gradbene, konstrukcijske strani z vsemi vernimi detajli krasitve. Napisal je več razprav, mnogo člankov o hiši pri nas in tudi več knjig. Naj med njimi omenimo: Slovenski ornament,¹ Umetnostna obrt,² Slovenski domovi³ in njegovo razpravo o lončarstvu na Slovenskem.⁴

Karlovška je zanimal predvsem ornament, iskal je njegove razvojne pojave, tako je sistematično analiziral slovenski ornament in ga postavil ob stran tujemu, skušal mu je najti pravo mesto tudi pri nas. Zato ga je skozi desetletja verno beležil in tudi sam ga je na novo oblikoval. Ustvarjal je svojo sistematiko ornamenta, razvijal ga je in iskal v ornamentu čiste oblike ter ves njegov predstavni svet, njegov ritem, ubrano menjava- vanje ali ponavljanje motivov. Zanj je bil ornament ritem barv, podobno kot je harmonija tonov v skladbi. Zanj je bila ornamentika tudi uporabna umetnost, ki se ne pojavlja samo v domači obrti, temveč tudi v industriji in arhitekturi. Zato jo je tudi tu spremljal. Visoko je ovrednotil predvsem še slovenski ornament, ki mu je pomenil slikovitost in lirično mehko- bo. Študij ornamenta ga je privedel tudi v poglobljena razglabljanja ljudskega bajeslovja. Predvsem pa je rad posegal še v mitologijo vzhodnih kultur. Vse svoje poznavanje in dolgoletni študij, skratka vse delo na področju ornamentike je strnil v svoji zadnji razpravi »Osnova in razvoj ornamenta«. Delo je še v rokopisu in je pripravljeno za tisk, toda žal še vedno čaka v arhivu Slovenskega etnografskega muzeja in je tu tudi dostopno vsem, ki se zanimajo za delo Jožeta Karlovška in za ornament.

Ko je Jožeta Karlovška že močno razjedala bolezen, je še prihajal v Etnografski muzej. Sam je opravil še korekture svoje zadnje razprave, pripovedoval je o svojem novem delu, ki ga je pripravljal. Samo nekaj dni pred smrtjo me je še poklical k sebi. Za muzej mi je izročil svoje rokopise in slikovne priloge ter mi z zadnjimi močmi narekoval svoje poslednje misli in želje. Gradivo, ki ga je štirideset let zbiral in obdeloval, je sedaj dal na razpolago muzeju, da bi ga enkrat objavil. Štiri zajetne mape obsega gradivo. Več ur mi je narekoval komentarje k posa-

¹ Slovenski ornament. Ljubljana 1935 in 1937

² Umetnostna obrt. Ljubljana 1939

³ Slovenski domovi. Ljubljana 1939

⁴ Lončarstvo na Slovenskem. SE III-IV, 1951, str. 87—111

meznim mapam in slikam. Njegova zadnja razmišljanja o njegovem delu in o ornamentu.

... »Prešeren in Župančič nista pri nas tako slavna, ker sta posnela mala tradicijo, temveč ker sta dala Slovincem nov besedni zaklad in novo vsebino, ki se je ozirala na preteklost samo toliko, kolikor je bilo pač treba in kolikor je bila ta preteklost značilna. Prav tako tudi moje delo ni le shematično ponavljanje narodnih motivov, temveč so ti podani z novim prijemom. Bil sem zbiralec narodnega ornamenta in sem dobival izvorni material. Veliko arhitektov in drugih oblikovalcev se je odločilo proti uporabi ornamenta, toda v zadnjem času je prišel ornament spet do svoje veljave in to v novi sodobni obliki...«

Komaj nekaj dni kasneje 22. oktobra leta 1963 je na svojem domu v Domžalah umrl Jože Karlovšek. Ni namen tega sestavka, da bi ovrednotil obširno delo Jožeta Karlovška. Strokovnjaki so mu večkrat zamerili njegovo romantično zanesenost, predvsem pri prenašanju elementov ljudske umetnosti v naš čas in pa njegove lastne aplikacije ornamenta. Z njim se jasno tudi niso strinjali tisti, ki menijo, da je nova stvarnost odvrгла vsak ornament, ker ga pač smatra za izraz neokusnosti. Toda vsemu na kljub moramo zapisati, da je bil Karlovšek amater na področju etnologije, toda velik ljubitelj in tudi koristen preučevalec ljudske umetnosti. Mimo Karlovška in njegovih del ne bo mogel nihče, ki bo pisal zgodovino slovenske etnologije, ali pa obdeloval problematiko našega ljudskega stavbarstva in ljudske umetnosti. Zato bi na koncu zapisali samo še stavek, ki smo ga tudi slišali ob njegovem grobu: »Ko bi bilo še mnogo takih ljudi pri nas!«

Boris Kuhar

ZUSAMMENFASSUNG

JOŽE KARLOVŠEK

Der Autor beschreibt den Lebenslauf des verstorbenen Jože Karlovšek, der als Bautechniker-Projektant und Liebhaber der Volkskunst, als Ethnograph-Amateur die slowenische Ornamentik sowie das slowenische Haus erforschte. Er hat mehrere Bücher verfasst, wie z. B.: Das slowenische Ornament, Das Kunsthandwerk, Slowenische Heimstätten. Unter seinen umfangreicheren Abhandlungen ist aber besonders zu erwähnen sein Werk über das Töpferhandwerk im Slowenien. Karlovšek interessierte sich vor allem für das Ornament und seine Entwicklungserscheinungen. Zu diesem Zweck analysierte er systematisch das slowenische Ornament und suchte seinen richtigen Platz auch bei uns zu finden. Er selbst gestaltete das Ornament auch neu. Jože Karlovšek starb am 22. Oktober 1963, im Alter von 63 Jahren.

IVAN ROMIH

Sredi vsestranskega delovanja in kmalu po začetku rednega dela v muzeju je omahnil v smrt Ivan Romih, tehnični sodelavec Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Njegova življenjska pot in še bolj njegova dejavnost ni bila vsakdanja.

Rodil se je leta 1913 v Lokvah pri Krškem, a se že kot osnovnošolski fantič zatekel k teti v Ljubljano, kajti doma je občutil pastorstvo v pravem pomenu besede. Izučil se je pleskarstva, hkrati pa nenehno stremel po izpopolnitvah in dopolnitvah svojega znanja. Prirojena sposobnost za risanje ga je privedla v grafični in kiparski oddetek Obrtne šole v Ljubljani in po končanem študiju je želel zamenjati soboslikarski čopič za svinčnik in peresnik. Toda leta gospodarske krize in brezposelnosti sredi med vojnama so Romihu poglobila spomine, ki jih je bil prinesel od doma. Poizkusil je trdo življenje. Zato pa se je tembolj oklepal dela, ki mu je postalo življenjski cilj. Z risbami in ilustracijami se je začel predstavljati v časopisih in revijah, opremil je knjige, aranžiral, insceniral v gledališču, karikiriral in risal vse, kar je videl, občutil in doživel.

Z ljudsko materialno kulturo se je srečaval na svojih rednih krajših in daljših potovanjih križem po Sloveniji in ko je prišel v stik z muzejem, je imel skiciranih že na stotine zidnih in lesenih lin, okenskih mrež, vrat, ograj, ornamentov, drobnih in velikih posebnosti, ki jih je bil izoblikoval naš podeželan. Leta 1950 se je pridružil terenski ekipi Etnografskega muzeja, ki je delala mesec dni v okolici Šentvida pri Stični in tako kot risar preživel svoj redni letni dopust. To je nato ponovil še več kot desetkrat. Postal je redni muzejski sodelavec in le službena obveznost do podjetja »Kompas«, kjer je bil v tem času zaposlen kot aranžer, mu je preprečevala, da ni mogel sprejeti rednega delovnega mesta, ki mu ga je bil že po nekaj letih sodelovanja ponudil Etnografski muzej. V letnih enomesečnih terenskih ekipah muzeja pa je postal skoraj nepogrešljiv, zakaj bil je eden najmarljivejših in najvestnejših sodelavcev ekip. Nobena pot mu ni bila predolga ali pretežka, nobeno podstrežje pretemno, da bi ne narisal, kar mu je bilo naročeno ali kar je opazil sam. Imel je bistro oko in velik dar opazovanja; neredko se je zgodilo, da je narisal, kar so drugi prezrli, pa je bilo pomembno za to ali ono področje etnografije. Ko se je moralo število sodelavcev terenskih ekip zaradi finančnih ali drugih vzrokov skrčiti, je Ivan Romih delal za dva: poleg prostoročnega risanja se je lotil še tehnične dokumentacije ljudskih stavb in tudi tu pokazal vso natančnost, požrtvovalnost in vestnost. Njegov odnos do dela in do najmanjše obveznosti, ki jo je bil sprejel, je bil skrajno pošten, brezkompromisen. Risbe, ki jih ni mogel dokončati na terenu, je dokončal doma in jih prinašal v muzej, ne da bi pri tem mislil na izgubo časa ali računal na zaslužek. Tako ima danes muzej več kot 3.000 večjih ali manjših risb pomembnih etnografskih predmetov, prizorov iz ljudskega življenja, interierjev ali pomembnih detajlov izpod svinčnika in peresa pokojnega Iva-

na Romiha, vse opremljene s potrebnimi podatki, vse narisane z ljubeznijo in nenavadno požrtvovalnostjo. In kakršen odnos je imel Romih do dela, takšen je bil do sodelavcev: pošten, odkrit, vedno pripravljen pomagati. Nikoli se ni pritoževal, nikoli pokazal nejevolje in ko je bil že hudo bolan, ni rad govoril o svojih težavah, ampak je prihajal na svoje delovno mesto in skrbel za potrebe muzeja, ko bi bil kdorkoli drug že davno omagal.

Želja, postati redni muzejski uslužbenec se mu je bila izpolnila, ko je že začutil prve opomine zahrbtni bolezni. Komaj po dobrem pol letu muzejske službe se je 31. marca 1966 poslovil od svojih številnih neizpolnjenih delovnih načrtov. V delovnem kolektivu Slovenskega etnografskega muzeja pa je nastala občutna vrzel, saj smo se ne glede na službene formalnosti poslovili od Romiha kot od svojega petnajstletnega zvestega sodelavca.

Ob koncu moramo omeniti, da je pokojni Ivan Romih v svoji oporoki prepustil muzeju svojo privatno knjižnico skupno z naročilom, da jo muzej razdeli ustanovam, kjer bi knjige lahko koristile strokovnjakom. Tako je Slovenski etnografski muzej pridobil nad 450 strokovnih knjig, Institut za narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti 200 knjig, predvsem pravljic in Narodna galerija 264 umetnostnozgodovinskih knjig. S tem nenavadno velikodušnim dejanjem je Romih pokazal svojo veliko navezanost na muzej. Muzej je naročilo sprejel kot izraz zaupanja, knjige pa kot pomembno pridobitev in kot trajen spomin. V muzejski kroniki bo tako ostalo ime Ivana Romiha pomembno tudi vsem zanamcem.

Franči Šarf

ZUSAMMENFASSUNG

IVAN ROMIH

Der Verstorbene war schon vom Jahr 1950 an ständiger ordentlicher Mitarbeiter des Ethnographischen Museums. In zahlreichen Terraingroupen und auf seinen Reisen und Wanderungen durch Slowenien fertigte er über 3.000 Zeichnungen von ethnographischen Gegenständen und Objekten sowie von Szenen aus dem Volksleben an. Ein gutes halbes Jahr vor seinem Tode war der Verstorbene auch ordentlicher Angestellter des Museums und arrangierte in dieser Zeitspanne mehrere Museumsausstellungen. Ausserdem veröffentlichte Romih mehrere Jahrzehnte seine Zeichnungen und Illustrationen in Zeitungen und Revuen, sorgte für Buchausstattung, war Inszenator im Theater und einer der bedeutenden slowenischen Karikaturisten.

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

Marijan Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. Ljubljana 1964. Str. 430, 8°. Slovenska Matica — Razprave in eseji 5.

Ne glede na izbiro določenega metodološkega koncepta v okviru slovenskih etnoloških raziskav pomeni pričujoča agrarnohistorična študija (tako jo imenuje avtor sam) za našo etnologijo vsestransko zanimivo delo. Za tiste, ki iščejo v obsegu etnologije predvsem le prežitke, dokumente starejših kulturnih stanj, je Britovškovo delo konkreten prikaz zgodovinskega filtra, skozi katerega je šel slovenski predkapitalistični etnos in pri tem doživljal svojo počasno, vendar neizogibno preobrazbo. Za druge, katerih etnološko strokovno zanimanje posega v vse stopnje družbenozgodovinskega razvoja načeloma enako, je historiografska obdelava razkroja fevdalne agrarne strukture na Kranjskem pogoj za poglobljeno etnološko obravnavo življenja in kulture slovenskega človeka na prehodu iz fevdalnega v kapitalistično obdobje na naznačenem območju.

Čeprav je moral avtor še zlasti pri vprašanju nastanka, notranjega razvoja in pravnega položaja srenj posegati tudi v starejša obdobja, je osredje razprave posvečeno razkroju fevdalne agrarne strukture in nastajanju individualiziranega kmetijstva, to je obdobju od sredine 18. do konca tretje četrtine preteklega stoletja. Težišče dela, osnovanega na arhivskih virih, se torej začne tam, kjer so v splošno gospodarsko zaostalost in fevdalno agrarno strukturo, ki je oklepala med drugim tudi miselnost podložnega kmeta, pričeli posegati fiziokratski administrativni ukrepi in gospodarski nazori, na katere je vplival splošen družbenoekonomski razvoj. Medsebojni odnos med gospodarsko in družbeno naprednejšimi težnjami na eni in zaostalostjo, zanemarjenostjo, nevednostjo in predsodki na drugi strani, predstavljajo proces, ki mu je avtor na osnovi natančne in zato tem bolj zamudne arhivske rekonstrukcije skozi dobro stoletje sledil. Seveda je to obdobje agrarne revolucije imelo svojo predzgodovino, ki je bila v svojem bistvu proces zaostrovanja krize obstoječega gospodarskega in socialnega sistema. Samo razreševanje krize pa je imelo perspektivo v sproščanju in angažiranju vseh sil za povečan gospodarski uspeh. V določenem zgodovinskem položaju je to pomenilo n. pr. neizogibnost razdelitve srenjskih pašnikov in gozdov. Dotedanja gospodarska funkcija srenj je bila glede na gospodarske dosežke vse bolj preživela. Stanje na srenjskih pašnikih in v gozdovih je bilo zavoljo nesmotrnega izkoriščanja na splošno slabo. Iz različnih razlogov so upravičenci do srenjske paše vedno manj upoštevali do tedaj veljavna pravila. Pa vendar je proces razdeljevanja trajal dolga desetletja in je bil v svoji intenzivnosti po posameznih področjih dokaj različen. Z njim sta bili najtesneje povezani uvedba hlevske živinoreje in opustitev do tedaj prevladajočega sistema triletnega kolobarjenja. Pogoj za resničen uspeh na teh področjih je bilo uvajanje novih kultur in krmilnih rastlin. Med aktualne probleme so nadalje sodili večja prizadevnost delovne sile, uvajanje in večja uporaba kmetijskih strojev, bolj smotno gnojenje. Uveljavljanje novih kultur in krmilnih rastlin, krompirja, koruze, korenovk, oljnih rastlin in predivnic, strniščne ajde, novih žitnih vrst, detelje, nekaterih drugih kultur in sadjarstvu je avtor še zlasti odmeril precej strani. Zadnje poglavje v tem dolgotrajnem in protislovij polnem procesu je seveda sama zemljiška odveza z vsemi operacijami odkupa in uravnave zemljiških dolžnosti po podobi izida revolucije leta 1848.

Vzpodbude, ki jih pričujoče delo etnologu nudi, so številne; v nič manjši meri spoznanja. Zanimiva je podoba strokovnih ambicij agrarne zgodovine in tako posredno naravnana akcentuacija izrazito etnoloških vprašanj. Med njimi se nedvomno kaže potreba prizadevno odkrivati kompleksno podobo slovenskega kmečkega življa v okviru vaških naselij, srenj in družin pred agrarno revolucijo in med njo. Pri tem bo seveda treba upoštevati vse teritorialne razlike in notranjo socialno razslojenost, na to pa Britovškova historiografska obdelava te problematike dovolj zgovorno opozarja. Med naloge etnologije bo vsekakor treba šteti vprašanja duhovne fiziognomije slovenskega podeželskega človeka po posameznih obdobjih, da bo sklicevanje na neznanje, na močno ukoreninjene tradicije in številne predsodke, na nezaupanje do vseh »novotarij«, na zao stalost in podobno dobilo bolj plastično podobo. Zaradi socialnih nasprotij na vasi, ki jih tudi Britovškova študija odkriva skozi vse obravnavano obdobje, bo prej ali slej treba pri etnoloških raziskavah posvetiti več zanimanja kulturnim pojavom, ki nosijo pečat tega nasprotja. Kolikor drži avtorjeva ugotovitev, da je bilo » o nastanku družbene plasti kočarjev . . . v slovenski historični literaturi mnogo napisanega« (str. 45), bi bržčas ne mogli zapisati nekaj podobnega za raziskovanje življenja in pa kulture te socialne plasti. Tudi pavšalne sodbe o vaških skupnostih bo treba soočiti z ugotovitvami, kakršne nudi o tem problemu pričujoče delo.

Pritrjevanje tezi, da so vsa obdobja družbenozgodovinskega razvoja za etnologijo zanimiva, ne more izključiti željo, da bi bila novejšemu dogajanju posvečena prav posebna pozornost. Razlogi so praktične vrste. Zaradi pomena historiografskih študij za etnološka preučevanja bi bilo samo želeli, da bi Britovškovo delo doživelo kaj kmalu nadaljevanje, v katerem bi dobili tudi etnologi trdno oporo za preučevanje polpreteklih in sodobnih procesov na vasi. Take študije, tako historiografske etnološke in drugačne vrste, pa bi morale več kot samo zanimati našo družbeno prakso.

Slavko Kremenšek

Hermann Bausinger, *Volkskultur in der technischen Welt.* W. Hohlhammer Verlag. Stuttgart 1961. Str. 217, 8°

V vrsti novejših etnoloških teoretičnih razprav na nemškem jezikovnem območju zavzema pričujoča študija še zlasti po svojem radikalizmu odlično mesto. Ob kritičnem pretresu doslej več ali manj običajnih etnoloških teoretičnih postavk in njihovega soočenja s pglavitnimi značilnostmi sodobnega življenja je avtor izrazil vrsto misli, ki jim velja posvetiti vso pozornost.

Med najvažnejše Bausingerjeve trditve je nedvomno šteti tezo, da ne gre v nobenem primeru izdvajati etnološkega predmeta iz celotnega zgodovinskega konteksta. Mnenju, da je ljudski svet nezgodovinska in tehnični svet temu nasprotno v največji meri zgodovinska kategorija, Bausinger odločno ugovarja. Takole pravi: »Kolikor ne razumemo pod pojmom ljudski svet (Volkswelt) nikjer realizirane ideje z izvenčasovno vsebino, temveč stvarni duhovni in materialni svet »navadnega ljudstva« (einfaches Volk), je le-ta zgodovinske narave« (str. 17). Izločitev tako imenovane »masovne« kulture in »civilizacijskih« pojavov iz ljudske kulture določi etnologiji sodobnosti (Gegenwartsvolkskunde) vlogo iskatelja prežitkov, ki naj si pogosto lasti še pravico dajanja svetovnonazorskih nasvetov. Tako usmerjevanje je po Bausingerjevem mnenju nezgodovinsko in zgrešeno.

Avtor ugotavlja, da v teoretičnem pogledu na Nemškem skoraj nihče ne zastopa mišljenja, da je predmet etnologije omejen le na kmete in na podežele. Zadnji pomembnejši teoretični spis s takšnim stališčem je bil, po besedah Bausingerja, objavljen leta 1927. Pač pa je vse pogostejša in odločnejša zahteva po etnološkem preučevanju velemest. Vendar je neskladnost med teoretičnimi načeli in praktičnimi izvedbami še vedno občutna. Bausinger meni, da so premalo teoretično utrta tla za take obdelave bistven razlog za tak položaj. Ob tem še domiselno opozarja, da postaja stereotipno omejevanje na velemesta že

samo po sebi sumljivo, kajti s tem so zanemarjene najrazličnejše prehodne oblike. Ob idealnem vaškem tipu se javlja še idealni velemestni tip. Preskok prehodnih pojavov ohranja pri življenju kategorije obravnave kmetstva. Raziskovalci nedavne preteklosti namreč niso odkrivali svojstvenosti preučevanih obdobj, temveč so iskali le ostanke, prežitke prejšnjih zgodovinskih stanj. Tako usmerjeno delo pa ni nujno omejeno le na vaško življenje. Tudi po velemestih so četrti, ki jih je novejši gospodarski razvoj pustil ob strani. Avtorju se je zdelo potrebno to dejstvo podčrtati, kajti nove etnološke usmeritve so večinoma takšne narave, da ne navajajo k odkrivanju novemu življenju ustreznih kategorij in prijemov, pač pa se lotevajo novega predmeta in doslej etnološko nepreučeni skupin prebivalstva na starih teoretičnih osnovah.

Bausingerju gre v njegovi študiji za nove teoretične osnove in nove kategorije. Realni svet malih ljudi, »navadno ljudstvo« (das einfache Volk) mu pomeni predmet sodobno usmerjene etnologije. Majhne in realne družbene enote, vas, sosese, družino itd. predlaga za okvire etnološke raziskave. Pri tem pa spet opozarja, da je etnološko zanimiva ljudskost v resnici vedno zgodovinsko določena in družbeno opredeljena. In s tega vidika velja poleg sodobnih kulturnih oblik, ki so pri obravnavi sodobnega življenja vsekakor primarne, upoštevati tudi zgodovinske, »ljudske« pojave, pač v skladu z njihovim pomenom za današnje življenje. Ne le rock and roll, tudi ljudski ples, pa tudi ne samo ljudska glasba, temveč tudi »šlager« so pojavi, ki zanimajo raziskovalca ljudske kulture. »Ne več oblike, temveč vodila so znamenje ljudskosti v dinamični družbi«, pravi W. Brepohl. Bausinger ga dopolnjuje: tudi vodila (norme) dobivajo določene oblike v kulturnih pojavih, pa če še tako malo obstojne. Etnologija, ki hoče o sodobni kulturi in o duhovnem svetu preprostih ljudi nekaj reči, ne sme teh oblik podcenjevati.

Slavko Kremenšek

Die Bauernhäuser des Kantons Graubünden, Band I, die Wohnbauten; Verfasser: Christoph Simonett, Verlag: Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, Basel 1965. Str. 255, posnetkov 600, barvna slika 1, karta 1, 4°

Sistematično zbrano in proučeno gradivo o stanovanjskih zgradbah v kantonu Graubünden v Švici more biti le rezultat dolgoletnih organiziranih raziskovanj, kakršne je pod okriljem Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde izvedla posebna organizacija Aktion Bauernhausforschung in der Schweiz. Sodelavci te organizacije so bili na delu vse do konca druge vojne; uspelo jim je, da raziskave ljudskega stavbarstva ne zaostajajo za raziskavami mestne arhitekture in umetnostnozgodovinskih spomenikov. Delo je najbolj uspelo v omenjenem kantonu, kjer so se po zaslugi Bündner Vereinigung für Heimatschutz, ki je delovalo že v začetku tega stoletja, ohranili najlepši in najznačilnejši primeri ljudskega stavbarstva. Tako je delovna skupina arhitektov, etnografov in drugih sodelavcev že pred desetimi leti razpolagala z nad sedem tisoč registriranih značilnih objektov, nad osem tisoč fotografij in okoli šest tisoč skiciranih tlorisov. Pričujoče delo seznanja bralce z vsem gradivom, načini gradnje in oblikami stanovanjskih zgradb v stalnih naseljih in v više ležečih občasnih naseljih pastirjev in planšarjev. Časovno zajema delo razvoj ljudskega stavbarstva od karolinške dobe, kot najstarejši vir pa je raziskovalcem koristil testament škofa Tella iz 8. stoletja. Tekst spremlja obsežno in tehnično dovršeno slikovno gradivo, kar daje publikaciji še prav posebno vrednost, bralcu pa narodne in točne predstave.

Kot primerjalno gradivo za ljudsko stavbarstvo na našem ozemlju je delo še posebej zanimivo in poučno, saj se namreč tudi na prikazanem območju Švice prepleta dvoje kultur: alpska in mediteranska.

Omenjena publikacija je prva od predvidenih dveh; v drugi bodo prikazana gospodarska poslopja in dokončna opredelitev tipov vseh ljudskih zgradb, dognanih tudi s pomočjo arheoloških in kulturno zgodovinskih kriterijev.

F. Sarf

Boris Orel: Bloške smučī. Vprašanje njihovega nastanka in razvoja (The Skis from Bloke. Their Origin and Development). Ljubljana, 1964. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti — Razred za filološke in literarne vede. Dela, 18 — Inštitut za slovensko narodopisje, 7). — 185 str., 15 crteža i 3 karte u tekstu, 8 tabla fotografija izvan teksta. English summary.

Djelo je izraslo iz rada pok. direktora Etnografskog muzeja u Ljubljani dra B. Orla, kojim je nedugo prije svoje prerane smrti (1961.) stekao doktorat nauka na ljubljanskom sveučilištu. Niz godina se svojski trudio da prikupi što više etnografske građe, arheoloških nalaza i etnoloških spoznaja o ski, kako bi davno poznatu vrstu seljačkih ski i njihovu upornu praktičku upotrebu u području planinske grupe Bloke — Vidovski hribi i njihova susjedstva u slovenskim Alpama svestrano prikazao, naučno obradio i dovinuo se do spoznaje o njihovoj podrijetlu i starini — ne zapuštajući dakako njihovu stvarnu ulogu kao značajnoga pomagala ondje sve do naših dana. Na te se »smučī« već često u Sloveniji obraćala pažnja, a o njihovoj aktualnosti još danas najbolji su dokument niz prvorazrednih fotografija u ovoj knjizi. Da ostvari svoj zadatak — ujedno zadatak cjelokupne slovenske etnologije — Orel je tome posvetio golem trud, nije propuštao nijednu priliku da bilo pismenim putem s najpozvanijim stručnjacima za ovakva pomagala bilo putovanjem na sjever Evrope u tamošnjim muzejima i sličnim ustanovama pronađe sva potrebna data za svestranu obradu »bloških smučī«. Pokazao je pri tome ne samo krajnju upornost nego se snašao i pri stručnom lingvističkom tumačenju naziva ove vrste pomagala, da se i ne govori o snalaženju u etnološkoj obradi ove materije uopće. Uzeta je u obzir gotovo sva stručna (pa i publicistička) literatura o ski pa je ovdje i zainteresirani stručnjak može naći na okupu (dodavši — osim par manjih priloga — napose Mason O. T.: Primitive Travels and Transportation — u »Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution. Report of the U. S. A. National Museum« 1894. Washington 1896., pa svestranu, kritičku a konciznu sintezu o ski u arheologiji u djelu J. G. D. Clark: Prehistoric Europe. The Economic Basis. London 1953., s nekoliko daljih izdanja odnosno prijevoda — odakle bi bila korisna reprodukcija karte rasprostranjenja prehistorijskih nalaza ostataka ili likovnih prikaza ski, krpalja i plazova saonica na sjeveru Evrope sa značajnom podudarnošću s granicama izrazitog areala crnogorice u tom prostoru Evrope).

Na temelju cjelokupne proučene materije utvrdio je Orel, da bločki ski (ili, kako bi se mogli nazvati našim vlastitim imenima smučī odnosno rtve) po osnovnim značajkama pripadaju t. zv. južnom tipu prema općoj tipologiji ski — t. j. sa strana nogu izdižu se pobočke uz rub ski, tu je i veza za nogu, ski su kratki, oba jednako duga, bez presvlake kožom, bez žlijeba. Time se uključuju u veliki areal toga tipa ski, koji zahvata južnu (i nešto srednju) Švedsku, južnu i zapadnu Norvešku, (manje Finsku), baltičke zemlje pa Poljsku i Rusiju otprilike do Urala — za razliku od t. zv. arktičkoga tipa, koji se nalazi dalje na sjever i istok duž cijele sjeverne Evrazije (i kome su današnji sportski ski po tipu bliži).

Kako su se bločki ski tu u slovenskim Alpama našli, ovako gotovo osamljeni u ovom velikom planinskom dijelu Evrope na jugu, potvrđeni pouzdano dođue prvi put tek u drugoj polovici 17. stolj. (u djelu J. W. Valvasora) — to je glavni problem, koji Orel nastoji riješiti i sve proučavanje konačno usmjerava na to pitanje. Premda ima puno opravdanje pretpostavka, da su tu postojali takvi ski već i duže vrijeme prije doba one potvrde i da nisu tek tada ovamo odnekle upali, jedino su čvršće uporište za njihovu daleko veću starinu oni ski, koji su došli zapravo na vidjelo baš u toku ovoga studija B. Orla i to u Lici podno Velebita kod Gospića, a pod imenom rtve. Kako je to naziv neosporno praslavenski (pokazao ga je kao takav u jednom svom prilogu prof. V. Kiparsky) pa kako je između tih ličkih rtava i bločkih smučī Orel pokazao bitnu srodnost oblika, vrste drva (bukovina) i nekih značajnijih pojedinosti, zastupa s mnogo opravdanja i odlučnosti tezu, da su i jedno i drugo danas već

rijetki postali izolirani zaostaci ski, koje su južni Slaveni donesli u svojoj kulturnoj baštini sa sjevera iz pradomovine negdje na sjeveroistoku Karpata. A na onom su prostoru sve do 20. stolj. bili poznati priprosti seljački ski na pr. u Poljskoj (davno prije nego je mogao tamo dospjeti neki noviji utjecaj vojničkih ili sportski ski — što vrijedi i kod nas). Kad bi neki za sada još nejasni ili nedovoljno provjereni podaci o nekim takvim pomagalicama u Crnoj Gori pa u zapadnoj Makedoniji mogli biti potvrđeni i sve potrebne pojedinosti utvrđene, imalo bi to bez sumnje odlučnije značenje pri zadnjoj riječi i o bločkim smučima. Ali to više nije stigao da raščisti pok. Orel — bolest se njegova već podmuklo približavala a on srećom još prije toga završio ovaj svoj najopsežniji i na svoj način primjeran rad u ovom obliku, kako ga danas imamo pred sobom.

Kroz čitavo djelo primjetna je upravo krajnja pedantnost autora u opisima i analizama, velika kritičnost prema svakoj činjenici, ne samo prenesenoj iz literature, muzejskih materijala i sl. sa vlastitoga slovenskog područja, nego i prema takvima drugdje iz Evrope i dalje. Zbog te akribije i kritičnosti, koja je tražila duža razlaganja (katkada i ponavljanja), djelo je ovako i naraslo, nako gotovo u nerazmjeru prema svojoj jezgri, obrađenoj središnjoj temi — samim smučima na Blokama i oko njih. Ali to znači svoje vrste prednost za svakoga, tko nije upućen možda samo na to da čita sažeti izvod iz djela na stranom jeziku, nego može autora pratiti od riječi do riječi u njegovim opisima i argumentacijama. I tu »Slovenskoj akademiji« pripada priznanje, što se nije odviše vagao opseg teksta i znatan broj ilustracija — a sve to tipografski na visini, da se ne govori i o stručnom aparatu u djelu: popisu literature, tekstovima uz ilustracije, iscrpnom izvodu na engleskom jeziku i s tekstovima uz ilustracije, s mnogo pažnje prema tekstu i opremi (M. Matičetov), a ne na zadnjem mjestu i Grafikom zavodu Hrvatske, gdje je djelo tiskano. Ukratko: posthumnim izlaskom ovoga Orlova djela dobila je naša (a i opća) etnološka literatura vanrednu prinovu a Bloke svoj jamačno najznačajniji spomenik naučnoga lika.

M. Gavazzi

Etnološki pregled. Izdaje Etnološko društvo Jugoslavije. Urednik dr. Milovan Gavazzi. Uređivački odbor: dr. Milovan Gavazzi, dr. Milenko Filipović, Rajko Nikolić, dr. Angelos Baš, Nikola Pantelić (sekretar). 4, Beograd 1962. Str. 200.

Četrti številka osrednje jugoslovanske periodične publikacije s područja etnologije je posvećena dvema problemoma: etnični strukturi Vojvodine in preučevanju ljudske noše. Objavljene razprave so v osnovi referati V. posvetovanja Etnološkega društva Jugoslavije leta 1962 v Novem Sadu. V spremni besedi je za razprave o vojvodinskem etničnem pluralizmu ugotovljen poudarjeno zgodovinski vidik obravnave in za skupino referatov o noši kompleksno gledanje na to vidno komponento v kulturni sestavi. Glede na naznačene metodološke okvire vzbujajo zanimanje mimo posameznih tem predvsem še njihovi metodološko izrazitejši poudarki.

Milenko S. Filipović je v spisu uvodne in načelne vrste »Etnički pluralizam u Vojvodini« označil naslovno tematiko za eno najizrazitejših etnoloških značilnosti Vojvodine in podčrtal vabljlivo misel, da je treba iskati skupne sestavine, ki bi jih mogli imenovati panonizme. Preučevanje sodobnega življenja tudi kulturno razvitejših etničnih skupin je v spisu misel, ki je večini jugoslovanskih etnologov, žal, še vedno dokaj tuja. Podobna je usoda zaželenega poudarka na nosilcih kulturnih sestavin in interetničnih odnosov. Kako zanimivo utegne biti tako usmerjevanje raziskave v etnološki vedi, kaže vsaj posredno že spis Branislava Bukurova »Uticaj geografske sredine na novodoseljeno stanovništvo u Vojvodini«. Pomen natančnejše opredelitve v vsakokratnem socialnem statusu teh nosilcev pa ob kritiki historiografskih del podčrtuje Arpad Lebl pod naslovom »Socijalno-istorijski aspekti etničkog pluralizma u Vojvodini«. Medtem ko išče Živojin Gavrilović z uspehom »Zajedničke crte u antropološkim osobinama stanovništva u Vojvodini«, se je Vera Milutinović lotila razlage

družbenozgodovinskih osnov za kulturno razliko med vojvodinskimi Srbi in Nemci, med predstavniki »orijentalno-balkanske« in »srednjoevropske kulture«. »Srbi i Nemci u Vojvodini« je nedvomno tekst, ki opozarja na zanimivost in pomembnost študij o interetničnih odnosih in naravnost kliče po tovrstnih etnoloških raziskavah, ki so neizogibno dopolnilo ali bolje — osnova za historio-grafske razprave o nacionalnem vprašanju. Tako usmerjeno delo pa terja dobro poznavanje etnoloških značilnosti vseh etničnih skupin, katerih medsebojne odnose raziskujemo, vključno poznavanje jezika, o tem priča še zlasti na jezikovnem gradivu temelječi spis Vilka Novaka »Etnološki stiki Madžarov s Slovenci in Hrvati«.

Kako škodljiva utegne biti pomanjkljiva teoretična orientacija etnološkega raziskovanja, izpovedujejo uvodne besede v razglabljanja o problematiki druge skupine razprav. Ob dejansko številnih opisih ljudske noše v jugoslovanski etnološki literaturi beremo namreč trditev, da je bilo doslej »vrlo malo stvarnog proučavanja narodnih nošnji«, da »mi vrlo malo znamo o genezi pojedinih oblasti i lokalnih tipova nošnje« itd. S tega zornega kota je tem bolj zanimiva funkcionalna zastavitev vprašanja o odnosu med človekom in naravo, kakor jo izpričuje spis Milenka S. Filipovića »Uticaji geografske sredine na naše narodne nošnje« ali obsežnejše razglabljanje Angelosa Baša »Načela proučavanja naše starije narodne nošnje«. Prav ta zadnja razprava bi z avtorjevo željo pisčevega celovitega teoretičnega pogleda, pa tudi nekaterih spornejših stališč, skupaj z drugimi teoretičnimi spisi istega avtorja zaslužila kdaj posebno obravnavo. Med drugimi v tej skupini objavljenimi razpravami dopolnjuje Mirjana Ilić s spisom »Uzroci raznovrsnosti rumunske narodne nošnje u Banatu« tudi gradivo iz prvega dela tega zvezka. Široko sta zasnovani razpravi »Orientalni elementi u nošnjama balkanskih Slovena« Ljiljane Belkašić in »Preobražaji nošnje u Srbiji tokom XIX veka« Pavla Vasića. V metodološkem pogledu je še zlasti zanimiva zadnja. Vasićev tekst je lahko dovolj nazorna ilustracija za vse, ki jih povezuje etnoloških dejstev z drugimi stranmi družbenozgodovinskega razvojnega procesa še ne zaposluje. Tudi akademskemu ločevanju obravnave »visokokulturnega« in »ljudskega« sveta razprava ni v prid. Prav podobno vlogo gre pripisati še referatu Dese Nikolić »O problemu međusobnih uticaja narodne nošnje i vojnog načina odevanja u nas«. Razdelek o noši zaključuje Béla Römer s spisom »Narodne nošnje iz Hrvatske po slikovnoj dokumentaciji iz 1837. godine«.

Pod zaglavjem »manji prilozi« objavljata Milenko S. Filipović spis »Drveni topuz ili kijača kao sredstvo za mađzijsko lečenje kod Arbanasa u Makedoniji« in Jovan F. Trifunovski sestavek »O jednoj iščezloj etničkoj grupi u Skopskoj kotlini«. V spomin pokojnemu Borisu Orlu je orisal njegovo življenje in delo Vilko Novak. Spominu Aleksandra Gahsa se je oddolžil Milovan Gavazzi. Sledijo še kritike in poročila, kronika in na enaintridesetih straneh bibliografija jugoslovanske etnološke literature za čas od 1957—1959. leta (avtorica Nađa Kalinin).

S. Kremenšek

Etnološki pregled. Izdaje Etnološko društvo Jugoslavije. Urednik dr. Milovan Gavazzi. Uređivački odbor: dr. Milovan Gavazzi, dr. Milenko Filipović, Rajko Nikolić, dr. Angelos Baš, Nikola Pantelić (sekretar). 5, Beograd 1963. Str. 152.

Jedro pete številke Etnološkega pregleda izpolnjujejo razprave, ki so jih prispevali Angelos Baš (»O istorijskom karakteru etnologije«), Milovan Gavazzi (»Novije činjenice za dokaz opstojanja zadruga u doba slavenske zajednice«) in Milenko S. Filipović (»Srodstvo po mleku kod Južnih Slovena«).

Baševa razprava nam nudi temeljit in nazorno predstavljen vpogled v avtorjeva pojmovanja pglavitnih etnoloških teoretičnih postavk. Sicer smo bili v splošnih obrisih z razloženimi načeli seznanjeni že pred leti, vendar se to pot srečujemo z nekaterimi dopolnitvami in celo povsem novimi sestavinami. Obžalovati moramo le, da je Baš prav tem novostim posvetil razmeroma najmanj

prostora. Tako je vključevanje »celokupne kulture proletarijata« v etnološke predmetne okvire v precejšnjem nasprotju s svojimi dosedanjimi trditvami opravil le preveč na kratko. Seveda pa smo lahko tako bistvenih korektur, čeprav teoretično še ne povsem usklajenih s celotnim sistemom, samo veseli.

M. Gavazzi je v svoji razpravi na kratko obnovil dosedanja stališča glede izvira in razvoja južnoslovsanske velike družine in nato opozoril na novejšo ugotovitve sovjetskih arheologov, ki omogočajo sklep, da je to socialno obliko poznala večina Slovanov pred razselitvijo. S tem pa seveda pridobiva teža teza, da so Južni Slovani prinesli zadrugo že ob priselitvi s seboj.

Razprava »Srodstvo po mleku kod Južnih Slovena« Milenka S. Filipovića prinaša še zlasti obilo gradiva za sestavino južnoslovsanske socialne kulture, ki je bila in še je posebej značilna za muslimanski del prebivalstva, a je dovolj razširjena tudi drugje. Ta razširjenost in arhivski podatki, čeprav skromni, pričajo, da je obravnavana oblika socialne vezanosti starejša od islamizacije določenih območij Balkana. Glede na družbeni pomen tudi nekrvnega srodstvenega povezovanja in njegovo splošno usihanje v novejšem času je mogoče sklepati, da je bil pojav razširjen tudi tam, kjer o njem ne najdemo več podatkov. Drugačne družbene razmere in njihovo hitrejšo spreminjanje so ga zadušile že znatno prej.

Med drugimi prispevki se Špiro Kulišić pod naslovom »O zadruzi i patronimiji« ustavlja kot več poznavalec problema ob knjigi sovjetskega etnologa M. O. Kosvena z analogno temo. Verjetno pa mu prostorsko omejena zasnova ni dovolila, da bi bil v svojem izvajanju poljudnejši, s tem bi nam zavrnil ev nekaterih Kosvenovih spodrsiljavev in formalističnih postavk nekoliko bolj približal. Zelo zanimiv je nadalje spis Dušana Drljače »Etnološki pogled na poljska i jugoslovsanska ispitivanja posleratnih migracija«. Napotki, ki iz avtorjeve analize dosedanjega dela izhajajo, nudijo tudi nekatere spodbude za etnološko preučevanje sodobnega življenjskega stila nasploh.

V razdelku kratkih prispevkov najdemo sestavke: »Preučevanje sodobnega življenja v sovjetski etnografiji« (Slavko Kremenšek), »Stanje i problemi etnologije u SR Hrvatskoj« (Đurđica Palošija) in »Stogodišnjica rođenja Dragutina Lermana« (Branko Pleše). Sledijo »kritike i prikazi« in novi razdelek »beleške o novijoj literaturi«, za katerega bi bilo želeli, da bi zaradi svoje informativne vrednosti prinašal v skladu z obsegom zapise o res najpomembnejši domači in tuji etnološki literaturi. Slučajen izbor bi tukaj ne bil umesten.

Kratki informaciji o položaju etnologije na Češkoslovaškem Slobodana Zečevića sledi še jugoslovsanska etnološka bibliografija Nađe Kalinin za leto 1960. Ta izredno koristni periodični prispevek tako zaključuje po obsegu razmeroma skromno in precej zakasnelo število edine splošno jugoslovsanske etnološke publikacije v celotnem obsegu te vede. Izdajatelja pa bi še prosili, da bi vendarle skušal najti tiskarno in stavce, ki bi prispevke in tudi naslove v slovenskem jeziku ne krojili toliko po lastnem okusu in znanju.

S. Kremenšek.

Rudolf Bednárik, Slovaci u Juhoslavii. Slovenska akademija vied, Bratislava, 1964. Str. 272.

U prvom poglavlju kojeg je napisao Ján Sirácky iznosi se kratak pregled doseljavanja osiromašjenih Slovaka u vojvodansku (tada ungarsku) nizinu, tzv. Donju zemlju (u 18. i 19. stoljeću — Bačku, Banat i Srijem (str. 7—25).

Drugo poglavlje (str. 26—100) tretira život i teškoće na koje su naišli Slovaci-kolonisti u novoj domovini. Daju se podaci o ratarskoj proizvodnji i proizvodnim sredstvima, gajenju i urodu konoplje, lana, hmelja, vinove loze i drugih poljoprivrednih kultura. Nadalje, govori se o stočarstvu, o uzgoju ovaca i konja i donose se brojčani podaci o broju stoke u 19. i 20. stoljeću. Bednárik obrazlaže strukturu seoskih hatara, donosi podatke o količini i vrstama zemljišća u selima naseljenim Slovacima, sistemu gospodarstava — salašima, seoskom obrtu, uzimajući za primjer Petrovac i Gložan.

U trećem poglavlju (str. 101—121) Bednárík prikazuje položaj kolonista u odnosu na feudalnu gospodu, te početak i tok ekonomskog-socijalnog raslojavanja vojvodanskih Slovaka krajem 18., a osobito u 19. i 20. stoljeću, koje je imalo za posledjicu pojavu velikog broja bezemljaša po slovačkim selima. U tom poglavlju pisac iznosi podatke o nadnicama i troškovima života u Bačkoj u 19. i 20. stoljeću, o napoličarstvu, biroštvu i drugim vidovima feudalne i kapitalističke eksploatacije, te napokon o iseljavanju početkom ovog stoljeća 30.000 vojvodanskih Slovaka u Ameriku.

U četvrtom poglavlju (str. 122—136) govori se o velikoj gladi 1847. godine, te posebno o vrstama hrane koju Slovaci upotrebljavaju u različim prigodama.

Peto poglavlje koje je i brojem stranica najveće (str. 137—262) obrađuje etnografiju Slovaka (tipove naselja i kuća, gospodarske zgrade, kućni inventar, narodnu nošnju, zadružni život, ženidbene običaje itd. Bednárík donosi podatke i o natalitetu i mortalitetu, naročito među Slovácima u Staroj Pazovi i Kovaci te ih uspoređuje s onima kod njihovih susjeda Srba.

Na kraju dat je iscrpan rezime na njemačkom jeziku, priloženo je blizu stotinjak fotografija iz svakodnevnog života, rada i običaja vojvodanskih Slovaka, a sama knjiga štampana je na finom papiru i vrlo je ukusno opremljena.

Bednáríkova knjiga prvi je uspješni pokušaj da se sintetički prikaže život jedne naše nacionalne manjine koja danas broji 90.000 stanovnika, svestrano i kontinuirano od njezinog doseljavanja u Vojvodinu do u naše dane.

B. Pleše

Zeitschrift für Ethnologie. Organ der Deutschen Gesellschaft für Völkerkunde. Bd. 87, H.1-Braunschweig, 1962. Str. 160.

Revijo, ki jo je ustanovilo pred 87 leti berlinsko društvo za antropologijo, etnologijo in prazgodovino, izdaja danes društvo za etnologijo v Zah. Nemčiji. To strokovno glasilo je eno najpomembnejših v srednji Evropi. V njem objavljajo strokovnjaki etnološke razprave in druge prispevke iz sorodnih disciplin. Koncept revije je podoben strokovnim časopisom, ki jih izdajajo danes etnološke in druge ustanove po Evropi. Prvi del je vsekakor najvažnejši, ker obsega znanstvene razprave in članke; v drugem so objavljena poročila; v tretjem delu pa so ocene strokovne literature in bibliografija izšlih del. Razprave v prvem delu niso obširne, toda so raznovrstne in obravnavajo mimo specialnih problemov še mnogo aktualnih vprašanj o raznih raziskovanjih v okviru širšega kroga strokovnjakov.

Prvi zvezek za leto 1962 obsega naslednje razprave: Thomas S. Barthel (Zur Sternkunde der Osterinsulaner). V tem kratkem sestavku nas avtor seznanja z vrsto imen zvezd, kakor jih je raziskal na teh otokih. Predvsem upošteva znanje astronomije otoških informatorjev. — Carl A. Schmitz (Residenzprobleme) razpravlja o problemu spremembe bivališča, ki nujno nastane po sklenitvi zakona. Predlaga vrsto novih izrazov v strokovni literaturi za bivališče, ki ga povzroči eden od poročnega para. — Lorenz G. Löffler (Der Einfluss der Matripatrilokalität auf das Verwandtschaftsterminologiesystem der Lamet). V tem prispevku daje avtor mnogo zanimivih podatkov o socialni ureditvi ljudstva Lamet v Zgornjem Laosu. Pisec obravnava najprej starejšo dobo, v kateri družbena ureditev sloni na patrilinarnem eksogamnem sorodstvu; v mlajši pa je ureditev prebivališča matripatrilokalna in sorodstvo bolj in bolj izgublja svoj pomen. — Franz Hochleitner (Das Sonnentor von Tiwanaku in Bolivien) poskuša razrešiti pravi pomen sončnih vrat, ki so se ohranila v indijanski vasi Tiwanaku kot najpomembnejši spomenik nekdanjega tempelskega mesta. Ta največji ideografski dokument predinkovske kulture v južni Ameriki predstavlja celoten sistem znakov nebesnih znamenj, ki je osnovan na astronomsko-koledarskem štetju sončnih let. — Klaus Mylius (Wirtschaftsformen auf den Nikobaren-Inseln) obravnava še danes malo raziskane gospodarske značilnosti teh otokov. Helmut Ziegert (Zur Chronologie der Tierradentro- und San-Agustin-

Kultur (Kolumbien) daje pregledne arheološke vire o posameznem in kolektivnem grobu v Tierradentro. — Paul G. Brewster (Fire-walking in India and Fiji). Ta kult ognjene hoje v Indiji je še malo raziskan in zavoljo tega je ta članek še posebno pomemben. Avtor podrobno razpravlja o tej obredni ognjeni hoji. Zanimivo je, da v opombah upošteva podatke, ki kažejo na sledove tega obreda tudi v Makedoniji. — Andrejs Johansons (Der Kesselhaken im Volksglauben der Letten). Bogat folklorni in literarni material pri Letoncih daje piscu mnogo razlag o hišnem zmaju, ki naj bi živel na ognjišču ob kotlu. — Dick Edgar Ibarra Grasso (Los desconocidos Urus del Poopó) je raziskal indijansko ribiško skupino Urus na območju jezera Poopó, ki je še malo znana med etnološkimi strokovnjaki. — G. A. Küppers-Sonnenberg (Balkanisches Festtagsbackwerk (Gebildebrot) Ornamentik, Symbolik, Stellung im Festbrauch). Komparativna študija o imenovanem obrednem kruhu je pomemben prispevek, čigar podatke bodo upoštevali tudi jugoslovanski raziskovalci pri obravnavanju kulturnega peciva. — Hermann Arnold (Wer ist Zigeuner?) razčlenjuje pereče probleme, ki so vse bolj pomembni pri raziskovanju ciganskega ljudstva. Raziskovalci si pogosto stavlja vprašanje, kaj je s ciganskimi mešanimi skupinami, ali naj jih obravnavajo še kot Cigane ali ne. Predvsem prva raziskovanja so pokazala, da so v splošnem preučevali »prave Cigane«, mešanih skupin pa sploh niso opazovali. Kot primer raso mešane skupine avtor obravnava grške Cigane, ki so danes križani s kmečkim grškim prebivalstvom. Mnenja je, da bo mogoče dati oznako Cigan mešanim skupinam le takrat, če jih bomo obravnavali tudi socialno. Danes je sociološki aspekt Ciganskega ljudstva resnično mnogovrstnejši kakor je lingvistični. — Karl J. Narr (Herkunft und Alter neolithischer Kulturscheinungen) zaključuje prvi del revije s komentarjem o neolitski kulturi. Temu sledi krajše poročilo in ocene strokovne literature.

Pavla Strukelj

William R. Bascon: Ponape: A Pacific Economy in Transition. — Anthropological Records. Vol. 22. Berkeley and Los Angeles. 1965. Str. 156.

Avtor je napisal razpravo o pacifiškem otoku Ponape, ki leži na vzhodni strani Karolinov, prvič že leta 1946. Kasneje je delo dopolnil in ga izdal kot monografijo v omenjeni reviji. Pisec raziskuje vzroke gospodarskih problemov, ki so nastali med špansko, nemško, japonsko in ameriško oblastjo. Gradivo obsega mimo arhivskih podatkov in literature tudi pojasnila najstarejših otoških informatorjev.

Otok je bil gospodarsko zelo pomemben že v prvi dobi kolonializma, ker je zelo rodovit. Posamezni tuji gospodarji so način gospodarjenja nenehno izpreminjali. Avtor obravnava prav te spremembe v gospodarstvu in ne razpravlja samo o »etnografski sedanosti«, temveč o splošnih gospodarskih problemih tudi v bodočnosti. Mimo svojih upošteva tudi antropogeografska, antropološka in druga raziskovanja.

Celotno delo je razdeljeno na naslednja poglavja: geografija in demografija; zgodovinsko in kulturno ozadje; socialna, politična in ekonomska organizacija; potrošnja; ekonomske potrebe; lastnina; delo; agrikulturna ekonomija; poljedelstvo; ribolov in lov; živinoreja in gozdarstvo zaključek in predlogi; na koncu je dodan tudi obsežen seznam uporabljene literature.

Delo je pisano zelo izčrpno in sistematično. Predvsem ga odlikuje lastna kritičnost, saj je avtor delo predelal že tretjič in ga dopolnil z novimi poglavji.

Pavla Štrukelj

Edita Okálová, Ludové drevené sošky. Edícia Zbierky Slovenského národného múzea — Národopisného odboru v Martine. Zväzok III. Banská Bystrica, 1964. Delo vsebuje tekst z naslovom »Ludové drevené sošky v Slovenskom národném múzeu«, katalog lesenih ljudskih plastik v Slovaškem narodnem muzeju, 7 barv-

nih in 85 črnobelih reprodukcij. Izvod v knjižnici Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani ima inv. št. 3325.

Predmet knjige je slovaška lesena ljudska plastika v luči zbirke Slovaškega narodnega muzeja, ki je precej obsežna, saj je v katalogu opisanih kar 434 primerkov.

Avtorica v začetku ugotavlja, da je bilo to gradivo doslej razmeroma neobdelano, saj ga je z znanstvenega vidika obravnavala le A. Güntherova (Slovenské ľudove sošky, Bratislava 1943 in Ludove drevené sošky v Slovenskom múzeu, Elan, XII, 8).

Okálová opredeli geografska področja, na katerih je bila lesena ljudska plastika na Slovaškem najbolj pogosta: zahodna Slovaška z romarskima centroma Saštínom in Mariánko, Banská Štiavnica z okolico in vzhodna Slovaška. Za prvo področje so značilni posnetki čudodelnih romarskih podob, na drugem področju je bila zelo intenzivno razvita rezbarska obrt; z rezbarjenjem so se ukvarjali tudi upokojeanci rudarji, s tretjega področja pa hrani muzejska zbirka le malo primerkov, vendar avtorica domneva, da je več romarskih krajev na tem področju moralo pobuditi produkcijo lesenih plastik v večji meri.

Avtorica poudarja zvezo med romarskimi središči, tovrstno ikonografijo in praktično funkcijo ljudskih lesenih plastik. Nato natančneje opisuje ikonografijo te ljudske plastike in okvirno določa predloge. Najpogostejše je bilo upodabljanje Madone v številnih, največkrat »božjepotnih«¹ ikonografskih inačicah. Na drugem mestu so upodobitve Kristusa na križu, sedečega Kristusa, Kristusa pod križem, Jezusovega srca, Vstajenja in Kristusa na Oljski gori. Med svetniškimi predstavami zavzemajo vidnejše mesto sv. Janez Nepomuk, sv. Florjan, sv. Janez Evangelist, sv. Mihael, sv. Anton, evangelist Luka, sv. Barbara, sv. Ana Samotretja in sv. Marija Magdalena. Posvetne plastike so bile redke.

Končno sledi opis nekaterih vzrokov, zaradi katerih je izdelovanje ljudske lesene plastike zamrlo.

Struktura ikonografije, kateri je Okálová posvetila glavno pozornost, je v 19. stoletju v ljudski umetnosti srednje Evrope povsem običajna. Sodi torej v širši, socialno-kulturno določen okvir v katerega se vključuje tudi ikonografija slovenske ljudske umetnosti. Pozornost vzbujajo predvsem upodobitve Kristusa, padajočega pod križem, ki ga, kolikor moremo presoditi iz literature, pozna samo še poljska in češka ljudska umetnost. Okálová pravilno ugotavlja zvezo med tem ikonografskim tipom in Zebrzydowsko Kalvarijo na Poljskem, kjer je ena cerkvice posvečena tretjemu padcu Kristusa pod križem. V oltarju te cerkvice je kamnita plastika s to temo.

Katalog in ikonografska obdelava sta v publikaciji natančna in vzorna, pomisleke pa vzbujajo teoretična nejasnost in nekritičen prijem gradiva.

Tudi v tem tekstu srečamo znano, vendar dvomljivo in doslej z ničimer dokazano trditev, da je ljudska religiozna plastika nadomestila oz. zavzela mesto predkrščanskih apotropijskih magičnih simbolov in znakov (str. 26). V tem tekstu to mnenje še toliko bolj preseneča, ker opredeljuje avtorica gradivo le v prostoru in ne tudi v času. Iz splošnega znanja o srednjeevropski ljudski plastiki vemo, da se plastike na kmečkih in drugih ljudskih domačijah pojavijo šele v 18. stoletju. To potrjuje tudi katalog slovaške lesene ljudske plastike, v katerem so najstarejše plastike datirane v konec 18. stoletja. Ne moremo si misliti, da bi ta, razmeroma kasno nastala plastika zavzela mesto teh simbolov v okviru nekdanjih verovanj po vsaj poltisočletnem do tisočletnem presledku.

Avtorica trdi, da pri upodobitvah Križanega ni opaziti vplivov baročnega, ampak le gotskega stila (str. 29). Na sliki št. 59 reproducirano razpelo očitno kaže baročne značilnosti (proporcije telesa, tip draperije in baročno zvito telo). Za druga reproducirana razpela pa bo kar gotovo bolj veljalo pripisati togost figur primitivni izdelavi in interpretaciji baročnih shem, kot pa vplivu gotike, saj je npr. tip draperije pri vseh kar dovolj baročen (sl. 54, 57, 58, 60).

Na več mestih sta uporabljeni označbi: obrtna narava in ljudska narava plastik. Naj na tem mestu povemo, da je bil tudi kmečki samouk večkrat po-

klicni obrtnik in je bil po naravi proizvodnje njegov izdelek obrtnega značaja. Že zato je pridevnik »obrten« za oznako pri takih delih močno tvegan. Iz teh dveh označb kakor tudi iz ostalega teksta sledi, da šteje Okálová za pravo ljudsko umetnost le kmečko umetnostno proizvodnjo (neprofesionalno?), ki ima svojstveno konstantno naravo. Po takem pojmovanju in poznavanju gradiva bi ljudske plastike pred 18. stoletjem sploh ne bilo. To stališče se močno bije z mnenjem, po katerem je moč ljudsko umetnost le socialno opredeliti — ljudska umetnost je umetnost iz ljudstva in za ljudstvo v nasprotju z umetnostjo gospode. Potemtakem se časovno narava ljudske umetnosti izpreminja — edine relativne konstante so primitivnost in cenenost izdelave, to pa izvira iz pomanjkljive izobrazbe in drugih posledic neugodnega socialnega položaja. V tem okviru pa je kmečka umetnost 18. in 19. stoletja le višek in razcvet dela ljudske umetnosti.

Avtorica na več mestih uporablja pojem umetnostne kvalitete in dela po subjektivni presoji tudi vrednoti. Pri današnji, že dokaj izdelani tehniki strukturne analize bi si želeli znanstveno objektivnih ugotovitev v tej smeri.

V primeru z delom A. Güntherove pomeni knjiga E. Okálové dobrodošlo izpopolnitev faktografske narave, to pa je bil očitno tudi njen glavni namen.

Gorazd Makarovič

Objets et Mondes. La Revue du Musée de l'Homme. Tome V. Fasc. 1, 2, 3 — Paris. 1965. Str. 208.

Musée de l'Homme v Parizu izdaja tromesečno strokovno revijo, ki že z naslovom označuje svojo nalogo. V prvem ali glavnem delu revije objavljajo strokovnjaki in sodelavci muzeja razprave in daljše članke. V njih obravnavajo specialna etnološka področja iz vseh kontinentov in najpomembnejše dejavnosti humanističnih znanosti. Revija izhaja letno v štirih zvezkih, folio velikosti, ki jo ilustrirajo številne in lepe fotografije. Razen uvodnih razprav in člankov prinaša revija kroniko dela v muzeju, poročila posameznih oddelkov in razne informacije, ki lahko koristijo na področju humanistične znanosti.

Revija veliko pomeni strokovnjakom v etnološki znanosti in vsem tistim, ki se na podoben način ukvarjajo z raznim raziskovalnim delom tudi v sorodnih disciplinah.

V letu 1965 prinašajo navedene številke naslednjo vsebino. Razprava raziskovalke Solange Thierry o predstavi božanstva Manasá v Indiji je temeljito komparativno delo, ki ne temelji samo na predstavi boginje same, temveč avtorica razpravlja tudi o legendi te boginje, njenih atributih in njenem kultu, povezanem z njeno podobo. Z obravnavo male skulpture, ki je posebnost zbirke, pridobljene za muzej leta 1965 iz okraja Goalpara v dolini Brahmputre, izvemo mnogo več, kakor bi strokovnjak pričakoval na prvi pogled.

Nič manj pomemben je članek o obdelavi govejih rogov v Tananarive na Madagaskarju. Avtorica Elie Verner obravnava to tradicionalno obrt predvsem glede na izginotje zadnjih obrtnikov te vrste umetnosti na otoku. — Robert Gessain, afriški raziskovalec, poroča o znanstvenem terenskem delu v Senegalu leta 1964 v okolici Kédougou. V tej ekipi je sodelovalo več strokovnjakov iz sorodnih disciplin in informator, afriški domačin. Etnolog v ekipi je preučeval islamsko etnijo v tem kraju. — Catherine Hervé je leta 1963-64 sodelovala v arheološki ekipi na jugu ozemlja Beludžistana v vasi Nindovari. Zbrala je mnogo etnografskih podatkov in predmetov. Predvsem poroča o značilnostih kulture teh domačinov v preteklosti in sedanosti. — Zanimiv članek je v prvem zvezku napisal tudi Jacques Millot o afriški zbirki patrov sv. Duha v Mortainu. Ocenil je, da zbirka predstavlja zelo natančno materialno kulturo na območju Konga in Gabona.

V drugem zvezku je pomembna obširna razprava o rastlini bétel v Indiji. Raziskovalec je o njej zbral izčrpno gradivo, predvsem je preučil pomen bétela v vsakdanjem življenju Indijca. V razpravi so poglavja načrtno razdeljena od

gojenja rastline, žetve, sestave čika, trgovine, umetniško izdelanega orodja in skrinjic za betelove liste in fiziopatološkega učinka na človeško telo. — Toshiro Uno in Jean d'Anual razpravljata o starodavnem japonskem športu z lokom Kyudo.

V tretjem zvezku je zanimiv uvodni članek o veri v nadnaravna bitja in čarovnem zdravljenju v Néguebu. Avtor je zbral podatke leta 1962 pri arabskem plemenu Tiyaka v Néguebu. Princip te beduinske ljudske medicine je povsem preprost: premagati demonske sile, ki lahko škodujejo človeku. — Anne Chapman precej obširno razpravlja o severnoameriških indijanskih totemskih stebrih. Avtorica razčlenjuje totemsko umetnost iz različnih vidikov. Mimo umetniškega stila, rafiniranosti in tehnike, poudarja tudi simbolični pomen stebrov. Zanimiva je povezava totemskih stebrov z indijanskim praznikom »potlač«. — Jacqueline Delange prispeva v tem zvezku krajši članek, vendar zelo pomemben, o posebni ceremonialni posodi Kudu pri Ašanti ljudstvu v Gani. Predmet je vreden posebne pozornosti po sociološki in religiozni strani v zgodovini aristokratske umetnosti Ašanti ljudstva.

Vsak zvezek zaključujejo pisma znanstvenikov, ki na ta način razpravljajo s sodelavci o znanstvenih raziskovanjih. Mimo teh so objavljena tudi razna krajša poročila in ocene strokovne literature.

Pavla Strukelj

Margaret Trowell, African Design. New York (1960). Str. 78 + ilustr. 76. 4°

V zadnjem času je na svetovnem knjižnem trgu dosegljivih več dobrih kritičnih del o afriški umetnosti. K tovrstni literaturi se je pridružila tudi knjiga avtorice Trowell.

Pisateljica, ustanoviteljica šole za afriško umetnost v mestu Makerere, je skoraj vse življenje posvetila vzgoji afriške mladine v Keniji in Ugandi. Pri pouku je svoje učence usmerjala, da so se načrtno spoznavali s celotno afriško umetnostjo, to je s fino in dekorativno ali uporabno umetnostjo. Na osnovi svojega šolskega načrta je že takrat mislila na to knjigo in zanjo zbirala gradivo. Zato jo je tudi napisala kot pregleden sumarični učbenik in v njej obravnavala predvsem risbo črnske uporabne umetnosti nasploh. V knjigi je zapovrstnost poglavij sestavila tako, da knjigo lahko koristno uporablja učenec šole za afriško umetnost, kot tisti strokovnjak, ki se kakorkoli ukvarja z raziskovanjem afriške umetnosti ali kulture sploh.

Poglavja navedenega dela obsegajo afriški kontinent južno od Sahare. Kratka in jedrnata poglavja so razporejena takole: Namen uporabne umetnosti, Stenska dekoracija, Vzorci na rogoznicah in španskih stenah, Risba na tekstilu, Okrašeni pletarski izdelki, Okraševanje z biseri, Okras na kožah in usnju, Brazgotinanje in poslikovanje telesa, Vzorci na kalebase posodah, Ornamenti na lesu, Ornamentalno rezljanje slonovine, Krašenje kovinskih izdelkov, Risba na lončenih posodah in Motivi v afriški risbi.

Avtorica obravnava v uporabni umetnosti predvsem njeno tehnično stran. Zato upošteva material, način izdelave in orodje. Mimo tega pa so ji tudi sami motivi zelo pomembni, kajti med njimi je raziskala mnogo podobnosti in tudi različnosti med posameznimi črnskimi ljudstvi. Zbrala je predvsem gradivo, ki je sistematično urejeno in daje nazoren pregled o velikem obsegu stilizacije figur in drugih simbolov.

Na koncu knjige so na 76 straneh dodane kvalitetne in izbrane fotografije. Vsaka ima natančen opis fotografiranega primerka obravnavane umetnosti.

Pavla Strukelj

Poleksija D. Dimitrijević-Stošić: Posela u starome Beogradu, Beograd 1965. Str. 112.

V Beogradu je pred kratkim izšla knjiga, ki podaja kulturno podobo Beograda v XIX. stoletju. Delo je pisano na osnovi ustnega izročila, zbranega od še

živečih udeležencev teh večerov ali pa od njihovih neposrednih potomcev. Knjiga je še posebno zanimiva zato, ker nam podaja sliko mesta, v katerem se tako ostro srečujeta vzhod in zahod.

V začetku XIX. stoletja je Beograd še tipično mesto z vsemi orientalnimi značilnostmi, tako v arhitekturnem pogledu mesta, kakor tudi v njegovem kulturnem življenju. Z velikim prilivom šolanih ljudi, predvsem Vojvodincev, dobiva Beograd sredi XIX. stoletja novo podobo. Kot vidimo iz opisa takratnega kulturnega življenja, so odigrale v njegovem preporodu veliko vlogo žene vodilnih Srbov. Prirejale so večere, na katerih so se zbirali predstavniki takratnega javnega političnega in kulturnega življenja Beograda. Taki večeri so bili v hiši Marije S. Milutinović-Mace Punktatorke, v hiši pašinice Mejre v Kaleu, v hiši Anke A. Konstantinović-Obrenović. Teh je bilo več vrst: ženski večeri, umetniški ženski večeri, Ankina »pesana« umetniški večeri itd. V opisu posameznih večerov spoznamo nošo tega časa, ki se vse bolj zgleduje po okusu Pariza in Dunaja. Tudi na pohoštvo in glasbo je močan vpliv teh mest, pojavlja se klavir, skratka pred nami je del Beograda z vsemi njegovimi značilnostmi.

Čeprav knjiga ni znanstvene narave, je zanimiva tudi za etnologa, tako zaradi opisa materialnega stanja, kot tudi zaradi oznake razmer v takratni vodilni skupini, ki je dala ton poznejšemu beograjskemu življenju, kakršnega najdemo ponekod še danes v posameznih beograjskih hišah. Žal ni knjiga opremljena tudi z ilustrativnim gradivom, saj bi ji to dalo še večjo vrednost.

Breda Vlahović

Radmila Matejčić: Nošnja Rijeke i njene okolice. Pomorski i povijesni muzej Rijeke, Rijeka, 1963. Str. 3—16.

Na temelju povijesnih izvora iz 15. stoljeća pa nadalje i većeg broja likovnih prikaza od kraja 18. stoljeća, autorica je objelodanila vrijedne i zanimljive podatke o nošnji u gradu Rijeci i njenom najužem području.

S obzirom na gospodarske mogućnosti već u 15. stoljeću može se jasno uočiti različitost nošnje imućnijih građana Rijeke od one koju su nosili stanovnici njezinog stočarskog zaledja. Riječki građani uglavnom su podmirivali svoje potrebe uvozom skupocjenih tkanina, dok su stanovnici okolišnog područja ovisili o domaćoj radinosti, o preradbi i tkanju domaćeg sukna.

Razmatranjem povijesnih izvora već se u 15. stoljeću susreću pojedini dijelovi muške i ženske nošnje, među ostalim, utvrđuje se pojava »peče«, kao pokrivala za glavu i odjevnog predmeta gradske nošnje, koja će kasnije postati karakterističan detalj riječke pučke seljačke nošnje. Iz nešto kasnijeg vremena, polovicom 16. stoljeća, a napose u 17. stoljeću u inventaru ženske narodne nošnje riječke okolice javlja se još jedan odjevni predmet — »opleće«, a kao tkanina »sarza«, domaće sukno tada uobičajeno u Rijeci i Hrvatskom primorju. Od muške nošnje odnosno od njezinih dijelova, u to doba se navode košulje i hlače »brageše«, a kao ukras spominju se »majete od srebra« ili srebrne školjke.

Uvidom u različite likovne prikaze iz kraja 18. stoljeća, autorica donosi niz podataka o muškoj i ženskoj nošnji okolice Rijeke, koje su u mnogim svojim elementima i dijelovima imale sličnosti s gradskom nošnjom, a što je napose bilo vidljivo u muškoj narodnoj nošnji, u kojoj se ističu plosnate berete, kratke široke hlače, kratki kaputići, ogrtač, opasač i dr. Pri tom posebnu pažnju autorica obraća na žensku nošnju, bolje rečeno na oglavlja t. zv. »rub« i »pećicu« kao sastavne dijelove riječke gradske nošnje, a za ovu posljednju predpostavlja da je »jedan od modaliteta ruba«, toliko značajnog i još danas rasprostranjenog odjevnog predmeta ženske narodne nošnje Hrvatskog primorja i kvarnerskih otoka.

U prilogu Radmile Matejčić dano je veći broj vrijednih zapažanja i kulturno-povijesnih podataka, pa s te strane on znači ozbiljan doprinos, a ujedno i daljnji poticaj za proučavanje narodne nošnje Rijeke i njene okolice u cje-

lini i pojedinih njenih dijelova, s obzirom na njeno mjesto u krugu primorskih odnosno jadranskih nošnji uopće.

Branko Pleše

Narodno stvaralaštvo. Organ Saveza udruženja folklorista Jugoslavije. Glavni urednik dr. D. Nedeljković **Zv. 7 (1963)**, Beograd.

Kot glasilo Zveze društev folkloristov Jugoslavije prinaša časopis predvsem članke s področja ljudske duhovne kulture, čeprav odpira svoje predale tudi prispevkov z drugih področij etnografije. Za raziskovalce ljudskih plesov je zanimiv sestavek **S. Zečevića** (Beograd), ki pod naslovom »Homerov ep i naše narodne igre« ugotavlja da imajo kola južnoslovanskih narodov marsikaj skupnega s plesi starih Grkov in da so — kakor tudi plesi drugih evropskih narodov — istega izvora. — **D. Nedeljković** (Beograd) objavlja referat, ki ga je imel na mednarodnem kongresu slavistov v Sofiji 1963 in v katerem raziskuje vlogo in naravo delavske folklore v prerodu sodobne ljudske ustvarjalnosti. — Tudi sestavek **O. Mladenović** (Beograd) o kolu kot osnovni obliki južnoslovanskih plesov je vzet iz referatov na omenjenem kongresu. — Za književnega zgodovinarja je mikaven prispevek **M. Radovanović** (Beograd) o dramatik u Br. Nučiću kot etnografu in folkloristu. — O etnološkem delu v Jugoslaviji pišejo **M. Barjaktarović**, **M. Radovanović** in **D. Antonijević** (vsi Beograd), ki so o tem predavali na slavističnem kongresu v Sofiji. — Zvezek zaključujejo knjižna in druga poročila, nove objave primerov ljudskega pesništva ter povzetki člankov v francoščini in ruščini.

Narodno stvaralaštvo, zv. 8 (1963), Beograd.

Uvodni članek izpod peresa **D. Nedeljkovića** (Beograd) je posvečen Njegošu. Avtor ga predstavlja kot guslarja in folklorista. — Medtem ko navadno govorimo o vplivu književnosti na ljudsko ustvarjanje, je **Kr. Georgijević** (Beograd) ubral nasprotno pot in raziskal vpliv nekaterih ljudskih pesmi na poezijo hrvaškega pesnika Ivanošića. — **I. Koev** (Sofija) poroča o nastajanju novega epa osvobodilne borbe Bolgarov. — Na področje materialne kulture posega članek **V. Milutinović** (Novi Sad) o posebnem vojvodinskem zimskem ogrinjalu, tkim. opakliji. — Glasbenike bo zanimal članek **A. Linina** (Skopje) o raznih načinih igranja makedonskih godčevskih sestavkov, imenovanih čalgije. Avtor objavlja tudi nekaj notnih primerov. — Končno prinaša ta zvezek razen povzetkov nekaj knjižnih poročil, med njimi — očitno napačno uvrščen — sestavek **J. Dopudje** (Sarajevo), ki opozarja, da je treba začeti delo za klasifikacijo ljudskih plesov, in tudi predlaga vidike za razvrščanje gradiva.

Narodno stvaralaštvo, zv. 9/10 (1964), Beograd.

V jubilejnem letu Vuka Karadžića je tudi Narodno stvaralaštvo objavilo vrsto člankov, posvečenih temu pomembnemu narodopiscu. **D. Nedeljković** (Beograd) govori o njem kot folkloristu v kulturni revoluciji našega časa, **H. Peukert** (Jena) piše o mednarodnem priznanju, ki ga je bil deležen z izvolitvijo za dopisnega člana takratnega Znanstvenega društva v Göttingenu, **Ž. Mladenović** (Beograd) poroča o izdaji Vukove zbirke ljudskih pesmi, **K. Horálek** (Praga) obravnava Vukov zapis dveh srbskih pripovedk v razmerju do drugih evropskih, **M. Radovanović** (Beograd) piše o oceni, ki jo Vukovemu delu daje sovjetski književni zgodovinar Azadovski v svoji Zgodovini ruske folkloristike, **M. Barjaktarović** (Beograd) prikazuje Vukov »Rječnik« kot pravi leksikon etnografije in **D. Dević** (Beograd) objavlja troje melodij, ki jih še zdaj pojo na tekste, kot jih je zapisal Vuk. — Razen tega vsebuje ta zvezek še vrsto pomembnih prispevkov, med njimi npr. o dveh doslej neznanih bosanskih instrumentih (piše **Cv. Rihtman**, Sarajevo) ali pa o ljeljenovem kolu, ki da je ostanek starodavnega posmrtnega kulta in odkriva zanimiv pogled v slovansko mitologijo (**S. Zečević**, Beograd). — Knjižna poročila in povzetki člankov so spet za zaključek.

Narodno stvaralaštvo, zv. 11 (1964), Beograd.

Zelo dragocen je v tem zvezku izčrpn in bogato ilustrirani članek **V. Kličkove** (Skopje) o izdelovalcih ljudskih instrumentov v Prilepu. — Odmev Vukovega jubileja je med drugim članek **Z. Klátika** (Bratislava) o vplivu srbohrvaške junaške pesmi na književnost slovaške romantike. — **D. Nikolić** (Beograd) je prispevala članek o sinjski alki. Z njim skuša dokazati, da je igra sicer res podobna mnogim viteškim igram v Evropi (pri nas velja za njih odsev ziljsko štehanje, kakor je ugotovil N. Kuret v svoji monografiji), ima pa toliko izvirnih potez, da se ji more priznati avtentičnost. — **A. Lorenc** (Priština) opisuje šiptarski ljudski instrument čitelijo, neke vrste lutnjo, hkrati pa podaja tudi primere melodij. — S področja materialne kulture je članek **V. Froleca** (Brno) o razvoju ljudske arhitekture na južnovzhodnem Moravskem. — Na koncu so še poročila o raznih folklornih prireditvah, strokovnih sestankih in novoizšlih knjigah ter novejši primeri ljudskega pesništva.

Zmaga Kumer

Pesem borb in zmag. Uredil **Bogomil Gerlanc**. Izdano ob 20-letnici Partizanskega invalidskega pevskega zbora. Zavod Borec. Ljubljana 1964. Str. 120, 8°.

Številnim dosedanjim prispevkom o glasbeni kulturi v partizanih se pridružuje nova publikacija, ki nudi mnogo več, kot pove njen naslov. Cela vrsta sodelavcev (Radovan Gobec, Franc Krese-Čoban, Just Miklavc, Dušan Perne, Slavko Repe, Matija Žgajner in Vlado Žorž) je skušala čimbolj popolno zbrati podatke o slovenski skladateljski ustvarjalnosti in reprodukciji v dobi NOB v besedi in sliki. Pri tem pa tudi niso povsem zanemarili dosedanjih pričevanj o ustrezni folklorni ustvarjalnosti.

Uvodni prispevek »Slovenska partizanska pesem« skuša poljudno prikazati izvor »borbenih pesmi« iz dobe pred 1941, ustvarjalnost 23 partizanskih skladateljev, delo pevskih zborov, godbenikov in kulturniških skupin v bojnih enotah, zlasti pevski zbor jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«; mladinske pevске zборе, glasbeno vzgojstvo, vokalno-instrumentalne in instrumentalne stvaritve, godbe, tiskanje not, za zaključek pa nekaj življenjepisnih podatkov o slovenskih glasbenikih, ki so darovali svoja življenja v dobi NOB (Franci Sturm, Marta Osterc-Bizjakova, Sveto Marolt-Špik, Franc Kacin, Rudi Pešl, Janez Šubic). Mnogo navedenih podatkov je bilo že doslej objavljenih, vendar pa bo vesten bralec našel razne nove dopolnitve.

Posebno poglavje je posvečeno nastanku in dvajsetletnemu delu Partizanskega invalidskega pevskega zbora. Podatki se večinoma opirajo na publikacijo Slavka Repeta.

Pod naslovom »Nastanek partizanskih skladb« so zbrani podatki o izvoru ustreznih stvaritev. Najprej so razvrščene »revolucionarne pesmi, ki jih je posvojila NOB«. Med njimi so tudi taki primeri, ki jih je treba obravnavati kot tradicionalne ljudske pesmi. Nato sledijo umetne zborovske pesmi, posebej mladinske partizanske pesmi, partizanski samospevi ter instrumentalna, vokalno-instrumentalna in scenska dela NOB. Kot dodatek k temu je treba priseti sumaričen pregled 58 priredb in 217 izvirnih skladb (str. 14) ter tabeli »Podatki o partizanskih skladateljih in skladbah« (str. 15) in »Kronološki pregled nastanka partizanskih skladb« (posebna priloga). Ustrezni podatki so povzeti po raznih publikacijah, nekaj novih navedb pa so prispevali partizanski skladatelji sami.

Ob zaključku publikacije je objavljena obsežna »bibliografija pesmi in glasbenega življenja o narodnoosvobodilnem boju za razdobje 1941—1963«. Gradivo je razvrščeno takole: I. Pesemsko-glasbeni tisk osvobodilnega boja od upora do osvoboditve in II. Pesemsko-glasbeni tisk osvobodilnega boja 1945—1963. Ta bibliografija je doslej najpopolnejši ustrezní prispevek proučevanju glasbene kulture v NOB.

Med najdragocenejše podatke v publikaciji pa je treba šteti originalno slikovno dokumentarno gradivo. Prikazani so borci med petjem, kulturniške skupine, pevski zbori in instrumentalni sestavi, razni nastopi, posamezni borci, pevci in skladatelji, partizanske pesmarice itd.

Toliko raznovrstnega gradiva o glasbeni kulturi v partizanih doslej še ni bilo zbranega v eni sami publikaciji. Zato bo po njej segel marsikdo kot po ustreznem priročniku. Ker pa so izdajatelji želeli nuditi predvsem nekaj poljudnega, niso v vseh primerih posameznih podatkov ponovno preverili. Zato bo treba zlasti pred znanstveno uporabo nekatere podatke znova prekontrolirati. Ne glede na to pa je treba izdajateljem dati ustrezno priznanje, saj pomeni njih prizadevanje resen poizkus k dopolnitvi spoznavanja glasbenega prispevka k osvobodilnemu boju v partizanih.

Radoslav Hrovatin

Ivan Ivančan, Istarski narodni plesovi. Narodno stvaralaštvo Istre, knjiga 3. Institut za narodnu umjetnost. Zagreb 1963. Str. 322, 8°.

Svojim dosedanjim pomembnim publicističnim delom je avtor dodal nov važen prispevek jugoslovanski etnokinetologiji. S svojim raziskovanjem je zajel eno izmed najzanimivejših in hkrati eno izmed etnično najpestrejših območij naše ljudske kulture.

Na to problematiko opozarja že v uvodu k poglavju »Plesovi istarskih Hrvata«, ki mu sledijo »Plesovi istarskih Talijana«. Pričakovali bi, da bodo sledili še »Plesi istrskih Slovencev«. Čeprav avtor večkrat omenja povezanost plesov med Istro in Slovenijo, ostaja nejasen obstoj slovenskih plesov tega območja. Zato bo marsikateri bralec opazil, da avtor ni pojasnil praznine na severu, ki jo kaže priloženi zemljevid Istre. Te težave seveda izhajajo iz buržoazne označbe etničnih območij, kar sem obrazložil že ob drugih prilikah.

V obeh navedenih poglavjih poskuša avtor dati zgodovinski pregled plesov, shemo prostorne strukture plesov, muzične sestavine plesov z uporabo instrumentov. V pregledu razvršča pleso po abecednem redu imen z dodajanjem razprostranjenosti in shem ritmične strukture, čeprav bi bila le-ta bolj primerna za osnovo preglednice. Nato navaja nekatere tekste k posameznim plesom, običaje s plesi in ustrezna verovanja ter probleme, povezane s terenskim zapisovanjem.

Največji del publikacije je odmerjen opisu »posameznih plesova istarskih Hrvata« in »istarskih Talijana«. Pri posameznem plesu navaja razširjenost plesa in nomenklaturo, komparativne opombe, zapisovalce ter terenske izvajalce. V analizi plesov so podane najprej melodije, nato pa sinoptično zapisi v sistemu dr. V. Žganca in v splošno znani kinetografiji po Labanu ter v ustrezni tekstni deskripciji. Nekatere kinetične pozicije posameznih plesov so ilustrirane tudi z ustreznimi slikami in fotografijami. Odlika tega skrbno pripravljene gradiva je tudi v tem, da je mnogim primerom dodanih tudi po več variant istega plesa. To je posebno razveseljivo pri primeru »balona«, kjer obsega gradivo čez 100 strani in bi lahko rabilo kot osnova za monografijo o tem najbolj značilnem istrskem plesu. Pravilna je avtorjeva domneva o pomenu označbe »balon«, saj se sklada tudi s slovenskimi dialekti tega območja. Zelo važna je ugotovitev, da se posamezni tipični kinetični elementi »balona« pojavljajo tudi v drugih plesih z drugačnimi imeni. Tudi glede tega je mogoče dobiti ustrezna potrdila v plesih slovenskega dela Istre. Izmed drugih 30 navedenih plesov istrskih Hrvatov jih je vsaj 20 znanih tudi med Slovenci.

Ob koncu publikacije je v »pogovoru« pojasnjen koreografski sistem dr. V. Žganca, dalje je navedena literatura, seznam krajev in pripovedovalcev, manj znanih besed in angleški »Summary«.

Teh nekaj pripomb naj pokaže, da gre za izvrstno publikacijo, ki bo mogla odlično rabiti tako raziskovalcem plesov Slovenske Istre kakor tudi vsakemu, ki se želi poglobiti v plesno bogastvo jugoslovanskega ljudstva.

Radoslav Hrovatin

Makedonskrite melografi od krajo na XIX vek. Redaktirale: Ž. Firfov i M. Simonovski. Institut za folklor, Oddel za narodna muzika i koreografija. Skopje 1962. Str. 408, 8°.

Oddelek za ljudsko glasbo in ples pri Intitutu za folkloro v Skopju je spet izdal važno zbirko ljudskih pesmi. Doslej je institut že objavil dve zbirki ljudskih pesmi in zbirko ljudskih plesov, ki so jih zapisali večinoma sami sodelavci ustanove, tokrat pa so prešli tudi na izdajanje gradiva makedonskih melografov s konca preteklega stoletja.

Urednika sta želela doseči dva cilja: 1. prikazati dokumentarno gradivo, ki odseva napredna prizadevanja v metodi melografiranja v določenem kulturnem okolju na določeni stopnji zgodovinskega razvoja in 2. pripraviti zanimivo melografsko gradivo za komparativno muzikološko raziskavo.

Prvi cilj je bil dosežen že s tem, da je bilo ponovno objavljeno, tokrat skupaj na enem mestu, gradivo iz preteklosti. Izbranih je bilo 391 pesmi, ki so bile objavljene v raznih zbornikih »za narodni umotvorenija« v Sofiji v l. 1890—1900 (knj. II.—XVII.). Melodije teh pesmi so zapisali v preteklem stoletju makedonski melografi Todor Gavazov, Aleksander Konev, Georgi L'žev, Todor Metkov in Georgi Smičkov. Poleg njih so zastopani tudi zapisi bolgarskega melografa makedonskega rodu Angela Bukoreštlieva (Bukurešlieva) in bolgarskega melografa Ivana Klinkova.

Pri razvrstitvi gradiva sta urednika upoštevala avtorje in klasifikacijo prvotne izdaje. Ta klasifikacija se opira na posamezne vrste pesmi za petje ali za plesanje glede na razne običaje, v katerih jih izvajajo ali pa na vsebino in naravo teksta (»monotoni, koledni, koledni orovodni, na Vodici, lazarski, veligidenski, g'urg'ovdenski, na pokreti, žetvarski, svadbeni, humoristični svadbeni, orovodni, kon orovodite, humoristični orovodni, trapezni, junački, redenje na umren« in nekatere nedoločene). V vsaki izmed navedenih vrst pesmi je izvedena nadaljnja razvrstitev po geografskih območjih, in sicer: Največ zapisov je »od Prilep i Prilepsko, od Veles (Titov Veles) i Veleško, od Ohrid i Ohridsko, od Vodensko, Razloško, Tetovsko, Štip i Štipsko«; manj zapisov pa je »od Meglensko, Skopsko, Kratovsko, Debarsko, Kočansko, Radoviš, Solunsko, Kumanovsko, Mleničko, Sersko, Kriva Palanka, Gevgelisko, Demirhisarsko (Valoviško)« in nekaj nedoločenih. V zvezi s to klasifikacijo je treba omeniti »Dodatok« ob koncu publikacije, ki obsega »Pregled na pesnite po melografite, Pregled na pesnite spored kako što samite melografi gi klasirale« in »Pregled na pesnite po mesta«.

Domnevati smemo, da so melodijske transkripcije verno ohranile obliko prvotne izdaje. Ob tem nič ne moti, da sta urednika transponirala vse melodije na skupni tonus finalis g' po finski metodi zaradi lažje muzikološke komparacije. Na začetku vsake melodije sta namreč označila originalni tonus inicialis tam, kjer je bilo potrebno.

Več modifikacij so doživele pri ponovni objavi transkripcije tekstov. Na priporočilo Todora Dimitriviškega so bile le-te prilagojene današnjemu pravopisu makedonskega knjižnega jezika. Pri tem pa so bila zanemarjena načela fonetike, ki morajo biti osnova vsake moderne objave dialektnih tekstov. To je nedvomno velika škoda za to sicer zelo pomembno publikacijo.

V zvezi s tem je treba poudariti: ako sta urednika mislila, da je nekako potrebno spremeniti obliko tekstov prvotne objave, potem sta bila dolžna o tem obvestiti bralca v vsakem primeru posebej, bodisi s kakšno opombo ali kako drugače. Osnovno načelo vsake znanstvene izdaje mora biti, da kakorkoli prikaže izvorno obliko vsega citiranega gradiva.

Drugi cilj, možnost muzikološkega komparativnega raziskovanja, sta urednika dosegla deloma z načinom objave in deloma z različnimi pregledi.

K že navedeni transkripciji melodij je treba pripomniti, da je urednika nista izvedla mehanično, temveč sta primerno upoštevala tudi metrične akcente, kar je v posameznih primerih (št. 1—7, 11—13, 15—16 in 18) nujno potreben kriterij za ugotavljanje tonalnih značilnosti melodij.

Muzikološkemu raziskovanju bodo dobro rabili tudi pregledi »Ambitus na napevite, Tonalniot material na napevite« in »Taktovi«. Podobni pregledi so bili dodani že nekaterim prejšnjim izdajam instituta. Tokrat so bili ti pregledi izdelani s še večjo natančnostjo; to pomeni napredek v izvajanju določenih muzikoloških delovnih metod urednikov.

Raziskovalcem ljudskih tekstov bodo dobro rabili pregledi »Iminja — lični i familijarni, Geografski nazivi, Refreni in »Rečnik«.

Zelo pomemben je »Azbučen register na pesnite, so paralelen pregled na nivnite melodiski, tekstovni i tekstovno-melodiski varijanti sodržani vo поваžnitate zbirki i zbornici so moterijali od podračjeto na južnoslovenskiot muzički folklor«, v katerem je zastopanih 46 tiskanih virov ustreznega makedonskega, bolgarskega, srbskega in drugega jugoslovanskega gradiva. S pomočjo tega registra je mogoče spoznati, da so makedonske ljudske pesmi tesno povezane po sorodnih variantah z vsemi južnoslovanskimi folklornimi, zlasti tako s sosednjimi bolgarskimi kot tudi srbskimi območji. Ta pregled pa tudi opozarja, kako nepravilno je označevati bogato makedonsko kreativnost v ljudskih pesmih samo na osnovi jezika, temveč je treba upoštevati tudi melodije in druge prvine ljudskega izraza. Tako enostransko gledanje je zavajalo tudi B. Bartóka v njegovi znameniti študiji o srbskih in hrvatskih ljudskih pesmih.

Študija »Prvnite makedonski melografi i nivnoto delo« na začetku zbirke pomeni mnogo več kot običajen pregled življenja in dela makedonskih melografov, pa čeprav so posamezne informacije zelo skope. S tem uvodom sta urednika hotela predvsem opozoriti na nekatere probleme makedonske etnomuzikologije.

Na začetku uvoda nas urednika seznanjata s predstavnikoma makedonskega prepoda, kot so bratje Miladinovci (Dimitar, Konstantin in Naum) in znani zbiravci folklornega gradiva Kuzman Šapkarev, Marko Cepenkov in znameniti glasbenik Atanas Badev. Posebni odstavki obravnavajo melografe, zastopane v tej zbirki, literaturo, iz katere so bili zapisi ponatisnjeni, in kraje, v katerih so bile pesmi zapisane.

Potem ko urednika obrazložita že navedena načela, ki so jima rabila pri redakciji melodij in tekstov, podajata pregled metrike tekstov, ki bi ga mogla vključiti v »Dodatok«, kot sta to napravila z že omenjenimi pregledi. Isto velja tudi za pregled tekstov po vsebini.

Ob koncu preide uvod v razpravo o problemih makedonske muzične metrike in ritmike. Zelo zanimiva je informacija o makedonski ljudski melodiji v 5/8-skem taktu hemiolnega tipa, ki jo je odkril in prvi zapisal Angel Bukoreštiliev l. 1892, medtem ko sta prve bolgarske ljudske melodije v ustreznem taktu zapisala A. A. Stojanov in I. Klinkov šele l. 1896. (Za primerjavo opozarjam, da je prvo slovensko ljudsko melodijo v ustreznem taktu zapisal znani češki folklorist L. Kuba že l. 1889.) Prav istega leta je zapisal A. A. Stojanov bolgarsko ljudsko melodijo v 7/8-skem taktu hemiolnega tipa in po njem je l. 1896 zapisal I. Klinkov ustrežno makedonsko melodijo. Vse navedeno pomeni, da so že prvi melografi, ki so med Južnimi Slovani zapisali ljudske melodije, ugotovili »hemiolni« metrum in ritem.

Nadalje urednika poudarjata, da so melografi s konca prejšnjega stoletja, zastopani v tej zbirki, poleg nekaterih znatnih napak vendarle zapisali več melodij v različnih taktih hemiolnega tipa. To pomeni, da pogostni primeri metra in ritma hemiolnega tipa v novejših zapisih makedonskih ljudskih melodij niso plod kakšnega pretiravanja v iskanju metričnih in ritmičnih posebnosti, kot hočejo prikazati neki nemakedonski melografi, temveč so bili nekaj navadnega tudi že v preteklosti. Sorazmerno manjše število »hemiolnih« zapisov v starejših zbirkah je treba iskati deloma v neprecizni apercipiji melodij ali v slabi stilizaciji melogramov. Urednika sta te svoje trditve bogato dokumentirala z mnogimi citati iz domače in tuje literature ter prepričljivo dokazala pravilnost svoje melografske metode, ki jo praktično izvajata v svojih delih.

V zvezi s tem bi bilo potrebno poudariti, da so nekateri znani raziskovalci južnoslovanskih melodij ugotovili še druge ritmične specifičnosti, ki so še bolj

komplcirane, kot sta hemiolni metrum in ritem. Naj omenim samo subtilno in precizno ritmizacijo melodijskih zapisov srbskih in hrvatskih ljudskih pesmi, ki jih je objavil B. Bartók v že omenjenem delu.

Objavljena zbirka je pomembna tudi zaradi melodijskih okraskov, ki se pojavljajo v sorazmerno velikem številu melodij. Tudi glede tega ustreznega zapisovanja so nekateri sodobni makedonski melografi zelo napredovali, in to velja predvsem za sodelavce instituta.

Tako moramo s priznanjem ugotoviti aktualnost ponovne objave makedonskih ljudskih melodij s konca minulega stoletja. S tem svojim delom je dal Institut za folkloro v Skopju pomemben prispevek jugoslovanski in zlasti makedonski kulturi.

Radoslav Hrovatin

Jan Raupp, Sorbische Volksmusikanten und Musikinstrumente. Schriftenreihe des Institutes für sorbische Volksforschung in Bautzen bei der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. VEB Domowina-Verlag Bautzen 1963. S. 247.

Pod tem naslovom bi pričakovali nekakšen pregled lužiško-srbskega godčevstva in instrumentov. V resnici pa obsega veliko več, ker se avtor ni zadovoljil zgolj s podajanjem glasbeno narodopisnega gradiva, ampak mu je dal širok zgodovinski in kulturnozgodovinski okvir, češ da je to za razumevanje obravnavane problematike nujno. V predgovoru avtor obširno razlaga svoje stališče do predmeta in načela, po katerih je delo oblikoval. Nato pa v uvodu kritično pregleda literaturo, ki je doslej kakorkoli omenjala lužiško-srbsko ljudsko glasbo, zlasti instrumentalno. Zelo ostro nastopi proti tistim nemškimi avtorjem, ki so tendenčno pisali o polabskih Slovanih, ker so se dali vpreči v voz soviznizma in tako hote ali nehote postali orodje germanizacije.

Knjiga obsega dva dela. V prvem je obravnavano ljudsko godčevstvo polabskih Slovanov oziroma Lužiških Srbov skozi stoletja vse do današnjih dni, v drugem pa orisani ljudski instrumenti. Prikaz godčevstva zavzema večino prostora in je zaradi preglednosti razdeljen na tri poglavja: 1. Zgodnji fevdalizem in srednji vek, 2. Pozni fevdalizem, 3. Kapitalizem.

V prvem poglavju govori avtor najprej o najstarejših virih za polabsko ljudsko glasbo ter najzgodnejših poročilih o njej. Ugotavlja, da so do 12. stoletja godčevski stan pri Polabskih Slovanih sestavljali naslednji tipi: godci nižjih socialnih plasti, trobentači v vojaški in mestni službi, pevci epov v službi fevdalcev in končno — od 11. stoletja dalje — cerkveni kantorji. Potem razlaga zgodovinski in socialni položaj polabskih Slovanov od 13.—16. stoletja in navaja vire za to razdobje.

V poglavju o poznem fevdalizmu daje izčrpen pregled o ljudski glasbi nekdanj slovanskih, zdaj ponemčenih mest oziroma pokrajin, kot so npr. Lüneburg, Cottbus, Lübben, Bautzen-Budišin itd.

Poglavje z naslovom Kapitalizem se začne s prikazom političnega in kulturno zgodovinskega položaja Lužiških Srbov v 19. stoletju, nato pa preide na vprašanje godčevstva v tem času. Po raznih virih je sestavljen spisek godcev ter pri vsakem navedeno, kateri instrument je igral, kakšen poklic je sicer opravljal in kako so ga presojali drugi. Na podlagi tega ugotavlja avtor, da so bili godci v zgornjem delu dežele rokodelci, v pruskem delu Lužic ponajveč obrtniki, v južnem delu pa delavci. Najbolj navadna sestava je bila: tarakava (nek vrste piščal, podobna klarinetu), gosli in dude. Posebej obravnava avtor predpise o javnih plesih, ker mestoma zadevajo tudi godce. Plesali niso kadar koli, ampak le ob nekaterih, po izročilu določenih dnevih, to pa je pozneje uzakonila tudi oblast. Posebej je bilo določeno, koliko časa sme ples trajati. Predpise je izdajala mestna gosposka, ki je kajpak ščitila mestne in druge »policne« godce.

Zanimiv je odstavek o godčevskem zaslužku. Avtorju sta bili na voljo dve beležnici, v nji sta si dva godca zapisovala dohodke od igranja. Iz tega seznama je videti, kako velik okoliš je lahko imel kak godec.

Drugi, manjši del knjige, je prikaz ljudskih instrumentov. Po kratkem uvodu so najprej na vrsti piščali. Čeprav začne avtor pri najstarejši dobi in omenja celo najdbe v grobovih, pa vendar ni izčrpen, saj nekatere piščali komaj omeni, dalj se zadržji le pri tarakawi. Ta danes nima več prvotne oblike, ampak je v resnici v 19. stoletju nastali posnetek, ponarejek nekdanjega instrumenta, sestavljen po slabo razumljivih starih virih. Lužiško-srbske dude so dvojne, velike in male, razlika je le v tem, kakšna koža je uporabljena, z glavico ali brez nje. Oba instrumenta pa imata v svatbenih običajih strogo določeno funkcijo. Tudi gosli so bile dvojne: velike in male. Sloves so uživale velike s tremi strunami.

Nazadnje se avtor ustavi še ob godčevskem repertoarju in načinu igranja: to ponazarja z več glasbenimi primeri. Pri tem ugotavlja — po zapiskih nekega godca — da se je v 19. stoletju naglo zmanjšalo število domačih plesov in so začeli prevladovati nemški.

V sklepnih besedi je še enkrat poudarjeno, da so imeli godci svoja združenja, ki so bila podobna obrtniškim, da pa je to v zadnjem času popolnoma prenehalo. Tudi stari godčevski sestavi se opuščajo, njih mesto bo zavzela harmonika.

Na zadnjih straneh knjige so seznamei kratic, arhivalij in uporabljene literature.

Čeprav je avtor želel s svojim delom dati bolj pobudo za nadaljnje in temeljitejše raziskovanje lužiško-srbskega godčevstva (kot pravi sam na koncu knjige) kot pa vprašanje dokončno rešiti, se vendar na vsaki strani čuti prizadevanje po izčrpnosti. Pri tem pa je opaziti neko nedoslednost. Medtem ko je prikazovanje kulturnopolitičnega in socialnega ozadja zelo podrobno, bi si z glasbeno narodopisnega področja želeli kaj več. Ljudski instrumenti so obdelani preveč skopo in le tisti, ki so v rokah godcev, drugi so komaj omenjeni. Pogrešamo tudi podrobnejšega prikaza funkcije, ki jo imajo (ali so imeli) godci v ljudskih običajih. Sploh so običaji, pri katerih pa imajo instrumenti vendar svoj velik delež, puščeni vničar. Tako zapušča celotno delo vtis, da je pisano bolj z vidika kulturne in politične zgodovine s poudarkom na socialnem in nacionalno obrambnem kot pa z vidika narodopisja in etnomuzikologije, kot obeta naslov. Kljub temu je knjiga dragocen prispevek stroki in bi bili podobnega dela za Slovence lahko samo veselji.

Zmaga Kumer

Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes. Herausgegeben vom Österreichischen Volksliedwerk im Selbstverlag des Bundesministerium für Unterricht. Geleitet von Karl M. Klier, Leopold Nowak, Leopold Schmidt. **Bd. X, Wien 1961.** Str. 163 in VII slikovnih prilog.

Za deseto obletnico, odkar zbornik izhaja, je predsednik glavnega odbora Karl Lugmayer napisal predgovor. V njem govori o naravi in pomenu publikacije.

Strokovni del knjige je skoraj v celoti posvečen ljudski pesmi. Hans Comenda poroča o novem odkritju pesemskih letakov v Linzu (Weltliche Flugblattlieder des 17. Jahrhunderts). Najdba obsega 12 listov z 9 pesmimi. Večinoma nedatirane letake skuša avtor po raznih znakih časovno in drugače opredeliti ter končno v celoti objavlja besedilo. — Karl M. Klier (Ein Ehestreitlied des 18. Jahrhunderts und seine Verbreitung) razpravlja o pesmi, ki jo poznamo tudi pri nas. Pri Štreklju je navedena v dodatku šaljivih kot št. 145 z začetkom »Žri ga, žri ga pjanc po kravje.« Vsebina je prepir med pijancem in njegovo ženo. Primerjava besedil, ki jih objavlja Klier, z našimi kaže, da je slovensko besedilo prevedeno in prirejeno iz nemškega. Avtor je ugotovil, da je pesem znana tako v avstrijskih kakor v nekaterih nemških deželah ter je na-

stala verjetno v 18. stoletju kot sredstvo za moralen pouk. Razprava je bolj opozorilo na problem kot pa dokončna rešitev, saj se je avtor omejil le na nemške primerke, raziskava pa bi postala bolj zanimiva, če bi bil poskusil dognati, kakšen odmev je pesem doživela pri drugih narodih, zlasti sosednjih. — Leopold Schmidt (Ein Lied aus jungen Tagen. Volkslieder in literarischen Lebenszeugnissen) opozarja na podlagi nekaterih primerov, da vsebujejo memoarna in druga literarna dela vse polno podatkov o ljudski pesmi, kakor se jo avtorji spominjajo iz mladih let. — Tudi prispevek Felixa Karlingerja (Die Begegnung mit der toten Braut im Volkslied) je zanimiv z vidika naše folklore, saj pozna motiv srečanja z mrtvo nevesto oziroma ljubico tudi slovenska pripovedna pesem. Npr. že balada »Smrt čevljarjeve ljubice« (Strekelj I/221—23), ki je po naše prirojena nemška »Jungfer Dörtchen« (gl. Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien, Bd. 3., št. 57). Avtor te zveze ne omenja, čeprav upošteva imenovano nemško balado. Razprava hoče biti primerjalno zasnovana, vendar se zdi, da je od nenemškega gradiva uporabil samo tisto, kar mu je ravno prišlo pod roke. Problem uporabe nekega gradiva ali teme v ljudski pesmi na splošno je vse preveč zapleten, da bi ga bilo mogoče rešiti z odgovori na nekoliko vprašanj, kot je to poskušal avtor, ne da bi bil ugotovil vsaj geografsko oziroma etnično razširjenost motiva ali se vprašal, v kakšnih pesmih nastopa, če ni hkrati osrednja tema. Zares je škoda, da zanimivega problema ni zagrabil tako vsestransko, konkretno in z gradivom podprto, kakor to delajo sodelavci navedenega nemškega korpusa. — Walter Deutsch seznanja muzikologe s svojimi izkušnjami pri sestavljanju registra ljudskih melodij (Erfahrungen bei der Anlage eines Melodie-Registres). Sestavek je pisan na podlagi primerov in velja za dopolnilo avtorjevega dela v VII. zv. (1958) istega zbornika. — Zelo zanimiv je prispevek Jakoba Dobrovicha o svatbenih običajih in pesmih gradiščanskih Hrvatov (Hochzeitsbräuche und -Lieder der burgenländischen Kroaten). Ne samo, da nudi natančen opis svatbe, marveč objavlja (z napevi vred) vrsto svatovskih pesmi v hrvaščini in nemškem prevodu. Za slovenskega bralca je mikavna primerjava naše hagade »Bratec iz Ljubljane, povej mi ti ta prvo!« s tam objavljeno hrvaško. — Maria Hornung (Halbe Gasang. Alte Kirchengesänge aus den deutschen Sprachinseln der Sieben Gemeinden in Oberitalien) objavlja z obsežnim komentarjem tri nabožne pesmi, ki jih je posnela ob raziskavanjih dunajskih lingvistov v Italiji med ostanki nemškega jezikovnega otoka Sette Comuni pri Vicenzi. — Ernst Neweklowsky (Z'Lauterbach hab i' mein' Strumpf verlorn) razlaga, da se sicer zelo razširjeno krajevno ime Lauterbach v neki ljubezenski pesmi nanaša samo na istoimensko vas pri Salzburgu, ker je samo tam v stari cerkvi zvon želja, ki ga pesem omenja. — Hans Gielge (Sprachliche und musikalische Gesetzmässigkeiten bei der Anwendung von Jodlersilben) razlaga značilnosti alpskega jodlanja kot posebne oblike ljudske glasbe. — Josef Klima (Die Paysanne in den österreichischen Lautentabulaturen) objavlja petero primerov melodij alpskega plesa »paysanne«, ki jih je zasledil v avstrijskih rokopisnih tabulaturah za lutnjo, nastalih v 18. stoletju. — Karl Horak (Der Schuhplattler in Tirol) je prišpeval obširno razpravo o znanem alpskem plesu. Najprej določi meje ozemlja, od koder ta ples izhaja, in pregleda vire, ki o njem poročajo, nato natanko opredeli različne koreografske oblike in opiše njih izvedbo, v zadnjem odstavku pa spregovori o pomenu Schuhplattlerja. Razpravi je dodan zemljevid in napevi.

Za strokovnim delom so v knjigi najprej organizacijska in druga poročila, nekrologi, bibliografija in ocene knjižnih del.

Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes. Herausgegeben vom ... Geleitet von ... Bd. XI, Wien 1962. Str. 232 in VIII slikovnih prilog.

Ceprav zbornik v celoti ni slavnosten, pa mu nekoliko vendar daje ta pečat uvodni članek. Napisal ga je Leopold Schmidt kot slavnostni govor za 70-letnico predsednika organizacije Karla Lugmayerja.

Strokovni del začenja razprava Siegfrieda Grosseja o mlinu in mlinarju v nemški ljudski pesmi (Die Mühle und der Müller im deutschen Volkslied). Na podlagi bogatega gradiva najprej razlaga, kaj vse pripoveduje ljudska pesem o resničnem mlinu, potem pa preide na alegorijo o mlinu ljubezni, o mlinu hostij in o babjem mlinu. Mlin ljubezni pozna tudi slovenska ljudska pesem, pa bi bilo zanimivo pogledati, kako ga obravnava v primeri z nemško. Podobno kot pri nas, je tudi v nemški ljudski pesmi izraženo odklonilno stališče ljudstva do mlinarja in mlinarice. To je iz Grossejevih navedb dobro videti. O mlinarju, ki napodi smrt, pa ni niti besede. Nemara v nemški ljudski pesmi ni tega motiva, medtem ko je pri nas tako izrazito oblikovan. — Herman Strobach raziskuje usodo pesmi o kmetiški revščini (Überlieferung und Geschichte des Liedes »Kein Bauer mag ich nimmer bleiben«), ki je razširjena pretežno po deželah nekdanje Avstrije in spada med mlajše ljudske pesmi. Po podrobni analizi teksta poskuša dognati izvor in prvotno naravo pesmi in pravi, da se je razširila iz Avstrije najbrž po letakih. Končno zasleduje še spremembe, ki jih je pesem sčasoma doživela, in podaja bibliografijo zapisov. — Adolf Mais opisuje novo odkrito rokopisno pesmarico nemških ljudskih pesmi, ki so jo našli v nekem dunajskem antikvariatu (Die Liederhandschrift des Andreas Ehrenpreis) in je zdaj v Nacionalni biblioteki. Namesto seznama pesmi zgolj po naslovih podaja povsod tudi prvo kitico. Iz tega se vidi, da so pesmi povečini nabožne. — Posebej za Slovenca je zanimiva razprava Wolfganga Suppana (Das Lied von den zwölf heiligen Zahlen im Burgenland und in der Steiermark) o pesmi, ki jo tudi pri nas pojo po svatbah in jo imenujejo ponekod Kangalilejska, pač po 6. kitici, kjer se na vprašanje, kaj je šest, poje odgovor, da je to šest vrčev »frišne vode, k je Jezus delav vince ž nje v Kani Galileji«. Suppan dokazuje, sklicujoč se na razne avtorje, da ima pesem svoje korenine v najstarejši številčni mistiki in simboliki ter jo izza srednjega veka poznajo vsi narodi v Evropi. Tudi melodija, čeprav zapisana šele v zadnjih dvesto letih, kaže znake visoke starosti. Avtor primerja nekatere variante z različnimi melodijami otroških pesmi in primitivnih kultur, pa še srednjeveške igrske viže in najde med njimi presenetljive podobnosti, ki jih ni mogoče razlagati z medsebojnimi vplivi, ampak le kot sledove starega izročila. — Naslednja sva sestavka (Josef Bitsche, Alte Liedhandschriften aus dem hinteren Bregenzerwald, in Walter Deutsch, Die Lieder des Gotthard Anderer aus Grosstal) podajata opis starih rokopisnih ljudskih pesmaric in navajata razen seznama pesmi tudi nekatere primere. — Na jezikoslovno področje sega prispevek Walterja Senna, Jodeln, ki se ukvarja z vprašanjem nastanka in razširjenosti te besede v Alpah, našteva in razlaga pa še druge izraze za isti pojem. — Zbirko ländlerjev iz leta 1849 je vzel v pretres Harald Dreö (Volksmusik aus dem Seewinkel). Potem ko opiše oba zvezka, ki ju je slučajno odkril, analizira še posamezne primere glede na glasbeni ritem in motiviko. — O ljudski instrumentalni glasbi govori tudi sestavek Karla Horaka (Tiroler Volksmusik. Überlieferung und Fortleben), ki poskuša na podlagi starih zapisov godčevskih viž dognati, kaj so nekdanj godli v Tirolah, kaj se je morda še ohranilo in kolikšne spremembne doživelo. — Franz Schunko objavlja besedilo Miklavževe igre iz južne Tirolske (Ein Ahrntaler Nikolausspiel). — Prispevek Elfriede Moser-Rath (Zeugnisse zum Kinderspiel der Barockzeit) je dokaz, kako nujno je za narodopisca upoštevati tudi take vire, ki na prvi pogled nimajo nobene zveze z ljudskim izročilom: v pridigah baročnih pridigarjev je našla zanimive podatke o igrah nemških otrok v 17. in 18. stoletju. Kdo ve, kaj vse bi se našlo v pridigah kakšnega Janeza Svetokriškega i. dr., če bi jih pogledali skozi etnografska očala!

Kot po navadi, se zbornik konča z organizacijskimi poročili, bibliografijo in knjižnimi ocenami.

Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes. Herausgegeben von... Geleitet von... **Bd. XII, Wien 1963.** Str. 142 in VI slikovnih prilog.

Uvodni članek je tudi v tem letniku izpod peresa Leopolda Schmidta. Razpravlja o stičnih točkah pripovedne pesmi in likovne umetnosti. Prispevek z naslovom *Geistlicher Bänkelsang* je posvečen sedemdesetletnici Karla M. Kliera. Izhaja od podrobnega opisa nedavno pridobljene slike v dunajskem etnografskem muzeju, ki prikazuje potujočega pevca na božji poti in ugotavlja, da so bili taki pevci znani že v 17. stoletju. Čeprav so tudi sejmarski pevci moritatov že v 17. stoletju podkrepnjevali učinek svojih pesmi s slikami, so božjepotni »bänkelsängerji« imeli na voljo likovne vzore tudi na freskah, krilnih oltarjih, rezbarijah cerkvenih vrat i. dr. Končno vzame avtor v pretres še legendarne pesmi in njih upodobitve ter ugotavlja medsebojne zveze in obojestranske vplive. Članek zaključí z objavo pesemskega letaka iz 17. stoletja in z opozorilom na nujnost raziskovanja takih pesmi, ki so pomembnejše, a manj znane kakor delo posvetnih »bänkelsängerjev«. — Z najnovejšim ljudskim izročilom se z glasbenega vidika ukvarja Walter Deutsch v spisu o »novi« dunajski pesmi po letu 1945 (*Das »neue« Wienerlied seit 1945*). Ko analizira primere raznih dunajskih popevk in plesnih viž, jih primerja s starejšimi melodijami in ugotavlja, koliko se naslanjajo na izročilo in kakšne možnosti ima dunajska pesem v bodočnosti. — Zelo temeljito razpravo s področja ljudskih instrumentov je prispeval Franz Schunko z naslovom »Vom Ratschen in Niederösterreich«. Najprej je raziskal, kdaj se ropota z ragljami, kdo to opravlja, kakšne so nižjeavstrijske raglje in s kakšnimi verzi fantiči spremljajo ropot, potem pa ugotavlja, da je običaj ropotanja z ragljami tako po obliki kot po vsebini prastaro kulturno izročilo poganskega izvora, ki pa je našlo svoje mesto ob krščanskih velikonočnih obredih. — Stirivrstičnice s Salzburškega z začetka 19. stoletja obravnava Karl M. Klier (*Vierzeiler aus dem Lungau 1819*). — Isti avtor objavlja v nemškem prevodu J. Szucsicha češko pisani sestavek Moritza Fialke, ki je izšel leta 1842 in vsebuje besedila nekaterih pesmi Gradiščanskih Hrvatov (*Kroatische Volkslieder aus der Umgebung von Eisenstadt um 1840*). — Maria Hornung objavlja v narečju in knjižnem prevodu dve ljubezenski pesmi z jezikovnega otoka v Karniji, ki jih je posnela ob dialektoloških študijah (*Zwei alte Liebeslieder aus der deutschen Sprachinsel Zahre in Friaul*). — O ljudskih plesih iz okolice Merana na Tirolskem piše Karl Horak (*Der Volkstanz im Burggrafenamt*). Razen splošnih podatkov o običajih v zvezi s plesom, o plesni godbi, načinu plesa itd. podaja natančne opise posameznih primerov z melodijami. Priložen je tudi zemljevid raziskanega ozemlja. — V narodopisno memoarno literaturo spada deloma članek Hansa Seidela, *Mein Volksmusik-Sammelwerk*, ker pripoveduje spomine na zbirateljsko delo, hkrati pa prinaša nekaj plesnih melodij, ki jih je na svojih potih našel.

Za organizacijskimi poročili je najprej nekaj osebnih novic, obvestilo o smrti R. Zodra, članek Helmuthu Pommerju za osemdesetletnico in bibliografija njegovega dela ter članek v počastitev sedemdesetletnice Karla M. Kliera. Z običajno bibliografijo in knjižnimi poročili se letnik konča.

Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes. Herausgegeben von... Geleitet von... **Bd. XIII, Wien 1964.** Str. 180 in VIII slikovnih prilog.

Strokovni del knjige se začneja z daljšim člankom Mechtilde Schneider o življenju in delu Josefa Pommerja (Dr. Josef Pommer, sein Leben und Werk). Avtorica je Pommerjeva vnukinja in je z razpravo o svojem starem očetu promovirala leta 1941 na praški univerzi. Objavljeni članek je očitno izveček te razprave. — Leopold Schmidt poroča o zbirki zgornjeavstrijskih pesmi iz leta 1827 (*Ein Mondseer Liederhandschrift von 1827*). Po splošnem opisu pesmarice navaja seznam pesmi, govori potem še o posameznih vrstah in

ponatiskuje katalog za vse primere z navedbo literature in virov k vsakemu. Nazadnje objavlja za vzorec besedilo ene teh pesmi. — Hans Com m e n d a poroča o ljudskih pesmih v zapuščini P. Wilhelma Paillerja (P. Wilhelm Paillers Liednachlass), ki je bil rojen pred 125 leti in velja za enega od utemeljiteljev narodopisja v dolini Ennsa. — O glasbeni spremljavi koroške ljudske igre o sleherniku piše Anton Anderluh (Melodien zum Kärntner Jedermannspiel). Igro je naštudirala po starem izročilu leta 1963 mladina iz vasi Oberberg ob Berg v dravski dolini. — Rokopisno zbirko pesmi iz Vorarlberga iz prve polovice 19. stoletja opisuje Klaus Beitzl (Für den John. Jos. Nayer ein Gesangsbuch, 1839). Za podrobnim seznamom pesmi s podatki in opozorili na literaturo, ki vsebuje variante iz drugih dežel, podaja avtor kot vzorec nekaj primerov z melodijami. — Karl Horak razpravlja tokrat o tirolskem jodlanju (Der Jodler in Tirol). Čeprav je sestavek kratek, vsebuje vendar veliko tehtnih podatkov o načinu jodlanja, o raznih tipih jodlerjev, o melodiki, o večglasnem jodlanju, o ritmiki in oblikah ter končno o pesmih, ki imajo jodler namesto refrena. Za ponazoritev izvajanj so med tekstom navedeni številni primeri. Avtor zaključuje z ugotovitvijo, da je tirolski jodler v današnji obliki otrok 19. stoletja, da prevladuje instrumentalni tip melodije in da so priljubljeni zlasti dvo- in troglasni jodlerji. — O štirivrstičnicah, vtisnjenih v mošnjček za tobak s konca 19. stoletja, poroča Hermann Steininger. — Zelo pomemben je prispevek Ingeborg Weber-Kellermann o ljudskih pesmih v nemško-madžarski vasi Mözs (Der Volksliedbestand in einem deutschungarischen Dorf. Beitrag zu einer volkskundlichen Charakteristik der Donauschwaben). Uvodoma navaja razna načela, po katerih je nemško narodopisje doslej obravnavalo tkim. jezikovne otoke, in obsoja preveč poudarjeno iskanje tipično nemškega, čeprav so mnogi kritično ugotavljali medsebojne vplive sosednjih etničnih skupin. Na primeru vasi Mözs podaja nato svoje gledanje na problem. Vas sestavljajo razen Madžarov še Nemci in Slovaki, ki so se tam naselili v 18. stol. Avtorica opozarja, da naseljenci niso prinesli s seboj nacionalne zavesti in da jim tudi pozneje nemška pesem ni pomenila izraza pripadnosti k Nemstvu. Ker je nosilec ljudske tradicije predvsem mladina, ta pa hoče biti napredna, moderna, obsega njen repertoar ne toliko »starinske dragocene balade«, ki naj bi jih bili prinesli iz »pradomovine« in skozi stoletja ohranili sredi tujega sveta, ampak tudi moderne poljudne pesmi, in sicer ne glede na etnični izvor. Če niso prevzemali od Slovakov v vasi, je vzrok v tem, da so jih zaradi socialnega položaja zapostavljali, medtem ko so Madžari imeli družabno veljavo. Torej so o prevzemu pesmi odločali tudi socialnopsihološki vidiki. Avtorica navaja celotni repertoar nemških prebivalcev vasi Mözs, okrog 300 pesmi, ki jih je sama tam zbrala. Deloma jih je prepisala iz rokopisnih pesmaric, najstarejša izza 1895. V seznamu navaja tudi tiskane vire za variante od drugod. Na kratko obravnava še okoliščine, v katerih ljudska pesem tam živi, in končuje svoje razpravljanje z ugotovitvijo, da na etnično mešanih ozemljih zaradi prisvajanja elementov tujega ljudskega izročila nujno nastaja nova etnična tvorba s posebnim kulturnim izrazom. — Strokovni del zbornika zaključuje komentirana objava dveh kočevskih pesmi (Zwei Andreas-Lieder aus Pöllandl in Gottschee), ki jih je Maria Kundegraber leta 1963 našla med redkimi Kočevjarji, ki so še ostali na tem ozemlju.

Kot po navadi, so na koncu objavljena organizacijska poročila, nekrologi, bibliografija in knjižne ocene.

Zmaga Kumer

Jahrbuch für Volksliedforschung. IX. Jahrgang. Hrsg. vom Deutschen Volksliedarchiv. Festschrift zum 75. Geburtstag von Erich Seemann. Hrsg. von Rolf Wilh. Brednich. Berlin 1964. S. 180.

Zadnji letnik tega časopisa je izšel pred 13 leti (1951), potem pa je utihnil. Zdelo se je, da ga ne bo več mogoče obnoviti in ta misel je na tihem bolela

E. Seemanna, ki je bil med njegovimi ustanovitelji. Zato pomeni oživitev časopisa v počastitev njegove 75. letnice ne samo dragocen prispevek etnografski znanosti, ampak tudi nežno pozornost bivših sodelavcev do človeka, ki je vse svoje življenje posvetil raziskovanju nemške oziroma v veliki meri sploh evropske ljudske pesmi.

Po uvodni besedi, ki jo je slavljencu napisal Helmut Dölker, se vrstijo prispevki folkloristov od vsepovsod. Prvi piše Bertrand H. Bronson (Berkeley/Calif.) o zbiranju in raziskovanju ljudske pesmi v Združenih državah od 1910—1960 (Folk-song in the United States, 1910—1960). — Wolfgang Suppan (Freiburg i. Brsg.) opozarja v razpravi »Die Beachtung vom, 'Original' und 'Singmanier' in deutschsprachigen Volkslied« na pojave v ljudski pesmi, ki so se jih raziskovalci tekstov že zavedeli, pri etnomuzikologih pa zanje še ni bilo dovolj razumevanja, da je namreč nesmiselno govoriti o izvirni, pravilni obliki, ampak da se je treba sprijazniti s spoznanjem, da ima vsak zapis oziroma zvočni posnetek vrednost izvirnika, pa naj gre za ponarodelo ali narodno pesem. Ljudske pesmi ne moremo presojati z estetskimi merili, ki veljajo za umetno glasbo, čeprav se ravna po isti notranji muzikalni zakonitosti, kot jo ugotavljamo v delih velikih mojstrov. V dodatku navaja avtor nekaj predlogov za enoten način notiranja zvočnih posnetkov. — Wilhelm Heiske (Freiburg i. Brsg.) je vzel v pretres zelo zanimivo gradivo: zbirko 50 nemških ljudskih pesmi v jiddiščini (Deutsche Volkslieder in jiddischem Sprachgewand), ki je izšla v Münchenu. Primerjava z drugim nemškim gradivom pokaže, da so se Judje prilagajali svoji nemški okolici tudi glede pesmi, da so jih veliko prevzeli in so jim postale vsakdanje razvedrilo. Tako se je moglo zgoditi, da se je za nekatere balade ohranila med Judi popolnejša, starejša oblika kakor pa med Nemci, in so pomenili bivši judovski ghetiti za nemško ljudsko pesem podoben rezervat, kot so bili jezikovni otoki. — Bengt R. Jonsson (Stockholm) je v razpravi »Ältere deutsche Lieder in schwedischer Überlieferung« obdelal vrsto nemških balad, ki so bile pred stoletji — morda po letakih — zašle na Švedsko, kjer so jih prevedli in sprejeli med svoje ljudske pesmi; to dokazujejo razlike v primeri z nemškimi tekstovnimi variantami, nastale pod vplivom švedskih srednjeveških balad. — O slovenski predlogi za kočevsko pesem o ptičici svarilki je pisala Zmaga Kumer (Ljubljana). — Razprava Lajosa Vargyasa (Budimpešta) je prispevek k vprašanju izvora madžarskih pripovednih pesmi. Ko je raziskoval nekaj primerov najbolj razširjenih balad, je ob upoštevanju tujejezičnega gradiva sosednjih narodov ugotovil, da so se te balade razširile med Madžare z nemškega etničnega področja. Med njimi je npr. pesem o mrtvecu, ki se vrne iz groba po ljubico oziroma ženo, znana tudi pri Slovencih kot balada o mrtvem ženinu (zlasti po Prešernovem prevodu Bürgerjeve Lenore). — Joseph Müller-Blattau (Saarbrücken) poroča o dveh novejših publikacijah, pri katerih je sam sodeloval in s katerimi sta bili zaključeni dve pomembni zbirki nemških ljudskih pesmi: »Verklingende Weisen« L. Pincka iz Lotaringije obsega zdaj pet debelih knjig, zbirka iz Porenja, ki sta jo bila izdala Heeger in Wüst, pa je dobila še tretji del. — Za bibliografijo nemške ljudske pesmi je pomemben prispevek Leopolda Schmidta (Dunaj) o nekaterih tiskarjih iz Wellsa, ki so v 18. in 19. stoletju izdajali danes malo znane pesemske letake, deloma nabožne deloma prigodniške vsebine. Kot posebno redkost je za vzorec v celoti objavljeno besedilo 41 kitic dolgega moritata o dninarju, ki je bil zaradi umora obsojen na vislice. — Na področje ljudskega pripovedništva je posegel Archer Taylor (Berkeley/Calif.) s svojo razpravo o odnosih med baladami in pripovedkami. Ob Childovi zbirki angleških balad je ponazoril, kako so balade po snovi večkrat sorodne pravljam, pripovedkam ali tudi novelistični prozi, bodisi da imajo samo skupno temo ali po neposredno iz njih izhajajo. — Rolf Wilh. Brednich (Freiburg i. Brsg.) je na primeru legende o morilcu staršev zasledoval pot pripovedne snovi v ljudskih pesmih in pripovedništvu evropskih narodov. Izhajaje iz kočevske pesmi s spokorjenem grešniku, je upošteval tudi

slovensko gradivo, ki je kakorkoli v zvezi s tam uporabljenimi motivi oziroma z obravnavano temo nasploh. Razprava izzveni v načelno zahtevo po čim tesnejšem sodelovanju med raziskovalci ljudske pesmi in ljudske proze, če nam je do resničnega prikaza mednarodnih odnosov v ljudskem izročilu. — Podobno široko je svoj prispevek zasnoval tudi Erik Dal (Kopenhagen), saj je za temo vzel domačo stvaritev, katere snov je nemška, ozadje pa splošno evropsko, namreč dve danski pesmi o Ahasveru. Ugotovil je, da so Danci zgodbo o večnem Judu spoznali po prevodu iz nemške ljudske knjige in jo celo verzificirali, zašla je tudi v leposlovje, snov pa je znana po vsej Evropi in je deloma celo v zvezi z odnosom do judovskega vprašanja. — Kot jubilejna izdaja vsebuje zbornik izčrpno bibliografijo narodopisnih del E. Seemanna, objavljenih do l. 1963; sestavil jo je R. W. Brednich. Na koncu knjige je še seznam sodelavcev.

Zmaga Kumer

Jahrbuch für Volksliedforschung. X. Jahrgang. Im Auftrag vom Deutschen Volksliedarchiv hrsg. von Rolf Wilh. Brednich. Berlin 1965, S. 202

V nasprotju s prejšnjim letnikom, ki je kot jubilejni vseboval samo izvirne sestavke o raznih vprašanih ljudskih pesmi, ima X. letnik običajno podobo tovrstnih strokovnih časopisov.

Prvi del knjige se začneja z razpravo Christoph a Petscha (München), ki govori o dopolnjevanju in preoblikovanju pesemskih tekstov kot o načelnem vprašanju folkloristike. Za primer je vzel dve pesmi iz nove izdaje Lochamerske pesmarice in na njih pokazal, da ljudska pesem 15./16. stoletja ni imela značaja zaključene umetnine, ampak je dopuščala dopolnjevanje oz. dodajanje novih kitic ter razne spremembe, kar vse je treba pri ocenjevanju pesništva tiste dobe upoštevati, če naj ga prav razumemo. — Selma Hirsch (Berlin) dokazuje na podlagi tekstov pesmi »Feinslieb von Flandern«, ki je bila priljubljena v 16. stol., da je ni zložil pesnik Georg Grünwald — kot so doslej mislili — ampak Jörg Graff. Svojo trditev opira na izsledke stilnokritične analize tekstovnih variant, ki jih ne samo primerja med seboj ampak tudi razlaga njih resničnostno ozadje in skuša določiti prvotno besedilo. — Rolf Wilh. Brednich (Freiburg Brsg.) poroča o tako imenovanem Reutlingerjevem zborniku iz arhiva mesta Überlingen. Delo, ki ga je pisal ugledni meščan Reutlinger kot nekakšno zasebno kroniko, pomeni dragocen vir ne le za zgodovino njegovega časa — druge polovice 16. stol. — ampak tudi za narodopisje. Saj vsebuje vrsto poročil o ljudskih dramskih predstavah, o običajih, vražah in pravljicah, pa tudi o pesmih, ker so v njem tako prepisani sodobnih zgodovinskih pesmi kakor tudi izvirniki letakov s pesmimi. Brednichov sestavek je hkrati opozorilo, da mora narodopisje upoštevati tudi take pisane vire, ki navidez ne sodijo v njegovo območje, ker lahko vsebujejo zanimive in pomembne podatke. Nemara bi bilo tudi pri nas koristno pozanimati se za vsebino dokumentov v raznih arhivih. — Med teoretična dela sodi članek Er nsta Klusena (Neuss) z naslovom »Das apokryphe Volkslied«. Dosedanje vrednotenje ljudskih pesmi, ki je poznalo samo pristne in nepristne — slednje z negativnim predznakom, češ da so v vsakem pogledu ničvredna roba — ne ustreza dejanskemu stanju. Med pesmimi je veliko takih, ki se sicer pojo, a v določenem času in družbenih krogih niso priznane kot ljudske pesmi. Z druge strani pa v vseh časih nastajajo pesmi, hote narejene v ljudskem tonu kot nekakšni posnetki, ki naj bi prave a nezaželene pesmi izpodrinile. Za oboje se zdi avtorju primeren izraz »apokrifne pesmi«. Zanje navaja zglede iz raznih zvrsti in za razna razdobja, nazadnje opozori še na problem šlagerja. Njegova izvajanja naj bi bila predvsem pobuda za nadaljnje raziskovanje, ki naj bi prineslo več jasnosti v opredeljevanje pojma ljudske pesmi. — Wolfgang Suppan (Freiburg Brsg.) poroča o dveh rokopisnih zbirkah ljudskih pesmi iz gorske vasice Pürrg, ki je eno najstarejših naselij na Štajerskem. Rokopisa sta nastala v 19. stol., vsebujeta pa starejše, deloma še nezname pesmi. Avtor podaja natančne prepise be-

sedil in sproti opozarja na morebitne variante in literaturo. — Na zanimivo vprašanje etnomuzikologije opozarja Felix Hoerbuerger (Regensburg), ko navaja primere istočasnega petja pesmi z različno melodijo in ritmom. Hoerbuerger vidi v tem sozvočju nekakšno praobliko večglasja. — Rudolf Schenda (Tübingen) objavlja v nemškem prevodu tri variante sicilijanske ljudske balade o umoru baronice Carini. Balada je nastala po resničnem dogodku iz 16. stoletja. Italijanski narodopisec S. Salomone-Marini je v 19. stoletju našel variante po vsej Siciliji in iz njih rekonstruiral tri »idealne« verzije. Gradivo se je pozneje izgubilo, nedavno pa ga je A. Rigoli našel in objavil z znanstvenim komentarjem. Schenda s tem svojim člankom le opozarja na izdajo, prevod pesmi pa naj bi sicilijansko ljudsko poezijo približal nemškemu občinstvu.

Drugi del knjige obsega dvoje poročil: o sodobnem stanju ljudske pesmi na Holandskem (izpod peresa Tj. W. R. de Hanna) in o raziskovanju ljudskih balad na Češkem. (O. Sirovátká). Medtem ko je prvo samo po sebi zanimivo, je vsaj za slovanskega narodopisca drugo koristnejše: podaja namreč pregled najvažnejše češke literature o pripovednih pesmih, katerih mnoge poznamo v raznih variantah tudi pri nas.

Nazadnje je še vrsta knjižnih ocen o izdajah ljudskih pesmi v zadnjih letih in drugih pomembnejših objavah s področja raziskovanja ljudske poezije.

Zmaga Kumer

Konrad Scheierling, Deutsche Volkslieder aus Hohenlohe mit ihren Weisen. Im Auftrage des Deutschen Volksliedarchivs herausgegeben von . . . Berlin. Walter de Gruyter. 1962. Str. 76

Drobna knjižica pomeni 42. zvezek zbirke pokrajinskih pesmaric, ki jih izdaja osrednji nemški arhiv ljudskih pesmi v Freiburgu i/Br. Urednik je nanižal 60 pesmi, ki so povečini njegovi zapisi iz zadnjih let, kot je razvidno iz seznama na str. 72. Na koncu je še abecedno kazalo po začetnih verzih. Po kakšnem vidiku je zbirka urejena, vsaj na prvi pogled ni videti, ker se pesmi vrstijo druga za druga brez poglavij. Če bi hotel najti določene pesmi, bi moral za vsako prelistati vso knjigo, to pa delu nikakor ni v korist. Najsi bo zbirka še tako majhna, pregledno urejena vendar mora biti.

Na začetek je urednik uvrstil pesmi o naravi in kmečkem delu, ki po izvoru najbrž niso ljudske, pač pa samo ponarodele. Pri eni izrecno navaja avtorja besedila. Za temi so ljubezenske pesmi, potem pa posamezni primeri vojaških, pastirskih in kmečkih, pesmi o voznikih, zidarjih, rudarjih in lovcih; v teh pesmih se prepletajo tudi ljubezenski motivi. Od balad so objavljene samo tri (Der verwundete Knabe, Schloss in Österreich, Graf und Nonne). Zadnja skupina so take, ki jih pojo v veseli družbi. Med njimi so nekatere pripovedne, nekaj pa je zanimivih po obliki. Spadajo namreč med naštevane in hkrati kumulativne, kot je pri nas npr. Prišla je miška z mišnice. Po motiviki pa v teh pesmih ni najti sorodnosti s slovenskimi.

Zdi se, da se je urednik omejil na gradivo, ki pomeni vsakdanji repertoar ljudskih pevcev. Saj je težko verjeti, da bi ne znali kakšnih svatovskih, drugih obrednih, otroških itd. Kakor je knjižnica sicer prikupna in jo je občinstvo gotovo dobro sprejelo, tako je vendar škoda, da z boljšim izborom ne nudi prave slike pesemskega izročila svojega področja.

Zmaga Kumer

Bulletin folklorique d'Ile-de-France. Organe de liaison publié par la Fédération Folklorique d'Ile-de-France, fondé en 1938. Directeur fondateur de la publication: Roger Lecotté, 38, rue Truffaut, Paris (17e).

Revija izhaja štirikrat letno. Razen stalnih člankov, ki se v vsaki številki ponavljajo, ima revija tudi krajše zapise in precej podrobna poročila o kongresih in razstavah. Tako je v številki 24 iz leta 1964 sporočilo o 17. konferenci:

L'International Music Council, ki je bila od 17.—25. avgusta leta 1964 v Budimpešti. V naslednji številki istega leta pa je daljše poročilo o konferenci C. I. A. P. (Commission internationale des arts traditions populaires) v Bonnu od 25.—27. aprila leta 1964. Njeno delo je bilo namenjeno reorganizaciji C. I. A. P. Konferenca se je udeležil tudi naš zastopnik dr. Niko Kuret.

V številki 26 iz leta 1964 pa je poročilo o kongresu C. I. A. P., ki je bil v Atenah od 1.—6. septembra istega leta; C. I. A. P. se preimenuje v S. I. E. F. (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore). V isti številki je poročilo o drugem posvetovanju; D'ethnologie maritime od 7.—11. julija 1964 v Matosinhosu (Portugalska).

Iz leta 1965 številka 30. pa omenimo zasedanje C. N. G. F. F. (Confédération nationale des groupes folkloriques françaises) v Parizu od 9.—10. aprila. Obširno poročilo je o kongresu S. I. E. F. v Marburgu ob Lahni, na kongresu je bilo 500 udeležencev, med njimi tudi zastopniki iz Jugoslavije. Določili so delo 6 komisij (Evropski atlas, bibliografija, pouk na univerzah, delo in delavci, proučevanje orodja, igre in igrače). V naslednji številki 31. leta 1965 pa je poročilo o II. posvetovanju S. I. E. F. v Anversu, ki je trajalo od 25.—27. septembra.

V vsaki številki je koledar za eno tromesečje, naštetni so glavni prazniki in na kratko omenjeni običaji ob teh praznikih. Nekaj strani je namenjenih za nekrologe. Na koncu vsakega zvezka pa je obširna bibliografija, ki se deli na knjige in periodiko v Franciji in izdaje etnografsko pomembnejših del v drugih državah. Tako je v številki 25 iz leta 1964 omenjeno delo Nika Kureta: Ziljsko števhanje. V številki 29 iz leta 1965 pa je med periodičnimi publikacijami omenjen Slovenski etnograf Letnik XVI—XVII (1963—1964) in so naštetni članki vseh avtorjev.

M. Lah

Dictionary of American Folklore by Marjorie Tallman, New York 1959. S. 320.

Knjiga zasluži pozornost povprečnega bralca, saj so v njej zbrani izreki, izrazi, verovanja in običaji, ki so razširjeni v Ameriki, in to od Maine do Floride, od New Yorka do Hollywooda in od New Orleansa. Avtor je gradivo zbral s pomočjo zgodovine, literarne zgodovine, studij geografskih področij, zgodovine umetnosti in gledališča itd. Delo je zelo razgibano, čeprav ni dovolj izčrpno, kljub temu pa pada glavne obrise ameriške folklore.

Verovanja in običaji, ki so v knjigi naštetni, pa niso izključno ameriški, ampak so razširjeni tudi drugod po svetu. Tako npr. trepalnica na desni dlani, če jo pihnemo in ne odleti, potem se nam želja ne bo izpolnila in obratno. Verovanje v skupaj zaraščene obrvi ima prav tako kot pri nas različen pomen: je znamenje nečesa dobrega npr. bogastva, lepote, poroke itd., lahko pa tudi nekaj slabega npr. revščine, čarovništva itd. Tipično ameriško verovanje je naslednje: tisti, ki je obiskal Miami Beach in dobil pesek v čevlje, ne bo tega kraja več zapustil.

Avtor razlaga tudi besede, ki jih uporabljajo v narečju ameriške vojske, mornarice in letalstvu.

Gradivo v knjigi je razporejeno po abecednem redu, kar pove že sam naslov.

M. Lah

Anna Birgitta Rooth: Loki in Scandinavian Mythology. Acta Reg. Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis. Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. CWK Gleerup, Publischer, Lund. LXI, (1961), str. XV + 265 + XII. 8°. Cena Kr. 50.

Zajetna monografija o božanstvu Loki v skandinavski mitologiji predstavlja pomembno delo v raziskovanju ljudskega pripovedništva. Ker že nekaj stane staro norveške pesnitve lahko zadostuje za obširno razpravo ali celo knjigo, se

je avtorica tega dela odločila razložiti v njej tisti del pesnitve, ki obravnava staro norveško božanstvo Loki. V obširni razpravi se je naslonila predvsem na zapovrstnost dogodkov v zgodbi, na epično kompozicijo, na filološko interpretacijo tekstov in datacijo. Zaradi obilice tekstov se je morala avtorica omejiti le na najpomembnejše originalne zgodbe, ki so bistvene pri reševanju problema figure Loki.

Pisateljica se je pri delu ozirala tudi na zgodovino in metode teh raziskovanj. Posamezni znanstveniki so podajali različna mnenja in različne rešitve o božanstvu Loki. Avtorica pa se je namenila interpretirati Loki problem z vseh strani. V knjigi je razdelila zbrano gradivo o Loki božanstvu na dva dela. V prvem delu obravnava Loki v bajkah, ki v njih to božanstvo nastopa kot aktivna oseba, vendar že zelo podobna kasnejši hudobni figuri. Drugi del te razprave obsega vse druge zgodbe, ki zadevajo božanstvo Loki. Vsa ta poglavja je avtorica s precejšnjim trudom uredila, kar je povzročilo predvsem heterogeno gradivo o mitološki figuri Loki. Zato je poudarila že v uvodu, da bo knjiga imela isti deljeni videz kot kalejdoskopski Loki. Kljub vsem raznim težavam pri delu, je vendar knjiga zelo pregledno urejena. Posamezne literarne zgodbe in poglavja imajo kratke povzetke. Prav tako se vsako poglavje veže z naslednjim; kajti vse te različne zgodbe zadevajo le vodilno figuro Loki.

Veliko priznanje zasluži pisateljica tudi zato, ker je zbrala vse zgodbe o tej figuri, jih načrtno uredila in pretehtala posebno tista vprašanja, ki so o njih že prejšnji raziskovalci pisali.

Končno omenja avtorica tudi moderno gradivo in je v ta namen pregledala dosegljivi etnološki arhiv na Švedskem. Kritično presoja imenovanja te figure (Loki, Locke-pajek, Net-mreža). Zaključuje pa z omembo, da je bil prvotni pomen mitičnega pajka in božanstva Loki enak variantam Torsvisa mita.

Na koncu dela je avtorica podala splošni povzetek in v njem nakazala pomen svoje študije in sintezo različnih raziskav. Navedla je tudi vse uporabljene neobjavljene vire in literaturo.

Avtorici moramo priznati, da je opravila veliko delo na področju literature in folklore. Delo ne bo koristilo samo raziskovalcem v Skandinavskih deželah, temveč vsem tistim, ki obravnavajo enake ali podobne teme v ljudskem pripovedništvu.

Prevod v angleščini je oskrbela Statens Humanistiska Forskningsrad v Lundu z lektorjem Gordon Elliotom.

Pavla Štrukelj

204 ...
 203 ...
 202 ...
 201 ...
 200 ...
 199 ...
 198 ...
 197 ...
 196 ...
 195 ...
 194 ...
 193 ...
 192 ...
 191 ...
 190 ...
 189 ...
 188 ...
 187 ...
 186 ...
 185 ...
 184 ...
 183 ...
 182 ...
 181 ...
 180 ...
 179 ...
 178 ...
 177 ...
 176 ...
 175 ...
 174 ...
 173 ...
 172 ...
 171 ...
 170 ...
 169 ...
 168 ...
 167 ...
 166 ...
 165 ...
 164 ...
 163 ...
 162 ...
 161 ...
 160 ...
 159 ...
 158 ...
 157 ...
 156 ...
 155 ...
 154 ...
 153 ...
 152 ...
 151 ...
 150 ...
 149 ...
 148 ...
 147 ...
 146 ...
 145 ...
 144 ...
 143 ...
 142 ...
 141 ...
 140 ...
 139 ...
 138 ...
 137 ...
 136 ...
 135 ...
 134 ...
 133 ...
 132 ...
 131 ...
 130 ...
 129 ...
 128 ...
 127 ...
 126 ...
 125 ...
 124 ...
 123 ...
 122 ...
 121 ...
 120 ...
 119 ...
 118 ...
 117 ...
 116 ...
 115 ...
 114 ...
 113 ...
 112 ...
 111 ...
 110 ...
 109 ...
 108 ...
 107 ...
 106 ...
 105 ...
 104 ...
 103 ...
 102 ...
 101 ...
 100 ...
 99 ...
 98 ...
 97 ...
 96 ...
 95 ...
 94 ...
 93 ...
 92 ...
 91 ...
 90 ...
 89 ...
 88 ...
 87 ...
 86 ...
 85 ...
 84 ...
 83 ...
 82 ...
 81 ...
 80 ...
 79 ...
 78 ...
 77 ...
 76 ...
 75 ...
 74 ...
 73 ...
 72 ...
 71 ...
 70 ...
 69 ...
 68 ...
 67 ...
 66 ...
 65 ...
 64 ...
 63 ...
 62 ...
 61 ...
 60 ...
 59 ...
 58 ...
 57 ...
 56 ...
 55 ...
 54 ...
 53 ...
 52 ...
 51 ...
 50 ...
 49 ...
 48 ...
 47 ...
 46 ...
 45 ...
 44 ...
 43 ...
 42 ...
 41 ...
 40 ...
 39 ...
 38 ...
 37 ...
 36 ...
 35 ...
 34 ...
 33 ...
 32 ...
 31 ...
 30 ...
 29 ...
 28 ...
 27 ...
 26 ...
 25 ...
 24 ...
 23 ...
 22 ...
 21 ...
 20 ...
 19 ...
 18 ...
 17 ...
 16 ...
 15 ...
 14 ...
 13 ...
 12 ...
 11 ...
 10 ...
 9 ...
 8 ...
 7 ...
 6 ...
 5 ...
 4 ...
 3 ...
 2 ...
 1 ...

SLOVENSKI ETNOGRAF
XVIII-XIX/1965-1966

Izdal in založil Slovenski etnografski muzej
 Za izdajatelja in založbo dr. Boris Kuhar

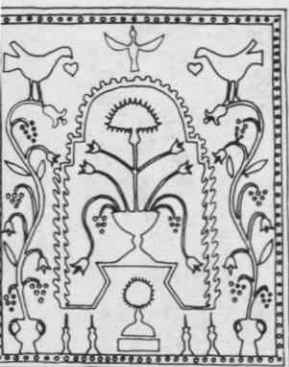
Natisnila Tiskarna PTT v Ljubljani

Naklada 1000 izvodov

Dotiskano v decembru 1966

Slovenski etnografski muzej ima še na zalogi publikaci

Etnolog	III, leto 1929
Etnolog	VII, leto 1934
Etnolog	XII, leto 1939
Etnolog	XIII, leto 1940
Etnolog	XIV, leto 1942
Etnolog	XV, leto 1942
Etnolog	XVI, leto 1943
Etnolog	XVII, leto 1944

Slovenski etnograf	II, leto 1949
Slovenski etnograf	III-IV, leto 1950/51
Slovenski etnograf	V, leto 1952
Slovenski etnograf	VI-VII, leto 1953/54
Slovenski etnograf	VIII, leto 1955
Slovenski etnograf	IX, leto 1956
Slovenski etnograf	X, leto 1957
Slovenski etnograf	XI, leto 1958
Slovenski etnograf	XII, leto 1959
Slovenski etnograf	XIII, leto 1960
Slovenski etnograf	XIV, leto 1961
Slovenski etnograf	XV, leto 1962
Slovenski etnograf	XVI-XVII, leto 1963/64

Razen tega so na zalogi vodniki po razstavah Slovenskega etnografskega muzeja:

Ljudsko slikarstvo
Vraževerje na Slovenskem
53 poštnih postaj na cesti Tokaido
Gozdni in lesni delavci na Južnem Pohorju
Kmečki nakit
Črnska umetnost
Ljudska kultura Indonezije
Včeraj in danes v Škocjanskih hribih
Slovenska kmečka noša